

Fabiny Tibor

Isten maszkjai

A lelkiismeretem Isten Igéjének foglya, és visszavonni sem nem tudok, de nem is akarok semmit, mert sem nem biztonságos, sem nem helyes dolog a lelkiismeret ellen cselekedni. Itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segítjen. Ámen

Worms, 1521. április 18.

Talán még adósa vagyok Istenemnek és a világnak egy boldonsággal: hogyha sikerülne, becsületesen leróni, és egyszer már udvari bolondnak is felcsapni... Hiszen nem egyszer szólt már a bolond okosan, és sokszor a bölcsek szörnyen bolondoztak, amint Pál mondja: „Aki itt bölcs akar lenni, az legyen bolonddó”.

(LVM 2, 155–156)

Nem mondhatod: én lutherista vagy pápista vagyok, mert ezek közül egyik sem halt meg érted, nem is mestered, hanem csak egyedül Krisztus, és kereszténynek kell vallanod magadat.

(LVM 2, 411)

Fabiny Tibor

Isten maszkjai

Luther olvasása közben

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021

In memoriam
Professzor Dr. Szűcs Ferenc (1942–2020)

© L'Harmattan Kiadó, 2021
© Szerző 2021

Borítóterv
Murányi Zsuzsanna

Technikai szerkesztő
M. Pintér Tibor

ISBN

Kiadja a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu • webshop.harmattan.hu

TARTALOM

<i>Parrhesia</i> és szerelem	7
------------------------------------	---

OLVASÁS

1. A megtört szív éneke: az 51. zsoltár	15
<i>Exkurzus. Mint újonnan szül(etet)t csecsemők</i>	28
2. Hatalmasokat döntött le trónjukról: a Magnificat	34
<i>Exkurzus. A történelem keresztény olvasata</i>	43
3. A bibliaolvasás művészete	50
<i>Exkurzus. Az olvasóval együtt növekvő szavak</i>	58

DRÁMA

4. Isten maszkjai (Larvae Dei)	65
<i>Exkurzus. Rettető ember, rejtőzködő Isten, rendíthetetlen hit</i>	74
5. A féreg evangéliuma	81
<i>Exkurzus. Simeon és Anna</i>	93
6. A kereszt bolondsága	100
<i>Exkurzus. A kereszt Istennek ereje</i>	106
7. A dráma csúcspontja	111
<i>Exkurzus. Lelkiismeret vagy reálpolitika?</i>	134

TANÍTÁS

8. A szívekből ragadtam ki a hitvány dolgokat: Vita a képrombolókkal	143
<i>Exkurzus. Hitfogyatkozás</i>	151
9. Tedd a szemedet a füledbe! (Az igehirdetésről)	155
<i>Exkurzus. Luther igehirdetése Simeonról és Annáról</i>	174
10. Ki szülheti atyját vagy anyját? (Az egyházról)	188
<i>Exkurzus. A közösségről</i>	197
11. Egy testté a szentekkel (A szentségekről)	203
<i>Exkurzus. Kenyér, víz, bor</i>	216
12. Szabad ura mindennek: Az egyház reformációjáról szóló iratok	222
<i>Exkurzus. Idő, vágy, éberség</i>	227
13. „Teológus minden ember”	234
<i>Exkurzus. Ki a lelki ember?</i>	239

ANGLIAI KITEKINTÉS

14. „Pimasz, parázna állat, az ördög ügynöke”:	
Morus Tamás Luther-képe	247
<i>Exkurzus. A megigazulásról</i>	261
15. Luther drámai teológiája és Shakespeare <i>Hamletje</i>	266
<i>Exkurzus. Senkiből valakivé</i>	283

FÜGGELÉK

Két igehirdetési előkészítő.....	289
<i>Hercules Germanicus</i> vagy Isten bolondja?	305
 Bibliográfia	307
A kötet tanulmányainak eredeti megjelenési helye.....	320
Hivatkozott kiadások rövidítései és nevei	323

PARRHESIA ÉS SZERELEM

A lutheri tett, amit ma reformációnak neveznek, botránya volt a 16. századi Európának: egy német szerzetes másképpen mert gondolkodni, mint korának tekintélyes előjárói, hangadói és véleményvezérei. Ellenzéki, disszidens teológus volt. Fellépése szemtelen kihívásnak bizonyult egy oly sok üldöztetés után végre befogadott, sőt immár másfélezer esztendeje dicsőséges földi diadalútját járó egyháznak. Tettei ostobának és észszerűtlennek is tűnhettek paptársai, vagy korának véleményvezérei szemében. Európát, ahol a harangok több évszázados zúgása a Megfeszített diadalát hirdeti, ezúttal egy mindeddig nem tapasztalt Krisztus-ellenes erő, az iszlám megsemmisüléssel fenyegeti. A józan ész, a felelősség azt kíváná, hogy az európai kereszténység egységben maradjon, összetartsa, s ne szőrszálhasogató teológiai vitákban eméssze fel önmagát. Ám a német szerzetes az észszerűség mérlegén az ostobának, a bölcsesség skáláján pedig a bolondnak jutó szerepet választotta. Mi jogosította fel őt, honnan vette a bátorságot, hogy minden bevett emberi bölcsességet, igazságot és tekintélyt megcáfolva, magát a pápát egyenesen Antikrisztusnak nevezze, életét is kockára tegye és így szóljon: „Itt állok, másképp nem tehetek!”? Azt válaszolhatjuk, hogy szerzetesévei szenvedélyes útkeresése közben megtapasztalta Isten igazságának *más* voltát. Meglepetéssel fedezte fel, hogy saját elvárásait, a skolasztikus teológia előítéleteit miképpen zúzza szét Isten felülről jövő igazsága. Luthernél az evangélium látványos erővel végezte el eredendő küldetését: feje tetejére állította a szépnek és igaznak hitt vallásos értékrendet, teológiát, tanítást. Kierkegaard írja: „iktasd ki a botráncokozás lehetőségét, miként a kereszténységben tették... így odavész a krisztushit, könnyed és felszínes valamivé alakul, amely igazán mélye sem megsebezni, sem gyógyítani nem képes.”¹

Harmincöt évvel ezelőtt ezekkel a gondolatokkal indítottam az „Isten igazsága és a reformáció botránya” című előadásomat, amely a Budavári Evangélikus Egyházközség szeretetvendégségén hangzott el. Néhány évvel még a rendszerváltás előtt voltunk. Hetedik éve tanítottam angol irodalmat a szegedi egyetemen. Ebben az évben fejeztem be tanulmányaimat az Evangélikus Hittudományi Egyetem (akkor: Teológiai Akadémia) levelező tagozatán. E sorokon átsüt a Kádár-korszak utolsó éveinek ellenzéki frazeológiája: disszidens, másképp gondol-

¹ Soren Kierkegaard, *A keresztény hit iskolája* (ford. Hidas Zoltán). Budapest, Atlantisz, 1998, 165.

kodó, szemtelen kihívás, és így tovább. Egyházi közegben Luther szellemében már néha lehetett burkolt, politikát és ideológiát felforgató üzenetet közvetíteni, hiszen Luther bátor wormsí kiállása a róla emlékezőt is bátorrá teheti. Az Újszövetség *parrhesianak*², „az igazság bátorságának” nevezi ezt a lutheri magatartást, ami nyíltságot, nyilvánosságot, merészséget, sőt pimaszságot is jelent. Ez a lelki ismeretnek engedő bátor, de veszélyes magatartás tudatosan nem tekint a megszólalás, a kiállítás következményeire, mert hiszi, hogy ez nem reá, hanem Istenre tartozik. Ezért mondhatta Luther: „Itt állok, másként nem tehetek.”

Luther nagyságát még csak távolról sejtettem. Akkoriban – eltekintve a 20. század első évtizede táján kiadott, de avítnak vélt úgynevezett Masznyik-kötetektől egy könyvön keresztül szerezhettünk közvetlenül ismereteket Luther gondolatairól, ez pedig a Pröhle Károly által szerkesztett *Luther Márton négy hitvallása* című kiadvány volt, amely 1983-ban jelent meg. Persze én is kaptam és tovább is adtam egy evangélikus teológusok között szamizdatként terjedő kéziratot: Walter von Loewenich eredetileg 1929-ben kiadott könyvének kézirat fordítását, amely Luther teológiájának szíve közepét, a *theologia crucis*-t elevenítette fel a hiteles teológiára kiéhezett fiatal lelkészek számára.

De mindennél jobban motivált bennünket, hogy ne csak Lutherről olvassunk – sokszor hagiografikus – írásokat, hanem ismerjük meg, mit mondott Luther közvetlenül. Az egyetemen irodalmat tanultam, majd tanítottam, s ott már régen megértettem, hogy az elsődleges szöveg ismerete, a „mű” olvasása az első, s csak ezután következhet a szekundér irodalom (életrajzok, kortörténetek) tanulmányozása.

E sürgető igénynek váratlanul nyitott kaput a rendszerváltozás. Soha nem álmodott új lehetőségek nyíltak meg. 1991 őszén megalakult a Magyarországi Luther Szövetség, amelynek előbb világi alelnöke, majd elnöke lettem. Nem a tisztség volt számomra a fontos, hanem az, hogy immár lehet tenni azért, hogy Lutherről és Luthertől minél többet olvashassunk. Az ötletem találkozott a vezetőség egyetértésével, hogy szeretnék egy „Magyar Luther Füzetek” és „Magyar Luther Könyvek”-sorozatot indítani. 1993-ban meg is jelentek az első kiadványaink, amelyek hátlapjára a következő program került:

A Magyar Luther Könyvek és a Magyar Luther Füzetek című sorozatokat a Magyarországi Luther Szövetség indította útjára. Az 1991-ben alakult Szövetség az egykori Luther-társaság és az Országos Luther Szövetség jogutódja. A kiadványok szükségének gondolatát az a felismerés hívta létre, hogy a lutheri életműnek aktuális üzenete van a huszadik század végén élő magyar kereszténység és az érdeklődő olvasóközönség számára is. A könyvek és a füzetek három közösséghez is szólnak: 1) mindenekelőtt

¹ Mk 8,32; Jn 7,4; Jn 7,13; Jn 7,26; Jn 10,24; Jn 11,14; Jn 11,54; Jn 16,25; Jn 18,20; ApCsel 4,13; ApCsel 4,29; ApCsel 4,31; ApCsel 28,31; 2Kor 3,12; 2Kor 7,4; Ef 6,19; Fip 1,20; Zsid 3,6; Zsid 4,16; Zsid 10,19; Zsid 10,35; 1Jn 3,21; 1Jn 4,17; 1Jn 5,14; Michel Foucault, *Az igazság bátorsága* (Ford. Cseke Ákos), Budapest, Atlantisz, 2019, Paul Tillich, *Létbátorság* (Ford. Szabó István), Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000. 8

az evangélikus egyház népéhez az elengedhetetlen teológiai eszmélés és megújulás jegyében, 2) a hazai tudományos kutatók: teológusok, történészek és irodalomtörténészek szakmai közösségéhez, 3) minden olyan magyar nyelvű olvasóhoz, aki a lutheri életmű és a reformáció mai jelentősége iránt érdeklődést tanúsít. A Luthertől származó és a reformáció korában keletkezett írások a sorozatok bordó fedelű köteteiben, a Lutherről és a reformációról szóló tanulmányok pedig a sárga színű borítólapon találhatók.

Az első évben Luther-olvasótábort szerveztünk, ott is és más ízben is hangoztattuk: „Ne kultuszt, hanem kultúrát!”, vagyis mi nem Luther-kultuszt (képeket, szobrokat) szeretnénk, hiszen azok önmagukban bálványok lehetnek, hanem Luther-kultúrát, műveinek olvasását, olvastatását; az írásai által kifejtett hatást kívánjuk elősegíteni. Az első esztendő igen gazdag volt eseményekben, s az elkövetkező években is megmaradt a munkaritmusunk. Mindezt küldetesként és szolgálatként fogtuk fel.

A rendszerváltozást követő években ugyanakkor számos új egyesület is indult, s ezek – mint minden alulról kezdeményezett „grass-root” közösség – akkor tudnak fennmaradni, ha aktivitásukat egy nagyobb szervezet munkájához kapcsolják. Ezért mi is hangsúlyoztunk, hogy Szövetségünk tevékenysége „segítségnyújtás” kívánt lenni a Magyarországi Evangélikus Egyház számára, noha a szervezeti függetlenségünk mindvégig megmaradt.

A következő két évtizedben tíz könyvet és tizenegy füzetet jelentettünk meg. Kiadványainkat főleg az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, de más oktatási intézményben is rendszeresen használják. Állandó kiadói helyiség és infrastruktúra nélkül a Károli Gáspár Református Egyetemen működő, több felekezet által létrehívott Hermeneutikai Kutatóközpont munkatársainak, valamint alkalmi külföldi és pályázati forrásoknak köszönhetően jelenhettek meg ezek a kiadványok.

A két évtizedig alulról szerveződő mozgalom a reformáció 500. évfordulója közeledtével találkozott az egyház által létrehívott Reformációi Emlékbizottság nagyszabású kezdeményezésével, amely azt a célt tűzte ki, hogy több kötetben fokozatosan megjelenteti az eddigi legteljesebb magyar nyelvű Luther-szövegtörzset. E nagyszabású vállalkozás a száz évvel korábbi, a 400. évforduló jegyében indult, majd az I. világháború miatt torzóban maradt, Masznyik Endre (1857–1927) egyháztörténész, pozsonyi teológiai tanár által válogatott és szerkesztett hatkötetes sorozatot kívánta felváltani. Az egykor „LM” (Luther Művei) helyett a modern „LVM” (Luther Válogatott Művei) sorozatot indítottuk el. Amit egy évszázaddal ezelőtt Masznyik végzett el, azt ma Csepregi Zoltán egyháztörténész, az Evangélikus Hittudományi Egyetem tanszékvezető professzora látja el. Az ő széles körű filológiai tudása, a mai magyar nyelvre is mívesen fordító képessége sokak számára ismert. Neki köszönhető a 2011-es LVM 5 (*Bibliafordítás, vigasztalás, imádság*); a 2013-as LVM 7 (*Levelek*); a 2014-es LVM 8 (*Asztali beszélgetések*); a 2015-ös (Horváth Orsolyával közösen szerkesztett LVM 6 (*Luther*

igehirdetései); a 2017-es LVM 2 (*Felelősség az egyházért*); 2019-ben LVM 4 (*Felelősség a társadalomért*); s legújabban, 2020-ban (Horváth Orsolyával és Krähling Edittel közösen szerkesztett) LVM 9 (*A Római és a Galata levél magyarázata*).

Az itt következő tanulmányok egybeesnek azzal az igénnyel, amit immár három évtizeddel ezelőtt már megfogalmaztunk: Luthert olvasnunk és olvastatnunk kell. Bármennyire is *Hercules Germanicus*-nak is nevezték őt Hans Holbein rajza alapján, mégsem szabad őt bálványoznunk, hiszen – mint minden embernek – neki is voltak semmiképpen sem védhető megnyilvánulásai. Elég, ha a durva antiszemita írásaira gondolunk. Ám íásaival, polémiaival, prédikációival Luther abba az irányba mutatott, amely irányba nekünk is tekintenünk kell. Elég, ha most Matthias Grünevald híres *Isenheimi oltárképére* gondolunk, s azon is Keresztelő János tudatosan megnyújtott ujjára.

E könyv írásai eredetileg különböző fórumokon elhangzott előadások, illetve később megjelent tanulmányok voltak. Számos előadás az egy évtizede immár minden januárban szerveződő révfülöpi Országos Luther Konferencián hangzott el. Olyan írás is olvasható itt, amely magyar nyelven most jelenik meg először: Morus Tamás Luther-kritikája: „Pimasz, parázna állat, az ördög ügynöke”.

Ez a könyv nem egyháztörténeti szakmunka. A könyv célja, hogy Luther egyes műveinek bemutatása a lutheri szövegek olvasására serkentsen. Szakmai eredetiségre csak annyiban törekedtem, hogy rámutassak: Luther – Gerhard Ebeling szavaival – „nyelvi jelenség”³, illetve „nyelvi esemény”⁴, „szótörténet”⁵, „szóesemény” (*Sprachereignis, language-event, Wortereignis, Word-Event*), tehát sokoldalú életművét hermeneutikai szempontból közelítem meg. A keresztény hermeneutika évezredes történetében a reformáció szóróbbantó erejének meg tapasztalása ma is hatást gyakorol. A hermeneutikai megközelítésnek természetesen rendszeres teológiai és történeti vonatkozásai is vannak. Majd látjuk, hogy Luther szerint „minden ember teológus”. Történeti szempontból engem főleg Luthernek az angliai reformációra gyakorolt hatása foglalkoztat.

A hermeneutikai szemléleten túl a kötet nívója a dramaturgiai megközelítés. Irodalomtörténészként több mint négy évtizede tanítom Shakespeare drámáit az egyetemen. A teológia is alapvetően dramaturgia: az üdvtörténet a megváltásunk drámáját jeleníti meg, s az egyház a liturgiában, az egyházi év ciklusában újra és újra performálja ezt a kozmikus drámát. A reformáció is drámai robbanás, paradigmaváltás volt az európai kultúrtörténet theatrumában. Luther a reformáció korának legdrámaibb szereplője volt, elég ha az idézett ötszáz évvel ezelőtti *parrhesiájára* gondolunk. De a keresztény teológia történetében – mint azt Gustaf Aulén *Christus Victor* című munkája megvilágítja – Luther drámai kiengesztelődés-teológiája felel meg leginkább az Újszövetség és a korai egyház-

² Gerhard Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1997, 7.

³ Csepregi Zoltán, *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Budapest, Balassi Kiadó, 2013. 21.

⁴ Fabiny Tibor, *Szótörténetek. Hermeneutikai, teológiai és irodalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Luther Kiadó, 2009.

atyák drámai teológiájának, a korábbi jogi vagy a későbbi moralizáló és szubjektív elméletekkel ellentétben. Aulén szerint a lutheri drámai modell tekinthető klasszikusnak.

Formabontó ez a könyv abból a szempontból, hogy a tanulmányok közé exkurzusként különböző fórumokon (gyülekezet, egyetem, ifjúsági találkozó) elhangzott igehirdetéseimet is beiktattam, amelyek így, vagy úgy a tárgyalt témához kötődnek. Luther igehirdetéseiről szóló tanulmányom után egy Luthertől származó prédikációt is közre adtam, ami a perikópa szerint a karácsony utáni első vasárnap textusa; a Simeonról szóló (*Nunc dimittis*) történet. Erről az igeszakaszról én is prédikáltam, a kötetben ez is olvasható. Igihirdetéseim sajátossága, hogy azok nem egy felszentelt lelkész prédikációi, hanem egy tanáréi, aki alkalmilag szolgál gyülekezetekben. Ez egyszerre előny (mert nem rutinból szólnak) és hátrány (mert hiányzik belőlük a lelkipásztori szolgálattal járó gyakorlati tapasztalat). Egyes igehirdetéseimet azért is közlöm ebben a könyvben, mert szeretném megmutatni, hogy Luther teológiájának fényében a 20. század végén és a 21. század első évtizedeiben is lehet prédikálni.

Luthert nem azért olvasom, vagy szeretném másokkal is olvastatni, mert történetesen az evangélikus egyház tagja vagyok. Semmi sem áll távolabb tőlem mint bármilyen felekezeti büszkeség vagy elfogultság. Luthert én nem megörökölttem, hanem megtaláltam. Ezt a felfedezésemet szeretném e könyvben másokkal is megosztani. Luther nem hitújító volt, hanem Krisztus egyetemes egyházán belül egy reformmozgalom elindítója, aki a kárhozát kockázatát is vállalva, több mint ezer év kizökkent idejét igyekezett helyretolni. Luther nem egy kiugrott szerzetes volt. Nem is szobatudós. Nem is rendszerező teológus. Még csak nem is egyházszervező, legkevésbé egyházdiplomata. Nem. Luther Isten szerelmese volt⁶. A Bibliáját szerelmes levélként olvasta. Luther az evangélium és Isten szenvedélyes szerelmese lett. Azé az Istené, aki őt oly szeretettel szerette, hogy egy szülött Fiát neki odaadta, hogy ő, Luther Márton el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Isten Jézus Krisztus keresztjén neki megmutatott szenvedélyes szerelme az ő szívét is lángra gyújtotta. Ezért a szerelemért tette kockára az életét, ezért a szerelemért lett bolonddó, ezért a szerelemért merészelt pimasz és durva lenni, bármilyen egyházi vagy világi hatalommal is szembeszállni. Egész életében ez a szerelem éltette, ezt hirdette, ezt énekelte. Ma is ez az evangélium hangzik, és ez az ének zeng minden hívő ajkáról.

Néhány szót még a könyv címről kell mondanom. Amikor 2004-ben Fulbright-ösztöndíjas kutatóként a Princeton Theological Seminary-n hét hónapig az amerikai Luther-kutatást tanulmányozva „Isten maszkjaival” kezdtem foglalkozni, legrosszabb álmaimban sem mertem volna gondolni, hogy ez a téma szűk két évtizeden belül milyen fájdalmas aktualitást nyer, nemcsak Amerikában vagy Magyarországon, hanem szerte a világon. Félelmetes látni és belegondolni, hogy a földgolyónk lakossága, nyolc milliárd ember nagy része a riasztó pan-

⁶ Vö. Alec Ryrie, *Protestants. The Radicals who Made the Modern World*, London, William Collins, 2017, 31.

démia következtében emberi maszkok viselésére kényszerül. Hiába kérdezzük: „Miért?”, Jóbként tanácstalanok vagyunk, mert a *Deus absconditus* az emberi történelemben ily mértékben, ily „látványosan” még sohasem hordott maszkot, mint most; az emberi nem számára aligha volt ennyire kifürkészhetetlen mint napjainkban. Önmagát már nemcsak maszkkal, hanem már lepellettel is rejti előlünk, hogy hittel mégis, mindennek ellenére belé kapaszkodjunk, Jóbként mi is hitet valljunk; várva várva, hogy a valóság feltáruljon, a rejtőzködő Isten megnyilatkozzék, s a Vele való találkozás, immár maszkok nélkül, színről színre megtörténjék.

Ahhoz, hogy a könyv megszülessen, sokaknak tartozom köszönettel: mindennek előtt Véghelyi Antal nyugalmazott evangélikus lelkésznek, aki a könyv tanulmányait szakmai és nyelvi szempontból is átnézte. Köszönöm, hogy a kéziratot elolvasták és véleményezték: Csepregi Zoltán, Horváth Orsolya, Reuss András. Építő bírálatuk sokat segített a szöveg véglegesítésében. A könyvben maradt hibákért természetesen egyedül én vagyok felelős. Végezetül köszönetet mondok a Hermeneutikai Kutatóközpont egykori és jelenlegi munkatársainak, akik a kéziratot gondozták: Kuroli Veronikának, Marjai Évának és Blázy Mártának, valamint a tördelést végző M. Pintér Tibornak.

Budakeszi, 2021. április 18.
Misericordia Domini vasárnapján.
A wormszi bírói gyűlés napjának
500. évfordulóján.

OLVASÁS

1. A MEGTÖRT SZÍV ÉNEKE: AZ 51. ZSOLTÁR

Luther és a zsoltárok

Luther szerint a Zsoltárok a keresztény ember imádságoskönyve: Dávid imádsága, Krisztus imádsága, Krisztus imádsága a keresztény ember imádsága. Az Ószövetség e páratlan költői könyvéhez (amelyet szerkezetileg a Tórához hasonlóan öt részre osztottak) Luther többször is írt előszót és utószót, buzdítva a hívőket, hogy minél gyakrabban olvassák, énekeljék a zsoltárokat, sőt egyes részeit kívülről is tanulják meg. 1528-ban írja:

Miben más leginkább a zsoltárok könyve, mint a viharos szelek közt komolysággal ejtett szavak? Merre lelsz még olyan örvendező szavakra, mint a dicséret és a hálaadás zsoltáraiban... S mondd, hol találnál mélyebb, panaszosabb, keserűbb szavakat a szomorúságnál, mint a könyörgésekben? ... Ennek a legnagyobb szépsége..., hogy e szavak Istenhez és Istennel szólnak, amitől kétszeres komolyság és élet költözik beléjük. Mert amikor emberekkel váltunk szót efféle dolgokról, nem perzsel és követel olyan elevenen, és nem is nyílik meg olyan nagyon a szív. Ezért, hogy a Zsoltárok könyve a szentek könyvecskéje lehet, s az ember minden dologban olyan zsoltárokra és ígérekre lelhet benne, amelyek megérintik, és olyannyira szívéből szólnak, mintha bizony egyedül érte tétettek volna ide, hogy ennél jobbat nem írhatott, de nem is kívánhatott volna....¹

Luther zsoltármagyarázatai kincsesbányát jelentenek Luther teológiájának megértése szempontjából. Carl Axel Aurelius svéd kutató helyesen mutat rá, hogy a sokszor személyesen előadott zsoltármagyarázatokban Luther bepillantást enged szerzetes éveit lelki vergődésébe, s így ezek a kommentárok egyúttal a híres „reformátori áttörésnek” is hiteles dokumentumai.²

¹ Luther Márton, *Előszók a Szentírás könyveihez*. LVM 5, 376.

² Carl Axel Aurelius, „Luther on the Psalter”, in: *Lutheran Quarterly*, 14 (2000), 193–205, és in: Timothy Wengert (szerk.), *Harvesting Martin Luther's Reflections Theology, Ethics, and the Church*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, *Lutheran Quarterly Books*, 2004, 226–239, 229.

Az 51. zsoltár

A zsoltár egy valóságos ember, nevezetesen Dávid király valóságos Isten-tapasztalatáról szól: drámai küzdelemben, pokoli mélységet és égi magasságokat megjárva éli át a bűn, bűnismeret, bűnbánat, kegyelem, megtérés, újjászületés, hálaadás és új élet, közösségvállalás hatalmas bibliai témáit. A történet háttere jól ismert: Dávid király elcsábította Betsabét, Uriás feleségét, majd Uriást halálba küldte. A 2Sámuel 11 tudósít erről a hátborzongató esetről. Isten Nátán prófétát küldte el Dávidhoz, aki egy példázatot mondott el neki egy szegény és egy gazdag emberről, melyben a gazdag ember erőszakkal elvette a szegény ember báránycáját. A történetet hallva Dávid felháborodott és így kiáltott fel: „Halál fia az az ember, aki ezt tette!” Nátán magyarázatát hallva Dávid őszintén beismeri bűnösségét: „Vétkeztem az ÚR ellen” (2Sám 12,13). Nátán erre így felel: „Az ÚR is elengedte vétkeidet, nem halsz meg. Mivel azonban ezzel a tettel okot adtál az ÚR ellenségeinek a gyalázkodásra, azért meg kell halnia a fiadnak, aki született neked.” (2Sám 12,14.)

Az 51. zsoltár – *Miserere mei Deus* – egyike a „A hét bűnbánati zsoltárnak” (6; 32; 38; 51; 102, 130; 143), a gyűjtemény középső darabja.³ A Szent Ágostonra visszavezetett kánon már a középkorban kialakult, szerepe rögzült a liturgiában, népi szinten kapcsolatba hozták a hét fő bűnnel. A zsidó liturgiában a nagy engesztelési napon olvasták fel, a keresztény egyházban pedig a böjti időszak kezdetén, hamvazószerdán.⁴

A 16. században is számos kommentár született „A hét bűnbánati zsoltárról”, Angliában 1508-ban például John Fisher (1469–1535), a katolikus hitéért 1535-ben kivégzett püspök írt róla elmélkedést, mely hét kiadást ért meg 1529-ig.⁵

Luther három alkalommal is írt kommentárt az 51. zsoltárról. Először még szerzetesként 1513/15-ben tartott a zsoltárokról (s ezeken belül az 51.-ről) előadásokat, többnyire parafrázisok formájában.⁶ Luthernek 1517-ben megjelent első önálló nyomtatott műve a *Die Sieben puszpsalm*, mely 1525-ig kilenc kiadást is megért.⁷ Walter von Loewenich szerint Luthernak ezt az első német nyelvű iratát „teljesen áthatja a lelkipásztori hangvétel”⁸

A legterjedelmesebb kommentárt tizenöt évvel később, 1532-ben írta, amikor a wittenbergi egyetemen több hónapos előadássorozatot tartott egyes zsoltárokról. Előadásai egyszerre voltak igemagyarázatok és prédikációk. Márciustól június elejéig a 2. zsoltárt magyarázta, az 51. zsoltárról pedig tizenegy alkalommal: június 10-én, 11-én, 17-én, 18-án, július 8-án, 9-én, 16-án, 22-én, 23-án, 30-án és augusztus-

³ Az 51. zsoltárról más kontextuban: 278–279.

⁴ John Eaton, *The Psalms. A Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation*, London, New York, Continuum, 2005, 206.

⁵ Saint John Fisher, *Exposition of the Seven Penitential Psalms. In Modern English with an Introduction by Anne Barbeau Gardiner*, San Francisco, Ingatius Press, 1998.

⁶ Mühlhaupt, Erwin (szerk.), *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 2, Psalmen 26–90. Göttingen, 1962.

⁷ LVM, 5, 25–88.

⁸ Walter von Loewenich, *Theologia Crucis*, 72.

tus 6-án beszélt. Augusztus második felétől november elejéig pedig a 45. zsoltárt magyarázta. Az előadásokról Georg Röer (1492–1557) készített jegyzeteket, s ezeket aztán Veit Dietrich (1506–1549) készítette elő kiadásra 1538-ban.⁹ Az 51. zsoltár magyarázata az amerikai kiadásban mintegy száz oldalt tesz ki.¹⁰

A zsoltár 1–2. verse pontosan utal a zsoltár megírásának fent említett hátterére: „A karmesternek: Dávid zsoltára, abból az időből, mikor nála járt Nátán próféta, mert bement Dávid Betsabéhoz”.

Lássuk ezek után közelebbről magát a zsoltár szövegét a Luther által is használt latin fordításban, majd hat különböző magyar fordításban (ld. melléklet)!

1532-ben ír a folyamatos magyarázat elé egy bevezetőt, amelyet azzal a meglepő vallomással kezd, hogy nem biztos, hogy magyarázata minden igényt ki fog elégíteni, mert neki sem sikerült teljes mértékben megragadnia azt a Lelket, amelyik a zsoltárban beszél. Egyértelművé teszi azonban, hogy ez a zsoltár hitünk legfontosabb kérdéseiről: a bűnbánatról, a bűnről, a kegyelemről és a megigazulásról tanít bennünket. Ezek isteni és mennyei tanítások, melyeket csak akkor értünk meg, ha a Szentlélek oktat bennünket.¹¹ Lelkipásztori szempontból fontos ez igazán: hogyan vigasztalhat másokat az, aki nem tapasztalta meg, mi a kegyelem? Az igazi kegyelemnek két része van: a bűn és a kegyelem ismerete. Dávid ezt mesteri módon tanítja, de úgy, hogy ő közben nemcsak tanítónk, hanem velünk együtt tanítvány is.¹² Amíg bűnt követünk el, nem érthetjük helyesen Istent, s benne addig csak bálványt imádunk.¹³ Dávid a bűnről saját tapasztalata alapján beszél, s ezért is tudja, hogy a bűn a külső és benső emberünk megromlása, korrupciója.¹⁴ A zsoltáros helyes teológiai tudásban részesít: az ember halálraítélt, de Isten a szabadító.¹⁵

Könyörülj rajtam kegyelmeddel, Istenem, töröld el hűtlenségemet nagy irgalmaddal! (3)

A latin *iniquitatis*-t a mai protestáns fordítás ’hűtlenségnek’ fordítja – ez a leggyengébb kifejezés az összes változat között: a zsidó fordítás „bűntettek”, a Károli a „bűnök”, a két katolikus fordítás a „gonoszság” eltörlését, „delet-elését” kéri a „kegyelmes” (zsidó), „irgalmas” (Károli) „irgalmas és jóságos” (Szent István Társulat), illetve „könyörületes” (Szent Jeromos) Istentől.

1517-ben Luther így foglalja össze ennek a versnek a lényegét: „Az ige értelme tehát ez: Ó, Istenem, senki emberfia, semmilyen teremtmény nem képes segíteni rajtam, vagy megvigasztalni; oly nagy a nyomorúságom.”¹⁶

⁹ LW 12, 315–470.

¹⁰ LW 12, 301–410.

¹¹ LW 12, 303.

¹² LW 12, 305.

¹³ LW 12, 309.

¹⁴ LW 12, 311.

¹⁵ LW 12, 311–312.

¹⁶ LVM 5, 53.

Amíg 1517-ben az első versről Luther csak néhány sort ír, az 1532-es magyarázatban ennek – az amerikai kiadás szerint – már tizennégy oldalt szentel. Elmondja – mint sok más alkalommal –, hogy ő maga nem az abszolút, a „mezítelen” Istenhez könyörög, hanem ahhoz, aki miértünk az ő igéjébe, ígéreteibe, a beszéde „maszkjába” öltözik, tehát csak látszatra tűnik úgy, hogy itt nincsen szó Krisztusról; s mivel az ő ígéretei Krisztusról szólnak, Dávid itt Őt szólítja meg, aki nem igazságot osztó félelmetes lény, hanem irgalmas, mirajtunk megkönyörülő Isten.¹⁷ Amíg szerzetesként a kolostorban Luther naponta szembesült méltatlanságával és bűneivel, csak félelemmel és rettegéssel tudta kimondani, hogy „Könyörülj rajtam, Istenem!” Bár nem azokhoz tartozott, akik önelégülten érzéketlenek voltak saját bűnösségükkel szemben, hiszen belátta bűnösségét, de csak a törvény megsemmisítő ítéletét tapasztalta. Az igazi teológiának azonban a törvény csak az első része, a második fele az evangélium, hogy „az Isten az alázatosoknak pedig kegyelmet ad” (1Pét 5,5). A megtört szívű emberek sebeit bekötözi, meggyógyítja a Jó Pásztor. Itt mondja Luther, hogy „a pápisták iskoláiban e zsoltár teológiája teljesen ismeretlen.”¹⁸

Hangsúlyos itt a „rajtam” is, hiszen Dávid megvallja, hogy a bűnösök között ő a legnagyobb. Saját tapasztalatból tudja Luther, hogy a Sátán először megpróbálja eltéríteni az imádságtól a bűnét meglátó, attól megrettenő embert, mondván, hogy méltatlan vagy az Isten figyelmére. Dávidnak mindennek ellenére mégis volt bátorsága Istenhez fordulni, mert a lelke mélyén megérezte, hogy a „Lélek maga esedezik értünk” (Róm 8,26).¹⁹ Amikor gyengeségünket érezzük „teológiai erény” imádsággal elfedezni a bűneinket és megkapaszkodni ebben az igében „Könyörülj rajtam, Istenem!”²⁰ Isten azokat szereti, akik érzik bűneik súlyát, de ő nem a bűnös halálát akarja, hanem azt, hogy megtérjen és éljen (Ez 33,11).

Isten irgalma, amely az ember bűnét eltörölni képes, végtelen: „secundum multitudinem miserationum tuarum” – hangzik a latin szöveg. A zsidó fordítás az irgalom „bőségéről”, a Károli a „sokaságáról”, a mai protestáns kiadás a „nagy”, a Szent István Társulat kiadása a „mérhetetlen” irgalomról szól. Érdekes, hogy a Szent Jeromos Társulat – éppen a Neovulgátára – épülő fordítása egyszerűen csak „könyörületességet” említ, annak végtelen mennyiségét külön nem hangsúlyozva. Isten Jézus Krisztusban kegyelmes hozzánk, s a bűnök bocsánatát bőségesen osztja, ha mi azt hittel elfogadjuk. Ha megtérünk és bűneinket megbánjuk, azok eltöröltetnek (ApCsel 3,19).

Teljesen mosd le rólam bűnömet, és vétkeimtől tisztíts meg engem! (4)

A beszennyezettségét, bűnét meglátó ember Krisztushoz könyörög, hogy „mossa le” a szennyt, tisztítsa meg a vétkeiktől. Ádámnak, az óembernek meg

¹⁷ LW 312–313.

¹⁸ LW 317.

¹⁹ LW 319.

²⁰ LW 320.

kell hálnia, hogy Krisztus élhessen. 1517-ben Luther így ír: „Helyzetük valójában a következő: kell, hogy Ádám kitakarodjék – Krisztus pedig betérjen hozzánk. Ádámnak meg kell semmisülnie, Krisztusnak betérnie – Krisztusnak egyedül uralkodnia és jelen lennie.”²¹

A 4. versben a latin iniquitas-t és peccatus-t általában a „bűn” és a „vétek” fogalmával adják vissza a 20. századi fordítók; az elsőt azonban a Károli-fordítás (a korábbi és a revideált változat is) a beszédes és elgondolkodtató „álnokság” kifejezéssel adja vissza: „Egészen moss ki engemet az én álnokságomból”.

1532-ben Luther különbséget tesz „tudatos” és „nem tudatos vétek”, valamint „tudatos bűnvallók” és „megkeményedett képmutatók” között, akik nem érzékelik a bűn súlyát. A „tudatos bűnvallók” esetében is kétféle vétek létezik: az egyik a megbocsátott, a másik, amelyik még tovább él a testben. A kegyelem által bűnbocsátatot nyertünk, de gyengeségünk miatt mi állandóan visszaesünk. A megbocsátáson túl arra van szükség, hogy a bűn eltöröltessék. A bűn erejét megtöri a kegyelem, a méreg maradékai azonban még bennünk maradnak. Luther egy gyakorlati hasonlattal él: egy bírósági tárgyaláson elengedhetik a bűnös büntetését, ám a hajlam ott marad benne. Ugyanez érvényes a mi megigazulásunk esetében is: Krisztus nekünk tulajdonított idegen igazsága miatt nyilvánítottunk igaznak, de szükség van a Szentlélek munkájára, aki folyamatosan kitisztítja az óemberünkben a bűn maradványait. Ez folyamatos harcot jelent (Róm 8,13), s a hit általi megigazulásunk után még szükség van arra a megtisztulásra, fürdőre, amiről a zsoltáros beszél.²² Luther érvelése tanulságos lehet olyan mindenkori rajongó Krisztus-hívóknak, akik hirtelen megtérésük után elzárkóznak a Szentlélek (sokszor nyugtalanító, zavarba ejtő) megszentelő munkájától. Ezért igaz a *simul iustus et peccator* tanítása: egyszerre vagyunk igazak (Krisztusban), de még mindig bűnösök, akiknek szüksége van a Szentlélek tisztító, minket megmosó erejére.

Luther a vers magyarázatának végén hangsúlyozottan megerősíti: a megigazulásunknak két része van: az elsőt Krisztus által nyilatkoztatja ki a kegyelmes Isten, a másodikat a Szentlélek végzi el rajtunk az ő ajándékai és a „fürdője” által.²³

Mert tudom, hogy hűtlen voltam, és vétkem mindig előttem van. (5)

Azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy a mai protestáns fordítás („hűtlen”) indokolatlanul és érthetetlenül „puhára” sikerült, akárcsak a 3. versben. Érdemes megnézni a „bűn” és a „vétek” (latin: iniquitas / peccatum; LXX: anomia, hamartia; héber: chatta-ah (bűn) / avon (perversitás), német: Missetat / Sünde; angol: iniquity / sin) szavakat. Az iniquitas-ra a zsidó fordítás „büntettet” alkalmaz, a katolikus fordítások „gonosztságot” használnak. A „contra me semper” esetében a Károlik még az „előttem forog nékem”, ill. „előttem forog” változatait alkalmazzák, a Szent István Társulat fordítása pedig kicsit stilizál: „előttem lebeg

²¹ LVM 5, 54.

²² LW 12, 328–329.

²³ LW 12, 331.

szüntelen”. 1517-ben Luther különbséget tesz a képmutatók és a valódi szentek között: amíg az előzőek csak a mások vétkeit látják, mondván „a mások vétke mindig előttem van”, addig a valódi szentek elsősorban a saját nyomorúságukat látják, s ezért magukat ítélik el, nem törődve mások véleményével: „vétkem mindig előttem forog”, azaz a saját bűnöm szűrja ki a szememet, nem a másoké!²⁴ 1532-ben először a bűn ismeretéről, a büntudatról szól, ami sohasem lehet érdem. A büntudat alapja nem az érdem – hogy ez által majd kiérdemlem az Isten megbocsátó szeretetét –, hanem az a bizalom, hogy tudom, elmondom. Ám azt is tudom, hogy Isten irgalmából megbocsát és erre az ígéretre támaszkodom, hiszen a bűnbánatot tartó niniveieket (Jón 3,10), a bűnbánó Áhábót (1Kir 21,29) sem pusztította el az Úr. Ezekből a példákból azt a teológiai tanulságot nyerhetjük, hogy Isten az alázatosak, a megtört szívűek Istene, akik bevallják bűneiket, mert ők hisznek az ő végtelen irgalmában.²⁵

Luther így fogalmaz: Isten nem azt akarja, hogy a bűnös magát a haragot tapasztalja meg, hanem azt, hogy a haragot a kegyelem érzésével együtt, a 147. zsoltár 11. versével szólva: „Az istenfélőkben gyönyörködik az Úr, akik az ő szeretetében bíznak.” Vagyis – Luthert tovább gondolva – azért félem az Urat, mert tudom, hogy szeret, és nem azért szeretem őt mert félek tőle. Isten meg akar bocsátani azoknak, akik bevallják bűneiket, de haragvónak akar látszani azoknak, akik nem ismerik el bűnös voltukat.

Luther többször is elmondja, hogy Dávid sohasem a konkrét bűnről – a paráznaságról – szól, tehát nem váltja aprópénzre a bűnt, hanem az ő alapvetően elrontott, istentelen életét ismeri el olyannak, amilyen az valójában. Ez a bűn (aminek lényege az istentelenség, a hűtlenség, a gonoszság) a törvény erejével lesújt reá, körülveszi őt, reátekeredik, fojtogatja, de ha Isten kegyelméből kimondja, bevallja azt, akkor megtapasztalja az evangélium szabadító erejét.

Egyedül ellened vétkeztem, azt tettem, amit rossznak látsz. Ezért igazad van, ha szólsz, és jogos az ítéleted. (6)

Luther mindkét kommentárjában kiemeli Isten igaz voltát, s ebből adódóan az ember hamisságát és Krisztusra utaltságát. Mindkét kommentár utal a verssel párhuzamos, vagy éppen azt idéző újszövetségi szakaszokra. Az 1517-es magyarázat János első levelét idézi: „ha azt mondjuk, nem vagyunk bűnösök, hazuggá tesszük őt.” (1Jn 1,10). 1532-ben ezt a verset a zsoltár legnehezebb részének tartja, rámutat, hogy Pál apostol is idézi ezt Róm 3,4-ben: „igaz az Isten, az emberek pedig valamennyien hazugok, amint meg van írva. »Igaznak kell bizonyulnod beszédeidben, és győznöd kell, amikor perelnek veled.«”

Az ember állapotának leírása inkább általános, ezért a múlt időt inkább jelenben kell értenünk: „egyedül ellened vétkezem”. Ez azt is jelenti, hogy egyedül az Isten igaz, s hozzá képest hazug minden ember, s ezt a nagyszerű teológiai igaz-

²⁴ LVM 5, 54.

²⁵ LW 12, 334.

ságot a Szentlélek tanítja meg. Luther szinte állandóan visszatérő motívumként énekli el az igazságot, hogy egyedül Isten igaz, mi mindnyájan bűnösök vagyunk.

Lásd, én bűnben születtem, anyám vétekben fogant engem. (7)

Itt is a bűn / vétek (iniquitas / peccatum) kettősségével találkozunk, az egyiket a régi Károli álnokságnak, a Szent Jeromos-változat pedig gonoszságnak fordítja. 1517-ben Luther Jézusnak a „rossz fa” hasonlatára utal (Mt 7,17–18), amelyik nem tud jó gyümölcsöt teremni, s ezért Ádámnak (a rossz fának) meg kell halnia ahhoz, hogy Krisztus feltámadhasson.²⁶

1532-ben Luther rámutat, hogy Dávid nem a konkrét bűnökről (paráznaság, gyilkosság) beszél, hanem általában az emberi nem állapotáról. Magával az emberi létezéssel van baj, hiszen emberlétünk deformálódott el a bűneset következtében. Vagyis nem azért vagyok bűnös, mert meggyilkoltattam Uriást, hanem azért gyilkoltattam meg Uriást, mert bűnös vagyok.²⁷

Mindez az eredendő bűn kérdését érinti, ami Luther szerint az egyház legfontosabb tanítása, ami Luther szerint Mózesről (Zsolt 90,7–8) Dávidon át hagyományozódott Pál apostolra. E tanítás nélkül érthetetlen lenne a teljes Szentírás.

Te pedig a szívben levő igazságot kedveled, és a bölcsesség titkaira tanítasz engem (8)

1517-ben Luther a benső igazságra hivatkozik, ami éles ellentétben áll a képmutatók külső igazságával, a bölcsesség rejtett titka pedig az önismeret. Ezért is meglepő, hogy 1532-ben Luther szenvedélyesen kárhoztatja a latin fordítót, aki a „bölcsesség titkairól” (incerta et occulta sapientiae) beszél. Hiszen mi sem állhat távolabb a Szentlélektől mint tanártól, hogy bizonytalan és titkos dolgokat tanítson!²⁸ Hiszen ő teljes fényt, világosságot (Kol 2,2) gyújt, és a próféta nem egy elvont Istenről, hanem az atyák Istenéről szól, aki ígéretet adott az ő népének.

Luther itt a héber eredetihez fordul, s azt állítja, hogy az helyesen a következőt jelenti: „Nem szereted a hazugságot, a képmutatást és a hamisságot.”²⁹ Pillantsunk mi is a héber Bibliára, a zsidó szöveg magyar fordítására! Nem kis meglepetésünkre itt olyat olvasunk, ami közelebb áll Lutherhez: „a bensőmben bölcsességet tudatsz velem.” A Károli-fordításokban is ez szerepel: „*engemet kiváltképpen a bölcsességre tanítottál*”; ill. „bensőmben bölcsességre tanítasz engem.” A protestáns Biblia Társulat és a Szent István Társulat megoldásai azonban szolgáian átveszik a Vulgata genitivuszos szerkezetét („bölcsesség titkaira”), a Szent Jeromos-féle változat pedig misztikus színezetet ad a szövegnek: „bölcsességedet titokban kinyilatkoztattad nekem”. Luther itt hosszasan ostromozza a képmutatók igazságát, s elmondja, hogy a képmutatók kegyessége a legnagyobb

²⁶ LVM 5, 56.

²⁷ LW 12, 348.

²⁸ LW 12, 351.

²⁹ LW 12, 354.

kegyetlenség, s az ő igazságuk a legnagyobb hazugság.³⁰ Isten nem a kegyeseket, hanem a bűnösöket szereti, akik elismerik az ő bűnösségüket. Isten szemében nem a földi elismertség, a világ értékrendje szerinti bölcsesség a lényeg, hanem az ő saját isteni mértéke. A legmélyebben elrejtett isteni bölcsesség az, hogy egyedül az Isten igaz, s minden embere hazug.

Tisztíts meg izsóppal, és tiszta leszek, moss meg engem, és fehérebb leszek, mint a hó. (9)

1517-ben Luther az ószövetségi áldozatrendszert, azon belül is a népnek a bak vérébe mártott, izsóppal³¹ történő meghintését előképnek tekinti, hiszen ez az igazi áldozati vérrel, a Krisztus vérével való meghintésnek előképe.³² Az 1537-es angol Matthew Bible az 51. zsoltár fordításának lapszéli jegyzetében úgy fogalmaz, hogy az izsóp Krisztus szenvedése, ami megtisztít minket a bűneinktől. Vannak, akik Jézus szenvedéstörténetének egy különleges epizódját tipológiailag hozzák összefüggésbe ezzel a zsoltárverssel: „egy szivacsot ecettel megtöltve izsóra tűztek, és odatartották a szájához” (Jn 19,29)³³. A 16–17. századi angol meditációs irodalomban (Sir Antony Cope, John Donne) elterjedt volt az a gondolat, hogy Jézus vére az izsóp, ami megtisztít bennünket a bűneinktől.³⁴ John Foxe mártírológiája szerint az 51. zsoltárt a mártírok gyakran idézték a kivégzésükkor.³⁵

1532-ben Luther kifejti, hogy az Ószövetség (2Móz 29,21) azért tartotta fontosnak a megszentelést, a konsekrációt, hogy a szentet elválassza a profántól. Az eszközöket, az edényeket ezért hintették meg. Véleménye szerint a pápisták csak utánozzák az egykori ószövetségi szokásokat, ezért az ő cselekedeteiket csak majomkodásnak tekinti. Az Újszövetség népe azonban lélekben és igazságban imádja az Istent (Jn 4,21), hiszen minden ószövetségi áldozat beteljesedett a Krisztusban.

Luther szerint minden megszentelés a törvény félreértése, hiszen az soha sem tud megtisztítani a bűntől. Ha a törvény általi megtisztulás lehetetlen, akkor egy másik megtisztulásra, „meghintésre” van szükség; a Krisztus vére és a Krisztus-hit az, ami megtisztíthat bennünket.³⁶ Erről beszél Péter apostol (1Péter 1,2), hogy valóban csak a Krisztus evangéliuma tisztíthat meg.

³⁰ LW 12, 355.

³¹ Az izsóp a Földközi-tenger mellékén honos illatos félcserje, ami 50–100 cm-re nő meg. Fontos szerepe volt a kultuszban, a páskára vonatkozó rendelkezésekben (2Móz 12,22); a megtisztulási szertartásokban (3Móz 4,1; 4Móz 19,18, vö. Zsid 9,19) in: *Keresztyén Bibliai Lexikon*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995, II. 284.

³² LVM 5, 57.

³³ Hannibal Hamlin, *Psalm Culture and Early Modern English Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 188.

³⁴ Hamlin, 189.

³⁵ Hamlin, 191, Ld. Továbbá: Lydia Whitehead, „A Poena et Culpa: Penitence, Confidence and the Miserere in Foxe’s Actes and Monuments”, in: *Renaissance Studies* 4 (1990), 287–299.

³⁶ LW 12, 362.

Az izsóp annak a szája, aki az evangéliumot tanítja, s a keresztség és az úrvacsora is részei az igazi meghintésnek. Luther szerint nincs különbség az Ószövetség hívői és a mai hívők között, hiszen az Ószövetség népe is ezt az igazi meghintést várta. Tehát Dávid hitben, lélekben elutasítja a törvény általi meghintést, s az igazira mutat előre. Jézus is azt mondja, hogy királyok és próféták vágytak arra, hogy azt lássák, amit az övéi láthatnak (Lk 10,24). A középkori tanítás eltorzította a bűn problémájának megoldását, hiszen a jóvátételre (*satisfactiora*) helyezte a hangsúlyt. A földi birodalomban, a civil társadalomban működik ez az elv, de a hit világában az ember nem teheti jóvá a maga bűnét, hiszen a keresztény ember számára Krisztus az egyedüli és a valóságos jóvátétel, a satisfactio. Mi emberek egyedül őreá, az Isten Bárányára tehetjük le a bűneinket, s a mi szabadulásunk és üdvösségünk az, hogy ő hordozza és ő szenved el azok büntetését.³⁷ Ez az igazi megtisztulás, s ezért utasítja el Dávid a törvény általi megtisztulást. Hogyan lehetek tisztább, mint a hó? – kérdezi Luther. Válasza szerint az ember test és lélek, s jöllehet a testben mindig marad bűn, de az ígén és a szentségeken keresztül Krisztus a maga hónál fehérebb tisztaságát adja az övéinek. A földi születésünkkel romlandó testet kaptunk, de keresztségünkkel beoltattunk Krisztus romolhatatlan testébe.

Engedd, hogy vidámságot és örömet halljak, és megújuljanak tagjaim, amelyeket összetörtél. (10)

A vers második felének mai protestáns változatát („*megújuljanak tagjaim, amelyeket összetörtél*”) vessük össze néhány változattal! A zsidó fordítás így hangzik: „*ujjongjanak a csontok, melyeket összezúztál*”. A régi Károli így: „*örvendezzenek az én tetemim, melyeket megrontottál*”, az 1908-as Károli: „*örvendezzenek csontjaim, a melyeket összetörtél*”, s ugyanezt a szót használják a mai katolikus fordítások is. A legtöbb fordítás tehát a „csontokról” szól, ami utalás is lehet Ezékielnek a meglelevenedő csontokról szóló jól ismert látomására (Ezékiel 37). A mi fordításunk a megújuló „tagjaimról” szól, indokolatlanul „puhának” tűnik a többi fordításhoz képest.

Mivel a bűn súlyos, szomorú teher – írja Luther 1517-ben –, az attól való szabadulás, a kegyelem meghintésének megtapasztalása, az *ego te absolvo* meghallása kimondhatatlan nagy öröm.³⁸

A próféta helyes magatartását tizenöt évvel később szembeállítja Luther azokkal, akik a nyugtalanított lelkiismeretre nagyon emberi módon válaszolnak. Szemléletes hasonlata szerint olyanok ezek, mint a libák, amik repülnek, amikor a sólyom kergeti őket, és szaladnak, ahelyett, hogy repülnének, amikor a farkas üldözi őket.³⁹ A lelkiismeretükben nyugtalanított emberek ide-oda szaladgálnak. A kegyelmes Istenben bízó lélek azonban meghallja a vidámságot és örömet, az

³⁷ LW 12, 365.

³⁸ LVM 5, 57.

³⁹ LW 12, 368.

evangéliumot. Ezt az örömhírt halljuk a keresztség és az úrvacsora performatív aktusában.

A pápa – írja Luther – csak azoknak ad feloldozást (absolutio), akik helyes bűnbánatot (contritio) tartanak, s elvégzik a reájuk mért penitenciát (zarándoklatok, rózsafüzér stb.) Nátán azonban a vétkéet bevalló Dávidnak („Vétkeztem az Úr ellen!) azonnal ezt mondta: „Az Úr is elengedte vétkeidet, nem halsz meg!” (2Sám 12,13). Micsoda különbség van a bírói ítélkezés és az evangéliumi lelkület között!

Miért mondja azt a zsoltáros, hogy az Úr törte össze a csontjait? Cselekszik az Isten rosszat? Okoz nekünk fájdalmat? Eltöri csontjainkat? Nem a gonosz teszi ezt velünk? Luther itt a rejtőzködő Istenre utal, ahogy máshol mondja, a „szokatlan”, a természetétől idegen tetteire (*opus alienum*) utal. Itt Luther egy igen eredeti hasonlatot alkalmaz, ami majd másfél évszázaddal később Shakespeare-nél is felbukkan. Azt írja, hogy a nap akkor is fénylik, ha a felhők eltakarják. Mint írja: „Isten igaz, jó, könyörületes akkor is, ha a bántalmaz bennünket. Aki ezt nem hiszi, az eltávolodik a hit egységétől, hogy egy az Isten, s egy másik istenben kezd hinni, amelyik nem azonos önmagával, mert egyszer jó és egyszer rossz. A Szentlélek csodálatos ajándéka, hogy hisszük, hogy amikor Isten csapásokkal sújt bennünket, ő akkor is kegyelmes és könyörületes.”⁴⁰

Rejtsd el orcádat vétkeim elől, töröld el minden bűnömet! (11)

Ismét a vétek/bűn párost adják vissza a mai fordítások, Károli még merte az „álnokság” szót használni, s a katolikus változatok már mernek „gonoszágot” írni. „Fordítsd el bűneimtől arcodat, töröld el minden gonoszságomat!” Az 1517-es magyarázat a 32. zsoltárt idézi: „boldog, akinek hűtlensége (Károli: „hamissága”) megbocsáttatott, vétké eltöröltetett” (32,1). Mivel az embert minden nap újabb és újabb támadások érik az ellenség részéről, a megigazulás tanítását teljesen sohasem lehet elsajátítani. Ebből a versből is látható, hogy nem a cselekedeteink miatt kapunk bűnbocsánatot, hanem Isten az ő kegyelméből törli el a bűneinket, a „minket terhelő adóslevelet.”⁴¹

⁴⁰ LW 12, 374, „Thus we should not think that when the sun is hidden by clouds it has been completely removed from the world, or that a bright body has become black and dark. The sun keeps its light, but we are hindered by the clouds from seeing it. So God is good, righteous, and merciful even when He strikes. Whoever does not believe tis departs from the unity of the faith that God is one, and he imagines another god for himself, who is inconstant, sometimes good and sometimes bad. But t is an outstanding gift of the Holy Spirit to believe that when God send evil, He is still gracious and merciful”. Vö. „Yet herein will I imitate the sun, /Who doth permit the base contagious clouds / To smother up his beauty from the world, /That, when he please again to be himself, Being wanted, he may be more wonder'd at, / By breaking through the foul and ugly mists / Of vapours that did seem to strangle him.” William Shakespeare, *King Henry IV, Part I*, I, 2, 190–210. London, Methuen, 1983.

⁴¹ LW 12, 376.

Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem!
(12)

A zsoltár első fele a keresztény hit nagy kérdéseiről: a bűnbánatról, a bűnről, a kegyelemről, a megigazulásról, illetve annak okairól szól. Az itt következő rész azonban már azt tárja fel, hogy a bűnbocsánatot nyert embert miképpen halmozza el a Szentlélek az ő ajándékaival. Szemben a skolasztikusokkal, akik úgy tartják, hogy az ember lelkében mint egy ékszer, ott van a kegyelem szikrája, ami a szabad akaratból együtt működhet az isteni kegyelemmel, Luther azt hangsúlyozza, hogy a kegyelem állandóan, folyamatosan munkálkodik és ez az, ami megragad minket és a Szentlélek által meggyőz bennünket, hogy ne fogadjuk hitetlenül az ő ígéreteit.⁴² Fontos látnunk, hogy a „tiszta szív teremése” nem egy pillanat műve, hanem egy állandóan „karbantartó”, a lelki épülésünket szolgáló cselekedet. Az emberi szív mindig is hajlamos az újabb és újabb beszennyeződésre, s ezért kell könyörögni, hogy a Lélek folyamatosan teremtsen azt újjá.

Mi magunk nem tudunk ilyen új szívet szerezni, erre csak az isteni teremés képes. Arra sem vagyunk képesek, hogy megőrizzük a kapott új szívet az ellenség támadásaitól. Ami a németben a „szív”, az a héberben a lélek, az ember legbensőbb lényege. Ezen a ponton idézzük a zsidó fordítást: „Tiszta szívet teremts nekem, Isten, és szilárd szellemet újítsd meg énbennem.” Az „erős lélek”, a „szilárd szellem” az, ami megújításra vár. Erre egyedül a Szentlélek képes, akit Krisztus is az „igazság Lelkének” nevez. Az 1517-es szöveg emlékeztet az ígére, hogy „tiszta szíve nincsen senkinek” (1Móz 6,5; 8,21); „A meggyőződött lélek a test, Ádám lelke... Az erős lélek a jóakarat, amely egyenesen Istenre irányul és egyedül Istent keresi. Ezt Istennek kell újjáteremtenie s a szív belsejébe öntenie, nehogy szemernyi tettetés legyen lelkünkben, hanem Isten akaratát szívünk mélységéből szeressük”⁴³

Ne vess el orcád elől, szent lelkedet ne vedd el tőlem! (13)

Az igazak tudják, hogy Isten jogosan fordítja el orcáját tőlük, s ezért „elébe mennek az elvettetésnek, s alázatos könyörgéssel nyerik el azt, amiről az önteltek úgy vélik, hogy saját szentségükkel már kiérdemelték” – írja Luther 1517-ben.⁴⁴

1532-ben már arra irányítja figyelmünket, hogy lássuk meg ezt a mélységes alázatot a hívő embernél, amire csak a Szentlélek által lehet képes. A hívő ember állhatatosságért könyörög, nehogy elessen, és az Úr visszavonja tőle a Lelkét emiatt, így a sorsa az elvettetés legyen!

Iszonyatos tapasztalat, hogy valakitől Isten visszavonja az ő lelkét, mert ilyenkor átadja őket a saját vágyaiknak. (Zsolt 81,12, Róm 1,24)⁴⁵

⁴² LW 12, 377–378.

⁴³ LVM 5, 58.

⁴⁴ LVM 5, 58.

⁴⁵ LW 12, 382.

Vidámíts meg újra szabadításoddal, támogass, hogy lelkem készséges legyen (14)

A *vidámság* a félelem nélküli belső szabadságra, a *készséges lélek* pedig az erőre, a bátorságra utal. A Károli fordítások a „készséges lélek”, az „engedelem lelke” kifejezést használják. „A ’fejedelmi lélek’ szó, ami itt olvasható, a héber nyelvben önkéntes, készséges, kényszerre és figyelmeztetésre nem szoruló lelket jelent. Amit a kényszer fog össze, az nem tartós, amit viszont a szabad akarat tart fenn, az megmarad”.⁴⁶

A Szentlélek a „fejedelmi erő”, a magabiztosság lelke. A hit által megigazulást nyertek három ajándékot kapnak: a teljes bizonyosságot (pléroforia: Kol 2,2, 1Thess 1,5); az óembert megöldöklő megszentelődést és annak a szabad megvalósítását, hogy minden ítélet alatt van, ami eltér az igaz tanítástól.⁴⁷ Ez a szabadság képessé teszi a hívőt, hogy Isten kezéből fogadja el azt, ha a hitvallása vértanúságra készíti⁴⁸

hogy taníthassam útaidra a hűtleneket, és a vétkesek megtérjenek hozzád. (15)

A „hűtleneket” (*iniquios*) a zsidó fordítás „elpártolókkal”, a Szent István Társulat „tévelygőkkel” adja vissza, a Károli-fordítások megmaradnak a „bűnösöknél”: „*Tanítom a bűnösöket a te útaidra, és a bűnösök tehozzád megtérnek.*” „Hadd tanítsam a bűnösöket a te útaidra, hogy a vétkezők megtérjenek hozzád”.

Luther 1532-ben azt emeli ki, hogy itt kezd a próféta beszélni a saját szolgálatáról. Az embernek először újjá kell születnie a Szentlélek által, s majd csak ezután tud gyümölcsöt teremni. A tévelygőknek az Isten „útjait” kell tanítani, s nekik az Úrhoz kell megtérniük. A megtérésre akkor is fel kell szólítani az embereket, ha ennek igen kicsiny a valószínűsége. Ám mennél igazabban hangzik az igehirdetésünk, annál nagyobb a megtérés lehetősége. Luther szerint az igazi megtérés – halál. Ha meg akarsz térni, írja, akkor meg kell rémülnöd, meg kell halnod. Ha ez megtörtént, fogadd el Isten vigasztaló evangéliumát, aki az Úr Jézust küldte a Te szabadításodra!⁴⁹

Ments meg, mert vért ontottam, ó Isten, szabadító Istenem! És igazságodat ujjongva hirdeti nyelvem. (16)

A vers első felének fordítása Luthernek is gondot okozott, 1517-ben még „vérrokonokat”, (*Blutverwandten*) írt.⁵⁰ Az Isten igazságának „ujjongó” hirdetéséről ekkor ezt írja Luther: „Nem akarom többé emberek igazságát hirdetni, tetteiket dicsőíteni, egyedül a Te művedet! Elmondom, nincsen nagyobb igazságosságod-

⁴⁶ LVM 5, 59.

⁴⁷ LW 12, 384.

⁴⁸ LW 12, 383.

⁴⁹ LW 12, 390.

⁵⁰ LVM 5, 59.

nál, amely által minden megigazult igaz, amelyen kívül mindenki más bűnös.”⁵¹ 1532-ben kifejti, hogy mit jelent Isten igazsága: „Isten igazsága kellemes dolog, mert az Istent nem igazságos bíróként, hanem megbocsátó atyaként látja, aki nem azért kívánja használni az igazságosságát, hogy elítéljen minket, hanem hogy megigazítson és feloldozzon.”⁵²

Nyisd meg ajkamat, Uram, és dicséretedet hirdeti szám. (17)

A zsoltáros az Úr segítségét kéri ahhoz, hogy tudja dicsérni őt – ez annak a jele, hogy mennyire kemény munka a dicséret áldozatát bemutatni.⁵³ Valójában nem a zsoltáros imádkozik, hanem a Lélek nyög és sóhajtozik (Róm 8,26).⁵⁴

Hiszen a véresáldozatot nem kedveled, és ha égőáldozatot adnék is, nem vennéd szívesen (18).

Itt Luther az ószövetségi ceremoniális törvényekről ír, amelyeknek a maguk idejében megvolt a helyük és szerepük és ezért nem szabad lekicsinyelni őket, már csak azért sem, mert Isten parancsolata szerint végezték azokat, Isten azonban ezekkel az egyetlen, igazi áldozatra mutatott.

Isten előtt a töredelmes lélek a kedves áldozat. A töredelmes és megtört szívet nem veted meg, Istenem! (19)

Az igazi áldozatról szól ez a vers, melynek lényege, hogy nem az ember ad az Istennek, hanem Isten az embernek. A megtört, bűnbánó szív már válasz Isten bűnbocsátó ajándékára. 1517-ben így foglalta össze Luther: „Mintha ezt akarná mondani a zsoltáros: mindent »megvet« Isten, kivéve azt a szívet, mely alázatos és megtört: mivel az ilyen neki adja a dicséretet – önmagának pedig a vétket. Az ilyen semmit se ad Istennek, csak elfogad tőle. Isten is így akarja ezt, hogy valóságosan Isten legyen, hiszen Istenhez az méltó, hogy adjon, nem az, hogy kapjon.”⁵⁵

„Ezt a szakaszt arany betűkkel kellene írni” – kezdi Luther az 1532-es magyarázatot, s azzal érvel, hogy itt nem Dávid, hanem a Szentlélek beszél. A skolasztikusok azon spekulálnak, hogy milyen is az Isten; ez a vers azt mutatja meg, hogy kicsoda az Isten a velünk való kapcsolatában. Ez már nem elméleti, hanem közvetlen tapasztalati istenismeret: Isten az alázatosak és a megtört szívűek Istene. Az emberi értelem csak a nyugtalan lelkiismeretig és a haragvó Istenig jut el, de Isten nem azt akarja, hogy féljenek tőle, hanem hogy a megtört szívűek hozzá forduljanak. Luther itt lelkipásztori hangon biztatja, oktatja a hallgatóit, hogy Isten szenvedéssel: pestissel, háborúval, éhínséggel, betegséggel sújt bennünket,

⁵¹ LVM 5, 60.

⁵² LW 12, 392.

⁵³ LW 12, 393.

⁵⁴ LW 12, 394.

⁵⁵ LVM 61.

de csak azért, hogy megtérjünk őhozzá. Luther teológiája a vigasztalás teológiája. Emberi teológiánk sokszor csak az örömet és az életet akarja, de Luther tudatosítja hallgatóságában, hogy csak a szenvedés és a halál vezet az élethez. Amikor Dávidot Nátán szembesítette az igazsággal. „Te vagy az az ember!” – Dávid megalázkodott és ez volt az ő áldozata, a megtört szíve, a bűnbánata.

Exkurzus.

Mint újonnan szül(etet)t csecsemők¹

Textus:

Mert aki Istentől született, az legyőzi a világot, és az a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk. Ki az, aki legyőzi a világot, ha nem az, aki hiszi, hogy Jézus az Isten Fia? Ő az a Jézus Krisztus, aki eljött víz és vér által: nemcsak a víz által, hanem a víz és a vér által; a Lélek pedig bizonyosságot tesz róla, mert a Lélek az Igazság. Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek: a Lélek, a víz, a vér, és ez a három egy. Elfogadjuk ugyan az emberek bizonyágtételét, de Isten bizonyágtétele nagyobb, mert Isten bizonyágtétele az, amellyel Fiáról tesz bizonyosságot. És aki hisz Isten Fiában, abban megvan ez a bizonyágtétel. Aki nem hisz Istennek, az hazuggá teszi őt, mert nem hisz abban a bizonyágtételben, amellyel Isten bizonyosságot tesz Fiáról. (1Jn 5,4–10.)

A mai vasárnapot a lelkileg újjászületett csecsemők: quasi modo geniti – vasárnapjának, más néven kishúsvétnek, fehérvasárnapnak is nevezik. Ezen a vasárnapon ugyanis ott ragyog még a húsvéti öröm fénye. Az ősegyházban a bűnüket megvalló és Jézus Krisztus szabadító szeretetét elfogadó keresztények húsvétkor részesültek a keresztség szentségében. Az akkor kapott fehér ruhát csak a rákövetkező szombaton tették le, s ezen a vasárnapon, húsvét után egy héttel „mint újonnan született csecsemők”, először vehettek úrvacsorát a gyülekezet közösségében. Egyházunk sok gyülekezetében ezen a vasárnapon tartják a konfirmációt. Lelkészeink is egy családi konfirmációi ünnepen vesznek részt. Így hallottuk a bevezető liturgiában: Mint most született csecsemők, az igének tiszta tejét kívánjátok, hogy azon növekedjete az üdvösségetekre. (1Pét 2,2)

¹ Elhangzott: 2017. április 23-án, *Quasi Modo Geniti vasárnapján* Budakeszin. Az istentiszteletet megelőző délután szívinfarkust kaptam. Ezt a leírt prédikációt Lóránt fiam olvasta fel.

Textusunk és olvasmányaink alapján ma három dologról kell beszélnem: az újjászületésről, a bizonyágtételről és a hitről.

Az újjászületés

Téves az a nézet, miszerint a Bibliában Istenről mint férfiről van szó, s hogy a Biblia istenképe kizárólagosan patriarchális. Jézus önmagát a tyúkanyóhoz hasonlította, aki megpróbálja az ő csibéit, a szerteszaladgáló gyermekeit magához vonzani, terelni.

Péter apostol azonban Jézus Krisztus halálát és feltámasztását nevezte Isten minket újjászülő tetteinek. „Áldott a mi Urunk Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki nagy irgalmából újjászült minket Jézus Krisztusnak a halottak közül való feltámadása által élő reménységre.” (1Pét 1,3)

Jézus Krisztus halálból való feltámasztása nem öncélú volt, nem arra irányult csupán, hogy hatalmát megmutassa, s mi megrettenve megriadjunk. A tanítványok is féltek és megriadtak eleinte (Lk 24,37), amíg Jézus nem jelent meg közöttük, s ezt nem mondta: „Békesség néktek!” (Lk 24,36, Jn 20, 19), „én vagyok” (Lk 24,39). Az isteni hatalom megpillantása riadalmat kelt a szívünkben. Isten azonban Jézus Krisztus feltámasztása által újonnan szült bennünket. Ezt is hallottuk az előbb: Ezért, ha valaki Krisztusban van, új teremtes az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre (2Kor 5,17).

János evangéliumának híres prologusa azzal kezdődik, hogy az „övéi” Krisztust, az Igét, a világosságot nem fogadták be. Ám: „Akkik pedig befogadták, azoknak hatalmat adott arra, hogy Isten gyermekeivé legyenek; mindazoknak, akik hisznek az ő nevében, akik nem vérből, sem a test, sem a férfi akaratából, hanem Istentől születtek.” (Jn 1,1–13). Ismétlem: „nem test, sem a férfi akaratából születtek”. Luther írja a mai vasárnap igéje kapcsán: „Újjászületésünk az ige szerint Jézus Krisztus feltámadásából ered. Isten szül minket újjá, nem romlandó, hanem romolhatatlan magból, az igazság igéjével, amely Istennek ereje. Ez szül újjá, ez elevenít meg és üdvözít mindeneket, akik benne hisznek. Mely ez az ige? Éppen az, hogy köztetek és néktek szól Krisztusról, aki bűneitekért meghalt és harmadnapon feltámadt, hogy feltámadásával megigazulást, életet és üdvösséget hozzon. Aki hiszi ezt az ígét, hogy Krisztus az ő javára halt meg s támadott fel, azon Krisztus feltámadása megmutatja erejét. Újjászületik tőle, azaz Isten képmása szerinti új teremtmény lesz belőle.” (Jer, örvendjünk, keresztyének, 184.)

János evangéliuma harmadik fejezetében Jézus az éj leple alatt hozzá forduló Nikodémusnak, a zsidó tanítónak mondja,

hogy „ha valaki nem születik újonnan nem láthatja meg az Isten országát” (Jn 3,3). Nikodémus őszinte, igazságot és Istent kereső ember, népe tanítója, de nem tud megszabadulni az emberi, zsidó gondolkodásától, s csak „testi módon” képes gondolkodni. „Hogyan születhetik az ember, amikor vén? Bemehet anyja méhébe és megszülethet ismét?” (Jn 3,4). Jézus azt válaszolja, hogy aki nem születik „víztől és Lélektől”, az nem mehet be Isten országába. Az újonnan születés ugyanis felülről, azaz Istentől való születést jelent. Az újonnan születés pedig újjáteremtés.

Kilenc évvel ezelőtt a Károli Gáspár Református Egyetemen egy sorozatot szerveztünk, ahova olyan humán értelmiségiek – bölcsesek, filozófusok, művészek kaptak meghívást, akiknek az előző évtizedekben radikálisan megváltozott az életük, gondolkodásukban száznyolcvan fokos fordulat történt. Hitbéli felismeréseik alapján gyökeresen újragondolták az életüket, s gondolkodásuk irányának megváltozásával szakmai érdeklődésük is megváltozott: például az antik dráma helyett a Bibliával, régi filozófiai kérdésekről a hit szemüvegén át, a művészetekről a teológia fényében kezdtek gondolkodni, sőt akadt, aki pályát is módosított.

Az egyes beszámolók Irányváltás. Humán értelmiségiek megtérése címen könyv formájában is megjelent. A kötet fogadtatása kedvező volt, sokan megvették, szépeket írtak róla a sajtóban. Pár évvel ezelőtt elküldtem a könyvet egy általam igen tisztelt, s a közelmúltban elhunyt református lelkésznek. A lelkésztől kaptam egy szeretetből (féltésből?) fakadó kritikát a kötet kapcsán. Amit három-négy évvel ezelőtt leírt, azóta ott motoszkál a gondolataimban. Így kezdte a levelét: „Erre a könyvre azért szeretnék reflektálni, mert a cím és az alcím nem kongruens (Irányváltás – Humán értelmiségiek megtérése). Más az irányváltás, és más a bibliai értelemben vett megtérés (újjászületés) ...Az irányváltás horizontális esemény, aminek az ember az alanya... A megtérés (újjászületés) vertikális beavatkozás, amit Isten végez el. Az előbbi során 'megjavul' az ember, az utóbbi alkalmával teremtés történik ('Aki Krisztusban van, új teremtés az' [2Kor 5,17]. Az irányváltás gyógyulás, a megtérés halott-támasztás ('Titeket is életre keltett, akik a halottak voltak bűneitek miatt' [Ef 1,1.5]. 'A halottak hallják az Isten Fiának hangját, s akik meghallották, élni fognak' [Jn 5,25]. – Nem szabad lebecsülni az irányváltást, végső soron arra is Isten indítja az embert. De nem szabad ösztetvéstetni a megtéréssel, mert azzal megnehezítjük, hogy az irányt változtató ember egyszer valódi megtérésre jusson.” Szíven ütő szavak voltak ezek, melyek – a lelkész közelmúltbeli halálával

– még inkább felerősödtek. Ne magunkkal, irányváltásunkkal, – az úgymond megtérésünkkel – dicsekedjünk, hanem egyedül az Isten bennünket szülő, teremtő munkájával. Mert az ő újjáteremtő munkája nélkül valóban halottak vagyunk. Isten fáradhatatlanul dolgozott és dolgozik a mi megmentésünkért, életre támasztásunkért. Micsoda vigasztalás hangzott el az oltár előtt felolvasott ézsaiási igében! Isten a fáradhatatlan sas, aki a hozzá tartozókat is szárnyra kelő sassá teszi:

Nem fárad el, és nem lankad el, értelme kifürkészhetetlen. Erőt ad a megfáradtnak, és az erőtlent nagyon erőssé teszi. Elfáradnak és ellankadnak az ifjak, még a legkiválóbbak is megbotlanak. De, akik az ÚRban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a sasok, futnak, és nem lankadnak meg, járnak, és nem fáradnak el.

Jakab apostol írja: „Az ő akarata szült minket az igazság igéje által, hogy mintegy első zsengeje legyünk teremtményeinek.” (Jak 1,18) Az újjászületés azt jelenti, hogy Istentől születettek leszünk, az ő új teremtményei, az ő gyermekei. Ismét Luther szavait kell idéznem, aki igen találóan fogalmazott: „A legelső és legnagyobb, amivel az Isten felülről megajándékozott, az, hogy újjászült, gyermekeivé és örököseivé tett. Tette pedig ezt az igazság igéjével. Így hát a teremtményeinek zsengeje, azaz Isten újkezdetű teremtmése és alkotása lettünk. Isten teremtmése abban különbözik a világ emberi alkotásaitól, hogy ez az Ő tulajdon műve minden emberi hozzájárulás és közreműködés nélkül. Ezért nevezzük a keresztyén embert Isten teremtményének, akit ő maga teremt, minden egyéb teremtménye fölé, mégis úgy, hogy ez most még csak kezdet és zsenge, melyen Isten naponként igazít, mindaddig, míg tökéletes isteni teremtmény lesz.” (Jer, örvendjünk, 186.)

Tanúskodás

Ő az a Jézus Krisztus, aki eljött víz és vér által: nemcsak a víz által, hanem a víz és a vér által; a Lélek pedig bizonytságot tesz róla, mert a Lélek az Igazság. Mert hárman vannak, akik bizonytságot tesznek: a Lélek, a víz, a vér; és ez a három egy.

János apostol e mai igénkben különbséget tesz emberi bizonytságtétel és Isten bizonytságtétele között. A bizonytságtétel tanúskodást jelent, a szó eredetije a görögben a martíurion, s azt a bizonytságtévőt, aki életét adja a meggyőződéséért, mi mártírnak nevezzük. Isten tanútságtétele az ő szeretett Fiának a halálra történő átengede-

désében jutott kifejezésre, annak a Fiúnak az engedelmességében, aki önként üresítette meg magát és vállalta emberként a gyalázatos kereszthalált. Amikor a János evangéliuma szerinti passió-történetet olvassuk, azt halljuk, hogy amikor a halott Jézusnak egy római katona az oldalát lándzsával átszúrta „vér és víz jött ki” belőle (Jn 19,34). Sokat spekuláltak arról, hogy mennyiben lehetett valóságos vagy csupán szimbolikus ez a leírás az evangéliumban. Talán nem vagyunk messze az igazságtól, amikor a „víz” és a „vér” kapcsán a Krisztus által rendelt két szentségre: a keresztségre és az úrvacsorára gondolunk. Jézus korában már volt keresztség, hiszen Keresztelő János a „megtérésre” szólított fel, s a „megtérés keresztségét” (Lk 3,3) hirdette, amikor a Jordán vízébe bemerítette a bűnűktől tisztulásra vágyókat. A víz tehát szimbolikusan lemosa az életünkre rakódott szennyet. Bár Jézus nem volt bűnös, mégis beállt a bűnösök közé, s ezzel közösséget vállalt az ő bűnösségükkel és megtisztulásukkal. Pál apostol már arról szól, hogy a mi keresztségünk Jézus Krisztus halálába és a feltámadásába való keresztség. A szimbolikus „alámerítettségünk” az őemberünk megfulladását fejezi ki, s ezzel Jézus halálával egyesülünk. Ám a víz mélységéből való felbukkanásunk Jézus Krisztus feltámadásával való egyesülését hivatott érzékelteni (Róm 6). Ezért beszél Pál a Tituszhoz írt levelében „az újjászületésünk fürdőjéről” (Tit 3,5), ami a Szentlélek által megy végbe.

A „vér” pedig Krisztus áldozati halálára utal. Minden úrvacsora alkalmával Jézus Krisztus érettünk megtöretett testét és vérért vesszük magunkhoz. A Krisztus halálából és feltámadásából élőket Jézus Krisztus vére élteni. A test azáltal él, hogy működik benne a vér keringése. Van egy látszólag ellentmondásos, a valóságban igen mély értelemmel bíró kép a Biblia utolsó könyvében. A Jelenések könyvében a „fehér ruhába öltöztetkekről” ezt találjuk: „Ezek azok, akik...megmosták ruhájukat, és megfehéřítették a Bárány vérében” (Jel 7,14).

Értelmileg abszurd a vörös vérben bármit is megfehéříteni. Akik azonban az újjászületés fürdőjén átmertek, azok a Bárány vérében fehérre mosták a ruhájukat. Krisztus kiontott vére tisztít meg benniünket minden bűntől. Emberi módon nem lehet ezt megmagyarázni, csak a Szentlélek által lehet felfogni. Ez Isten tanúságtétele: „Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a Lélek, a víz, a vér; és ez a három egy.”

A hit

Végezetül a hitről kell szólnunk. A textusunk elején ez olvastuk: „Mert aki Istentől született, az legyőzi a világot, és az a győzelem,

amely legyőzte a világot, a mi hitünk. Ki az, aki legyőzi a világot, ha nem az, aki hiszi, hogy Jézus az Isten Fia?” A végén pedig ezt: És aki hisz Isten Fiában, abban megvan ez a bizonyágtétel. Aki nem hisz Istennek, az hazuggá teszi őt, mert nem hisz abban a bizonyágtételben, amellyel Isten bizonyágot tesz Fiáról.” A világot legyőző Krisztus-hitről, s a világ fejedelmét legyőző Krisztusról szól harmadikként a mai igénk. Még a húsvéti fény, a halál feletti győzelem fényében énekeltük: „Győzelmet vettél, ó Feltámadott”. A hit azonban nem az ember természetes tulajdonsága. Ellenkezőleg, a természetes tulajdonságunk a hitetlenség, a kételkedés. Egyik énekünk is erről szól: „Hitem pedig mint a változó hold, / Hamar elfogy, tölte alig hogy volt” (383/3). Ezért hallottuk ma az evangéliumból Tamás történetét. Eredetileg mindannyian Tamások vagyunk és újra és újra Tamások leszünk. Kétkedünk és megfogható, megtapintható bizonyosságot akarunk. Tamás megtapinthatja Jézus valóságos sebeit, s ezek után leborulva Úrként és Istenként imádja őt. Jézus azonban hozzáteszi: „boldogok azok, akik nem látnak és hisznek” (Jn 19,29).

Számunkra nem ilyen bizonyítékok adódtak, hanem maga Krisztus, a legnagyobb ajándék. Mi az ő kereszthalálának gyümölcseiből élünk, a kegyelmi ajándékokból: az ő igéjéből és a szentségekből. A keresztségből és az úrvacsorából. Nemcsak a mai vasárnap, hanem legtöbbször minden nap, mint újszülött csecsemők élünk, s a hamisítatlan lelki tejet kívánjuk, hogy növekedjünk az üdvösségben (1Pét 2,2).

A Szentlélek segítségével, akinek az Atyával és a Fiúval együtt legyen dicsőség – most és mindörökké! Ámen.

2. HATALMASOKAT DÖNTÖTT LE TRÓNJUKRÓL: A MAGNIFICAT

Az elmúlt ötszáz év alatt Luther megítélése mind katolikus mind protestáns részről igen sokat változott. Ahogy a római katolikus egyházban a 16. századtól kezdve egészen a 20. század közepéig általában egy negatív Luther-kép alakult ki, úgy a protestánsok természetesen a középkori sötétségtől bátran elszakadó hőst ünnepelték benne. Kezdetben az angol Morus Tamás (1477–1536) és a német Johannes Cochleus (1479–1552) nemcsak őseretneket, hanem egyenesen démoni személyiséget láttak benne, s ha nem is ilyen élesen, de általában e negatív kép dominált egészen a 20. század közepéig (Fabiny, 2012; Steinmetz, 2004).¹

A huszadik század második felére azonban katolikus teológusok felfedezték Lutherben az egyház tanítóját. Joseph Lortz kétkötetes reformáció-monográfiája jelentett döntő, pozitív fordulatot Luther katolikus értékelésében.² Igazán komoly, teológiai monográfiák Peter Manns,³ Ervin Iserloh,⁴ Otto Pesch⁵ és Jared Wicks tollából születtek.⁶

Ezzel szinte párhuzamosan, a protestáns teológusok a korábbi évszázadok protestáns egyháztörténet írásával ellentétben Luther katolicitását kezdték hangsúlyozni, mondván: Luther nem új egyházat alapított, hanem az egyetemes egyházat akarta megreformálni a tanítás megtisztításával.

A reformáció ezek szerint nem egy eretnekmozgalom volt, hanem az egyetemes (egy, szent, katolikus, apostoli) egyházon belüli reformmozgalom. 1976-ban Robert W. Jenson rendszeres teológus és Eric W. Gritsch így fogalmaztak:

¹ Fabiny Tibor, “an overt, incestuous lecher, a plain agent of the devil”: *Thomas More’s Daemonizing of Luther in A Dialogue Concerning Heresies*, in: *Költők, kémek, detektívek, piritós és fordítások – Írások Novák György tiszteletére. Poets, spies, detectives, pieces of toast, and translations: Essays in honor of György Novák*, Szeged, JATEPress, 2012, 69–78. (ld. e kötetben a “Pimasz, parázna állat...” c. tanulmányt), David C. Steinmetz, „The Catholic Luther: A Critical Reappraisal”, in: *Theology Today*, 61 (2004), 187–201.

² Joseph Lortz, *Die Reformation in Deutschland*, II, Freiburg, Herder, 1939–40.

³ Peter Manns, *Lutherforschung Heute: Krise und Aubrauch*, Wiesbaden, Steiner Verlag, 1967.

⁴ Erwin Iserloh, *Luther und die Reformation. Beiträge zu einem ökumenischen Lutherverständnis*, Aschaffenburg, Pattloch, 1974.

⁵ Otto H. Pesch, *Die Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin*, Mainz, Matthias-Grünwald Verlag, 1967.

⁶ Jared Wicks, *Luther’s Reform: Studies on Conversion and the Church*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1992, Uő., *Man Yearning for Grace: Luther’s Early Spiritual Teaching*, Wiesbaden, Franz Steiner, 1969.

„Luther ökumenista volt és nem szektáriánus”, s utána hozzáteszik, hogy a reformáció az egyetemes egyházon belüli teológiai mozgalomnak indult. A hitvallási iratokat – Jenson és Gritsch szerint – úgy kell felfogni, hogy azok az egyetemes egyház irányába tett dogma-javaslatok voltak; ezek közül a legjelentősebb a hit általi megigazulás tanítása volt.⁷

Történészek is felfedezték, hogy nem kell feltétlenül diametrális ellentétet látni a középkor és a reformáció, illetve a reneszánsz kultúrája között. Luther teológiájának a középkorral való kontinuitására különösen az úgynevezett „Oberman-iskola” képviselői mutattak rá. A Németországban és Amerikában egyaránt oktató holland Heiko Oberman Luther életéről szóló nagy műve *Man Between God and the Devil* (Aki az Istennel és az Ördöggel küzdött) csak élete végén jelent meg (1982-ben németül, 1989-ben angolul), de a hatvanas évek elejétől ő a késő-középkor és a reformáció kapcsolatát kutatta.⁸ Legjelentősebb tanítványai Samuel Preus,⁹ Kenneth Hagen,¹⁰ David Steinmetz¹¹ és Scott Hendrix.¹²

Nagy port kavartak az elmúlt évtizedekben David S. Yeago dél-karolinai egyháztörténésznek a „katolikus Lutherről” szóló nézetei, valamint a „reformáció katolicitását” hangsúlyozó, a lutheránus egyházon belül egyre terebélyesedő mozgalom, melynek két rendszeres teológus a vezetője: Carl E. Braaten és Robert W. Jenson.¹³ A lutheránus egyházon belül ők képviselik az „evangéliumi-katolikus” irányzatot. Létrehozták „Az evangéliumi és katolikus teológiai kutatóközpontot”, amely az elmúlt évtizedekben számos konferenciát szervezett, kiadványt jelentetett meg és útra indította a legjelentősebb ökumenikus teológiai folyóiratot, a *Pro Ecclesia*-t.

David S. Yeago imént említett 1996-os tanulmányában – amely először a Braaten és Jenson által 1994-ben szervezett, „A reformáció katolicitása” című konferencián hangzott el – nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Luther kb. 1518-ra datált „teológiai” áttörése nem elfordulás volt a katolikus egyház hagyományától, hanem éppen ellenkezőleg: odafordulás ahhoz.¹⁴ Luther Yeago szerint nem egyszerűen a „kegyelmes Istent”, hanem a „valódi Istent” akarta megtalálni a min-

⁷ Eric, W. Gritsch, Robert W. Jenson, *Lutheranism: The Theological Movement and Its Confessional Writings*, Philadelphia, Fortress Press, 1976.

⁸ Heiko A. Obermann, *Luther: Man Between God and the Devil*, New Haven, London, Yale University Press, 1989.

⁹ Samuel J. Preus, *Carlstadt's Ordinaciones and Luther's Liberty: A Study of the Wittenberg Movement 1521–22*, Cambridge, Harvard UP, 1974., Uő., *From Shadow to Promise*.

¹⁰ Kenneth Hagen, *A Theology of Testament in the Young Luther: The Lectures on Hebrews*. Leiden, E. J. Brill, 1974.

¹¹ David C. Steinmetz, „The Catholic Luther: A Critical Reappraisal”, *Theology Today*, 61 (2004), 187–201.

¹² Scott Hendrix, *Ecclesia in via: Ecclesiological Developments in the Medieval Psalms Exegesis and the Dictata super Psalterium (1513–1515) of Martin Luther*, Uő., *Luther and the Papacy: Stages in a Reformation Conflict*, Philadelphia, Fortress, 1981.

¹³ Carl Braaten, Robert Jenson (szerk.), *The Catholicity of the Reformation*, Grand Rapids, MI/ Cambridge/UK, Eerdmans, 1996.

¹⁴ David Yeago, „The Catholic Luther”, in: *The Catholicity of the Reformation*, eds. Carl E. Braaten -Robert W. Jenson (szerk.), Grand Rapids, Michigan, Cambridge, UK, William B. Eerdmans, 1996, 26.

denkori (így többek között a középkori) vallásos ember állandóan önmaga felé forduló (*incurvatus in se*) bálványimádásával szemben. Tehát Luther nem szakított a katolikus hagyomány dogmatizmusával, szakramentális teológiájával és misztikájával, hanem újraértelmezte és elmélyítette azt.

Az itt következő fejezetben Luther egy korai írásában keressük a katolicitás nyomait, s e keresés közben tudatosan figyelünk Luthernek a szépről, s közvetve a művészetről alkotott nézeteire is. Vizsgálódásainkat elsősorban a teológia számára oly érzékeny vizualitás kérdéseire irányítjuk. Luther írásai alapján próbáljuk megvilágítani, hogy milyen teológiai alapjai vannak a német reformáció korának festészeti felvirágzásának (pl. Dürer és Cranach). E kérdést több szempontból is alaposan körüljárja Carl C. Christensen *Art and the Reformation in Germany* című 1979-ben megjelent könyve.¹⁵

A „katolikus Luther” témakörében külön tanulmánynak kellene foglalkoznia a liturgia kérdéseivel, azon belül is Luther és a zene kapcsolatával, amely talán szükségszerűen vezetett Bach muzsikájához két évszázaddal később.

A Magnificat értelmezése

Figyelmünket Luther Mária-képére fordítjuk, amint az a Magnificat-kommentárjában kifejezésre jut.

A *Magnificat* kétezer éves értelmezéstörténetének¹⁶ egyik gyöngyszeme Luther Magnificat-kommentárja, amelyet először Takács János fordított magyarra és adta ki 1989-ben.¹⁷ Ezt a kiadást dolgozta át Percze Sándor, így a 2011-ben megjelent *Luther Válogatott Művei* 5. kötetében a Csepregi Zoltán bevezetésével ellátott szöveg Percze Sándor és Takács János fordítók neve alatt jelent meg.¹⁸ A fordítás átdolgozására azért is szükség volt, mert Takács János Szent Szellemet fordított a Szentlélek helyett. A pszüché/pneuma lutheri magyarázatára a 47. vers értelmezése kapcsán még visszatérünk.

Luther 1521-ben írta a *Magnificatról* szóló kommentárját. Az írást félbe kellett szakítania, amikor a wormszi birodalmi gyűlésre távozott április 2-án, s így a munkát csak Wartburg várában fejezte be.

A kommentárt Frigyes választófejedelem unokaöcsének, János Frigyes hercegnek (1503–1553) dedikálta, aki később majd Luther munkáinak wittenbergi és jénai kiadásait szponzorálta. Mint ez a Spalatinnak írt leveleiből kiderül, Luther válasznak szánta a kommentárt a tizenhét éves fiatalember neki írt levelére.¹⁹

Az előszó és az epilógus arra engednek következtetni, hogy a kommentárt Luther afféle „uralkodói tükörnek” szánta, hiszen igei alapon tesz különbséget

¹⁵ C. C. Christensen, *Art and Reformation in Germany*, Athens, Ohio, Ohio University Press, 1979.

¹⁶ A *Magnificat* értelmezésének történetéhez jó eligazítást nyújt Helmut Riedlinger szövegkiadásának bevezető tanulmánya: *Das Magnifikat. Verdeutscht und ausgelegt durch D. Martin Luther*. Freiburg, Basel, Wien, Herder, 1982, 15–24.

¹⁷ Luther Márton, *Magnificat (Mária éneke)* Fordította: Takács János, A fordító kiadása, 1989. (h. n.).

¹⁸ „Magnificat (1521)”, in: LVM 5, 205–262, Luther Kiadó, 2011.

¹⁹ LW 21, xviii.

az „istenfélő” és a „gonosz” fejedelmek között. Az elkészült, majd elküldött első részhez fűződő előszóban írja, hogy az egész Szentírásban talán ez az egyetlen hely, amely a leendő uralkodóknak szól. Minden ilyen személynek meg kellene tanulnia és a szívében kellene forgatnia Isten anyjának, a Boldogságos Szűznek az énekét. Megérdemli e tiszta szűz, hogy fejedelmek és urak hallgassák az énekét.

Amikor a wormsí dráma után Luther Wartburg várában a teljes fordítással is elkészült, ahhoz egy epilógust mellékel, amelyben arról ír, hogy kevés valóban istenfélő királya volt Izraelnek. Dávid azonban ilyen volt. Luther a *Magnificat*-nak különösen a hatodik és a hetedik (Lk 1,50–51) versét ajánlja az ifjú herceg figyelmébe és példát mutat neki, hogy miképpen kell és lehet egy uralkodónak imádkoznia. A herceg számára Luther egy imádságot fogalmaz meg:

„Istenem és Atyám, a Te munkád és rendelésed, hogy az uralkodás rangjára születtem, te teremtetted erre engem. Ezt senki sem vonja kétségbe, te is elismered. Akár méltó, akár méltatlan vagyok erre, úgy és olyan vagyok, amilyennek te látsz, és mindenki más. Ezért add meg Istenem és Atyám, hogy néped előtt a te dicsőségedre és néped hasznára legyek. Ne engedd, hogy a magam értelmét kövessem, hanem add, hogy inkább a tied.” (LVM 5. 261)

Az epilógus legvégén Luther az ifjú Salamonnak bölcsességet kérő imádságát (1Kir 3,5–14) ajánlja a fiatal herceg figyelmébe.²⁰

Ha a *Magnificat*-kommentárt formai szempontból nézzük, azt mondhatjuk, hogy egy jellegzetes lutheri kifejtős igemagyarázattal van dolgunk. Szemben a Kálvinra jellemző szigorú logikával, jogászvilágossággal és nemes egyszerűséggel, Lutherből, mint mindig, úgy folyik és árad a szó, mint a szikláról hömpölygő vizesés. A gondolatok sokszor talán rendszertelenül ismétlődnek. Akárcsak magában a *Magnificat*-ban, egy gondolat kapcsán új szövegkörnyezetben halljuk a régít, az ismétléssel haladunk előre. Luther számára nem válik ketté írásmagyarázat és prédikáció, hiszen az egzegézisében is prédikál és a prédikációjában is egzegetál. Minden egyes szót és mondatot a jelen helyzetre alkalmaz, sorait nem tudjuk hűvösen, distanciával olvasni, mert állandóan úgy érezzük: minket szólít meg, hozzánk beszél. Szenvedélyesen hisz abban, amit mond, mi sem térhetünk ki üzenetének meghallgatása elől. Ezért is fogunk sokszor idézni magából a szövegből.

Luthert a pár évvel korábban keletkezett *Heidelbergi disputáció*-ban is foglalkoztatta az emberi és az isteni gondolkodás közötti alapvető különbség. Mária énekét Luther úgy fogja fel, mintha az egy prédikáció lenne. Egy olyan prédikáció, amelyben először Isten személyéről, utána pedig Isten cselekedetéről van szó.

²⁰ LVM 5, 261–262.

Ha Lutherhez nem egészen méltó módon rendszerezni próbáljuk mondani-valóját, az alábbi témákra vagy vezérmotívumokra lehetünk figyelmesek: „inspiráció”, „az emberi szem és az isteni tekintet”, „keresztény antropológia”, „az emberi gondolkodás és Mária szelleme”, „hamis alázat – igazi istenismeret”, a „helyes Mária-tisztelet”, „az igazi istendicséret”, „az emberi világ és Isten cselekedetei”, „irgalmasság: igazságtétel vagy bizonyoságtétel?”, „a szellemi felfuvalkodottság összetörése”, „Isten a történelemnek is az ura”, „Izrael misztériuma”, „az inkarnáció titka”. Vegyük sorra e néhány – talán önkényesen megragadott – fejezetcímet!

Luther kiindulópontja az a meggyőződés, hogy Szűz Mária a Szentlélek inspirációja alatt szól. Nekünk is szükségünk van erre az ihletettségre, ha a szöveget meg akarjuk érteni: „Mert Istent és az ő igéjét senki sem értheti meg helyesen, csak az, akinek a Szentlélek közvetlenül megadja”.²¹ Ezt a hívőnek meg kell tapasztalnia és az ilyen megtapasztalás a Szentlélek iskolája. A szöveg megértésének a feltétele tehát az inspiráció folytatása az olvasóban. Vagyis Luther itt ugyanazt mondja, amit a 20. századi bibliai hermeneutika – Ulrich Körtner nyomán – az „ihletett olvasóról” mond.²²

Kommentárja első részében Luther az emberi és az isteni szem ellentétéről szól. Amíg az ember és a világ szeme állandóan felfelé irányul és magasba tör, addig Isten tekintete lefelé, a mélységbe néz. Csak a mélységbe irányuló isteni látás veszi észre a szegénységet, a nyomort, a „házimunkát és jószágokat ellátó szegény cselédlányt”. Istennek a gyökerekig, a törzsökig kell lehatolni ahhoz, hogy abból vessző és virágszál legyen. „S épp akkor, amikor Dávid királyi nemzetsége pedig szegény és lenézett volt...amikor a legmélyebben volt, akkor születik a Krisztus a lenézett törzsből, egy jelentéktelen szegény leánytól. Abból a személyből fakad a vessző és virág, akit Annás és Kajafás főpapok leányai még arra sem méltattak volna, hogy legkisebb cselédjük legyen.”²³ Luther később is úgy beszél az emberi szemről, mint valami „csalárd”, „csalfa, önző” dologról. A hamis emberi és a helyes isteni érzékelés mintegy diametrális ellentétben áll egymással.²⁴

Keresztény antropológia

A *Magnificat* első két verse (Lk 1,46–47) különbséget tesz a *psyche* (lélek) és a *pneuma* (szellem) között. Luthernek ez alkalmat ad arra, hogy – amiképpen az ókorban már Őrigenész is tette – 1Thessz 5,23 alapján az úgynevezett trichotomikus emberkép vagy antropológia mellett foglaljon állást. Az ember

²¹ LVM 5. 211.

²² Ulrich Körtner, *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999.

²³ LVM 5. 214.

²⁴ Erre vonatkozólag ld. Edgar Thaidigsmann, „Gottes schöpferisches Sehen. Elemente einer theologischen Seherschule im Anschluss an Luthers Auslegung des Magnificat”, in: *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie*, 29–30 (1987–1988), 19–38; továbbá: Fabiny Tibor, A szem és a fül. Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa, in: *Pannonhalmi Szemle* 1995, III/1, 39–51.

szellem: pneuma/spiritus/Geist (aki hisz), lélek: pszüché/anima/Seele (aki megismer) és test: szarksz, Leib (aki végrehajt). Mindezt Luther a mózesi szentély hármasságához hasonlítja: az ember Geist-je olyan, mint a szentek szentje, ahol semmilyen fényforrás nincs. Ez a hit és Isten lakhelye. A lélek olyan, mint a szentély a hétágú gyertyatartóval, ami érzékszerveinket, értelmi képességeinket szimbolizálja. Végül a test a pitvarnak felel meg, ahol mindenki megfordulhat, ahol minden nyilvánvaló.

Takács János Lutherhez hűen és következetesen a pneuma/Geist-et 'szellem'-nek, a Seele/pszüché-t 'lélek'-nek, és a szarksz/Leib-et 'test'-nek fordítja. Ám ennek az az ára, hogy a Szentlélek helyett is a Szent Szellem megnevezést használja (ami, mint említettük, önmagában következetes). Percze Sándor viszont a pneuma/Geist-et 'szív'-nek fordítja az alábbi indoklással: „A Geist 'szellem' szóval való fordítása a magyarban félreérthető, mivel ez a szó jelentheti az ember értelmi, szellemi képességét, vagy jelölhet olyan természetfölötti jelenségeket, mint például kísértet vagy démon. A fordításban ezért a Geist szót 'szívvvel' adom vissza. Ez egyértelműen kifejezi, hogy Isten befogadása nem csupán értelmi teljesítmény, hanem legalább annyira érzelmek dolga is.”²⁵

A szövegértelmezési probléma nem egyszerűen a Magnificat-ból ered, hanem abból, hogy Lukács 1,46–47. verseit, a psyché/pneuma különbségét a különböző magyar bibliafordítások sajnálatosan egymástól igen különböző módon adják vissza: a Károli és a mai protestáns fordítás mindkettőt „léleknek” fordítja; a katolikus fordítások (Szent István és Szent Jeromos) „léleknek” (psyché) és „szívnak” (pneuma), Csia Lajos, Kecskeméti István, a Hit Gyülekezete bibliafordítása „léleknek” (psyché), „szellemnek” (pneuma), amíg a Veritas Kiadó „új Károli” fordítása meglepő módon megfordítja a katolikus használatot és a psyche-t fordítja „szívnak” és a „pneuma”-t léleknek.

Bibliafordítások	Károli és Magyar Biblia Társulat Prot. (1990)	Szent István Társulat (1972)	Szent Jeromos Társulat (2007)	Csia Lajos (1978)	Kecskeméthy István (2002)	Szent Pál Akadémia (2004)	Veritas Kiadó (2011)
Lk 1,47 pszüché	Magasztalja lelkem	Lelkem magasztalja	Magasztalja lelkem	Magasztalja lelkem	Magasztalja az én lelkem	Lelkem magasztalja	Magasztalja az én szívem
Lk 1,48 pneuma	Az én lelkem ujjong	Szívem ujjong	Szívem ujjong	Szellemem	örvendett szellemem	És szellemem ujjong	És örvendezik az én lelkem

Percze Sándor tehát a katolikus megoldást követi, amikor a Geist-et „szívnak” fordítja, de ennek két fogyatkozása is van. Egyrészt a 47. vers fordításában megőrzi a mai protestáns bibliafordítás változtatását: „az én lelkem (eredetiben: pneuma) ujjong Isten, az én megváltóm előtt”, s utána a magyarázatban a „szívről” beszél, amíg Luther mindkét esetben a „Geist” szót használja, tehát Luthernél az olvasó

²⁵ LVM 5. 215.

tudja, hogy egy és ugyanazon dologról van szó. A másik probléma, hogy a Geist-nek Luthernél a Heilige Geist felel meg, tehát a léleknek a Szentlélek; a szellemnek a Szent Szellem. Ha tehát a pneuma/Geist-et „szívnek” fordítjuk, az nem felel meg a Szentháromság harmadik személyének, ugyanis „Szent szív” semmiképpen sem lehet „Pneuma Hagiosz” vagy a Sanctus Spiritus magyar fordítása.

Summa: Percze megoldása indokolt (a Szent Szellem a mi nagyprotestáns fülünknek idegen), de mégis Takács János eredeti megoldása a következetesebb. Meggondolandó az is, hogy nem önkényes provincilizmus-e, ha a magyar „szellem” szót csak az „értelem” és a „kísértet” szavaknak feleltetjük meg, amikor egy szociológiailag körülhatárolható csoportban ma Magyarországon mégis használják a „Szent Szellem” kifejezést. (Ez a deskriptív nyelvészet szempontja). A Magnificat angol fordításában nincs ilyen probléma, hiszen a Szentlélek szót egyaránt fordítják Holy Ghost-nak és Holy Spirit-nek. Az angoloknál az senki-nek sem okozott problémát, hogy a Ghost asszociációs mezője elsősorban a kísértetet, a „spirit” pedig néha az alkoholt, vagy éppen a berúgott embert idézi fel.

Az emberi gondolkodás Istent tisztátalanul szereti, a jócselekedetekkel, érdekekkel akarja befolyásolni és megnyerni őt. Dávid a pozitív ellenpélda, hiszen ő a legnagyobb nyomorúságban sem szűnt meg Istent szeretni. „Ilyen szíve volt Máriának, Isten anyjának is, aki a legnagyobb javakban dúskálva sem távolodott el Istentől, nem kereste a maga hasznát, hanem szívét tisztán megtartotta Isten jóságának szeretetében és dicséretében.” (LVM 5,222)

„Milyen csodás szív az ilyen! Isten anyjaként minden ember fölé emelve olyan egyszerű és higgadt maradt, hogy még egy szolgálólányt sem tartott volna kevesebbre önmagánál” (LVM 5,220). Mária akkor sem panaszkodna, ha egy másik szolgálólány kapta volna ezt az ajándékot Istentől, Mária annak éppúgy kívánta volna ezt a megtiszteltetést, mint önmagának. S míg magát erre méltatlannak, addig mindenki mást méltónak talált volna. Sőt, akkor is elégedett lett volna, ha Isten elvette volna tőle ezt a jótéteményt, és másnak juttatta volna.” (LVM 5. 219). „Nem követel magával szemben tiszteletet, úgy jár-ke, dolgozik, tehenet fej, főz, mosogat, söpröget, ahogy egy cseléd lány vagy háziasszony végzi a maga igénytelen, alantas munkáját, mintha nem is törődne a szerfelett nagy javakkal és kegyelemmel.” (LVM 5, 237).

Sokan csak azért alázatosak, hogy jutalmat nyerjenek, az alázatos ruházat, beszédmód és arckifejezés igen sokszor takarja a legnagyobb gőgöt, ám az igazán alázatosak nem néznek az alázatosság következményére: „az igazi alázat sohasem tud önmagáról, mert ha ennek tudatában lenne, gőgössé lenne” (LVM 5, 225) „Az alázat oly természetes és nemes, hogy nem is veszi észre önmagát” (LVM 5,227). A látás problematikája itt is előkerül: „nem a látás tárgyát, hanem magát a látást kell megváltoztatnunk... amint Krisztus mondja (Máté 5,29), a szemünket kell kivájnunk.” A helyes istenismeretre tanít bennünket az ige: „az Isten a semmikre és a megvetettekre tekint.” (LVM 5, 227)

A helyes Mária-tisztelet²⁶

Mária azért magasztalja az Istent, mert ő rátekintett. Máriának azért helyes a látása, mert az isteni látást dicséri, s így akkor tiszteljük őt helyesen, ha „Isten alá” állítjuk őt. „Mária nem azt akarja, hogy hozzá, hanem hogy általa Istenhez fordulj.”²⁷ „Ma azonban jó néhányan tőle, mint Istentől várnak segítséget és vigasztalást [...] emiatt manapság több a bálványozás a világban, mint valaha”. Ha helyes a Mária-ismeretünk, Luther elmegy egészen odáig, hogy őt szavakkal meg is szólíthatjuk. Ekképpen: „Ő boldog Szűz, Isten anyja, bármennyire megvetett és senki voltál, Isten mégis kegyelmesen és gazdagon rád tekintett, és nagy dolgokat vitt véghez benned. Nem voltál rá méltó. De Isten Rád gazdagon kiáradó kegyelme messze meghaladja minden érdemedet. Óh, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál.”²⁸

Látjuk tehát, hogy Luther megszólítja az Isten anyját, de nem őt dicséri, hanem az Isten kegyelmét magasztalja. Jogosan állapítja meg: „Sajnos sokan vannak, akik Máriától és a szentektől mint Istentől várnak segítséget és vigasztalást. Attól tartok, nagyobb ma a bálványimádás, mint valaha.”²⁹

Luther elítéli azt, aki „Istent [...] sok beszéddel, lármával és hűhóval dicséri, mintha ő süket vagy tudatlan volna, nekünk pedig fel kellene őt ébresztenünk és kioktatnunk”³⁰ Az igazi dicséret azonban „inkább sóhajt, mint beszél [...] ezt nevezzük Isten igazi, lélekben és igazságban való dicséretének.”³¹

Jeremiás 9,23-ra hivatkozva Luther a világi dolgokat három csoportra osztja: bölcsességre, hatalomra és gazdagságra. A bölcsesség alapján az ember elismerést, hírnevet, megbecsülést akar szerezni, a hatalom alapján nemességet, felsőbbiséget, barátokat, méltóságot, a gazdagság alapján egészséget, szépséget, kedélyt és erőt. Luther legveszélyesebbeknek az úgynevezett bölcseket, a szellemileg kevélyeket és felfuvalkodottakat tartja. Ők az önigazak, akik bedugják fülüket. Luther moabitáknak, behemótnak, a „Sátán testének” nevezi őket. A tudósok a legnagyobb gazemberek, mert ők vezetik félre a többieket. A hatalom és a gazdagság kevésbé veszélyes, mint az emberi bölcsesség. Istent cselekedetei révén ismerhetjük meg, lerombolja ugyanis az e világi értékrendet.

Luther Isten hat cselekedetéről beszél: 1. irgalmassága, 2. a szellemi felfuvalkodottság összetörése, 3. a nagyok, a hatalmasok megalázása, 4. a kicsinyek felmagasztalása, 5. az éhezők javakkal való betöltése, 6. a gazdagok üresen való elkül-

²⁶ A kérdéshez lásd: Gerhard Müller, „Evangelische Marienverehrung. Luthers Auslegung des Magnificat”, in: *Luther* 59, 2–13.

²⁷ LVM 5. 231.

²⁸ LVM 5.231. Takács János fordítása: „Óh, boldogságos szűz és Isten anyja, bár megvetett senki és semmi voltál, Isten mégis gazdagon, kegyelmesen rád tekintett és nagy dolgot cselekedett benned, nem voltál rá méltó, mégis érdemeidet messze és magasán túlszárnyalva van meg benned az Isten gazdag, szerfelett nagy kegyelme. Jó neked, boldog vagy attól az órától fogva mindörökké, hogy ilyen Istent találtál...” (26)

²⁹ LVM 5. 232.

³⁰ LVM 5. 234.

³¹ LVM 5. 234.

dése. Isten szubvertál minden emberi és világi rendet: az értelmet, a hatalmi és a szociális viszonyokat.

Luther legkeményebben azokról az értelmesekről szól, akik az igazságot egyoldalúan látják és azt „nem igaz úton érvényesítik”, hanem „önerővel akarják azt érvényre juttatni”, s „ezzel igazságukat igazságtalanná teszik”. Isten irgalmassága leleplezi ezt a hamisságot és rámutat, hogy az igazság értelme nem az igazságtételben, hanem a bizonyágtételben van: „Elégedj meg azzal, hogy igaz az ügyed. Ha nem tudsz neki érvényt szerezni, bízd Istenre. A győzelmet Isten magának tartja fenn. Ha azt akarja, hogy győzz, ő maga cselekszi meg azt, vagy úgy viszi eléd, hogy eszedbe sem jut magad kezébe venni az ügyet. Oly módon juthatsz így győzelemre, ahogy nem is gondoltad volna. Ha pedig nem akarja győzelmedet, legyen elég neked az irgalma. Elvehetik tőled a jó győzelmét, viszont a jó melletti bizonyágtételt nem vehetik el tőled.”³²

Isten a hatalom „dekonstrukciójára” is képes. Hagyja, hogy a hatalmasok elérjenek hatalmuk csúcspontjára, amikor aztán önmaguktól összeomlanak: „Mert Isten nem semmisíti meg olyan gyorsan a hatalmasokat, ahogyan megérdemelnék, hanem előbb engedi őket hatalmuk csúcsára jutni. De ott már nem tartja meg őket, és önmagukban nem tudnak megmaradni. Magától omlik össze minden, egy hang nélkül. Azután – szinte minden láрма nélkül – felemelkednek az elnyomottak, mivel Isten ereje van bennük.”³³ „A történelemben tapasztaltak megmutatják, hogyan hoz Isten elő egy birodalmat, és buktat el egy másikat. Hogyan sokasít meg egy népet, és pusztít el egy másikat. Asszíriával, Babilóniával, a perzsákkal, a görögökkel és Rómával is ezt tette, pedig azok úgy képzeltek, örökké fognak uralkodni.”³⁴

Izrael misztériuma³⁵

Luther szerint Isten Izraelt kettéosztja, s csak arra a részre hivatkozik, amelyik Istennek szolgál. Isten „felvette” Izrael ügyét, s így „megemlékezett” az ő irgalmasságáról. Bár azt a látszatot keltette, hogy elfeledkezett volna ígéretéről, valójában azonban csak késlekedett. Amikor a testi Izrael nem fogadta be őt, Isten egy szellemi Izraelt szerzett magának. Luther allegorizálása szerint Jákob csípőjének kifecsközése az angyallal való tusakodás után azt jelképezi, hogy a zsidók ezentúl ne testi származásukkal dicsekedjenek. Az „Izrael” szó azt jelenti, hogy „Isten harcosa”, s ez „azt a nagy csodát foglalja magában, hogy az ember a kegyelem által szinte Istennel rendelkezhet”, ahogy Krisztusban is a menyasszony rendelkezhet a vőlegénye testével. Bár a zsidóság nagy többsége megkeményedett, mindig voltak közöttük olyanok, akik megtértek Krisztushoz. „Ezért nem

³² LVM 5. 243.

³³ LVM 5. 249.

³⁴ LVM 5. 249.

³⁵ A kérdéshez lásd: Jan van Goudover, „The Place of Israel in Luke's Gospel”, *Novum Testamentum*, 7–8, 1966, 11–123.

lenne szabad a zsidókkal olyan durván bánnunk. Mert vannak köztük, akik majd keresztények lesznek”³⁶

Isten Izrael népének már a törvény előtt ígéretet, az átok előtt áldást adott. Ábrahámnak ugyanis megesküdött, hogy „megáldatnak a te magodban a föld minden nemzetségei”. De a fogadás és a születés a törvény értelmében átok alatt van. Így hogyan maradhat Isten hű az ígéretéhez? Ennek megértéséhez Luther szerint nem emberi, logikus gondolkodásra, hanem „tisztá, szabad hitre” van szükség. „Láthatod, hogyan oldja fel az ellentétet. Utódot ad Ábrahámnak, egyik lányától, Máriától származó természetes fiút, a Szentlélek által, férfi közreműködése nélkül. Ez nem az átkot hozó természetes születés és fogantatás. Az nem is érinthette ezt a magot. S mégis Ábrahám természetes magva van benne, éppúgy, mint Ábrahám többi gyermekében. Íme, ez Ábrahám áldott magva, akiben az egész világ megszabadul az átoktól”³⁷

Elemzésünkben talán sikerült demonstrálnunk, hogy milyen nagy hatással volt Lutherre Mária éneke, a *Magnificat*. Luther értelmezése szerint Mária a *Magnificat*-ban a Szentlélek erejével világít rá arra, hogy kicsoda is az Isten. Számára – bár ezt így Luther nem mondja – Mária vérbeli teológus, aki saját hit-tapasztalatán keresztül tanítja, prédikálja, prófétálja, hogy az élő Isten egészen más, mert ő az, aki minden emberi értékrendet felforgat.

Luther *Magnificat*-ja nem mariológia, hanem teológia. Azt az éneket, amit Luther szerzetesként minden nap a vesperás alkalmával énekelt és imádkozott,³⁸ most az értelmével, pontosabban a Szentlélek által megvilágosított értelmével – és teljes szívével és lelkével – magyarázta a fiatal hercegnek.

Befejezésként álljon itt egy idézet arról, hogy Luther e *Magnificat*-értelmezése milyen nagy hatást gyakorolt. Egy feljegyzés szerint X. Leó pápa, miután elolvasta e kommentárt – anélkül, hogy a szerző kilétéről bármit is tudott volna –, lelkesedésében így kiáltott fel: „Áldott legyen az, aki e sorokat írta!”³⁹

Exkurzus.

A történelem keresztény olvasata⁴⁰

Textus: Lk 1,46–55.

„Mária pedig ezt mondta: Magasztalja lelkem az Urat, és ujjong az én lelkem megtartó Istenemben, mert rátekintett szolgálóleányának megalázott vol-

³⁶ LVM 5. 259.

³⁷ LVM 5. 257–258.

³⁸ Fehér Károly, „Luther és Mária. Luther Magnificat-magyarázata Takács János ny. lelkész fordításának felhasználásával”, in: *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 82. szám, 2009. nyár, 15–21.

³⁹ „Beate le mani che hanno scritto ciò” in *Marianum* 27 (1965) 498. Idézi (pontatlanul, mert X. Leó helyett X. Piuszt ír) Paul Bemile, *The Magnificat Within the Framework of Lukan Theology*. Regensburger Studien zur Theologie Band 34, Frankfurt, Bern, New York, Peter Lang, 1986, 256.

⁴⁰ Elhangzott: Budapesten a Németajkú Református Gyülekezetben, 1998. november 24-én.

tára: és íme, mostantól fogva boldognak mond engem minden nemzedék, mert nagy dolgokat tett velem a Hatalmas, és szent az ő neve, irgalma megmarad nemzedékről nemzedékre az őt félőkön. Hatalmas dolgot cselekedett karjával, szétszórta a szívük szándékában felfuvalkodottakat. Hatalmasokat döntött le trónjukról, és megalázottakat emelt fel; éhezőket látott el javakkal, és bővelkedőket küldött el üres kézzel. Felkarolta szolgáját, Izráelt, hogy megemlékezzék irgalmáról, amint kijelentette atyáinknak, Ábrahámnak és az ő utódjának mindörökké.”

1.

Katolikus, református és evangélikus háttérből jöttünk, de többnyire a világban élünk és dolgozunk országunk, népünk, ifjúságunk felemelkedéséért. Mi, akik e mai kora reggelen itt összegyűltünk, bizalommal vagyunk a Biblia és a kereszténység hiteles üzenete iránt.

A keresztény naptár, az egyházi év szerint ádvent felé közeledünk. A feszült várakozás, a lelki felkészülés intenzív ideje lehet ez. Most az ádventi várakozás, az egymás iránti nyitottság és az Isten ígéje iránti bizalom jegyében irányítsuk figyelmünket Szűz Mária jól ismert énekére, a Magnificatra! Hasson ránk a most hallott művészi ének, az ősi zenei feldolgozás, de pár percre értelmünket is nyissuk meg a Szentírás nagyszerű mondanivalójának befogadására!

Lukács evangélista – a precíz történész – Jézus születése kapcsán evangéliumának első két fejezetében három himnuszt, Istent dicsérő éneket is feljegyez: a Magnificatot (Mária énekét), a Benedictust (Zakariás énekét) és a Nunc dimmittist (Simeon énekét). Mindhárom himnusz Isten ígéreteinek beteljesedését énekli meg. Mindhárom erőteljesen épít az Ószövetség, különösen a Zsoltárok és a próféciák képanyagára. Mindegyik az ígéret – beteljesedés – dicséret hármas szerkezetére épít. A Magnificatot akár mint poémát, költeményt is elemezhetnénk. Beszélhetnénk szerkezetéről: a két „strófáról”. Az első részben (46–50. versek) Szűz Mária főleg magáról szól: a váratlanul bekövetkezett áldott állapota miatt dicséri Istent. A második „strófában” (51–55 versek) azonban kitágul a versvilág: Isten hatalmas cselekedeteiről, az egyén helyett a közösségről, a népről, az Izraelnek adott ígéret beteljesedéséről zeng az ének.

Figyelhetnénk további költői eszközökre is: az ismétlésre, a parallelizmusokra, az antitézisekre. Rámutathatnánk a vers drámaiságára, ahol az Úr, mint Michelangelo Utolsó ítéletének Pantokrátora fordulatot, az események irányának megváltozását, drámai nyelven: peripeteiat idéz elő a történelemben:

*„Hatalmasokat döntött le trónjukról
és megalázottakat emelt fel”.*

Csábíthatna bennünket annak a hatásnak az elemzése, amit az ószövetségi Anna éneke (1Sám 2,1–10) jelent a Magnificat számára. Itt a Szentlélektől fiút fogant Mária, ott a hosszú idő óta meddő Anna a templomban ad hálát a kis Sámuel születéséért.

*„Örvendez szívem az Úrban...” – halljuk az első versben.
Majd a hetedik verstől így olvassuk:*

*„Az Úr tesz szegénnyé és gazdaggá,
megaláz és felmagasztal,
Fölemeli a porból a szűkölködőt
és kiemeli a szemétből a szegényt,
leülteti az előkelőkkel együtt,
és főhelyet juttat nekik”*

Folytathatnánk a sort, de az irodalmi elemzés nem ige hirdetés.

2.

Keresztény hitünk értelmében a Bibliában nemcsak különféle korokban és különböző műfajokban született irodalmi alkotásokat olvashatunk, hanem e műveken, műfajokon, közelebbről a szón keresztül Isten szólít meg bennünket. Az Isten által minket szólító szó: ige. Engedjük ezért, hogy a Szentírás hozzánk szóló szaván keresztül az isteni üzenet itt és most bennünk is dolgozzon!

A Magnificatban, Szűz Mária énekében nem Máriáról van első renden szó, hanem Mária az ige hirdető! Méghozzá az Isten lelkétől ihletett, sugalmazott ige hirdető. Mária emberi lényege, hogy szép volt vagy csúnya, alacsony vagy magas – végképp elvész, hiszen ő a teljes lelkével (pszüchéjével) magasztal, és a teljes szellemével (pneumájával) örvendezik. Neki nem kell tudományosan megmagyarázni a dolgokat, hanem lelke azonnal felfogja és tovább sugározza a Lélek üzenetét. Milyen nagy az az Isten, akinek a tekintete oly mélységekbe ér el, hogy egy szolgálólányt választ az Istenfiú anyjának!

Ebben a kommentárban Luther így dicséri Mária őszinte és tisztán szerető szellemét: „Olyan gondolkodása volt, hogy akkor is boldog tudott lenni, ha Isten történetesen más nőnek juttatta volna jótétetményét... Csodálatos szív az ilyen! Isten anyjának érzi magát minden teremtmény fölé emelten, mégis megmarad

higgadtan szürke egyszerűségében, úgy, hogy a legigénytelenebb cselédleányt sem tekintette önmagánál kisebbnek. Mária egyáltalán nem követel cselekedeteket, tiszteletet, hírnevet: éppen úgy tesz, mint azelőtt, mikor mindebből semmije sem volt, éppen úgy nem törekszik megtiszteltetésre, mint azelőtt sem, nem kérkedik, nem fuvalkodik fel, nem kürtöli világgá, hogy miként lett Isten anyjává, nem követel önmagával szemben tiszteletet, úgy jár-kel, dolgozik, mint azelőtt, megfeji a tehenet, főz, mosogat, seper, azt teszi, amit egy cselédlánynak, vagy háziasszonynak igénytelen alantas munkát végeznie kell, mintha a szerfelett nagy javakhoz és kegyelemhez semmi köze sem lenne.”

3.

Eddig Máriára, az igehirdetőre figyeltünk. Most azonban lássuk, hogy miről szól maga az igehirdetés! Természetesen Istenről, közelebbről a „cselekvő”, a történelemben állandóan, dinamikusan mozgó Istenről. Mária prédikációja szinte halmozza a cselekvést jelölő igéket: „cselekedett”, „szétszórt”, „ledöntött”, „felemelt”, „ellátott”, „elkül-dött”, „megemlékezett”, „kijelentett”. Az Isten: cselekvő Isten.

Századunk egyik irodalomtudósa így fogalmazott. „Az »Isten« mint főnév lehet, hogy halott. De az Isten nem főnév, hanem ige!” Valóban így van: amint Mózesnek is mondta: „vagyok, aki vagyok!” S ez többféleképpen is fordítható: „vagyok, aki leszek”, „leszek, aki vagyok”, „leszek, aki leszek”, „voltam, aki leszek”, „leszek, aki voltam” stb. A Jelenések könyvének szavaival: Ő a „van, a volt és az eljövendő” (Jel 1,8), a kezdet és a vég, aki a Krisztusban, „az időnek teljességében” (Gal 4,4) testté lett.

Mi emberek hajlamosak vagyunk arra, hogy a külvilág, a történelem eseményeit valami véletlennek, fátumnak, Fortunának, esetleg értelmetlen, kiszámíthatatlan természeti mozgásnak, kitörő, majd elhalkuló viharnek tulajdonítsuk.

A keresztény hit viszont arról vall, hogy a történelemben az Isten a végső cselekvő, hiszen Isten a történelem Ura is! Van ugyanis a történelemnek keresztény olvasata is! Számomra a berlini fal leomlása, a volt Kelet-Európa kártyavárként való, előre senki által álmodni sem mert szétesése, napjaink történelme – Isten tettekben beszélő prédikációja!

4.

Lássuk most közelebbről, hogy Szűz Mária éneke szerint a történelemben miként cselekszik az Isten! Öt mozzanatra figyeljünk!

„Szétszórta azokat, akiknek gőgös a szívük indulata”

Károli szerint *„elszéleszté az ő szívük gondolatában felfuvalkodottakat”*. A katolikus fordítás szerint: *„szétszórta a szívükben gőgösöket”*.

A Biblia tanítása szerint az ember lényege az ő szíve.

A Példabeszédek könyvében olvassuk: „minden féltett dolognál jobban őrizd meg szívedet, mert abból indul ki minden élet” (4,23).

S ha a szív felfuvalkodik, akkor a lélek megbetegszik, s rákos daganat keletkezik rajta. A „felfuvalkodott szív” gőgössé, „pöffeteggé” válik, s a hatalom kísértésében elbukik. Isten szétszórja, megsemmisíti, elszéleszti, leheletével megsemmisíti az ilyen embert.

Álljunk tehát ellen a karrier, a hatalom örök kísértésének, s emlékezünk arra, hogy a hatalom: szolgálat. Mint ahogyan az Eötvös Collegium bejáratára is egykor ki volt írva: „szabadon szolgál a szellem”.

De ezt a szolgálatot nem a szájunkkal kell hangoztatnunk, hanem a szívünkkel kell megélnünk, hiszen a kísértés is a szívben kezdődik el.

„Hatalmasokat döntött le trónjukról és megalázottakat emelt fel.”

*Akik fent voltak – lekerültek,
s akik lent voltak, felemeltettek.*

„Ez a történelem!” – mondjuk, de a Biblia tanúsága szerint ez Isten „karjának” a cselekedete!

Mária énekéből nemcsak Anna háladalát, hanem Dániel próféta hangját is kihallhatjuk, amint erre Kálvin is utal az evangéliumok harmóniájáról szóló könyvében. Dán 2,21-ben ezt olvassuk:

„Ő szabja meg a különböző időket és alkalmakat. Királyokat taszít le, és királyokat támaszt. Ő ad bölcsességet a bölcséknek és tudományt a nagy tudósoknak”

Dániel próféta leírja Nebukadneccár babilóniai király történetét, aki elbizakodott, s ezért elvesztette királyságát. Az egykor hatalmas és félelmetes királyt „száműzték az emberek közül, fűvet evett, mint az ökrök, és az éj harmatja áztatta a testét, míg oly hosszúára nem nőtt a szőre, mint a sasnak a tolla, és olyan karmai nem lettek, mint a madaraknak” (Dán 4,30)

A Valakiből Senki, a királyból állat lett.

„Éhezőket látott el javakkal, és bővelkedőket küldött el üres kézzel”.

Isten nemcsak a politikai hatalomnak, hanem a gazdasági hatalmaknak is az ura – bármennyire is ellene mond ennek a lát-

szat. Isten a gazdagokból szegényeket, a szegényekből gazdagokat teremt.

Erről énekelt Anna is, a himnusza 5. versében:

*„A jóllakottak elszegődnek kenyérért
de akik éheztek, folyton ünnepelnek”.*

Erről olvashatunk a Lukács szerinti boldogmondásokban:

*„Boldogok vagytok, akik most éheztek,
mert majd megelégtettek” (6,21)*

A zsoldáros pedig arról énekelt, hogy az Istenhez ragaszkodó embert az Isten anyagilag sem hagyja cserben:

„Gyermek voltam, meg is öregedtem, de nem láttam, hogy elhagyatottá lett az igaz, sem azt, hogy gyermeke koldussá vált.”

Ha egyedül Istenre figyelünk, ha Istenen csüng a szívünk, akkor a Példabeszédek könyvének szerzőjével együtt így fohászkodhatunk:

*„Szegénységet vagy gazdagságot ne adj nékem, táplálj engem
hozzám illő eledellel” (30,8)*

„Felkarolta szolgáját, Izraelt, mert megemlékezett irgalmáról”

Isten népet választ magának, szövetséget köt vele, mint egy menyasszonnyal. S noha a közösség, a nép sokszor hűtlen, Isten emlékezik arra, hogy ő irgalmas, s ezért megkönyörül népén és áldást ad. S ha Isten irgalmas hozzánk, akkor nekünk is irgalmasnak kell lenniünk egymáshoz. Luther rámutat arra, hogy az igazságot nem lehet irgalom nélkül, önerőből érvényesíteni. Ezért különbséget tesz az „igazságtétel” és a „bizonyoságtétel” között: „Elégedj meg a bizonyoságtétellel, hogy igazad van, ha igazadnak nem tudsz érvényt szerezni, bízd Istenre az ügyet, s a Te kötelességed, hogy hitet tégy mellette, a győzelmet Isten magának tartja fenn. Ha ő azt akarja, hogy győzz, úgy ő maga megcselekszi azt... Ha pedig nem akarja, elégedj meg az ő irgalmasságával, ha el is veszik tőled az igazság győzelmét, a bizonyoságtételt azonban nem vehetik el.”

„Kijelentette atyáinknak, hogy irgalmas lesz Ábrahám és az ő utódai iránt örökké”

Isten beváltotta ígéretét, mert magot adott Ábrahámnak, s az asszony magva a kígyó fejére taposott (1Mózes 3,15). Isten irgalmassága, a teremtettség iránti szeretete az inkarnáció titkában teljesebbé válik.

Erről szól Mária éneke.

5.

Végezetül szóljunk röviden arról, hogy Luther a már többször is idézett Magnificat-kommentárját egy fiatal politikusnak, az akkor még csak tizenhét éves János Frigyes hercegnek dedikálta. Neki szól a figyelemre méltó előszó és az epilógus is. Az előszóban Luther a Példabeszédek könyvét idézi: „Ha az Úr kezében van a király szíve, olyan lesz, mint a patak vize, arra vezeti, amerre akarja.” (21,8) Konkrét történelmi személyeket idéz fel: vannak olyan fejedelmek, akiket a Szentírás „Isten angyalának” nevez, mint Dávidot (1Sám 29,9), sőt isteneknek is hívja őket (Zsolt 82,6). De a gonosz fejedelmeket „ordító oroszlánoknak” nevezi (Zof 3,3), vagy „sárkánynak” (Jer 51,34), esetleg „vadállatnak” (Ez 14,21).

Az epilógusban – amit Luther már a wormszi dráma után írt – arra hívja fel ismét a fiatal herceg figyelmét, hogy a legnagyobb veszély az, ha az uralkodó szíve „felfuvalkodottá” válik. Ugyanakkor Luther megemlékezik Izrael istenfélő királyairól: Dávidról és Salamonról. Szerinte a Magnificatot azért kell újra és újra olvasnia az uralkodónak, mert megtanít imádkozni. A Magnificat a szegényeket bátorítja, a hatalmasokat pedig istenfélelemre tanítja.

Luther külön imádságot fogalmaz meg János hercegnek, majd az ifjú Salamon bölcsességet kérő imáját ajánlja figyelmébe. A Királyok könyve szerint a hatalomra került ifjú Salamon így fohászodott az Úrhoz:

„Uram, Istenem, te királlyá tetted
szolgádat, az én apám, Dávid után.
De én még egészen fiatal vagyok, nem értek
a kormányzáshoz.
És a te szolgád választott néped között van,
Amely olyan nagy nép, hogy nem lehet számba
venni, nem számlálható meg a sokasága miatt!
Azért adj szolgádnak engedelmes szívet, hogy
tudja kormányozni népedet, különbséget téve
a jó és a rossz között, különben ki tudná
kormányozni a Te nagy népedet!” (1Kir 3,7–9)

Adja Isten, hogy Mária hitével és Salamon nyitott alázatával és bölcsességével tudjuk mi is fogadni Istentől minden tőle kapott ajándékunkat és minden evilági mandátumunkat! Ámen.

3. A BIBLIAOLVASÁS MŰVÉSZETE

A Szentírás olvasása művészet. Számos könyv, tanulmány jelent meg ilyen címen: „A Szentírás olvasásának művészete”¹. Mint minden művészet, a Szentírás olvasása és értelmezése is egyszerre technika és egyszerre felülről kapott adomány, a Lélek ajándéka. Nem arról van szó, hogy e művészet értéséhez, elsajátításához, gyakorlatához semmilyen előképzettségre nincs szükség, ám az fontos, hogy e művészet alapja a beállítódás, a lelkület. Olyan karizma, amit kérni kell. A keresztény élet egyik legfontosabb tevékenysége. Természetesen az imádság legalább ennyire fontos, s Jézus tanítványai jól tudták, hogy még az imádságot is tanulniuk kell. Mennyivel inkább tanulni kell a bibliaolvasás művészetét! Majd látni fogjuk, hogy a két tevékenység: a bibliaolvasás és imádkozás egymást feltételezve milyen szorosan összefügg.

Tény, hogy a Biblia olvasása elválaszthatatlan annak értelmezésétől, hiszen az értelmezés is egyfajta olvasás. Ittész Gábor *Luther bibliaértelmezése a Szentírás könyveihez írt előszói alapján*² című könyvében Luther írásmagyarázata kapcsán többek között két szempontot emel ki: az egyik a Biblia egységének gondolata, a másik az „önmagát magyarázó Szentírás” lutheri elve. Az első kapcsán írja Ittész Gábor: „a két testamentum egysége Krisztusban *adva* van, a bibliamagyarázóknak mindössze felismerniük kell ezt a helyzetet. Nem az *teszi* összefüggővé a két szövetséget, hogy mindkettő Krisztusról beszél, hanem *mivel* mindkettő ugyanarról a Krisztusról szól, felfedezhetjük összetartozásukat. Más szóval Krisztus nem eszköze a Biblia egységének, hanem Ő maga ez az egység.”³

Az „önmagát magyarázó Szentírás” – „*Sacra scriptura sui ipsius interpret*” – reformátori gondolatának kibontása Walter Mostert tanulmányára⁴ épül, amely szerint Luther írásmagyarázata négy téves irányzattal küzdött, amelyeket – leegyszerűsítve – így summázhatunk: Róma (allegorizálás), zsidóság (literalizmus), rajongók (szubjektívizmus), humanisták (filologizmus). Luther, Mostert, illetve Ittész szerint mind a négy téves értelmezés egy tőről fakad, ugyanis mindegyik

¹ Pl. E. F. Davies – R. B. Hays (szerk.), *The Art of Reading Scripture*; Gerhard Sauter, “The Art of Reading the Bible” in: *Protestant Theology at the Crossroads*. Grand Rapids, Eerdmans, 2007, 33–57.

² Ittész Gábor, *Christum treyben. Luther bibliaértelmezése a Szentírás könyveihez írt előszói alapján*. Budapest–Győr, Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség – Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület, 2009.

³ Ittész, *Christum treyben*. 40.

⁴ Walter Mostert, *Az „önmagát értelmező Szentírás”. Luther hermeneutikájáról*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1996. (1. német kiad. 1979.)

a „saját lelkét” (*sensus*, illetve *spiritus proprius*) akarja ráerőltetni a szövegre, az önmagát értelmező Szentírás viszont lerombol minden ilyen külső tekintélyt, s azok helyett élő viszonyt hoz létre az ember és Isten között. A teológia, s azon belül az írásmagyarázat feladata, hogy „szavába vágjon az igazság szavába vágóknak” (Róma, zsidóság, rajongók, humanisták), s hogy megszólaljon az evangélium, el kell hallgatnia minden külsődleges törvénynek.⁵

Luther hármas szabálya a Biblia olvasásáról

Luther Márton 1518. január 18-án a következőket írta Georg Spalatinnak:

[...] tény, hogy a Szentírást sem a szorgalom, sem a tehetség nem képes feltárni. Ezért első feladatod, hogy imával kezd, olyannal, melyben kéred, hogy ha Isten általad szeretne tenni valamit tulajdon dicsőségére, nem a tiédre, sem valamely más emberére, akkor irgalmasan vezessen be téged szavainak értelmébe. Mert az isteni ígéknek nincsen más mesterük, mint maga az ige szerzője. Amint mondja: „mindnyájan Istentől tanítottak lesznek”. Teljesen le kell tehát mondanod a reményről, hogy szorgalmadat vagy tehetségedet siker koronázza, és csak a Lélek sugallatában bízál.⁶

Huszonegy évvel később, amikor 1539-ben Wittenbergben kiadták német nyelvű írásait, Luther egy fontos előszót írt, amelyben Dávid tanítását ajánlja a 119. zsoltár alapján: „Taníts meg a Te rendeléseidre” (26, 33, 34), ill. „Szolgád vagyok, oktass, hogy megismerjem a Te bizonyosságaidat!” (125). Többek között itt fejt ki Luther híres hármas szabályát, hogy a Szentírás olvasásához az alábbi szempontok követésére van szükség: oratio, meditatio, tentatio.

Oratio (Imádság)

Tudnod kell, írja Luther, hogy a Szentírás olyan könyv, amely minden más könyv bölcsességét bolondsággá teszi, mivel a Biblián kívül nincs olyan könyv, amely az örök életéről tanítana. (LW 34, 285) Essél ezért bátran kétségbe saját értelméd és okosságod miatt. Ezek révén ugyanis sohasem jutsz az örök életre, hiszen beképzeltségeddel megfosztod magadat és másokat is a mennytől, s akárcsak Lucifer, a pokol mélységébe zuhansz. Térdelj ezért le a benső szobádban, igazi alázattal és komolysággal, hogy Atyád az ő Fián keresztül adja néked az ő Szentlelkét, aki megvilágosít, vezet, és megérteti veled az ő igazságát. (LW 34, 285–6) Luther Dávidot állítja példának, aki imádságban kéri az Urat, hogy oktassa őt, hogy megismerje az ő bizonyosságait. A Szentírást nem lehet az emberi értelemnek alárendelni, az nem olyan, mint Aesopus meséi, amelyet a Szentlélek vagy imádkozás nélkül is meg lehetne érteni.

⁵ Ittzés, *Christum treyben*. 53.

⁶ LMV 7, 70.

Meditáció (Elmélkedés)

Luther szerint nemcsak az ember szívében kell forгатni az olvasottakat, hanem „külsőleg” is ismétелgetni kell a szavakat, a szöveget újra elolvasni, a kimondott és a leírt szavakat össze kell hasonlítani, s szorgalmas figyelemmel kell kutatni, hogy a Szentlélek mit akar azok által mondani. Figyeljünk arra, hogy ebbe soha se fáradjunk bele, s ne gondoljuk, hogy ezt elég csak egyszer-kétszer megtenni, sohasem leszünk jó teológusok, ha ezt megunjuk, éretlen gyümölcsként esünk le a fáról. Dávid is azért mondja újra és újra ebben a zsoltárban, hogy „...igen szere-tem a te törvényedet, egész napestig arról gondolkodom” (97. vers), „Hajnal előtt felkelek, kiáltok hozzád; a te beszédedben van reménységem. Szemeim megelőzik az éjjeli őrséget, hogy a te beszédedről gondolkodjam” (147–148.vers) Luther nyomtatékosan mondja, hogy Isten nem adja az ő Szentlelkét az ő „külső” (*eusserlich*) igéje nélkül (LW 34, 286).

Tentatio (Anfechtungen, kísértések)

Miért van szükség erre a harmadik szempontra? Azért, írja Luther, mert ez tanít meg bennünket, hogy ne csak értelmünkkel, hanem saját tapasztalatunkkal is érzékeljük, hogy mennyire igaz, drága, gyönyörűséges, s minden emberi bölcsességen túlmutató bölcsesség az Isten vigasztaló igéje. Figyeljük csak meg a 119. zsoltárban, hogy Dávid milyen gyakran beszél ellenségeiről: „Még ha a fejedelmek összeülnek, ellenem beszélnek is; a te szolgád a rendeléseidről gondolkodik” (23.vers); „A kevélyek szerfelett gúnyolnak engem; nem hajlottam el a törvényedtől” (51. vers); „Vermet ástak nékem a kevélyek, akik nem a törvényed szerint élnek” (85.vers); „Vártak rám a gonoszok, hogy elveszessenek, de én a te bizonyosságaidra figyelek” (95. vers); „Tört vetettek ellenem az istentelenek, de a te határozataidtól el nem tévedtem” (110.vers); „A fejedelmek ok nélkül üldöztek engem, de a te igédől félt az én szívem” (161.vers). Mint írja: ha felismered, hogy „Felettebb tiszta a te beszéded, és a te szolgád szereti azt” (140. vers), s Isten igéje gyökeret ereszt benned, akkor azonnal támadásba lendül a Sátán (*Anfechtungen*), de te Isten igéjéhez tudsz fordulni. Némi szarkazmussal mondja Luther, hogy ő igen hálás a pápistáinak, hogy az ő ördögi dühöngéseik, üldözéseik révén annyi szenvedést okoztak neki. Akaratuk ellenére ugyanis jó teológussá tették őt, hiszen az ő támadásuk nélkül nem lett volna az, aki lett. Vállalnunk kell tehát ezeket a kísértéseket, hiszen ezek által edződik, erősödik a mi hitünk. Ne arra sóvárogjunk, hogy mások dicsérjenek bennünket írásaink, könyveink, tanításunk, vagy éppen a prédikációink miatt. Az emberi hiúság és a büszkeség, a „mások mit mondanak” mértéke csak ostoba szamarakká tesz bennünket, minek eredményeként a mennyek országa helyett a pokol mélyében találjuk magunkat. A dicsőség sohasem a miénk, hanem egyedül Istené – fejezi be a német nyelvű írásaihoz írt előszavát Luther (LW 34, 288).

A hét „lutheri szabály” a zsoltármagyarázatok alapján Scott H. Hendrix értelmezésében

Egy neves amerikai Luther-kutató, egykori princetoni tanárom, Scott H. Hendrix Gettysburg-ben, egy 1977-ben rendezett Luther-kollokviumon a témánk szempontjából fontos előadást tartott arról, miként mutatkozik meg Luthernek a Szentírás tekintélyéről vallott felfogása zsoltármagyarázatának gyakorlatában⁷. Hendrix szerint Luther a Szentírára nem úgy tekintett, mint egy matematikai tételre: „ez meg van írva, s mivel ez Isten szava, ez igaz”, hanem inkább úgy közelített a Bibliához, mint ahogy mi egy nagy műalkotáshoz. Felismerjük, hogy a műalkotás tekintéllyel bír, ha az igényt tart az életünkre. Nem formális tehát a Szentírás tekintélye, hanem ugyanúgy küzdenünk kell annak szövegével, amint egy nagy műalkotás szövegével is küzdünk, hogy annak jelentését megértsük. Akkor válik számunkra érvényessé annak tekintélye, ha a küzdelem eredményeképpen a szerző inspiráltsága bennünk, az olvasóban is folytatódik. Hendrix – tézise megvilágítása érdekében – Luther hármas szabályát hétté bővíti ki. Érdekes ezeket közelebről is tanulmányoznunk, hiszen Luther nyomán a gyakorlati bibliaolvasásban segíthetnek bennünket.

Tanuld meg követni a modellt!

A 119. zsoltár példáiból is láhattuk, hogy a bibliaolvasásban és a bibliamagyarázatban a zsoltáros példája volt az etalon. Különösen is sokat jelentettek neki a zsoltárok a megpróbáltatások és az üldöztetések idején. 1530-ban írta a 118. zsoltárról: „Noha igen kedves számomra az egész zsoltároskönyv, akárcsak a teljes Szentírás, hiszen ez állandóan vigasztalás a lelkemnek, a 118. zsoltárba teljesen beleszerettem. A magaménak tartom, hiszen amikor sem fejedelmek, sem hatalmasság, sem bölcsek, sem tanultak sem tudtak segíteni nekem, ez a zsoltár hűséges társamnak bizonyult megpróbáltatásaim idején” (Hendrix, 147–148. old.). Luther számára különösen is kedves volt ez a vers: „*Nem halok meg, hanem élek, s hirdetem az Úr csodálatos dolgait*” („*Non moriar sed vivam et narrabo opera domini*” 17. vers). Noha Luther a zsoltároskönyvet nem nevezi szó szerint „műalkotásnak”, azt viszont írja, hogy a zsoltár a keresztény élet művészetére tanít bennünket. „*Keményen megostorozott engem az Úr, de nem adott át engem a halálnak*” – olvassuk a következő, 18. versben. Luther számára ez a zsoltár saját győzelmi éneke. Ahhoz, hogy helyesen énekeljük, el kell feledkeznünk önmagunkról, s minden bajunk és nehézségünk ellenére az Úrba kell vetnünk bizodal-

⁷ Scott H. Hendrix, „The Authority of Scripture at Work: Exegesis of the Psalms”. in: Eric W. Gritsch (szerk.), *Encounters with Luther*, Vol. 2. Gettysburg, Institute for Luther Studies, Lutheran Theological Seminary, Gettysburg PA, 1982, 144–164., Ua. in: Scott H. Hendrix, *Tradition and Authority in the Reformation*, Aldershot Great Britain, Variorum, 1996, 144–159., Lásd még: Scott H. Hendrix, *Ecclesia in Via Ecclesiological Developments in the Medieval Psalms Exegesis and the Dictata Super Psalterium (1513–1515) of Martin Luther*. Leiden, E. J. Brill, 1974.

munkat. Lehet, hogy fáj nekünk, ha szigorú atyaként megfenyít bennünket a mi Urunk, de ő ezzel is nevel minket, gyermekeit. Az önmagunkról való megfeledezés művészetét a Szentlélek tanítja nekünk. A Zsoltároskönyv – írja Hendrix – az a modell, amelyet követnünk kell. Az 1519-es második zsoltárelőadásaihoz írt előszavában írja Luther, hogy a Zsoltároskönyv nemcsak tanít, hanem mintát is nyújt nekünk: „Miként egy tanár, aki a diákjai számára levél és beszédmintákat készít, hogy azok a szüleiknek hogyan írjanak, Isten ebben a könyvben azt a nyelvet és lelkületet tárja elénk, amivel mi megszólíthatjuk a mennyei Atyánkat, s megtanít bennünket, hogy utánozzuk ezt a mintát” (LW 14, 286, Hendrix, 149).

Kutasd elmélyülten az Írásokat!

Három egymást követő zsoltár alapján szóltunk eddig Luther bibliaolvasásáról. A 119. zsoltár a leghosszabb, hiszen 175 versből áll, a 118. zsoltár átlagos hosszúságú, hiszen 29 verset tartalmaz, a legrövidebb azonban a 117. zsoltár, amely mindössze kétversnyi: *„Dicsérjétek az Urat mind ti pogányok; magasztalják őt mind a népek! Mert nagy az ő kegyelmessége mi hozzánk, és az Úrnak igazsága megmarad örökké. Dicsérjétek az Urat!”* Bármennyire is rövid ez a zsoltár, tévednek azok, akik azt hiszik, hogy ha gyorsan elolvassák, azonnal megérthetik, mondja Luther. Beismeri, hogy magának is sokszor küzdenie kellett a felületes olvasás ellen, pedig az Írást nem lehet felületesen olvasni, hanem csak „félelemmel, alázattal és szorgalommal” (LW 14, 7, Hendrix 149). „Hiába van nekem doktori kalapom, ha a Szentíráshoz fordulok, ismét gyermekké válok, s minden nap hangosan mondom a Miatyánkot, a Tízparancsolatot, a Hiszekegyet és a választott zsoltárigét. Nem mondhatom, hogy ezeket már tudom, jól ismerem, s a könyökömön jönnek ki, hiszen Isten ígését sohasem lehet teljesen kimeríteni, s az Isten bölcsességének valóban nincs határa” (Zsolt 147,5) (LW 14, 7, Hendrix 150). Luther itt érvényesíti a meditációról mondott szabályát. Az alapos magyarázathoz idő kell. Luther két évig magyarázta a zsoltárokat, amíg eljutott a 22. zsoltárig, s a 117. zsoltár második versének mélységét is nyolc oldalon keresztül fejtegeti.

Alkalmazd az értelmezés eszközeit (használd az eredeti nyelveket)

Egy nagy művésznek is el kell sajátítania technikai ismereteket ahhoz, hogy formát öltön a műalkotás. A Biblia magyarázójának is ezért hasznos tanulnia az eredeti nyelveket. Még a reformáció előtt Luther kétszer is magyarázta a zsoltárokat a wittenbergi egyetemen. Az első zsoltármagyarázat idején még nem használta gyakran az eredeti szöveget, de később szorgalmasan tanult héberül, s a második előadássorozatában már rendkívül gyakran idézi a héber eredetit. Bár Luther szerint a Lélek fontosabb, mint a nyelv, mégis mindkettő szükséges az Írás magyarázatához (idézi Hendrix, 151). Egyik írásában a waldensek – mai divatos szóval „rövidzárlatos” – bibliamagyarázata kapcsán Luther különbsé-

get tesz az „egyszerű lelkész” és az „írásmagyarázó” között. Az előbbinek elég a fordításokra hagyatkoznia, de ő nem tud majd a hamis tanítókkal a Szentírás alapján vitatkozni. Az írásmagyarázó számára nem elég a szent élet vagy a helyes doktrína, neki a nyelveket is alaposan kell ismernie. Luther kimondja, hogy az egyszerű lelkész hirdetheti az evangéliumot a nyelvek ismerete nélkül, de mondanivalója így előbb-utóbb lapossá válik, amit majd megunnak az emberek. Saját magára utalva mondja Luther, hogy „jól tudom, hogy mindent a Lélek végzett el, de ha a nyelvek nem segítettek volna abban, hogy alaposabban megismerjem az Írást, aligha jutottam volna valamire. Elszigetelten hirdettem volna az ígét, s nem tudtam volna nyugtalanítani a pápát, a szofistákat s az egész antikrisztusi birodalmat. Az ördög nem tartja oly nagyra az én lelkemet, ám ha a Szentírással foglalkozom, az jobban nyugtalanítja [...] tehát semmiképpen sem tudnám arra bízni waldens testvéreimet, hogy hanyagolják el a nyelveket.” (LW, 45, 366, idézi Hendrix 151)

Kapcsold össze a szöveget saját élettapasztalatoddal!

Ezzel az egyik legfontosabb lutheri elvhez érkezünk el. Bármennyire is fontos a szöveg nyelvi elemzése (exegézise), az írásmagyarázat művészetéhez hozzátartozik saját élettapasztalatunk is. A szöveg, amit tudományosan boncolunk, akkor válik élő szöveggé, Isten élő hangjává, ha az megszólít bennünket. Csak saját lelki küzdelmeim fényében értem meg a 118. zsoltár 22–23.verseit: „*A kő, amelyet az építők megvetettek szegletkövé lett! Az Úrtól lett ez, csodálatos a mi szemünk előtt*”. Csak ha magam is a csatatérre lépek, s küzdök az ördöggel, a bűnnel, a halállal, értem meg, mit jelent az, hogy „csodálatos” az Úr műve. Luther itt a harmadik szabályra, a *tentatiora* utal, hogy az ördög támadásai, az állandó kísértések is szükségesek ahhoz, hogy megértsük az ige nekünk szóló mondanivalóját.

Persze kísértést jelenthet, ha saját érzelmeinknek rendeljük alá az ígét. A Szentírásnak sokak számára „viaszból van az orra”, s az önkényes értelmezéseik alapján azt kedvük szerit csúrik-csavarják⁸. Luther szerint a Szentírás azonban sokkal inkább „vasvessző” (Zsolt 2,9), ami éppen a fenti kép ellentéte: keménységet, hajlíthatatlanságot jelent, ezért azt mi nem rángathatjuk kényünk-kedvünk szerint saját érzéseinkhez⁹.

Luther itt egy szellemes szójátékot alkalmaz: a zsoltároskönyv, a *Psalterium* valójában *palestra*, azaz birkózó aréna, ahol a magyarázónak addig kell küzdeni saját érzelmeivel, amíg azokat összhangba hozza az írással. Amint egy jó műalkotás után is másképp nézünk önmagunkra, a Szentírás is átvilágítja életünket, új megvilágításba helyezi élettapasztalatainkat. Mert amit olvasunk, az sokszor első hallásra megbotránkoztat minket. Először hazugságnak tűnik az Isten beszéde, sőt maga Isten is hazugnak. Pedig Istennek előbb az ördög álarca mögé

⁸ Idézi: Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, 72.

⁹ LW 14, 338

kell rejtőznie ahhoz, hogy Istenként nyilvánulhasson meg előttünk. S mi sem mehetünk a mennybe, ha előbb nem szállunk alá a pokolra.

Nem azáltal van tekintélye Isten igéjének, mert mi tartjuk fontosnak, hanem azáltal, hogy újra és újra legyőzi a mi emberi, sőt hitbéli tapasztalatainkat.

Imádkozz a Lélek inspirációjáért!

Oratio. Ez volt Luther első szabálya. Nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Szentlelket kérni kell, hogy adja nekünk azt a lelkületet, amellyel a Szentírás üzenete megnyílik a szívünkben. Kérni, segítségül hívni is meg kell tanulnunk, mondja Luther. „Nehogy az ágyadon heverésszél miközben az írást forgatod, hanem térdre, te lusta disznó, s emeld karjaidat magasba, mondd el a Miatyánkot, hívd Istent segítségül, s könnyes szemekkel valld meg bajaidat” – írja Luther a 118. zsoltár 5. versének magyarázatakor: *„Szükségemben segítségül hívtam az Urat, meghallgatott, s tágas térre tett engem az Úr. [...] Ha nem vallod be gyengeségedet, akkor imádságod csak merő fecsegés a hitről és a lélekről, s fogalmad sincs arról, hogy mit beszélsz”*¹⁰.

Luther nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a Szentlélek nem önmagában szól, hanem csak az igéjén keresztül. Amint nincs ige Szentlélek nélkül, úgy nincs Szentlélek ige nélkül. A Szentlélek az ő igéjén keresztül nyitja meg szemünket és szívünket. Luther számára az „egyedül az Írás” (*sola scriptura*) elve mindig tartalmazza a „hit (*sola fide*) és a Szentlélek által” elvét is (Hendrix, 155).

Keresd a központi üzenetet!

A Szentlélek nem a Szentírásban való hitet tanítja (Luther ezért nem volt a mai értelemben vett fundamentalista!), hanem a Szentírásba rejtett Isten igéjébe vett hitet. Ennek az igének ugyanis tartalma van, s ez pedig az evangélium. A „Mi az evangélium?” című írásában mutat rá, hogy „Az »evangélium« nem más, mint egy Krisztusról szóló beszéd vagy történet ... nem más ez, mit egy krónika, történet, elbeszélés Krisztusról, hogy ki ő, mit tett, mit mondott, és mi történt vele ... Az evangélium legrövidebb megfogalmazása ugyanis ez: Krisztus Isten fia, értünk ember lett, meghalt és feltámadott, a mindenség ura lett.”¹¹ Luther szerint az elbeszélést újra és újra el kell nekünk is beszélni. Ezért is inkább *enarratio*, azaz ’elmondás’ Luther írásmagyarázatának formája, mintsem hagyományos szövegmagyarázat.

A Szentírásban tehát ott van a „mag”, az evangélium, hogy a mi érdemünk nélkül Krisztusban, egyedül Krisztusban nyerünk igazságot, életet és üdvösséget¹².

¹⁰ LW 14, 60–61, Idézi Hendrix, 154

¹¹ Luther Márton, *Mi az evangélium? Keresztények és Mózes*, 7.

¹² LW 14, 36–37, idézi Hendrix, Tradition, 155.

Az evangélium magját azonban mindig meg kell találnunk, vagy akár így is fogalmazhatunk: „ki kell találnunk”, mint egy rejtvény megfejtését. Isten ígéje ugyanis egyszerre törvény és evangélium: az egyik követel, és azt parancsolja, mit kell tennünk, az evangélium pedig arra hív, hogy fogadjuk el azt az ajándékot, amit Isten Jézus Krisztusban adott nekünk. Luther tudván tudta, hogy a törvényre is szükség van, s hogy éppen a törvény és az evangélium feszültségéből születik meg az evangélium. Nagy kísértés, hogy a kettőt összekeverjük, s az evangéliumból törvényt, Krisztusból pedig Mózeszt csináljunk. Luther szerint a megkülönböztetés képessége tesz minket teológusokká: ha meg tudjuk különböztetni a törvényt az evangéliumtól, a betűt a lélektől, a világi birodalmat Isten országától.

A központi magért, Isten ígéjéért, az evangéliumért, a megkülönböztetés képességéért való küzdelem is hozzátartozik ahhoz a birkózáshoz, amit a kereszteni ember a Szentírás *palestrájában* folytat.

Ismerd el a Szentírás kimeríthetetlen mélységét!

Bármennyire is megtaláltuk az olvasás művészetével a magot, az evangéliumot, sohasem érezhetjük azt, hogy minden lényeges dolgot megismertünk, hogy kimerítettük az Írás mélységét. A bibliaolvasás művészetének iskolájában mi mindig tanulók maradunk. Luther Számára egyértelmű, s nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy megértésünk csak, rész szerinti marad. Luthert idézve Ebeling mutat rá arra, hogy „az értelmezés nem lehet állandó, egyszer és mindenkorra érvényes tény, hanem csakis az ember fejlődésével folyton lépést tartó, soha be nem végezhető feladat. Ha ugyanis valamit egyszer már megértettünk, fennáll a veszélye annak, hogy a lélekből ismét betű lesz, ha nem értjük meg és nem sajátítjuk el újra. Az Írás megértésében folyvást előbbre kell haladnunk. Ha a lélek betűvé is lesz, a betűnek újra lélekké kell válnia.”¹³

Noha az Írás világos és tiszta, mégis kimeríthetetlen. Ezt jól értette Luther, aki valóban a Szentírás olvasásának és magyarázatának zseniális művésze volt. Írásaiban az előadásunk elején említett hármas tézisen – *oratio, meditatio, tentatio* – túl Scott H. Hendrix professzor útmutatását követve mi is felfedezhetjük zsolttármagyarázataiban e hét, ma is követhető és követendő szabályt. Luther írásmagyarázatát azért érdemes olvasnunk, mert minden egyes vers magyarázatakor, elmondásakor saját hangszerén adja elő a Szentírás Jézus Krisztusról szóló tanúságtételét. A megértésben természetesen mindig haladhatunk előre, de az ige mélységét sohasem tudjuk felfogni teljesen e földi életben. Luther 1525-ben újra kiadta a bűnbánati zsoltárokról írt elmélkedését, s nem restellte bevallani, hogy a második kiadásban korrigálja az előző hiányosságait¹⁴.

¹³ Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, 73.

¹⁴ LW 14,140, idézi Hendrix, *Tradition*, 158.

Konklúzió – Luther művészete

Luther jó mesterként tanácsot ad nekünk: „Gyakorolj csak egy zsoltáron, vagy akár egy zsoltár egyetlenegy versén. Akkor fogsz előre haladni, ha hagyod, hogy egy vers naponként vagy akárcsak hetenként életre kelljen, hogy aztán a szívedbe szippant-hassad azt. Ha ezt megteszed, utána a megértés és a szeretet gazdag kincsesbányája tárul fel előtted és minden megy, mint a karikacsapás”¹⁵. Zenéjével Luther minket is arra biztat, hogy bátran lépünk mi is a *palestra* birkózó porondjára, az arénába, alkalmazzuk mi is az értelmezés eszközeit, s vigyük mi is hitbéli tapasztalatunkat e muzsikába. Könyörögjünk a Lélekhez mi is, hogy világosítsa meg elménket az ige megtalálására, az evangélium kitalálására, nyissa meg szívünket annak befogadására.

Ez a bibliaolvasás művészete. Ezt a művészetet tanulhatjuk a keresztyén egyház egyik legzseniálisabb művésztől, Luther Mártontól. Sajátítsuk el ezt a művészetet, gyakoroljuk és adjuk másoknak is tovább!

Exkurzus.

Az olvasóval együtt növekvő szavak¹⁶

Textus:

„Semmiféle bomlasztó beszéd ne jöjjön ki a szátokon, hanem csak akkor szóljatok, ha az jó a szükséges építésre, hogy áldást hozzon azokra, akik hallják.” (Ef 4,29)

„Ugyanúgy a nyelv is milyen kicsi testrész, mégis nagy dolgokkal kérkedik. Íme, egy parányi tűz milyen nagy erdőt felgyújthat: a nyelv is tűz, a gonoszság egész világa. Olyan a nyelv tagjaink között, hogy egész testiünket beszennyezi, és lángba borítja egész életünket, miközben maga is lángba borul a gyehenna tüzétől. Mindenfajta vadállat és madár, csúszómászó és tengeri állat megszelídíthető: meg is szelídíti az ember; a nyelvet azonban az emberek közül senki sem tudja megszelídíteni, fékezhetetlenül gonosz az, telve halálos méreggel. Ezzel áldjuk az Urat és Atyát, és ezzel átkozzuk az Isten hasonlatosságára teremtettesteket: ugyanabból a szájból jön ki az áldás és az átok. Testvéreim, nem kellene ennek így lennie. Vajon a forrás ugyanabból a nyílásból árasztja-e az édes és a keserű vizet? Avagy teremhet-e, testvéreim, a füge olajbogyót, és a szőlő fügét? Sós forrás sem adhat édes vizet!” (Jak 3,5–11)

¹⁵ LW 14, 310, idézi Hendrix, Tradition, 158

¹⁶ Elhangzott: Budapest, Kelenföld, 2013. január 10.

Köztudott, hogy anglistaként a nyelvvel, a szóval, a beszéddel, az irodalommal foglalkozom. A Bibliában is sok helyen esik szó a nyelvről. A felolvasott 12. zsoltárban, az idézett Efézusi levélben és különösen is a Jakab levélben. Nemcsak a nyelvészek, hanem a Biblia is tanítja, hogy a nyelvnek története van. Úgy is fogalmazhatnánk: a nyelvnek üdvtörténete van. Kezdetben volt a Teremtő szó, az Ige; a Szó Ige, Személy és cselekedet is volt egyszerre.

Bűnbeesett a nyelv is – ennek látványos, pontosabban „hangos” példája a bábeli zűrzavar, a kakofónia. Jézus szava a gyógyító, egészséget visszaadó szó; az Ige testté lett és így a test ismét Igévé lehet. Pünkösdkor „kettős tüzes nyelvek” jelennek meg az apostolokon. A Szentlélek szele és tüze nem pusztító, hanem éltető szél és tűz, amely fényt, meleget és erőt sugárzott háromezer ember szívébe. Aztán eljön majd az isteni ítélet, az apokalipszis tiszta szava, amely ismét teremtő erővel bír: ez az „új szó”, „új beszéd”, „új nyelv”, új eget és új földet teremt!

De ne csak az üdvtörténet isteni távlatából tekintsünk a nyelvre, hanem figyeljük meg közelebbről a szó, s különösen is az isteni szó természetét. A következőkben szeretném bizonyítani, hogy a szavak egyik természete, hogy növekednek.

Az ember nyelve

Nagy Szent Gergely írta, hogy az isteni szavak az olvasóval együtt növekednek. Hozzátehetjük: nemcsak az isteni szavak, hanem az emberi szavak is nőnek. A szó – a Biblia szóhasználata szerint – „mag”, amiből palánta, majd fa növekszik. Vannak „rossz szavak” mint „rossz magok”, amelyekből majd konkoly fog kinőni.

A hazugság, az árulás szavai is nőnek. 1986-ban Nagy Gáspárnak az 1956-ra forradalomra utaló verse miatt beiltották a Tiszatáj című folyóiratot. Arról ír a költő, hogy harminc év alatt mivé növekedett az egykori árulás szava:

*és a csillagos estben ott susog immár harminc
évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
lehulló ezüst-tallérokkal érdemeik szerint illőn...*

De nem csak az árulás szava növekszik, hanem minden felelőtlen, végig gondolatlan, másokat bántó szó is. Jézus ezt mondja: „minden haszontalan szóról, amelyet kimondanak az emberek, számot fognak adni az ítélet napján: mert szavaid alapján mentenek fel, és szavaid alapján marasztalnak el téged.” (Mt 12,36–37).

Hányszor mondunk csak alkalmi szűrő szavakat a háztársunknak, a munkatársainknak... A bántó, szűrő szavakkal sérülést okozunk, s az ejtett seb növekedni kezd, s talán daganattá, azaz bosszúvá növekszik, és máris bent vagyunk az ördögi körben: pusztítanak, pusztítunk, pusztítanak...

Hát erről szólt Jakab apostol:

a nyelv is milyen kicsi testrészt,... Íme, egy parányi tűz milyen nagy erdőt felgyújthat: a nyelv is tűz, a gonoszság egész világa. Olyan a nyelv tagjaink között, hogy egész testünket beszennyezi, és lángba borítja egész életünket, miközben maga is lángba borul a gyehenna tüzétől...

Íme, a nyelv pusztító ereje, ami egy kis szikrából pattant ki, majd futótűzként terjedt el...a vad őserő, amely önmagát emészti el. De a pusztítóvá növekedő, romboló nyelv nem mindig ilyen látványos. Van csendesebben, alattomosabban, sunyibban pusztító nyelv is. Ilyen fertőző nyelv az egyházunkban is kísért: a „kegyesnyelv”, amikor ismétljük a bibliai frázisokat, anélkül, hogy azok erejét éreztetnénk. Paneleket, szólamokat szajkóznak csupán.

Gerhard Ebeling írja, hogy devalváljuk a nyelvet, ha hamisan beszélünk Istenről. De nemcsak a frázisokkal fertőzzük a nyelvet, hanem azzal is, ha „túl nagyokat mondunk”. Hogy is mondta a zsoltáros? Irtson ki az ÚR minden sima száját és nagyokat mondó nyelvet! (Zsolt 124). A Jelenések könyvében olvassuk a fenevadról, hogy „adatott néki nagyokat mondó és istenkáromló száj” (Jel, 13,5).

A zsoltáros a kétszínűségről is beszél, s ez egybecseng Jakab apostol különös, s már egészen korán, az első századokban gyakran idézett kifejezésével: „aner dipszükhosz”, ἀνὴρ δίψυχος (Jak 1,8). Több fordítást ismerünk: Károli: „kettős szívűek”, revideált Károli: „kétszívű”, RÚF: „kétlelkű”, új Károli: „kétszívű”, KNB: „kettős lelkű”, Szent István Társulat: „lelkében megosztott”; Egyszerű ford.: „lelke kétféle sántikál”; Luther: Zweifler; angolul: „double-minded”. Latinul: Vir duplex animo, amit Jakab levele szembe állít a „beatus”-szal, a boldog emberrel.

A „Vir Duplex Animo” és a „Beatus”. Hasonlatos a tenger habjához, amit a szél hajt. Állhatatos, igazságból van, hallgat az én szómrá.

A kétlelkű ember kétszínű, hamis nyelvet beszél, amely másokat és önmagát is rombolja. De nemcsak a kegyesnyelv (Dér Katalin kifejezése), a frázisnyelv, a nagyokat mondó szó, a kétszínű szó, hanem az elhallgatott szó is ártalmas. Ebeling ezt úgy mondja, hogy nemcsak az fertőzi a nyelvünket, ha hamisan beszélünk Is-

tenről, de az is, ha egyáltalán nem beszélünk róla. A ki nem mondott szó, az elszalasztott szó, a tudatlanságból vagy gyávaságból elhallgatott szó is fertőz. A hamis beszéd és az elhallgatás kóros elváltozásokat okoz. Egyházunkban négy évtizeden keresztül nem volt szabad Ordass Lajos nevét kiejteni, a forradalom helyett ellenforradalmat kellett mondani. A tabuk kelevénnyé gennyesedtek, a test pusztulásnak indult.

Az egyház szenved az elhallgatott, vagy csak félig kimondott bűnbánat szavától is.

Tehát a ki nem mondott szó is növekszik és keményedik – és a megkeményedett szív Istentől egyre inkább eltávolít bennünket. A kemény szó megkeményedett szívet eredményez, ami Istentől egyre távolabb visz bennünket.

Eddig az egyént és a közösséget is bomlasztó beszédéről, a bomlasztó hallgatásról és annak következményeiről szoltunk.

Isten nyelve

Mennyire más Isten beszéde! Olvassuk a zsoltárokat, ha az Úr tiszta beszédét, az Úr hangját akarjuk hallani: Az ÚR hangja hatalmas, az ÚR hangja fenséges. Zsolt 29,4. "Az Úr szava igaz" (Zsolt 119,82). "Felettebb tiszta a Te beszéded, és a Te szolgád szereti azt" (Zsolt 119,140).

Így hallottuk a felolvasott 12. zsoltárból: Az ÚR ígéretei tiszták, olyanok, mint a hétszer tisztított ezüst, melyet földbe vájt formába öntöttek. (Zsolt 12,7).

De Ézsaiást is idézhetjük: „ahogyan az eső és a hó le hull az égből, és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, termővé és gyümölcsözővé teszi; magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, ilyen lesz az én ígém is.” (Ézs 55,11)

Lássunk még két metaforát az isteni beszédéről: "Mert Isten igéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, és áthatol az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait." (Zsid 4,12)[M]int akik nem romlandó, hanem romolhatatlan magból születettek újjá, Isten élő és maradandó igéje által" (1 Pét 1,23)

Az isteni beszéd nem tiszavirág életű, hanem „romolhatatlan” és megmarad örökké: Verbum dei manet in Aeternum. „Pajzs”, ahogy a Példabeszédek könyve mondja: "Istennek minden szava színigaz, pajzsa ő a hozzá menekülőnek"(Péld 30,5).

Az isteni szó tehát: teremtő, életet adó, maradandó, vigasztaló, növekvő, önmagát beteljesítő, romolhatatlan, örökké megmaradó, megtartó szó.

Isten azt akarja, hogy ugyanabból a forrásból, az emberi szívből csak egyféle nyelv szülessen.

De ehhez a „kétlelkű”, „kétszívű” embernek kell a szívműtéten, a szívcserén átesnie, s a bűnei felett síró Dáviddal együtt kell kérnie, hogy „Tiszta szívet teremts bennem” (Zsolt 51,12).

A szavak tehát növekednek. De micsoda különbség! A bomlasztó szó átokká növekszik, pusztító tüzet és halált eredményez. Az isteni szó áldássá növekszik és életet teremt! Melyiket választod? Válaszd az Életet! Ámen.

DRÁMA

4. ISTEN MASZKJAI (LARVAE DEI)

Teológia mint theatrum

Luther teológiája elsősorban drámai teológia. Eric W. Gritsch, amerikai egyháztörténész Lutherről szóló *Isten udvari bolondja* című monográfiájában felidézi, hogy Luther önmagát is a *theatrum mundi* (világ színház) szereplőjének, Isten bolondjának látta.

Luther azzal válik ki kortársai közül, hogy úgy jelenik meg, mint aki szívét a kabátujján hordja, odadobva sipkáját a nyugtalan lelkiismeretű egyszerű embereknek, megszólaltatva csengőit, hogy figyelmeztesse az egyház és a világ hatalmasait Isten rendíthetetlen hatalmára, és lábait a Krisztus uralmáról szóló hír felvidító és megdermesztő dallamára mozgatja egy végéhez közeledő világban.¹

Mielőtt Luther írásait ebből a szempontból megvizsgálnák, arra kívánunk rámutatni, hogy napjaink teológiájában minként is jelenik meg az a felismerés, hogy a teológia a dramaturgia fogalmaival közelíthető meg. Az alábbiakban Kevin Vanhoozer (1957–) amerikai teológus gondolatait idézzük fel.

Vanhoozer szerint, aki sokat merít Hans Urs von Balthasar *Theo-Drama*² című könyvéből, azt képviseli, hogy a teológiának a *theoria* helyett a *theatrum* felé kell közelítenie, hiszen a keresztény hit alapvetően drámai természetű: a szó és a cselekedet drámai egysége nemcsak Jézusra, hanem a kereszténységre is jellemző. A hit tárgya, a hit és a megértés viszonya, illetve a Biblia értelmezése is lényegében egy drámai folyamat.

Vanhoozer számára a színházi metaforák alkalmazása revitalizálja a rendszeres teológiát, annak sajnálatosan élettelené vált nyelvezetét. Így a teológia „dramaturgia”, a Szentírás „szövegekönyv”, a megértés „performancia”, az egyház „színtársulat”, a lelkipásztor „rendező” lesz (Vanhoozer, xii). Négy részes könyvének „cselekménye” (The Plot) így alakul: I. Dráma (The Drama); II. A szövegekönyv (The Script); III. Dramaturgia (The Dramaturge); IV. Az előadás (The Performance).

¹ Eric W. Gritsch, *Martin – God's Court Jester. Luther in Retrospect*. Ramsey, Sigler Press, New York, 1990. (reprint, 1. kiad.1983); magyarul: Eric W. Gritsch, *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*, Budapest, Luther Kiadó, 2006.

² Hans Urs Von Balthasar, *Theo-Drama. Theological Dramatic Theory 1.2.3.*, San Francisco, Ignatius Press, 1988. eredeti: Theodramatic, Einsiedeln Johannes Verlag, 1983.

A Szentírás számára olyan kanonikus szöveggönyv, ami állandóan előadásra, „performanciára” vár. Obermann³ így fogalmaz: „az egyház hagyománya az engedelmes interpretáció története”. Maga a kánon is performance: Jézus Krisztus múltbeli tevékenységének előadása. A *sola scriptura* elve állandó korrektívum, a hitnek az egyházban történő performanciáját hivatott állandóan ellenőrizni. Később majd látjuk, hogy Luther számára a teológia *ennarratio*, a keresztény hitnek a bibliai szövegen át történő elmondása, „eléneklése”; hozzátehetjük: performance.

Vanhoozer rámutat, hogy bár igaz a reformáció felismerése, hogy a Szentírás önmagát értelmezi (*sacra scriptura sui ipsius interpretes*), ám arra a Szentírás nem képes, hogy önmagát performálja, vagyis előadja. A Szentírásnak publikumra, azaz egyházra van szüksége, aki végrehajtja a „szöveggönyv” („Script”) által igényelt performanciát. Ehhez a protestantizmusban egyoldalúan elvetett hagyomány⁴ újraértelmezésére van szükség. A hagyomány egy közösség által fontosnak tartott tanítás, hitigazság, amelyet szóban vagy írásban adnak tovább a későbbi nemzedékeknek. Tehát a hagyomány egyszerre időbeli és egyszerre térbeli fogalom: az átadás nemzedékről nemzedékre, illetve/és az egyik helyről a másikra történik. A hagyomány végső soron kétrészes performance. Az értelmező közösségnek vannak egyrészt szerzői és rendezői, másrészt vannak előadói.

A Szentírás egyszerre befejezett és befejezetlen, hiszen Isten szó-tettei Izrael történetében és Jézus Krisztusban befejeződtek. A megváltás drámájának csúcspontján (kereszt és feltámadás) túl vagyunk, de ezt valakinek elő kell adnia, be kell fejeznie. A tradíció, az egyház beteljesíti azt.

Vanhoozer „Performance II”-nek nevezi azt, ahogy a közösség (az egyház vagy a tudományos közösség) elsajátítja a szöveggönyv jelentését, „Performance I”-nek pedig a szerzői–kánoni–isteni szöveghasználatot. A posztmodernitás az olvasói befogadásra, a „Performance II”-re helyezi a hangsúlyt. Ez a szemlélet kétségbe vonja, hogy a szöveggönyvnek van egy megragadható jelentése. Eszerint az olvasó-befogadó nem rekreálja, hanem kreálja a szöveget, tehát maga az előadás az alkotás, „a performance az a hely, ahol a szerző megvalósul”.

Vanhoozer modelljének (kulturális-nyelvi teológia) kérdése, hogy *végső soron* mi vagy ki is konstruálja a keresztény identitást: a befogadó közösség (az egyház) vagy az apostoli hagyomány, amelyet a Szentírás közvetít.

Vanhoozer válasza: a Szentírás nem bármilyen, hanem első renden isteni performanciát igényel. Isten ugyanis a végső szerző, aki különféle emberi hangokat

³ H. A. Obermann, „Quo Vadis Peter? Tradition from Ireneus to Humani Generis,” in: *The Dawn of the Reformation: Essays in Late Medieval and Early Reformation Thought*, Edinburgh, T&T Clark 1986, 269–296.

⁴ Vö: Ebeling, „‘Sola scriptura’ and Tradition”, in: *The Word of God and Tradition, Historical Studies Interpreting the Visions of Christianity*, London, 1968, 146–149. Továbbá: Fabiny Tibor, A Szentírás és a hagyomány viszonyának modelljei és egy új paradigma jelentkezése, in: Simon T. László (szerk.), *Útolérnek téged a szavak: A hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2011, 85–91.

alkalmaz szerzőként theodráája érdekében. A kánon isteni/emberi performancia, amely további performanciát eredményez.

A theodráma válasz a szerző forgatókönyvére. A „Performancia II” elhanyagolta a szerzői beszéd-aktust, mert a magyarázók performanciáját részesítette előnyben, s egyre többen ezt a performanciát kezdték a „szöveg értelmének” tekinteni. Pedig a kánon az a szöveggönyv, amely a megváltás drámájának kulcspillanatait feljegyzí, s egyúttal fel is szólít bennünket, hogy részt vegyünk ebben a drámában.

A teológia kánon-nyelvészeti megközelítése a normativitást az isteni szerző, s nem az értelmező közösség íráshasználatában látja. A kánon-nyelvi modell nem a „Performancia II”-t ajánlja (amely összekeveri a szerzőt az olvasóval), hanem a „Performancia I”-t, ahol az értelmezők engedelmesen válaszolnak a szerzői szándéokra. Bármennyire is fontos a kreativitás, engedelmesség nélkül nem nyerhetjük vissza a jelentést. A kreativitás és az engedelmesség együtt szükséges.

Vanhoozer szerint a hívő performancia nem az emberi teljesítmények hagyománya, hanem annak a hatása, ahogyan a Szentlélek az egyházat elvezeti az igazságra. A „Performance I” elismeri azt, amit a szöveggönyv Szerzője a Szentírás különféle hangjain keresztül cselekszik, és egyúttal válaszol is erre a cselekedetre. A „Performance I” és a „Performance II” között az a különbség, amit C. S. Lewis a szövegek „befogadtatása” és „használata” között lát: „Amikor egy műalkotás szövegét befogadjuk, akkor érzékeinket, képzeletünket és minden más erőnköt azokra a mintákra fordítjuk, amelyeket a szerző talált ki. Amikor használjuk a szöveget, akkor csupán saját aktivitásunk szolgálatába állítjuk azt”.⁵ Az igazi hagyomány tehát nem a szöveg „használata”, hanem a „befogadása”. Amiképpen a 4. században Leréni Vince is mondta: *„Nem szerzőnek kell lenned, hanem őrzőnek, nem kezdőnek, hanem követőnek, nem vezérnek, hanem oltalmazónak. Tartsd meg a hitletéteményt.”*⁶

Isten maszkjai Luther teológiájában

Luther teológiájának legsajátosabb, egyszerre legijesztőbb és legmegnyugtatóbb felismerése az a „drámai” teológiai gondolat, hogy Isten önmaga ellentétében („*sub contrario suo*”) rejtőzik el. Ám nemcsak elrejtőzik, hanem el is rejt dolgokat, s nemcsak ő rejtőzik és rejteget, hanem a nagy ellenfél, a Sátán is. Az ő követői és szolgálói is ugyanezt teszik; maga a világ is a rejtőzések és elrejtettségek nagy és összetett hálózata, s a történelem is valójában egy nagy színpad az ember számára. Egyedül és kizárólag a keresztény hit, vagyis a Krisztus kereszthalálába vetett hit ad értelmet és bölcsességet, hogy a látszatot ne vegyük komolyan, hogy a maszkokon átláthassunk, hogy életünk magasságai és mélységei közepette is

⁵ C. S. Lewis, *Experiment in Criticism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1961.

⁶ Henry Newmant idézi Lukács László: „Szívbéli szókkal. A Szentháromság Newman teológiájában”, in: *Vigília* 2002/6, 84., https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2002_06_facsimile.pdf. legutóbbi letöltés: 2020. 09. 03.)

rendületlenül tudjunk gyermeki derűvel bízni abban, aki egyedül Űr, aki az egyedüli valóság.

Luther művészi, drámai teológiája ezen a ponton Shakespeare életművével rokon, hiszen az angol drámaíró színdarabjai is arról szólnak, hogy „színház az egész világ” (*Ahogy tetszik*), s a nagy *theatrum mundi*, a világ színpadán mindenki valamilyen szerepet játszik. Ráadásul Shakespeare is éles szemmel látta és láttatta, hogy a világ a feje tetején áll („world turned upside down”), minden fordítva van a valóságban, mint ahogy az embernek az első látásra tűnik: más a látszat és más a valóság.

Luther mint „Isten udvari bolondja”, valamint Shakespeare egyedül igazat szóló bolondjai arra emlékeztetnek bennünket, hogy e „maszkabál” teológiai, akár drámai látomása valószínűleg egy töről fakad. Megkockáztatjuk, hogy mindkettőjüknek egy a mestere: Luther minden bizonnyal tudatos, Shakespeare pedig gyanúnk szerint feltehetően öntudatlan tanítványa volt ennek a mesternek, aki szerintünk Pál apostol. Pál apostol alapján Luther többször is emlékeztetett arra, hogy „látványosság lettünk a világnak” („theatron egenéthemen tó kosmó” / „speculum facti sumus mundo” 1Kor 4,9). A Korinthusiakhoz írt első levél szól a „kereszt bolondságáról”, az „igehirdetés bolondságáról”.

Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje. Mert meg van írva: „Elveszem a bölcsék bölcsességét, és az értelmesek értelmét elvetem.” Hol a bölcs? Hol az írástudó? Hol e világ vitázója? Nem tette-e bolondsággá Isten a világ bölcsességét? Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket [...] Mert az Isten bolondsága bölcsőbb az emberek bölcsességénél [...] azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcseket (1Kor 1).

Maszkok az embereken és Istenen a történelem nagy theatrumában

Már az előreformációs mozgalmakat (lollardok, waldensek, husziták) is az a felismerés mozgatta, hogy az egyház, illetve annak irányítói képmutatók, azaz hipokriták, hiszen életükkel, szolgálatukkal nem felelnek meg annak az eszménynek, amit képviselniük kellene. Luthernél is gyakran megjelenik az a kép, hogy a pápa és a követői maszkot viselnek: „sokan azt mondják, hogy a pápa az egyház feje, s amit ő parancsol, az Istentől van [...] a pápa azonban csak az egyház maszkja, nem az egyház” (LW 4,53). „Ilyenek a képmutatók; egyháznak tekintik magukat, ám csak maszkjuk nagyobb és ruhájuk fényesebb, mint az igazán hívőké” (LW 5,147).

De nemcsak a képmutatók, hanem maga az Isten is maszkot ölt, és maszkot ad másoknak. Isten úgy nyilatkoztatja ki magát, hogy elrejt, mintegy „becsoma-golja” önmagát: „Amikor Isten kinyilatkoztatja magát nekünk, akkor ezt úgy teszi, hogy egy fátylat, takarót tesz önmagára, s ezt mondja: »ez alatt találsz majd meg engem«” (LW 1,15). Luther egyik sokat idézett igehelye Ézsaiás 45,15: „Bizony, te

rejtőzködő Isten vagy!” Isten rejtőzködése az ő kegyelméből fakad, hiszen az ember nem tudná elviselni Isten erejét és fényességét. Egy 1517-es prédikációjában írja Luther, hogy amíg az ember általában azért rejt el a dolgokat, hogy letagadja őket, addig Isten éppen ellenkezőleg: azért, hogy kinyilatkoztassa azokat. Bár Isten lábnymai kétségtelenül ott vannak a teremtésben, mi őt csak a rejtőzködő kinyilatkoztatásán, az igéjén keresztül közelíthetjük meg, s nem az emberi spekuláción, mint valami létrán keresztül. A Biblia úgy beszél Istenről, mint „hang”, „víz”, „galamb”, vagy éppen „kenyér” és „bor” az úrvacsorában, mi azonban jól tudjuk, hogy Isten nem hang, nem víz, nem galamb, nem kenyér, és nem bor. Isten mégis ezeket a formákat választja, hogy közölje magát velünk, hiszen a mezítelen méltóságában nem tudnánk őt megragadni (Becker, 18, idézi Luthert WA 43, 240).

Isten legnagyobb, legfenségesebb önkinyilatkoztató rejtőzése kétségtelenül az inkarnáció (vö. Fil 2). Luther utal arra, hogy a Biblia antropomorfizmusa az inkarnáció előképeként fogható fel.

Isten sokféle maszkot ölt magára, és tesz másokra is, sokféleképpen rejtőzködik. Lássuk a legfontosabb rejtőzködési módjait.

A teremtés maszkjába

„Az egész teremtés Isten arca vagy maszkja” (LW 26,94) – írja Luther a Gal 2,6-hoz fűzött magyarázatában. Hozzáteszi, hogy bölcsességre van szükség ahhoz, hogy Istent meg tudjuk különböztetni a maszkjától. A világ nem tudja ezt a különbségtételt megtenni. A gyomrára gondoló anyagi ember csak a maszkot látja, és azt imádja. Pál önmagában nem ítéli el ezeket a külső maszkokat, hiszen vannak a teremtés által adott társadalmi maszkok, vannak uralkodók, királyok, hercegek, s egyéb hivatások, amelyek mind a teremtés rendje érdekében szükségesek, ám imádni ezeket nem lehet.

Önmaga ellentétének maszkjába (József példája)

Luther tíz éven keresztül (1535–1545) írta a Genézis könyvéről szóló kommentárját. Nem sokkal a halála előtt tudta csak befejezni. Mózes I. könyvének egyik legszínesebb alakja József, aki Egyiptomban az őt egykor eláruló testvérei előtt nem fed fel, hanem elrejtő önmagát. József szerepjátéka, játéka Luthert Isten sajátosan művészi „játékára” emlékezteti, aki éppen azért játszik velünk, hogy a képmutatásunkat, önbecsapásunkat ugrassza ki. József jó példa arra, hogy Isten meggyötri az övéit, amikor elrejtőzik mint Isten, s úgy jelenik meg, mint zsarnok, aki megkínoz és megaláz bennünket. A végén azonban ő is lerántja magáról a maszkot, mint József, s felkiált: „Én vagyok a Te Istened!”

Józsefet is megalázta, meggyötörte Isten. Kijárta ő az Isten iskoláját, s ezért válhatott olyan szent életű, bölcs emberré. Isten pokoli mélységekbe taszította őt, a kétségbeesés szakadékába, de József a megpróbáltatások idején is megőrizte hitét.

József most már mintegy „Istenként” alázza meg és fegyelmezi testvéreit. Mindezt csak azért teszi, hogy majd felmagasztalhassa őket. József ezért Isten kormányzásának kiemelkedő példája. Isten mindezt azért mutatja meg, hogy minket is megszabadítson, megtisztítson a bűneinktől. Nem akar nekünk nyugtot hagyni, hogy elaludjunk és horkoljunk, hiszen, ha békességünk és nyugalomunk van, akkor nem imádkozunk. Ezért kell bennünket neki állandóan felkavarnia, nyugtalanítania. Talán olyan nagy szenvedés nekünk nem is jut osztályrészül, mint a mártíroknak, akik börtönbe jutottak és vérüket ontották, de Isten minket is gyötör lelki megpróbáltatások, fájdalmak, szomorúság által. Ha ezt nem tenné, elvesznénk a bűneinkben.

Luther felkészíti a hívőt arra, hogy Isten önmaga ellentétének maszkjába rejtőzik. Szokatlan és idegen munkát végez: kínoz, gyötör bennünket, még azt is elhiteti velünk, hogy ő a Sátán, ha nem bízunk benne eléggé. Felfuvalkodottságunkat, vallásos kegyességünket akarja összetörni, hogy neveljen és gyógyítson bennünket, hogy immáron megtört szívvel és énnel rendületlenül bízunk az ígéretében, az ő valódi arcában, s az igazi cselekedeteiben!

Isten játszik velünk és ezt mondja: „mivel a képmutatásodban olyan jól érzed magadat, hízelegsz magadnak, s arról álmodozol, hogy minden bűntől megtisztultál, íme feltárom neked és megmutatom önmagadnak, hogy ki vagy az én szememben, és lerántom rólad az önelégültség és a képmutatás maszkját. (LW 7,238)

Mintha Shakespeare *A viharjának* Prosperoja, vagy a *Szeget szeggel* Hercege beszélné. S amikor Luther a kommentárjában 1Mózes 45,5-höz ér, amikor József felfedi magát a testvérei előtt, ezt írja: „Isten néha eltakarja és elrejtí önmagát, nehogy mi őt felismerhessük, és reá nézhessünk. A valóságban ő az élet, a dicsőség, az öröm, a béke Istene; ez az Isten valódi arca. De néha eltakarja önmagát és maszkot ölt magára, s úgy jelenik meg előttünk, mintha a harag, a halál és a pokol Istene lenne.” Más helyen ezt Luther Istennek a „szokatlan”, „furcsa” cselekedetének (*opus alienum*) nevezi, s ezt állítja szembe az ő szeretetével és kegyelmével, ami az ő igazi cselekedete (*opus proprium*).

Saját beszédjének, igéjének a maszkjába

Isten a saját beszédébe, kinyilatkoztatásába is elrejtí önmagát. A „mezítelen Istenhez” (*deus nudus*) az ember nem férhet hozzá. Az ő kinyilatkoztatása rejtőzködésének, önmaga álcázásának egyik módszere. Nem önmaga, hanem az ember számára védelem. Az ő beszéde, igéje lesz az a „maszk”, az a ruha, amibe beöltözik, hogy az ember találkozhasson vele. Az 51. zsoltár 1. versének magyarázatában Luther ezt írja:

Ne gondoljuk azt, hogy Dávid az abszolút Istennel beszél. Ő azzal az Istennel beszél, aki igéjének és ígéreteinek ruháját öltötte magára, így az „Isten”

nevéből nem zárhatjuk ki Krisztust, akit Isten megígért Ádámnak és a többi ősatyának. Ezt az Istent kell nekünk megragadni, nem a mezítelen, hanem a felöltözött, s önmagát az ő igéjében kinyilatkoztató Istent, hiszen egyébként összeroppannánk a félelemtől. Másképpen beszélnek Istennel a próféták és a pogányok. Az utóbbiak nem az ő igéjén és ígéretein keresztül beszélnek vele, hanem a saját szívük gondolataival, a próféták azonban az ő ígéreteibe és igéjébe öltözött Istennel. Ez az Isten, aki ilyen kedves ruhát öltött magára, ennyire bájos maszkot, aki az ő ígéreteiben így kicsinosította magát –, ez az Isten megfogható számunkra, erre örömmel nézhetünk fel, ebben megbízhatunk. Az abszolút Isten olyan, mint egy vasfal, aminek, ha nekiütközünk, akkor szétzúzzuk magunkat. A Sátán éjjel és nappal azon munkálkodik, hogy a mezítelen Istennel találjuk szembe magunkat, s hogy elfelejtsük azokat az ígéreteket és áldásokat, amelyeket Jézus Krisztusban megmutatott, s hogy csak Istenre, Isten ítéletére gondoljunk. Ha valóban ez történik, akkor megsemmisülünk és kétségbeesünk. (LW 12,312)

Amikor Luther János evangéliumának magyarázatában Jézus búcsúbeszédének kommentálásában oda érkezik, ahol Jézus arról beszél, hogy aki őt látta, az látta az Atyát is, mert az Atya őbenne, és ő az Atyában van, Luther felidézi 1Kor 13,12-t: „Mert most tükör által homályosan látunk”, s rámutat, hogy Istent nem az érzékeinkkel láthatjuk, hanem úgy, hogy ő beöltözött az igébe és a szentségekbe. Mint írja:

...ezek az ő maszkjai, vagy köntösei, amiben ő elrejtí önmagát. Kétségtelenül jelen van ezekben, hiszen csodákat tesz, prédikál, kiszolgáltatja a szentségeket, vigasztal, erősít, segít. Úgy látjuk őt, mint a napot a felhőn keresztül. Mert most még nem tudnánk elviselni, hogy az ő méltóságának ragyogását szemléljük. Ezért neki el kell takarnia, fátyoloznia önmagát, mintegy egy sűrű felhő mögött kell meghúzódnia. (LW 24,67)

Emberi cselekvésünk, igyekezetünk és harcaink maszkjába

Luther a 127. zsoltár magyarázatában írja, hogy nem szabad sem arrogánsan büszkélkednünk saját munkánk gyümölcsével, sem kétségbeesnünk, ha a dolgaink rosszul mennek. Úgy tekintsen az ember minden saját igyekezetére, mint az Úristen maszk alatti munkájára, hiszen egyedül ő viszi véghez mindazt, amit mi szeretnénk. Értelmet ad nekünk, s tudomásunkra hozza, ő álarcot öltött magára, hogy a dicsekvőket megleckéztesse, az aggódókat pedig megvigasztalja.

Ő vezette tehát Dávid király hadseregét, s Izrael népét az Ószövetségben. Ma is ezt teszi, ha a földi hatalmasságoknak hitük van. Saját munkájukon keresztül ő tette Ábrahámot, Izsákot, Jákóbot gazdaggá. Elmondhatjuk, hogy tényleg ez a világ, hogy a szentek cselekedetei az Isten maszkjai, amelyek alatt ő elrejtí önmagát és gyakorolja uralmát, megrendíti a világ urainak hatalmát. (LW 45,331)

Mindennek meglátására azonban hitre van szükség. Amikor a Deuteronomium magyarázatában Luther elérkezik oda, hogy Izrael legyőzi Básán királyát (3,18), ezt írja:

Csak a mindenre képes hittel látható, hogy az emberi cselekvés mögött az Isten rejtőzik. Bizony tévednek azok, akik hitetlenek és csak az ember munkáját látják, nem az Isten erejét [...] Mert ugyan mik is lennének azok az emberi erőfeszítések, amelyeket a hit és az ige uralma határoz meg, ha nem az Isten maszkjai, amelyek alatt elrejtí önmagát, a csodáit véghez viszi, s az emberi gyengeségen keresztül, pedig maga ellen fordítja a büszkét, a bölcseket és a szenteket. S ha összecsapnak, akkor ő győzelmet arat és megszabadulhat tőlük, s nyilvánosan megmutatja őket (Kol 2,15). Boldogok azok, akik népei és hadseregei, így szolgálják őt. S ha tudjuk, hogy ez az isteni bölcsesség és hatalom természete, akkor az ember nem az Isten maszkjába, hanem a maszk mögötti igébe veti bizalmát (LW 9,41). Aki Istenben bíz, lehet, hogy szegény, lehet, hogy gazdag, az „tud szűkölködni, tud bővölködni” (Fil 4,12). Az istentelenek azonban rögtön felfuvalkodnak, amint valami birtokuk van, ám ha az elvesz, akkor ők lesújtva érzik magukat, hiszen csak a dolgok maszkját tudják megragadni (LW 9,41).

Ugyancsak a Deuteronomium kommentárjában Luther nyomatékosan kiemeli, hogy „Isten saját erőfeszítéseinket használja maszkként, ami alatt ő megáld bennünket, vagy éppen megvonja ajándékait tőlünk, hogy hitünk legyen” (LW 9,96). Nehogy azt gondoljuk egy percre is, hogy saját erőnkből teremtettük meg a jólétünket, s emlékeztet bennünket, hogy mindent neki köszönhetünk, saját érdemeink nincsenek. Akik fel vannak ruházva Isten igéjével, azokat a fizikai fegyverek maszkjával is védelmezi. Népe védelmében elrejtí magát a külső maszk mögött. Nem a fegyvereken keresztül, hanem a fegyverek „alatt” harcol népéért.

A világi felsőbbbség maszkjába

Jól ismert Luthernek a birodalom kettős kormányzásáról szóló tanítása. Isten az egyházat, az ő népét az evangéliummal, ám a földi birodalmat a törvénnyel kormányozza. Az ige kardja és a világi hatalom kardja egyaránt Isten eszköze. Luther elismeri, hogy földi életünkben bizonyos szerepeket vállalunk. Bírók, magiszterek, tanárok, doktorok, ügyvédek vagyunk szükség szerint. A Genesis-kommentárjában (41,40) írja, hogy ezek a maszkok nem arra valók, hogy élvezzük, hanem hogy használjuk őket. Isten azt akarja, hogy az ő rendjét szolgáljuk azáltal is, hogy a szerepek, maszkok által vezetjük és irányítjuk a közösséget (LW 7,183). Isten azt akarja, hogy a világ kormányzása a mennyek országában elnyert igaz üdvösség kifejezése, szimbóluma legyen, „mint valami pantomim és maszk” – írja a 101. zsoltár magyarázatában (LW 13,197).

Isten és a Sátán maszkjának cseréje

A földi életében küzdő, küszködő embert rendre csapások érik, és ezért szenved. Jóbként szemléli, hogy a rosszaknak, az istenteleneknek milyen jó dolga van, amíg az istenfélőket mintha érthetetlen okból büntetné az Isten. Luther maga is annyiszor tapasztalta, hogy kísérti őt (*Anfechtung*) valaki, talán az Isten, talán a Sátán. Mert Jóbot ki sújtotta szenvedéssel? A Sátán? Az Isten? Isten megengedte, a Sátán végrehajtotta, Jóbot – akárcsak majd egyszülött Fiát – Isten kiszolgáltatta az ember ellenségének. Jób is, Luther is támadásként éli meg a kísértéseit, hiszen nem adtak alapot ilyen agresszióra. Ézsaiás 45,9 („Mondhatja-e a formálójának az anyag: Mit csinálsz? És a készítmény ezt: Nem ügyes a kezed?”) Luther ezt írja: „Az istenfélőknek rosszul megy a dolguk, az istentelenek meg csak jutalmat nyernek. Ebben a helyzetben a test káromolni akarja az Isten munkáját. Ma is csak azt tapasztaljuk, hogy a mi szavunk és Isten ígéje teljesen hiábavaló, minden fordítva működik, s Isten munkája igazságtalannak tűnik. Isten és a Sátán maszkkal és más külső lelkekkel gyötörnek bennünket, s hogy már azt gondoljuk, hogy akit Istennek gondoltunk, az tulajdonképpen a Sátán, s amit a Sátánnak tulajdonítottunk, az pedig az Istentől jött, s ilyenkor ezt mondjuk bensőnkben, »bárcsak meg sem születtem volna«” (LW 17, 127). Luther itt felidézi Jézusnak az Isten általi elhagyatottságát a kereszten (Mt 27,46), Jeremiás elkeseredettségét, hogy megátkozta a napot, amikor született (Jer 20,14), a zsidók vándorlás közbeni sóhaját, hogy inkább az egyiptomi szolgaságban maradtak volna, s saját maga mélypontjait, amikor megbánta, hogy egyáltalán az evangélium szolgálataiba állt. A Sátán a „miértekkal” ostromolja az emberi szívet, de itt nem szabad teret engedni neki, hanem a szemet becsukva, az értelmet megőlvé az ígéhez kell menekülni.

A Galata-levél kommentárjában (1535) írja Luther, hogy Pál apostol egyértelműen állítja (5,11), nem az evangéliumot prédikáljuk, ha az igehirdetés után minden marad a régiben, és ugyanúgy mennek tovább a dolgok békében, mint ahogy addig mentek. Ráadásul, ha a világ azt látja, hogy az evangélium hirdetését követően valahol nagy felkavarodás, megbolydulás, támadások és szekták keletkeznek, akkor azt a tévtanítás, az eretnokség nyilvánvaló bizonyítékának tekinti. Így – írja Luther – „Isten az ördög maszkját, az ördög pedig az Isten maszkját viseli. De Isten azt akarja, hogy őt felismerjék az ördög maszkja alatt, s azt akarja, hogy az ördög megítéltessék az Isten maszkja alatt” (LW 27,43). Ha Isten emberei megszólalnak, a zsoltárossal együtt átéljük a nyomorúságukat: „Hittem, ha így szólok is: Igen, nyomorult vagyok!” (116,10). A keresztt, s annak képviselte ezért botránykő. A világ számára a keresztények „veszélyes emberek”, mondja Luther. De Krisztus a Hegyi beszédben boldognak nevezi azokat, akiket az igazságért üldöznek. Az egyháznak is üldöztetést kell szenvednie, ha tisztán hirdeti az evangéliumot. Az ördögöt egyedül az bosszantja és nyugtalanítja, ha az evangéliumot hirdetik, mert az végképp lerántja róla az isteni maszkot, s megmutatja, hogy ki is ő valójában, hogy ő nem az Isten, hanem az ördög. „Ha az evangéliumot hirde-

tik, az mindig a kereszt botrányával jár, mert egyébként nem támadtuk, hanem csak megcírógattuk az ördögöt. Ha valóban támadás éri őt, akkor nem marad nyugton, hanem iszonyatos zavart és káoszt teremt mindenütt” (LW 27,43).

A világ nagy maszkabáljában természetesen a Sátán is maszkba öltözik, s a világosság angyalának adja ki magát (2Kor 11,14). Jézus a búcsúbeszédében erre figyelmeztette az övéit, s Luther Jn 15,18 magyarázatában írja, hogy az „Ördög nem akar feketének látszani, hanem az Isten ígéjének, a keresztyén egyháznak, a hitnek, a szeretetnek a gyönyörű köpönyegében akar ragyogni” (LW 24,264). Hogyan lehet akkor az egyszerű hívőnek megismerni, hogy ki igazán Isten embere és a ki a Sátáné? Luther szerint egyértelműen a gyümölcsöt kell nézni, s abból kiderül az igazság.

Exkurzus.

Rettegő ember, rejtőzködő Isten, rendíthetetlen hit⁷

Textus: 1Móz 22,1–13 (14–16-is!)

Ezek után történt, hogy Isten próbára tette Ábrahámot, és megszólította: Ábrahám! Ő pedig felelt: Itt vagyok. Isten ezt mondta: Fogd a fiadat, a te egyetlenedet, akit szeretsz, Izsákot, és menj el Mórijjá földjére, és áldozd fel ott égőáldozatul az egyik hegyen, amelyet majd megmondok neked! Ábrahám fölkelt reggel, fölnyergelte a szamarát, maga mellé vette két szolgáját meg Izsákot, a fiát. Fát is hasogatott az áldozathoz. Azután elindult arra a helyre, amelyet az Isten mondott neki. A harmadik napon fölemelte tekintetét Ábrahám, és meglátta azt a helyet messziről. Ekkor így szólt Ábrahám a szolgálóihoz: Maradjatok itt a szamárral, én pedig a fiammal elmegyek oda, imádkozunk, és utána visszatérünk hozzátok. Fogta tehát Ábrahám az égőáldozathoz való fát, rátette a fiára, Izsákra, ő maga pedig a tüzet meg a kést vitte; így mentek ketten együtt. De Izsák megszólította apját, Ábrahámot: Apám! Ő pedig felelt: Itt vagyok, fiam. A fiú megkérdezte: Itt van a tűz meg a fa, de hol van az áldozatra való bárány? Ábrahám azt mondta: Isten majd gondoskodik az áldozatra való bárányról, fiam. Így mentek tovább ketten együtt. Amikor eljutottak arra a helyre, amelyet Isten mondott neki, oltárt épített ott Ábrahám, rárakta a fa-

⁷ Elhangzott Szentendrén 2014 februárjában, Hetvened vasárnapján. Lásd erről a textusról írt igehirdetési előkészítőt: 295–302.

darabokat, megkötözte a fiát, Izsákot, és föltette az oltárra a fadarabok tetejére. De amint kinyújtotta Ábrahám a kezét, és már fogta a kést, hogy levágja a fiát, kiáltott neki az ÚR angyala a mennyből: Ábrahám! Ábrahám! Ő így felelt: Itt vagyok! Az angyal így szólt: Ne nyújtsd ki kezedet a fiúra, és ne bántsd őt, mert most már tudom, hogy istenfélő vagy, és nem tagadtad meg tőlem a fiadat, a te egyetlenedet. Akkor fölemelte Ábrahám a tekintetét, és meglátta, hogy ott van egy kos, szarvánál fogva fönnakadva a bozótban. Odament Ábrahám, fogta a kóst, és azt áldozta föl égőáldozatul a fia helyett. Azután így nevezte el Ábrahám azt a helyet: Az Úr gondoskodik. Ma ezt mondják: Az Úr hegyén a gondoskodás. Az Úr angyala másodszor is kiáltott Ábrahámnak a mennyből, és ezt mondta: Magamra esküszöm, így szól az Úr, és nem tagadtad meg tőlem a Te fiadat, a te egyetlenegyedet, azért gazdagon megáldalak, és úgy megszorítom utódaidat, hogy annyian lesznek, mint az ég csillagai, vagy mint a homokszemek a tenger partján.

Ábrahám és Izsák története. Egyszerre híresen klasszikus és hírhedten botrányos igeszakasz ez, több pillanatkép is eszembe jut róla.

Az első. Egy lelkes fiúgyermek érdeklődve hallgatja bibliaórán a történeteket, de amikor a lelkész elérkezik ehhez a történethez, a gyermek zokogni kezd, hiszen édesapjára gondol, akit ő úgy szeret.

A második. A hetvenes évek elején tizenéves kamaszként a Deák téri templom első emeleti karzatán hallgatom a neves és tiszteletreméltó igehirdetőt, aki szenvedélyesen, szinte sírva beszél arról, hogy neki, akinek a Teremtő nem adott saját gyermeket, különösen is elfogadhatatlan, hogy Isten Ábrahámtól azt kérte, áldozza fel Izsákot, az „egyetlenegy” gyermekét.

Vagy hogyan hallgatja ezt a történetet az, akinek egyetlen fiúgyermekét valóban elvette az Isten? Egy jó barátom családi tragédiája jut most eszembe. Másfél éve nyáron, itt, ebben a városban történt ez a tragédia...

Mi a célunk, amikor ezt az igeszakaszt olvassuk és hallgatjuk? Meg akarunk botránkozni, hogy ilyen furcsa, iszonyatos történetek vannak a Bibliában? Mert első látásra a történet valóban felháborító, botránkoztatónak tűnik. Ha a saját (pillanatnyi) etikai értékrendünket vetítjük a textusra, akkor Isten kiszámíthatatlan kényúrnak tűnik, aki következetlen önmaga ígéretéhez és

értelmetlenül kínozza éppen azt, akinek ő nagy ígéretet tett, aki „Isten barátjának” tarthatta magát.

A másik lehetőség: azon gondolkodjunk el, hogy miért került ez a történet a Bibliánkba, ha a Bibliát Isten Szentlelke ihlette? Miért választja az egyház ezt az első látásra olyan furcsa igeszakaszt böjtelő Hetvened vasárnapjának igehirdetési textusául?

Három kérdésre keressük a választ: 1. Mi jellemzi az Istenhez hűséges embert? 2. Mi jellemzi az emberhez hűséges Istent? 3. Mi az Isten és ember kapcsolatának kíváncsító, ideális természete?

Mi jellemzi az Istenhez hűséges embert?

Isten az első

Mindnyájan, akik egyháztagok vagyunk és nemcsak a nagy ünnepeken, hanem például ma is, a böjtelő idején, Hetvened vasárnapján is itt ülünk a templomban, az egyházzal együtt elcsendesedünk, s kezdünk a húsvéti győzelem felé tekinteni. A magunk módján mindnyájan igyekszünk hűnek lenni Istenhez. Természetesen a Teremtővel olyan különlegesen bensőséges viszonyt sohasem érhetünk el, amelyet Ábrahám mondhatott magáénak, amikor ő – a Szentírásban is egyedülálló módon – „Isten barátja” lehetett. Am a hívő emberek – az evangélium szavaival – mégis lehetnek Ábrahám „fiai” vagy „gyermekei”, hiszen ez a viszonyulás a szoros lelki kapcsolat kifejeződése. Azt sem árt tudatosítanunk, hogy Ábrahám a három nagy monoteista vallásban (zsidóság, kereszténység, iszlám) egyformán a „hívők atyja”.

Az Istenhez hűséges embert az jellemzi, hogy életében mindig és mindenkben „Isten az első”. Luther számára ezért olyan fontos az első parancsolat magyarázata: Istent teljes szívünkkel szeretni azt jelenti, hogy a mi szívünk „Istenen csüng”. Vagyis: nem vasárnapi kellék ő az életünkben, hanem minden gondolatunk és mozdulatunk motorja.

A megpróbáltatásokat elviseli és engedelmeskedik

A legtöbb őszinte istenkövető embert is érik megpróbáltatások, sokszor talán súlyosabbak, mint a felszínen élőket. Az úgynevezett „félelmek” Anfechtungen – amint ezt Luther is átélte – sokszor fájdalmas tapasztalatok, de istentapasztalatok.

Édesapám halálakor írta egy barátom: „a halál közelsége – Isten közelsége”. A megpróbáltatások idején Isten „történik” a mi életünkben. Úgy tűnik: Isten elrejtőzött, egy „fátyol” fedi el előlünk

arcát – Ordass Lajos mondta ezt az 1948-as ítélethirdetéskor. Ilyenkor úgy érezzük: Isten elfordult tőlünk, becsapott, rászédett bennünket, „meghalt”, talán sohasem létezett.

Ha valaki, akkor Ábrahám átérezhette a rászédettséget. Úgy is gondolhatta, hogy valamilyen szeszélyes istenség kénye-kedve szerint játszik vele, aki hatalmas ígérteit hirtelen egy annak el-lentmondó, abszurd, kegyetlen követeléssel írja felül. Ábrahám lázadhatna, de mégsem ezt eszi, minden bizonynyal szenved és szorong, mégis hisz Istenében és engedelmeskedik neki.

A hit is abszurditást követel. Tudunk-e életünk drámájában akár gyermeki, akár abszurd hittel mi is megkapaszkodni Istenünkben? Tudjuk-e szívből énekelni: „Bár por vagy is szeret, megvédi ügyedet [...] Ő el nem hagy, Jóvolta hozzád igen nagy” (Evangélikus Énekeskönyv, 66. ének).

Hisz a feltámadásban

A Zsidókhoz írt levél szerzője írja, hogy Ábrahám hitt a feltámadásban, s csakis ezért tudott engedelmeskedni Istennek (Zsid 11,19). Luther még hozzáteszi: ebben a jelenetben a Szentírás szívének lüktetéséről: az életről és a halálról van szó. Nemcsak Izsák kész meghalni, hanem Ábrahám hétszeresen is meghal, hiszen retteg a félelemtől.

A valódi halál nem a biológiai élet megszűnése, hanem maga a halálfélelem a szörnyű, valóságos halál. A halálfélelem ugyanis a lélek halála. Aki azonban legyőzte hittel a halálfélelmet, az legyőzte a halált. Ábrahám ebben a történetben meghalt és feltámadott. Talán erre mondhatta Jézus, hogy „Ábrahám, a ti atyátok ujjongott azon, hogy megláthatja az én napomat: meg is látta és örült is” (Jn 8, 56).

Mi jellemzi az emberhez hűséges Istent?

Leleményesen szerető Isten

Ha Isten teremtett bennünket, akkor mi az ő tulajdonai vagyunk, még akkor is, ha a bűneset óta elfordultunk tőle. Számos leleményes kezdeményezéssel próbál „visszaszeretni” minket, mert ő hűséges a teremtményéhez – erről szól az Ószövetség!

Legtökéletesebb leleménye a keresztt, ami által visszavásárolt bennünket, s amelyen egyszerre mutatta meg nekünk az igazságát – a bűn büntetését – és irgalmát: helyettünk a Fiát adta halálra.

Nyelvileg is kimutatható a felolvasott mózesi fejezet 16. versének „nem tagadtad meg tőlem a Te fiadat a te egyetlenegy-

det, azért gazdagon megáldalak” áthallása Pál apostolnál: „Aki tulajdon Fiát nem kímélte, hanem mindnyájunkért odaadta...” (Róm 8,32)!

Kezdjük már látni, hogy itt nemcsak Ábrahámról és Izsákról, hanem a mi mennyei Atyánkról is szó van, aki odaadta, átadta nekünk az ő egyszülött Fiát, hogy nekünk szabadulásunk, gyógyulásunk és életünk legyen.

Önmagát kiszolgáltató, „kockára tevő” Isten

Isten az ő végtelen szeretetében kiszolgáltatja és sebezhetővé teszi önmagát, így történt ez már akkor is, amikor kockára tette az Ábrahámnak tett ígését. „Kész-e ez az Ábrahám akkor is hinni bennem, ha az értelmetlen abszurditás maszkját veszem magamra?”

Isten itt könnyen elveszíthetett volna egy nagy hívőt. Önmaga hitelét, megbízhatóságát kockára téve „kísért”, azaz „megpróbál minket”. Isten, akit Ábrahám egykor a legjobb barátjának tartott, most – úgy tűnik – az ellensége. Ábrahám pedig nem tudja: Istentől vagy a Sátántól jön-e a „kísértés”. Isten rejtőzködő Isten, Önmaga ellentétének látszatába rejtőzik, ezt látjuk Jób és Ábrahám megpróbáltatásában is.

Gondoskodó Isten

Ábrahám történetéből azt is megtanulhatjuk, hogy az önmagát érettünk odaadó Isten, gondoskodó Úr is egyben.

Ábrahám hite a gondviselő, gondoskodó Istenbe vetett hit. Izsák kérdésére, hogy hol van az áldozati bárány, így felelt: „Isten majd gondoskodik az áldozatra való bárányról, fiam.” (1Móz 22,8). Azt a helyet, ahol Ábrahám meglátta az Isten által áldozatra kínált kost, Ábrahám így nevezte el: „Az Úr gondoskodik” (1Móz 22,14). E kifejezés gazdagságára még visszatérünk.

Mi az istenkereső ember és az emberkereső Isten adekvát kapcsolata?

A hit és az abból fakadó cselekedet

Egy szóval válaszolhatunk: a hit. Ábrahám a hit példaképe, s a mai vasárnapi igehirdetésnek is a hitről kell szólnia. Isten a hit által fogad el minket igaznak, s nem a cselekedetek révén, amelyek „érdemet” végképp nem szerezhetnek. Ez a reformátori taní-

tás kétségtelenül igaz, de Jakab apostol sem volt tévtanító, amint ezt Luther egy harci helyzetben mondotta.

A hit elválaszthatatlan a hitből fakadó cselekedetektől, hiszen a hit követéssel jár, Krisztuskövetést eredményez. Már azzal is cselekszem, hogy elindulok a krisztuskövetés útján és ezen az úton az egyik lábamat a másik elé teszem! Így előbb-utóbb – ha a hitem igaz és tiszta, akkor – az jó gyümölcsöt terem. A hit (h)őse, Ábrahám, Pálnak és Jakabnak, a lutheránusoknak és a katolikusoknak is erőt adó példakép volt egykor, és az ma is.

A hit útján járni: emmausi út

Végezetül tegyük fel a kérdést: mit is jelent, hogy Ábrahám a hit útján járt, vagy, ahogy Kierkegaard mondta: a hit „lovagja” volt? A Mórijjá-hegy felé vezető út – véleményem szerint - hasonlít az emmausi úthoz.

Aki a hit útján jár, annak a látása egyre inkább tisztul, mert azt Isten megtisztítja; a gondolkodása, a lelkilete egyre inkább istenszerű lesz, mert Isten lelke munkálkodik benne. Ahogyan az emmausi úton az eleinte még kétségbeesett tanítványok szeme egyre inkább megvilágosodott, a szívük egyre inkább „gerjedezett” (Károli) miközben Jézus magyarázta a róla szóló Írásokat – minden bizonnyal az Ábrahámról szóló történetet is!

A háromnapos út Ábrahám esetében hasonló tanulási folyamat lehetett. Eleinte ő is minden bizonnyal szorong, talán kétségbe is esik – a hallgatása erre enged következtetni –, de hisz, bízik és engedelmeskedik. Egyre növekvő, erősödő istentapasztalata következtében a látása is egyre élesedik, amint közeledik Mórijjá hegyéhez. Tudja, hiszi, hogy Isten majd „gondoskodik” az áldozatra való bárányról. Hisz Isten ígéreteiben, majd hisz a feltámadásban és végül meglátja Krisztus helyettes áldozatát.

A csoda: az átlényegülés hegye

A Mórijjá hegyén megtörténik az átlényegülés, a csoda. Az angyal mentő keze az engedelmes Izsákot kiragadja a halál veszedelméből, hogy ő is és Ábrahám is átélhessék a halálnál is erősebb halálfélelemből való feltámadás csodáját. Különösen az egyházatyák hangsúlyozták, hogy Izsák is és a bozótban fennakadó kos is Krisztust jelképezi: ő Izsák, akit nem öltek meg, másfelől a kos, a helyettes áldozat, akit megöltek. Ábrahám is egyre többet látott és meglátott. Joggal mondhatta Jézus, hogy Ábrahám örült, mert „látta” az én napomat (Ján 8,56).

Említettük, hogy Isten gondoskodik. Az 1Móz 22,14-et csak a mi fordításunk adja vissza így: „Azután így nevezte el Ábrahám azt a helyet: Az ÚR gondoskodik. Ma ezt mondják: az ÚR hegyén a gondoskodás.” A héber Biblia magyar fordításában ezt olvassuk: „Az Örökkévaló lát; ahogy ma mondják: Az Örökkévaló hegyén látható lesz”.

A Mórijjá hegyén Isten lát és láttat. Látja a hitet és megmutatja önmagát; s mintegy előképben kiábrázolja az ő megváltásának mikéntjét.

Akárcsak néhány ezer évvel később az Úr a megdicsőülés hegyén (Mt 17,1–13) is látott és láttatott: Péter, Jakab és János is megláthatták Mesterüket Mózes és Illés társaságában. Láthatták és hallhatták azt, amit „szem nem látott és fül nem hallott és az ember szíve meg nem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknek” (1Kor 2,9).

A zsidó festő, Marc Chagall „Izsák feláldozása” című festményén (1950–1955) a háttérben megjelenik a kereszthordozó Jézus. Igen, a kereszt tisztítja meg a mi sokszor homályos, vagy éppen a dolgok valóságát megfordító látásunkat. Luther szavaival: „A kereszt teológusa azt mondja, ami az igazság”.

Hiszünk-e Ábrahám hitével? Szeretjük-e Istent úgy, mint Ábrahám? Vagyunk-e, leszünk-e, lehetünk-e „Ábrahám fiai”? Elfogadjuk-e, vállaljuk-e, hogy Jézus Krisztus keresztje és Isten Lelke tisztítsa a mi szemünk látását is? Akarunk-e e csodának mi is részesei lenni?

Ha igen, nekünk is ilyen látásokban, láttatásokban lehet majd részünk! Adja Isten, hogy így legyen! Ámen.

5. A FÉREG EVANGÉLIUMA

Krisztocentrikus hermeneutika: az evangélium mint „szótörténés”

A Luther-kutatás kimutatta, hogy Luther hermeneutikája révén vált reformátorrá. Noha nagy történelmi teljesítménye a reformáció, mégis elsősorban *doctor*, a wittenbergi egyetem teológia professzora, bibliai egzegéta volt. Luther korántsem volt rendszeres gondolkodó, Heinrich Bornkamm szerint egy modern teológiai fakultáson minden bizonnyal az ószövetségi egzegézis professzora volna.¹

Luther újrafelfedezése a hermeneutika számára Gerhard Ebeling nevéhez fűződik, aki Luther munkásságát „nyelveseménynek” tekintette (*Luther als Sprachereignis*), ami azt jelenti, hogy Luther legfőbb szándéka Isten szavának tökéletes megjelenítése, a bibliai szövegek helyes értelmezése, Isten kinyilatkoztatásának feltárása volt.² Ebeling már doktori értekezését Luther hermeneutikájáról írta 1942-ben.³

Az Új hermeneutika (Ebeling, Fuchs) képviselőinél ugyanakkor Luther és Bultmann mellett Karl Barth hatását is felfedezhetjük, aki szerint a hermeneutika Isten szavának hiteles megszólaltatása, hiszen Isten ígéje természeténél fogva igényli azt, hogy hirdessék, azaz proklamálják. Ebeling tudatosan vállalja a protestáns hagyományt, s Lutherhez is azért fordul kitüntetett figyelemmel, mert Luther Isten ígéje megszólaltatásának, érvényesítésének volt nagy mestere. Ebeling Lutherben így az Új hermeneutika előfutárát látja, hiszen Luther is azt vallotta, hogy a Szentlélek a nyelven keresztül szólít meg bennünket: a nyelv az a hüvely, amelyik hordozza a Lélek kardját, az a doboz, amelyik elrejt a drágakövet, az a pohár, ami tartalmazza az italt.

Ebeling szerint Luther „hermeneutikai forradalma” az volt, hogy a jelekről és a szignifikációról alkotott középkori nézetekkel szemben felismerte a „szóeseményben” manifesztálódó nyelv jelentőségét, ezért fő célja

¹ Heinrich Bornkamm, *Luther und das Alte Testament* (Tübingen, 1948), idézi Jaroslav Pelikan, *Luther the Expositor. LW. Companion Volume*, (szerk.) Jaroslav Pelikan, Concordia Publishing House, Saint Louis, 1955, (ezentúl: LW).

² Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Budapest, 1997, Magyarországi Luther Szövetség.

³ Gerhard Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*, München, Kaisers Verlag, 1942; második kiadás: Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1962.

nem Isten verbális leírása volt, hanem hogy feltárja az embernek Isten előtti létezését [...] Isten ember feletti ítéletének kinyilatkoztatását [...] Az emberi nyelven megalkotott szóesemény Istennek az emberrel való kommunikációja legalkalmasabb formája [...] a szó képes megvilágítani, világosságot előidézni, életet adni. A hermeneutikai feladat csak abban állhat, hogy a szóesemény szolgálatának szenteljük magunkat oly módon, hogy a szó igazán szavá váljon, és hogy az erejének teljességében, tiszta szóként jelenjen meg.⁴

Luther már az 1522-es „Mi az evangélium?” (*Eyn kleyn unterricht, was man ynn den Evangelijis suchen und gewarten soll*) című írásában elutasítja azt a középkori, többek között Jeromosra jellemző felfogást, hogy az evangéliumot törvénykönyvnek tekintsük, amely Krisztus tetteit példaképpen állítja elénk. Az evangéliumot nem csak „négy evangélium” jegyzi fel, hanem Pál és Péter levelei is. Az evangélium valójában történet, mint írja:

nem más ez, mint egy krónika, történet, elbeszélés Krisztusról, hogy ki ő, mit tett, mit mondott és mi történt vele [...] Az evangélium legrövidebb megfogalmazása ugyanis ez: Krisztus Isten Fia, értünk emberré lett, meghalt és feltámadt, a mindenség ura lett [...] Ahogy tehát Krisztus is csak egy van, úgy evangélium sem lehet több. Mivel Pál és Péter sem tesznek mást, mint hogy Krisztust tanítják az említett módon, ezért leveleik sem nevezhetők másnak, mint evangéliumnak.⁵

Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg a szintén az 1522-es „Előszó az Újtestamentumhoz” című írásában: nem „négy”, hanem csak „egy” evangélium létezik: „*egyetlen Evangélium van; aminthogy az Újtestamentum egyetlen könyv, és egy a hit és egy az ígéretet adó Isten.*” Az evangélium hangja már az Ószövetségben is hallatszik, például abban a pillanatban, amikor Dávid legyőzi a nagy Góliátot:

Az Euangelion görög szó, és jó hírt, híradást, üzenetet jelent, amelyet, ha eldalolunk, elbeszélünk, örvendezünk: amiképpen akkor történt, midőn Dávid legyőzte a nagy Góliátot, és jó hír, vigasztaló üzenet hallatszott, amely azt hirdette, hogy megveretett a szörnyű ellenség, és megszabadultak tőle, s hogy örvendezzenek és békesség legyen közöttük [...].

Ebből pedig kitetszik, hogy egyetlen Evangélium létezik, aminthogy egy Krisztus. Mert nem egyéb az Evangélium a Krisztusról, Isten és Dávid fiáról, az igaz Istenről és emberről való prédikációnál, mert Ő az, aki halálával és feltámadásával megváltott a bűntől, a haláltól és a pokoltól mindenkit, aki hisz Őbenne. Hosszú vagy rövid beszéd is lehet tehát az Evangélium, mert ki hosszan, ki pedig röviden írta meg azt. Hosszúra azok fogják, akik Krisztusnak sok cselekedetét és szavait elbeszélik, amiképpen

⁴ Ebeling (1964), 44–45.

⁵ Luther Márton, *Mi az evangélium? A keresztyének és Mózes*, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, 7–8. (LVM 5, 265–274.)

a négy evangélista. Rövidre pedig azok, akik, mint Szent Péter és Szent Pál, Krisztus cselekedeteiről nem szólnak, hanem csak arról emlékeznek meg, hogyan győzte le halálával és feltámadásával a bűnöket, a halált és a poklot, hogy az Őbenne hívőknek kedvezzen.

Ügyelj tehát arra, hogy Krisztusból ne csinálj Mózeszt, sem pedig az Evangéliumból törvényt és tanító könyvet, ahogyan Szent Jeromos és mások előszói tették.⁶

Közismert, hogy Luther – a mai fundamentalista bibliaértelmezés számára bizonyára megbotránkoztató módon – nem a Szentírás hatvanhat könyvének teljes és egyforma érvényességét (plenáris inspirációját) vallotta, hanem a kánont bátran és szelektíven kezelte, s ezért beszélhetett külön az Újtestamentum „valódi és legékesebb könyveiről”. Számára János evangéliuma volt a főevangélium, Pál és Péter levelei a „legjobbak”, mivel ezek Krisztust hirdetik, és nem cselekedeteit beszélik el, mint a szinoptikus evangéliumok. Ezért meri a Jakab-levél apostoliságát megkérdőjelezni, és azt „szalmával bélelt levélnek” nevezni.

Mindez legmarkánsabban Luthernek az 1522-es előszavában „Arról, melyek az Újtestamentum valódi és legékesebb könyvei” című rövid írásában jut kifejezésre. Talán nem véletlen, hogy ez a túlságosan radikális megfogalmazás 1534 óta kimarad a Biblia kiadásáiból és az 1539-es Újtestamentum különkiadásából is hiányzik.

Mindezek után már magad is igaz ítéletet és különbséget tehetsz a könyvek között, mert felismered legjavukat. János evangéliuma és Szent Pál levelei, legfőképpen a rómaiakhoz írt, és Szent Péter első levele e könyvek magja és veleje; ezért illő, hogy ezeket tartsuk legelőbbre, és minden keresztyénnek azt javalljuk, hogy legelőször és leggyakrabban ezeket forgassa, hogy a naponkénti olvasással olyan szükségessé váljanak, akár a mindennapi kenyér [...] Mivel János evangéliuma Krisztusnak kevés cselekedetét, ám annál több prédikációját megírja, a három evangélista ellenben sok szót veszteget a cselekedetekre és keveset a beszédekre, János evangéliuma az egy, gyengéden szóló, igaz Főevangélium, amelyet a másik három előtt sok arasszal előbbre és magasabbra kell tartanunk. Amint Szent Pál és Péter levelei is jóval előbbre valók Máté, Márk és Lukács evangéliumánál [...] Innét nézve Szent Jakab levele csak szalmával bélelt írás, mivelhogy az Evangélium természetéből semmit nem mutat.⁷

Luther a Szentírást nem külső, formai tekintélyként tisztelte, hanem annak belső tartalmát, a meghirdetett, elmondott, megénekelt evangéliumot:

⁶ Luther Márton, „Előszó az Újtestamentumhoz (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez*, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, 122. és 124. (LVM 5, 275–327)

⁷ Luther Márton, „Arról, melyek az Újtestamentum valódi és legékesebb könyvei (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1995, 125–126. (LVM 5, 290.)

Nem apostoli tanítás az, amelyik Krisztusról nem ejt szót, még ha Szent Péter vagy Szent Pál tanítaná is. Ellenben mindaz, ami Krisztust hirdeti, apostoli tanítás, még ha Júdás, Annás, Pilátus, vagy Heródes szájából származnék is.⁸

A Szentlélek szerepe a megértésben

Ha Luther bibliaértelmezésében az első szempontunk a krisztológia volt, sietve hozzá kell tennünk, hogy a pneumatológia szempontja is ugyanilyen fontos.

A Szentírásban az a legfontosabb, hogy a betűt a lélektől meg tudjuk különböztetni, mivel ez teszi a teológust igazán teológussá. Az egyház pedig ezt a lelket egyedül a Szentlélektől kaphatja, nem pedig az emberi értelemről.⁹

Luther nem választotta külön a betűt és a lelket, mintha a lelki értelem ontológiailag magasabban helyezkedne el. A középkor a spirituális értelmet hierarchikusan magasabb rendűnek tartotta a betű szerinti (szó szerinti) értelemnél. Luther elutasítja ezt a szemléletet, s azt vallja, hogy a betűben kell felfedeznünk a Lelket. A Lélek a betűbe megy át, a betűnek azonban a maga részéről folyton lelkivé kell válnia. A betű és a lélek úgy viszonyul egymáshoz, mint a törvény és az evangélium. „A betű nem jó szó, hanem a haragvó Isten törvénye. A lélek azonban jó szó, jó hír, evangélium, mivel kegyelmet hirdet.”¹⁰ Luther a „lelki megértés” és a Biblia „lelki értelme” elsőségeiben hitt, de ennek már nincs köze az allegorikus értelemhez, vagy a *quadriga* lelki értelméhez. Luthernek a lelki megértésről alkotott fogalma inkább annak felismerése volt, hogy az ember Isten kinyilatkoztatását *hitben* érti meg, a Szentlélek segítségével. A lélek és a betű különállását csak az alázatosságban lehet kimutatni, mivel Isten is megalázta magát az emberi testben, egészen a keresztről botrányáig.

Luther nem győzi hangsúlyozni, hogy a megértésnek állandóan frissnek, azaz lelkinek, élőnek, jelenvalónak kell lennie. A tegnap még élő hitfelismeréseink mára már holt betűvé, törvénnyé válhatnak, amely ma már nem evangélium. Luther a 119. zsoltár 125. versének magyarázatában fejti ki, hogy a zsoltáros azért könyörög, hogy ne csak a betűt, hanem a lelket is megértse:

Ha ugyanis valamit egyszer már megértettünk, fennáll a veszélye annak, hogy az lélekből ismét betűvé lesz, ha nem értjük meg és nem sajátítjuk el újra. Az Írás megértésében folyvást előre kell haladnunk. Ha a lélek betűvé is lesz, a betűnek újra lélekké kell válnia. A megismerésnek mindig is a betű az első lépcsőfoka, ez az, ami a következőben lélekké válik. [...] Mert ami valaha elég volt a megértéshez, az most betű csupán. Amint

⁸ Luther Márton, „Előszó Szent Jakab és Júdás leveleihez (1522)”, in: *Előszó a Szentírás könyveihez*. Magyarországi Luther Szövetség, 1995, 158. (LVM 5, 317–318.)

⁹ Idézi: Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, 73.

¹⁰ Uo. 73.

már mondtuk, a betű korunkra igen kifinomulttá vált, az idők múlásában. Mert [...] minden lénynek, aki úton van, betű mindaz, amit a feledésnek maga mögött hagy, és lélek mindaz, ami felé tart. Mert minden, ami már a birtokunkban van, betű ahhoz képest, amit még meg kell szerezniünk [...] állandóan könyörögnünk kell a helyes megértésért, nehogy megrekedjünk a halálra vivő betűnél.¹¹

A helyes bibliaértelmezés a Szentírás szövegében mindvégig Krisztust keresi, hozzá ragaszkodik, s a Szentlélek segítségével ismeri fel a mondanivalót. A Szentírás-értelmezés ezért elválaszthatatlan az imádkozástól: az *oratio–tentatio–meditatio* hármas követelményétől.

Luther és az Ószövetség

Bár korai zsoltárelőadásaiban Luther szerzetesként még mindig a négyes értelmet gyakorolta, azonban „1516–18 folyamán a négyes értelemről, az allegóriák túlzott használatáról, a glosszázás skolasztikus módszeréről és az arisztotelészi filozófia túlsúlyáról való lemondásként egy új hermeneutika jelei kezdtek megmutatkozni”.¹² Luther új hermeneutikája az „ígére”, mint az Úr feltárulkozásának módjára, és a „hitre”, mint az embernek erre a kinyilatkoztatásra adott egzisztenciális válaszára összpontosított.

Luther számára a literális értelem volt alapvetően az egyetlen értelem, azonban érdeklődését nem a *sensus literalis* határozta meg kizárólag, amint az Lyrai Miklós és a rabbinikus egzegézis esetében történt, hanem a *sensus literalis propheticus*, és ezért zsoltárértelmezése teljességgel krisztológiai.

James Samuel Preus szerint Luther számára a hermeneutikai választóvonal már nem az ószövetségi „betű és törvény”, valamint az újszövetségi „lélek és evangélium” között volt, hanem úgy találta, hogy ez a választóvonal már magában az Ószövetségben megvan! Felismerte, hogy az Ószövetség már a kezdetektől egy szerre tartalmaz ígéreteket és törvényeket. Luther valójában „helyreállította” Tyconius harmadik szabályát, melyet Ágoston „Lélek és betű” címén módosított.¹³ Luthernek meggyőződése volt, hogy Isten mindig is kezdeményezte a kapcsolatot az emberrel, mivel mindig is adott ígéreteket, amire az ember igenlő válasza a hitcselekedet. Ebben az értelemben beszélhetett a „hívő zsinagógáról”, mely Krisztusra tekint előre. És ebben az értelemben beszélhetett az Ószövetségről, mint a Krisztusról szóló nagy tanúságtételről. Ezért a hívőnek az Ószövetséget Krisztussal a szeme előtt kell olvasnia – „*was Christum treibet*”. A Szentírás szövege túlmutat önmagán, a benne, mint pályában elrejtett Krisztusra utal. A nehéz szövegek is egyértelműen csak Krisztusban, a végső jelentetben nyerik el értelmüket. A nehéz

¹¹ Idézi: Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, 73–74.

¹² Gerhard Ebeling, „The New Hermeneutics and the Early Luther”, *Theology Today* 21 (1964) 36.

¹³ Samuel J. Preus, *From Shadow to Promise: Old Testament Interpretation from Augustine to the Young Luther*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1969, 260.

helyeket a kemény héjú dióhoz hasonlítja, amit, ha az ember nem tud feltörni, akkor a kösziklához, a Krisztus vágja, s így kapja meg a benne rejlő jóízű magot.

Két példa Luther krisztocentrikus értelmezésére

Az alábbiakban egy Ó- és egy Újszövetségi példával kívánjuk Luther krisztocentrikus értelmezését illusztrálni.

A 8. zsoltár magyarázata

Luther tehát a zsoltárokat is alapvetően krisztocentrikus szemlélettel olvasta. Őt mindvégig az, és csakis az érdekelte, ami Krisztusra mutat („was Christum treibet”). A modern olvasó számára talán zavarba ejtő „eisegesisnek” tűnnek Luther olvasatai, tehát úgy tűnhet, a Bibliába „beleolvasta” saját gondolatait. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a modern történetkritikai bibliaértelmezés számára Luther értelmezése – botrány.

Ám a „posztmodern olvasó” a modernitással szemben vallja, hogy az olvasó nem egyszerűen reprodukálja a jelentést, hanem produkálja, nem rekreálja, hanem kreálja, saját horizontja, azaz hite, meggyőződése alapján. A keresztény olvasó ezért azt vallja, hogy nincs olvasás és megértés, inspiráció, a Szentlélek ihletése nélkül. A bennünk lévő Szentlélek „érti” meg az Írásokat, mondta Luther többször is. A hitetlen, materialista olvasónak botrányként hat Luther olvasási módja, hiszen azt látja, hogy Luther „beleolvas” a szövegbe olyan dolgokat, amelyek nincsenek benne.

Az amerikai Luther-kutató Kenneth Hagen mutatott rá arra, hogy Luther kommentárjainak műfaja az „ennarratio”.¹⁴ Luther nem a mai értelemben vett tudományos magyarázatot kíván nyújtani, hanem hitét, teológiáját akarta újra „elmondani”, írásmagyarázatának célja a nyilvánosság előtt folytatott élet-halál harc az evangélium ügyéért. Számára az írásmagyarázat is prédikáció volt, és a prédikáció is írásmagyarázat.

Látszatra a 8. zsoltár csak az emberről szól, semmi köze Jézus Krisztushoz. Luther azonban a részhez az egész ismeretében közelít: az ő olvasatában ott van az egész Szentírás, az egyház, a keresztény hívő ember összes tapasztalata, és ezért látja Zsid 2, 4–7 alapján oly határozottan Krisztus szenvedését a 8. zsoltár soraiban. Számára a 8. zsoltár egy zenemű, pontosabban egy partitúra, amit ő, a hívő értelmező „előad”. Luther saját hitének, teológiájának hangszerén elmondja, előadja a művet. Ezért nemcsak, hogy nincs okunk megbotránykozni, hanem egyenesen csodálnunk kell azt, ahogy ő a zsoltárok krisztocentrikus jelentését kibontja és előadja nekünk.

¹⁴ Kenneth Hagen, „The Testament of a Worm: Luther on Testament and Covenant”, in: *Consensus* 8 (1982) 12–20., Uő: „Luther on Atonement – Reconfigured. Dedicated to the Memory of Dr. Robert Preus”, in: *Concordia Theological Quarterly* 61 (1997), 251–266.

Rögtön a bevezetőben írja, hogy ez a gyönyörű zsoltár Krisztusról szóló dicsőséges prófécia, amelyben Dávid Krisztus személyét és királyságát mutatja be, s arról tanít, hogy kicsoda is valójában Krisztus (LW 12,98). Dávid mindezt a Lélek által látja és mondja (LW 12,106).

Mily nagyszerű, írja Luther, hogy Isten a hatalmát a „gyermek és a csecsemők szája által is építi” az ellenfeleivel szemben. A csecsemők a mindenkori gyengéket, elesetteket is jelenti. Miért nem küldi az Úr az ő angyalait, Gabrielt, Mihályt, hogy megsemmisítse az ellenfeleit? Azért, mert élvezetét leli abban, hogy kigúnyolja, megleckéztesse a felfuvalkodott szívű gonoszokat. Az ő hatalmát és erejét úgy mutatja meg, hogy megalázza magát, oly mélyre száll le, hogy emberré lesz, sőt még ennél is mélyebbre, hiszen a zsoltáros szavaival ezt mondja: „féreg vagyok én, nem ember” (Zsolt 22,7). Amíg a rókáknak van barlangjuk, addig az Emberfiának nincs hol lehajtania a fejét. Ily fizikai gyengeségben és szegénységben támad az ellenségre, s hagyja, hogy keresztre feszítsék és megöljék, de kereszthalálával lefegyverzi a fejedelemségeket és hatalmasságokat, s nyilvánosan megszégyeníti őket (Kol 2,15). De feltámad, felmegy a mennybe, s erejét a gyengék, a tanítványok, az apostolok által érvényesíti, akiket úgy küld ki a világba, mint a bárányokat a farkasok közé. Hát ezek a bárányok: a halászok és a vámszedők, a csecsszopók és a gyermekek, akik által tetszett Istennek, hogy dicsőíttessék az ő neve. Isten nem az okos római művelteket, hanem a lenézett, kevésbé művelt zsidókat választotta ki magának.

Amikor Luther a 8. zsoltár 5. verséhez ér el: „micsoda a halandó – mondom, hogy törődsz vele, és ki az emberfia, hogy gondod van rá”, akkor egyértelműen a megfeszített Krisztusról beszél. Akit kigúnyoltak, leköpdöstek, megostoroztak, aki megalázta magát, és akit mindenki lenézett, mert átkozott volt, mert féreg volt. Ez a megjelenési forma különösen is sértő, sokkoló hatású volt a zsidó emberek számára, akik abban hittek, hogy aki az Isten útját követi, annak jólét lesz a jutalma.

„Kevésbé tetted őt kisebb Istennél” – olvassuk a zsoltár 6. versében. Luther szerint Dávid itt Lélekben arról szól, hogy Krisztus elhagyatottsága mily iszonyatos lesz. Emberi szavakkal, írja Luther, nem lehet leírni, hogy ez mit is jelent. Dávid itt nem Krisztus fizikai szenvedéseiről beszél, hanem az annál sokkal nagyobb és dicsőségesebb lelki szenvedésekről. „Kisebbé tetted őt Istennél egy kis időre” – (a LXX-ban és Zsid 2,7-ben is a „brakhu” olvasható, ami azt jelenti: „rövid időre”). Vagyis egy időre az Atya el fogja hagyni az ő Fiát. A földön élő ember ennek a mélységét nem értheti meg. Ha az embernek nincs semmi gondja, jól megy a dolga, akkor úgy érzi, Isten gondot visel rá. De, amikor az Isten maszkot ölt, elrejtí ön magát, amikor hagyja, hogy az ördög azt tegye velünk, ami neki jól esik, akkor bizony bajok vannak.

Luther a Szentírással magyarázza a Szentírást, a *Scriptura sui ipsius interpret* értelmében, s így a 8. zsoltár 6. versét Luther Jób könyvének segítségével világítja meg. Az istenfélő Jóbnak jól megy a dolga, de a Sátán kikéri őt. Isten pedig kiszolgáltatja őt a Sátánnak, aki Jóbnak mindenét elveheti, csak „rá magára nem

vethet kezét” (1,12). Megkezdődik Jób fokozatos elhagyása: amíg Isten a közelében van, addig a Sátán nem férhet hozzá, ám amint „kivonul” az Isten, a Sátán egyre jobban betölti az űrt. A következő fordulóban már a testét is „kikéri” az Úrtól, és iszonyatos szenvedésekkel sújtja. Ám életét nem veheti el. Jób azonban lelkileg éli át, hogy Isten és az angyalai elhagyták őt. De nemcsak Isten és az ő angyalai, hanem a felesége, a barátai is teljesen elfordulnak tőle, s ő átéli Isten haragját és a poklot, s megátkozza a napot, melyen született (3,3). Ez az Isten általi elhagyatottság megtapasztalása. Luther szerint Pál apostol is megtapasztalta ezt a sátáni támadást, ezt az elhagyatottságot, hiszen arról számol be, hogy tövis adatott a testébe, a Sátán angyala, hogy el ne bizakodjon. Hiába kérte háromszor is az Urat, hogy ez távozzék el tőle, ő ezt válaszolta neki: „Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz” (2Kor 12, 7–9). Pált azért annyira nem hagyta el az Isten, hogy odáig jutott volna, mint Jób felesége, aki Jóbot arra bízta, hogy átkozza meg az Istent. Ember tehát Krisztus Istentől való elhagyatottságát nem értheti meg, még a legnagyobb szentek sem, akik a legnagyobb kísértéseket átérték, mint Jób és Pál.

Dávid is Lélekben éli át Krisztus Istentől való elhagyatottságát (Mt 27,46), azt a szenvedést, ami Jézus Krisztus számára a Gecsemáné-kertben kezdődött: lelki szenvedést, ami a testi szenvedésnél is sokkal mélyebb, emberi szavakkal megfogalmazhatatlan. Jézus magához vette Pétert, Jakabot és Jánost, s azután szomorkodni és gyötrődni kezdett: „szomorú az én lelkem mindhalálig” (Mt 2,38). Lukács evangélista még azt is feljegyz, hogy „verejtéke olyan volt, mint a földre hulló nagy vércseppek” (Lk 22,44). Jézus itt imádkozik, s a lelki haláltusája itt kezdődik el.

Mit is jelent pontosan az, hogy „elhagyta őt az Isten”? Luther szerint ez „nem azt jelenti, hogy az isteni természet elkülönült volna az emberitől – Krisztus személyében, aki Isten és Mária fia, az isteni és az emberi természet annyira egy, hogy az nem osztódhat meg, nem különülhet el –, hanem azt jelenti, hogy az isteni természet visszavonult és elrejtőzött, olyannyira, hogy bárki ezt mondhatta: „ez nem Isten, hanem csupán egy ember, egy megzavarodott, szerencsétlen ember marad!”. Krisztus embersége egyedül maradt, s az ördög szabad kezét kapott hozzá, az isteni természet ereje felfüggesztődött, s egyedül hagyta az emberi természetet ebben a küzdelemben” (LW 12,126).¹⁵

A Fil 2,6–7 értelmében Krisztus itt megüresítette magát, szolgai formát vett fel. Ez azt jelenti, hogy ő kiüresítette magát az isteni formától, nem használta azt, felfüggesztődött isteni természete. Ebbe a kiüresített formába próbált meg betörni az ördög, hogy betöltsen azt az ő pokoli hatalmával. Ott áll, függ kiszolgáltatottan az Emberfia, hordozza a világ bűneit, s mivel az Isten nem vigasztalja,

¹⁵ „And in fact He was forsaken by God. This does not mean that the deity was separated from the humanity—for in this person who is Christ, the Son of God and of Mary, deity and humanity are so united that they can never be separated or divided—but that the deity withdrew and hid so that it seemed, and anyone who saw it might say, “This is not God, but a mere man, and a troubled and desperate man at that.” The humanity was left alone, the devil had free access to Christ, and the deity withdrew its power and let the humanity fight alone.” (LW 12, 126)

ezért a szép, ártatlan Bárányra az ördög kifeni a fogait, hogy elnyelje őt. S a szegény igaz és ártatlan ember ott remeg az Isten haragja alatt, s érettünk megízleli az örök halált és kárhozatot. Szenvedésében vért izzadt, mert lelkében át kellett élnie az Istentől való elhagyatottság kísértését, az ördög tüzes nyilait (Ef 6,16), s a pokol tüzét, s azt az ítéletet, amit mi érdemeltünk a bűneinkért.

Ám mindez a mi javunkra, a mi nagy örömünkre történt, mert halála pillanatában Krisztus legyőzi az ellenséget, és minket igazzá tesz. A zsoltáros szavai nyomatékot adnak annak, hogy mindez az elhagyatottság „egy rövid időre” történt csupán.

Krisztus szombaton megpihen. Harmadnapon feltámasztja őt az Isten.

Luther szerint a zsoltáros próféta, aki itt hatalmas erővel prédikál Krisztusról az ő testi, s az ennél kimondhatatlanul nagyobb, emberi szavakkal megközelíthetetlen lelki szenvedéseiről. „A kereszten teljesen elhagyatott, s ecetet adnak neki, amikor annyira szomjazik. Úgy tűnik, az egész teremés ellene fordul. Ott csüng a levegőben, függ a magasról, mintha a földön sehova sem tehetné le a lábát. Senki sem rokonszenvezik vele, senki sem vigasztalja. Ez az ő szenvedése” (LW 12,128).

A zsoltár 6. versében a tézist azonban antitézis követi: akit az Isten „egy rövid időre” magánál kevesebbé tett, azt „dicsőséggel és méltósággal ruházta fel.” Mivel az emberek megvetették, gyalázták, kigúnyolták, ezért az Isten dicsőséggel ruházza őt fel. Mivel a földön undorító formája, féreg-alakja volt, ezért az Isten fényes, drága ruhába öltöztette és koronával ékesítette fel őt. Luther a Genézis-kommentárjában Sára haláláról, majd a feltámadás reménységéről elmélkedik, azt írja, hogy Istennek tetszett, hogy feltámassza a férgek a romlandóságból, a szétmállott bűzös földből, hogy testük szebb legyen, mint a virág, a balzsam, a nap, vagy a csillagok (LW 4.190). Ha majd az Isten Fia megjelenik dicsőségben akkor látjuk meg, mi is az ő valódi identitása. Csak akkor látjuk meg királyi ruhájának fényes csillogását. A megalázkodást a felmagasztaltatás követi. Luther a 8. zsoltár 6. versét Fil 2, 6–9, a Krisztus-himnusz fényében olvassa. Brevard Childs kifejezésével „kanonikusnak” is mondhatjuk ezt az olvasatot: a régi szöveg az újabb szöveg fényében új értelmezést nyer. Dávid „prédikációja” Luther gondolkodásmódján, hitén, nyelvezetén, más szóval: „hangszerén” keresztül maga is prédikációvá, azaz Istent énekkel, hangszerekkel dicsérő modern muzsikává, újrahangszerelt zsoltárrá válik.

A Gal, 3,13 lutheri értelmezése

„Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: »Átkozott, aki a fán függ«” – írja Pál apostol Gal 3,13-ban. Krisztus a keresztfán a mi bűneink büntetését, a nekünk járó átkot viselte el önként érettünk, helyettünk és miattunk. Megtörténik tehát a „boldog csere”, amint passiója beteljesül. Figyeljük csak meg Luther „ennarratioját”: Krisztust beszélteti, mintha bebocsátást nyert volna a Szentháromság misztériumába, mintha hallaná, hogy a Fiú mit mond az Atyának a megváltás tervéről!

Ő magára vette a mi bűnös természetünket, s nekünk az ártatlan és győzelmes személyét adta cserébe. Ebbe vagyunk tehát felöltöztetve, s immár szabadok vagyunk a törvény átkától, mert Krisztus önként átok lett értünk, ezt mondván: „Emberségem és istenségem áldás nekem, s nincs semmire sem szükségem. De megüresítem magam (Fil 2,7). Magamra veszem ember a te ruhádat és maszkodat; ebben a ruhában fogok járni, ebben fogom elszenvedni a halált, azért hogy te szabad légy és megmeneküljél a haláltól.” Így, amikor a mi emberi maszkunk volt rajta, abban a maszkban ő hordozta az egész világ bűneit, elfogták, szenvedett, keresztre feszítették és meghalt miérettünk, mert átkokká lett. Ám, mivel Isten volt és Örökkévaló személy, a halál képtelen volt őt megtartani. Ezért harmadnap feltámadott a halálból, és most örökké él, nincs rajta immár sem bűn, sem halál, sem a mi maszkunk többé, hanem tiszta igazságosság, élet és örökkévaló áldás (LW 26,284).

Isten tehát önmaga ellentétének látszatába rejtőzik. A keresztfán Krisztus értünk önkéntesen bűnné lesz, illetve az Atya teszi értünk bűnné a Fiút, aki ezt önként vállalja, s ő, az ártatlan Bárány maszkként önmagára veszi a bűnt szükségszerűen sújtó átkot.

Ami nem hitből van, az mind átok alatt van, bármennyire is nemes cselekedetekről van szó, mondja Pál apostol után Luther (LW 26,251). Mindketten egyformán képviselik, hogy az ember nem tud a törvény elvárásainak hit nélkül eleget tenni, hiába gondolja azt, hogy teljesítette a törvényt, valójában becsapja önmagát. A Krisztus-hit áldása nélkül lehetetlen eleget tenni a törvénynek. Mindaz, aki a törvény cselekedeteiben bíz, átok alatt van, írja Pál apostol (Gal 3,10).

Amikor Luther a Gal 3,13 („Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: »Átkozott, aki fán függ«”) magyarázatához érkezik el, mindenekelőtt Jeromos és a szofisták értetlenségét pellengérez ki, hiszen ők túlzásnak tekintik ezt a részt, s iszonyodva elutasítják, mondván, Pál apostol nem beszélhetett itt komolyan. Így Luther szerint Jeromos és követői kegyes buzgóságukban fel nem foghatják, hogy miként lehetne az „átok” vagy – *horribile dictu* – az „ürülék” képén keresztül közelíteni Krisztushoz. Azt igyekeznek kimutatni, hogy Pál nem pontosan idézi Mózeset, hiszen Mózes a fára akasztott főben járó bűnözőről mondta ezt, nem pedig Krisztusról, aki nem tolvaj, hanem szent és igaz.

Luther azonban Pál apostol védelmére kel, s a szöveget alaposabban megvizsgálva mondja, hogy Krisztus nem önmaga miatt, hanem miérettünk lett átokká. Ő maga tiszta és ártatlan ember, s nem kellene a fán függenie. A törvény a bűnösöket ítéli el, ám ha Krisztus az ártatlan Bárány, a tolvajok és a gazemberek, sőt az egész világ bűneit magára vette és hordozza, akkor ő maga lett a tolvaj, hiszen „önként ment a halálba, hagyta, hogy a bűnösök közé sorolják, pedig sokak vétékét vállalta magára” (Ézs 53,12). A próféták, írja Luther, ezt jó előre látták, hogy Krisztus lesz:

a legnagyobb tolvaj, gyilkos, parázna, rabló istenkáromló akit valaha is láttott a világ. Most ő nem a saját nevében cselekszik, most nem az Isten és Szűz Mária fia. Most ő a bűnös, aki hordozza Pálnak, az egykori istenkáromlóknak, és keresztényüldözőnek; Péternek, Krisztus megtagadójának; Dávidnak a paráznának és gyilkosnak maszkját; azoknak a bűnét, akik miatt a pogányok között káromolják az Isten nevét (Róm 2,24) ... Krisztus nem követte el ezeket a bűnöket, de magára, a saját testére vette azokat, hogy az ő vérével elégtételt szerezzen érettük (LW 26, 277).

Krisztus azonosult a tolvajokkal és bűnösökkel, s ezért tolvajként és bűnösként is végezték ki. Luther szerint ez a legcsodálatosabb kép Krisztusról. A legörömtelibb vigasztalás nekünk, hiszen Krisztus helyettünk vette magára az átkot, és mi szabadok vagyunk attól.

Krisztust nemcsak keresztre feszítették és meghalt, hanem az isteni szeretet következtében reá hárult minden bűn. S ekkor jött a törvény, és azt mondta: a bűnösnek meg kell halnia. Ezért lett átokká az, aki ott függ a fán, Krisztus lett az Isten átka.

Luther minden tanítás legvidámabbikának, a legtöbb vigasztalás forrásának tekinti azt a tant, hogy miénk lehet Isten – szavakkal le nem írható és számokkal fel nem becsülhető – szeretete és kegyelme.

Mert amikor a kegyelmes Atya látta, hogy minket agyonnyom a törvény, hogy mi átok alatt vagyunk fogva tartva, s innen sehogy sem szabadulhatunk, akkor elküldte a Fiát a világba, minden ember minden bűnét halmozottan reávetette, s ezt mondta: „Te leszel Péter, aki megtagad, Pál aki üldöz, káromol és kerget, Dávid, aki paráználkodik, a bűnös, aki az almából evett a paradicsomban, a lator a kereszten”. Minden személy, aki valaha is bűnt elkövetett, Te leszel. Te fizetsz az ő bűnükért, Neked kell azt jóvá tenned. És ekkor jön a törvény, és ezt mondja: „Bűnösnek találtam őt, aki mindenki bűnét magára vette. Egyedül csak benne látok bűnt. Ezért meg kell halnia a kereszten!” Megtámadja, s megöli őt. E tett által az egész világ megtisztul, megszabadul minden bűntől, kiszabadul a halál torkából és minden gonoszszágból (LW 26,280).

Ezért a Krisztus általi, s nem a cselekedetek általi megigazulásban hiszünk. Pál apostol a Gal 3,13-ban tehát azt a megdönthetetlen tézist állítja, hogy ha a világ bűnének terhe egy emberen, Jézus Krisztuson van, akkor rajtunk, a világon már nincs a teher. Mert Krisztuson a múlt, a jelen és a jövő összes bűne rajta van. Micsoda erővel, hatékonysággal és dühvel támad az egész világ bűne Krisztusra, az igaz emberre!

Kozmikus méretű harc folyik itt az örökkévaló, halhatatlan, legyőzhetetlen igazságosság és a szintén hatalmas erejű, kegyetlen zsarnok, a világot leigázó bűn között. A bűn olyan erő, amelyik mindenkit, minden tanult, szent, bölcs embert, az egész emberi fajt lenyeli a torkán, s ezért a nagy párbajban ő csak a bűnt látja, s azt hiszi, hogy amint a többi bűnöst, Krisztust is el tudja majd nyelni. Ám

nem látja, hogy Krisztus személye a legyőzhetetlen igazságosság. A Sátán csak a maszkot látja, a bűnt, amihez neki jussa van, amit ő elnyelhet. E nagy párbajban szükségszerű, hogy a bűn legyőzessék, és az igazságosság arasson győzelmet. Az élet és a halál harca folyik itt: az élet, bár átmenetileg meghal, mégis győz, mert ő halhatatlan. Az egyház a halál és az élet hatalmas és félelmetes harcáról énekel. Az Élet fejedelme meghalt, de mégis él és uralkodik. A halálnak nincs többé fulánkja, meghalt a halál (Hós 13,14).

Más szavakkal, írja Luther, az átok az áldással kerül konfliktusba. Az átok akar győzni, de az áldás isteni és örökkévaló. Krisztus, aki maga az igazságosság, áldás, kegyelem és élet, legyőzi e három szörnyet: a bűnt, a halált és az átkot. A Kol 2,15 szavaival: lefegyverezte a fejedelemségeket és hatalmasságokat. Csodálatra méltó és mindent fölülmuló ez a párbaj, írja Luther, s az erről szóló tanítás a legfontosabb doktrína (LW 26,282). Hálával és bizalommal kell elfogadni ezt az „édes tanítást”, amelyben ennyi vigasztalás van számunkra, s amely azt tanítja, hogy Krisztus átokká lett értünk, az Isten haragjára méltó bűnössé, hogy a mi ruhánkba öltözött. Mivel önként vette magára a mi bűneinket, ezért helyénvaló volt, hogy Isten haragját és büntetését hordozza.

Mily boldog csere, amely magára veszi a mi bűnös személyünket, s nekünk adja cserébe az ő ártatlan, győzedelmes személyét! Mi ebbe a személybe „öltö-zünk be”, s szabadokká válunk az átoktól. Krisztus a mi maszkunkat magára vette, büntetésünket elszenvedte, s a feltámadott Krisztuson nincs már e maszk, hanem ha benne hiszünk, mi is az új teremtetés részesei lehetünk.

Hit által igazulunk meg, s ezt a tanítást is csak hit által érthetjük meg. Aki Krisztusban hisz, Krisztus e szabadító, minket megváltó hatalmas győzelmében, az nem esik a halál ítélete alá. Az egyházban az egyes emberek nem önmagukban szentek, hanem olyan bűnösök, akik Krisztus szentségéből élnek, ezért nem az emberekre, hanem Krisztusra kell nézni, ő hozott elégtételt, ő tisztította meg egyházát, ő tette szentté, mert ő hordozta a világ bűneit. Ahol Krisztusban való hit van, ott a bűn megszűnik, ahol viszont nincs ez a hit, ott a bűn megmarad. „Mert Krisztus magára vette a bűneinket, a halált és az átkot; áldozat és átok lett érettünk, azért, hogy szabaddá tegyen bennünket a törvény átkától” (LW 26,288). Minden gonosztevő, apagyilkos, áruló bűnét magára vette, mert csak így lehetett átok.

Luther szerint ez az apostoli írásmagyarázati forma. Csak a Szentlélek segítségével beszélhetett így Pál apostol, – s tegyük hozzá – Luther is. Az érvelés, írja, igazán apostoli és erőteljes, hiszen Pál apostol nem egy részt vagy verset szakít ki csupán az írásból, hanem az egészet a szeme előtt tartja.

Befejezéseként szóljunk ismét Luther írásmagyarázati stílusáról. „Stílusról” és tudatosan nem „módszerről” beszélünk, hiszen az újkori kifejezés inadekvát lenne Luther írásaihoz. Amint a féreg-metafora 8. zsoltárbéli kibontását „ennarációnak”, egy újra hangszerelt modern muzsikának neveztük, úgy a Gal 3,13 versének 1535-ben történt egzegézisét szintén „ennarációként” foghatjuk fel. Itt azonban még hozzá kell tennünk, hogy Luther olyan ihletettséggel éli át az

élet és a halál, az átkokká vált Krisztus és a törvény küzdelmének minden egyes mozzanatát, mintha helyszíni közvetítést adna. Előadásmódjának köszönhetően úgy érezzük, mi is jelen vagyunk e kozmikus méretű párbaj helyszínén, s bár jól tudjuk, ki a végső győztes, mégis fogainkat összeszorítva, az izgalomtól kiugrani akaró szívünket visszafogva drukkolunk, szorítunk az Élet fejedelmének.

Luther krisztocentrikus írásmagyarázata élő közvetítésként szólaltja meg, adja elő az örömhír élő hangját, a *viva vox evangelii*-t. Luther igehirdetői írásmagyarázatát hallgatva nemcsak hitünk drámáját éljük át újra és újra, hanem a Szentháromság titkaiba nyerünk bepillantást, oda, ahova bepillantani az angyalok is csak vágyakoztak¹⁶.

Exkurzus. Simeon és Anna¹⁷

Textus:

Apja és anyja csodálkoztak a róla mondottakon, Simeon pedig megáldotta őket, és ezt mondta anyjának, Máriának: „Íme, ő sokak elesésére és felemelésére rendeltetett Izráelben, és jeliül, amelynek ellene mondanak, – a te lelkedet is eles kard járja majd át –, hogy nyilvánvalóvá legyen sok szív gondolata.” Volt ott egy prófétanő is, Anna, Fánuel leánya, Ásér törzsből. Nagyon előrehaladott korú volt; csak hét évig élt férjével hajadonkora után, és már nyolcvannégy éves özvegyasszony volt. Nem távozott el a templomból, mert böjtöléssel és imádkozással szolgált éjjel és nappal. Abban az órában ő is odaállt, hálát adott az Istennek, és beszélt róla mindazoknak, akik várták Jeruzsálem megváltását. Miután mindent elvégeztek az Úr törvénye szerint, visszatértek városukba, a galileai Názáretbe. A gyermek pedig növekedett és erősödött, megtelt bölcsességgel, és az Isten kegyelme volt rajta (Lk 2,33–36).

A Bibliánkban egyszerre vannak nyugtató, kellemes és ugyanakkor nyugtalanító, egyenesen kellemetlen szavak. A kellemes szavak kellemes indulatot váltanak ki belőlünk. A tiszta öröm, a lelkesedés, istendicsőítés hangja csendült fel Szenteste, Karácsony első és második ünnepén is. Ezeket hallottuk Szenteste Ézsaiás próféciájában: „A nép, amely sötétségben jár, nagy világosságot lát. Mert egy gyermek születik nekünk, fiú adatik nekiünk. Az uralom az ő vállán lesz,

¹⁶ A féreg képeinek további kifejtését lásd: 174–187.

¹⁷ Elhangzott Budakeszin, 2015. Karácsony másnapján.

és így fogják nevezni: Csodálatos Tanácsos, Erős Isten, Örökkévaló Atya, Békesség Fejedelme!”

Karácsony első ünnepén az íghirdetési alapige Lukács evangéliumából szólt. Az ünnep első napján szintén az örömről hallottunk:

„Az Úr angyala megjelent a pásztoroknak és mondta: „Ne féljete, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, aki az Úr Krisztus, a Dávid városában”. Aztán megszólalt az angyalok kara: „Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát” Tegnap, a Karácsony másnapjának textusa ez előző igeszakasz közvetlen folytatása volt. Mindössze néhány mondat arról, hogy a pásztorok elmentek Betlehembe, elmondták az angyali üzenetet, mindenki – fontos szó! – „elcsodálkozott”; „Mária pedig mindezeket a dolgokat megőrizte, és forgatta a szívében.” A pásztorok Istent dicsőítve visszatértek a mezőre.

A Szenteste, Karácsony első és második ünnepének ígéje színtisztta evangélium, önfeledt boldog öröm, aminek hallatán szívünk és talán még a lábunk is táncra perdülne. Az idillikus kép a betlehemi mezőről, az angyalokról, a pásztorokról, a jászolról, a csodálkozó családról.

Mai textusunk – a 2. fejezet folytatása azonban hirtelen egyszerre szent és valóságos képpé változik Lukács evangéliuma elbeszélésében. Vége van a karácsonyi eufóriának a bibliai szakaszokban, ahogy otthonainkban is véget értek nagy családi ünnepi ebédek, vacsorák, az örömteli találkozások, a vidám együttlétek.

De Karácsony után is van élet – s ekkor kezdődik a hétköznapi, valóságos élet. Lukács evangélista, a „mindennek utánajáró” precíz történész eddig csak arról számolt be, hogy József és Mária a Római Birodalom hűséges alattvalói voltak, és a császár előírásának engedelmeskedve felmentek a galileai Názáretből Betlehembe. A mai szakaszból megtudjuk, hogy ők nemcsak törvényt tisztelő polgárok, hanem a zsidó vallás előírásait betartó kegyes emberek voltak. A törvénynek megfelelően a szülést követő nyolcadik napon a zsidó fiúgyereket körül kellett metélteni (1Móz 17,12), s az anya tisztulásának leteltével, a születés utáni negyvenedik napon az Úrnak szánt elsőszülöttet be kellett mutatni a templomban. Áldozatot is kellett vinni: a gazdagoknak általában egy bárányt, a szegényeknek – József és Mária ilyenek voltak – egy pár gerlicét vagy galambfiókát. József és Mária tehát engedelmesek az állam törvényének és a zsidó vallás törvényének is.

Csendben, hűségesen végzik a cselekedetüket. Most ott vagyunk a jeruzsálemi templomban. A mai történetünknek két új szereplője

van: egy istenfélő ember, Simeon, aki a jeruzsálemi templomban várja Izrael vigasztalását, a Szabadító eljövetelét, és egy nagyon öreg – 84 éves özvegyasszony, Anna. Ő az Áser törzsből származó Fánuel leánya, aki csak hét évig volt férjnél, majd özvegységében éjjel és nappal böjtöléssel és imádkozással szolgált a templomban.

Lukács feljegyezi, hogy Simeon a Szentlélektől kapott kijelentést, hogy nem hal meg addig, amíg meg nem látja az Úrnak Krisztusát, Izrael szabadító Messiását. A felolvasott szakaszunk közvetlen előzménye Simeon híres éneke: „Most bocsátod el, Uram, szolgálodat beszéded szerint békességgel, mert meglátták szemeim üdvösségedet, amelyet elkészítettél minden nép szeme láttára, hogy megjelenjék világossággul a pogányoknak, és dicsőségül népednek, Izráelnek.” (Lk 2,30–32) Ez a Nunc dimittis, a Lukács evangéliuma kezdetén olvasható harmadik hálaének, Mária éneke, a Magnificat, majd Zakariás éneke, a Benedictus után.

Mai igeszakaszunk azzal a szóval kezdődik, amivel a tegnapi befejeződött: „csodálkoztak.” Tegnap a pásztorok elbeszélésén „csodálkozott” Mária és József, és mindazok, akik a környezetükben voltak; ma pedig Simeonon, aki karjaiba vette a csecsemőt, s a fenti áldás szavait mondta el. Hatalmas prófécia ez: az újszülött csecsemőben testesül meg az üdvösség, amelyet Isten „elkészített” „minden nép” szeme láttára, „világossággal a pogányoknak, és dicsőségül népednek, Izráelnek.”

Jézus nemcsak váradalmainak beteljesítője lesz, hanem „lumen gentiae”, a népek világossága; fény a sötétségben, a törvény nélkül élőknek. Kell-e ennél több ígértet? Lehet nem csodálkozni, nem megdöbbenni azon, hogy az én istállóban született gyermekem ilyen isteni küldetéssel indul el a világba?

Am ezen a ponton azonban megtörik az eddigi örömöda fenéségsége, eufóriája. Az édes hang hirtelen érdes hanggá, meghökkentő, talán egyenesen kellemetlen, nyugtalanító, de talán mégis inkább kijózanító realitássá változik. Simeon Máriának, a meglepődött, boldog, átszellemült Édesanyának egy váratlanul meghökkentő, megrendítő, s minden bizonnyal az eddig naivan ujjongó szívét hirtelen összerándító próféciát mond. „Íme, ő sokak elesésére és felemelésére rendeltetett Izráelben, és jelül, amelynek ellene mondanak – a te lelkedet is éles kard járja majd át –, hogy nyilvánvalóvá legyen sok szív gondolata.”

Húha! Az evangélium örömben ringató karácsonyi édes illata és itala után itt az evangélium kesernyés íze, gyomrunkat megtámadó, szívünk dobogását hirtelen felgyorsító ellenhatása. Öröm és üröm, felvidulás, és elszomorodás, élet és halál. Ami a szá-

munkban még édes volt, mint a méz, a gyomrunkat keserűvé teszi (Jel 10,10).

Ez a teljes Evangélium, mert az Evangélium nem az örömmel bódító, hanem az Élettel gyógyító ital. Azzal az Élettel, aminek része a halál. Amint Luther mondta: nem az tesz hívővé, hogy olvasok és spekulálok, hanem az élet, a halál és a feltámadás.

Ha Jézus életére gondolunk, ez a prófécia nagyon is igaznak bizonyult. Jézus Krisztus urunk a hároméves földi szolgálata idején sokat tanított és gyógyított, a megszorodottakat vigasztalta és gyámolította a gyengéket.

Am Jézus nemcsak sokakat gyógyított és nyugtatott, hanem bizony sokakat, fokozatosan egyre többeket nyugtalanított is. A farizeusokat, a nép vezetőit, a papokat, a vallásos törvények őrzőit, a római hatalom képviselőit. De még a tulajdon tanítványait is, akik csalódtak, mert mást vártak tőle.

Van egy angol mondás: „Everybody’s friend is nobody’s friend”. Aki mindenki barátja, az tulajdonképpen senkinek sem a barátja. Mert ha igazi barátaink vannak, akkor ellenségeink is lesznek. Ma úgy mondanánk: Jézus „megosztó személyiség volt”. Az ilyeneket nem kedveli a közösség. Olyan ember kell nekik, az ő fiúiknek kedves melódiát dalol, csak a „nekik tetsző” igazságokat mondja ki. Jézus pedig arra tanít meg, hogy valójában olyan igazság tesz jót nekünk, ami először nem „nekünk tetsző” igazság. Hiszen, ha bűnösök vagyunk, akkor a valódi igazság sem tetszhet nekünk, hiszen bűnősként mi a jót rossznak a rossz azt pedig jónak gondoljuk. Pedig Jézus a maga fellépésével éppen azt bizonyította, hogy baj van az értékrendünkkel, ha csak olyan személyeket kedvelünk, aki körül nem támad konfliktus.

A mai vasárnapon Simeon szavaival azt a nyugtalanító üzenetet kell hirdetnem, hogy ugyanaz a Jézus, aki a megígért Szabadító, a Messiás, a népek világossága, nos ugyanez a Jézus „ő sokak elesésére és felemelésére rendeltetett Izráelben, és jelül, amelynek ellene mondanak.”

Már Ézsaiás arról prófétált, hogy „A Sionra egy követ teszek le alapul, szilárd követ, drága követ alapul” (Ézs 28,16), „Olyan kő lesz, amibe beletűtköznek, olyan szikla, amelybe belebotlanak”. Dániel próféta a „kéz érintése nélkül leszakadt kőről” beszél, Jézus pedig így vonatkoztatja önmagára ezt a követ: „aki erre a kőre esik, az összezúzza magát, akire pedig ez a kő ráesik, azt szétmorzsolja” (Mt 21,44).

A zsoltáros is azt írja, hogy „az a kő, amelyet az építők megvetettek, az lett a sarokkő” (Zsolt 118,22). Jézus ezt a gonosz szőlőművesek példázatának magyarázatában önmagára vonatkoztatja, sőt a farizeusoknak szóló költői kérdésben egyenesen

összekapcsolja azt a dánieli próféciával: „Akkor mit jelent az Írásnak ez a szava: »amelyet az építők megvetettek, az lett a sarokkő?« Aki erre a kőre esik, összezúzódik, akire pedig ez a kő ráesik, szétmorzsolja azt” (Lk 12,17b–18). Péter a Nagytanács előtti prédikációjában mondja: „Ez lett a sarokkő, amelyet ti, az építők megvetettetek” (ApCsel 4,11). Pál is azt írja a Római levélben, hogy akik cselekedetből törekedtek az üdvösségre, azok beleütköztek a megütközés kővébe, amint meg van írva: „Ímé elhelyezem Sionban a megütközés kővét, a megbotránkozás szikláját, és aki hisz abban, az nem fog megszégyenülni” (Róm 9,32–33).

Végezetül Péter apostol első levelében is olvassuk ezt: „Járuljatok őhozzá, mint élő kőhöz, amelyet az emberek ugyan megvetettek, de Isten előtt »kiválasztott és drága«; ti magatok is mint élő kövek épüljete fel lelki házzá, szent papsággá [...] Ezért áll az Írásban: »Ímé, leteszek Sionban egy kiválasztott, drága sarokkövet, és aki hisz benne, nem szégyenül meg«. Nektek pedig, a hívőknek drága kincs, a hitetleneknek pedig az a kő, amelyet megvetettek az építők, sarokkővé lett, a megütközés kővévé és a megbotránkozás sziklájává, azok beleütköztek, mert nem engedelmeskedtek az igének, mert erre is rendeltettek” (1Pét 2,4–8).

Az evangélium egyszerre ítélet és örömhír, aki e kősziklához, vagyis a Krisztushoz járul hittel, annak élete lesz, mert az ő életének a Kőszikla az alapja, de aki belebotlik, megbotránkozik benne, annak ítélet lesz, arra a kő rázuhan, az elpusztul. Jézus ezért „jel” Simeon szerint, egyesek elesésére, mások felemelésére. Isten értékrendje más, mint az emberi vallásos értékrend. Ímé, a gyermeked Krisztusról szóló próféciában ott a Krisztus fellépéséről, az isteni világnak az emberek világába való belépéséről szóló kettős prófécia. Aki magát buzgó vallásosnak gondolja, s önmaga hitének hisz, az olyan, mint az önmagát felmagasztaló farizeus. Ám aki a Krisztussal és az Istennel való találkozáskor – Dávid királyhoz hasonlóan – bűneit meglátva összetörik, az megmenekül.

Az 51. zsoltár szól a bűnbánó Dávidról, aki a próféta tanító példázatának magyarázatakor magára ismer és elismeri vétkeségét: „Tiszta szívet teremts bennem ó Isten”. „Moss meg izsóp-pal...A töredelmes és megtört szívet nem veted meg, ó Isten”. Jézus tehát a próbakő. Az ő közelében vagy megkeményedünk, s ellentmondunk neki a magunk kárára, vagy pedig engedünk neki, bűnbánatot tartva – a magunk javára.

Máriának, a szülés fájdalmát, majd a megtisztulás napjait, gyermekét a templomban boldogan bemutató Édesanyának szinte fizikailag fájdalmas próféciát mond: „a te lelkedet is éles kard járja majd át –, hogy nyilvánvalóvá legyen sok szív gondolata.”

Itt Simeon talán Mária szenvedésére utal, de a próféciában az is benne van, hogy Jézus, az isteni beszéd egyúttal Mária szívének és lelkének is gyógyító erő. „Mert az Istennek beszéde élő és ható, és élesebb minden kétélű fegyvernél, és elhat a szívnek és léleknek, az ízeknek és a velőknek megoszlásáig, és megítéli a gondolatokat és a szívnek indulatait.” (Zsid 4,12)

Simeon édes-érdes próféciájának ez a valóság-eleme lesz a nekünk szóló üzenete. Örüljünk, de ne mámorban és bódult módon, hanem tiszta szívvel, józanul, Istennek tetsző módon – valóságban. Simeon Nunc dimittes-ében és a Máriának szóló próféciájában Jézusról ugyanaz a szó szerepel a görög eredetiben: apokalipszis. Ugyanaz a szó szerepel: megjelenjék világosságul; nyilvánvalóvá legyen sok szív gondolata.

Óriási félreértése az apokalipszis szónak, amikor azt valami borzalommal társítjuk. A Bibliában, az eredeti szövegben ez 'lelepleződést' 'kinyilatkoztatást' jelent. Persze az igaz, ahol és amikor Jézus megjelenik (földi élete során és majd a végítéletkor is), ott a mi sokféle ügyeskedő taktikákkal rejtegetett emberi hitványságunk is nyilvánvalóvá válik mások és önmagunk előtt. Jézus jelenléte, az ő beszéde, az Isten ígéje, s az ő önként vállalt áldozati halála valóban leleplez bennünket, megmutatja, hogy valójában kik is vagyunk.

Jézus jelenléte tükör és ítélet is – ugyanakkor a kereszten kinyújtott karja, s az átszögezett lába számunkra egyedüli menedék is, amiben megkapaszkodhatunk. Mert Isten ítéletében is ott van az ő kegyelme. Ezért a kereszt a mi egyedüli reménységünk, „spes unica”, ahogyan a régiek mondták. De a felolvasott bibliai történetben van egy másik szereplő is. Prófétanőnek nevezi őt Lukács, s azt mondja el róla, egy igen idős, 84 éves özvegyasszony volt, aki egyrészt éjjel és nappal böjtölt és imádkozott a templomban, s ami most a legfontosabb: „Abban az órában ő is odaállt, hálát adott az Istennek, és beszélt róla mindazoknak, akik várták Jeruzsálem megváltását.”

Azt, hogy éppen abban az órában, amikor Simeon megáldotta Jézust, csak a Szentlélek ihletése alatt tehetette. A prófétaág lelkét kapta a Szentlélektől, ezért nevezi őt Lukács prófétanőnek.

Bizonyára minden évben sok fiatal házaspár betért a jeruzsálemi templomba, hogy elsőszülöttjét az Úrnak szentelje, s a kapott új életért hálát adjon. Simeon és Anna a csendes, kitartó, hűségesen várakozó éber tanúk. A Főpapok sürgölődnek-forgolódnak, talán a liturgia kérdésében erről-arról vitatkoznak. Az írástudók okoskodnak, magabiztosan tanítanak, magyarázzák a törvény parancsolatait. Az esszéusok szerzetesi szektába menekülnek a

„gonosz egyházi vezetők elől”. A zelóták azon fáradoznak, hogy hitükből, szent hagyományukból politikai tőke kovácsolódjék, ami talán majd megszabadítja népüket a római uralom alól. Simeon és Anna közben csendben, de kitartóan imádkoznak.

Az egyház történetében bizonyára sokszor voltak névtelenségben maradt tanúk, akiknek a hűséges hite és imádsága meghallgatásra talált Istennél. A legtöbb gyülekezetben vannak Simeonok és Annák. Másfél évtizede élek s szolgálók ebben az eleinte még szórványnak számító, immár önállósodott budakeszi gyülekezetben. Megmondom őszintén –talán meglepő a hasonlat –, hogy a történetnek a két szereplője engem két gyülekezeti tagunkra emlékeztet. Mindketten odaát vannak már. Az egyikük a Pátyról minden evangélikus istentiszteletre ideutazó Gyuri bácsira emlékeztet, aki mindig hűségesen itt volt az istentiszteleteken, az emberekhez mindig volt egy kedves, udvarias szava, s bár elhagyatva, nagy szegénységben élt, az ötszázforintos perselypénzt mindig kikészítette. Egyszer meg is látogattam, a döbbenetesen szegényes tanyáján – ahol kecskéket tartott – oly bölcsen szólt arról, hogy miről lenne még jó hallani az igehirdetésben. A másik, a járni alig tudó Emmi néni – ha épp a szállításban a segítségére tudtunk lenni – szívós akarattal eljött az istentiszteletre, s az unokáit is példamutatóan hozta magával. Boldog volt, ha a Budahegyvidéki Gyülekezet egy-egy alkalmára is néha elvittem magammal. Az ottani gyülekezetben lelki testvérei voltak, mesélte, hogy fiatalon, amikor még jól tudott járni, mindig vitte a budakeszi evangélikusok címére az egyes alkalmakra szóló meghívókat. Gyuri bácsi és Emmi néni nevei nem kerülnek be semmilyen egyháztörténeti lexikonba, ám lelki életrajzuk régóta fel van jegyezve a Bibliában. Tanuljuk meg tisztelni hitünk kevésbé neves példáit! Bár ők nem próféták és prófétanők, de a Szentléleknek mégis áldott eszközei lehettek egy közösségben.

A Simeonokat és Annákat, a Gyuri bácsikat és Emmi néniket ma is észre kell vennünk! A hitükről ugyanúgy tanulhatunk és tanúskodhatunk, mint Simeon és Anna hitéről Lukács evangélista, aki „eleitől kezdve mindennek pontosan utána járt.” Ámen.

6. A KERESZT BOLONDSÁGA

Egy félreértést kell eloszlatnunk, s előre kell bocsátanunk: amikor majd arról szólunk, hogy Luther a dicsőség teológiájával szemben a kereszt teológiája mellett érvel, ez nem azt jelenti, hogy ő nem tudott, vagy nem szólt volna Isten dicsőségéről. Helmer Christine mutat rá, hogy a Hiszekegy és a Nagykáté magyarázatában Luther határozottan beszél Isten dicsőségéről, azon belül a teremtés csodájáról, a Szentháromság misztériumáról.¹ Számtalan éneket is írt Isten dicsőítéséről, sőt az 1517. október 31-kén közreadott 95 tételből a 62. tétel így szól: „Az egyház kincse valójában Isten dicsőségének és kegyelmének szent evangéliuma (örömhíre). De ezt méltán igen gyűlölik, mert elsőből utolsókká tesz.”²

Luther *theologia crucis*

Az előző fejezetekben láttuk, hogy Isten sokszor úgy nyilatkoztatja ki magát, hogy elrejtí, mintegy „becsomagolja” önmagát: „Amikor Isten kinyilatkoztatja magát nekünk, akkor ezt úgy teszi, hogy egy fátylat, takarót tesz önmagára, s ezt mondja: »ez alatt találsz majd meg engem«” (LW 1,15). Luther egyik sokat idézett igehelye Ézsaiás 45,15: „Bizony, te rejtőzködő Isten vagy!”

Luther paradoxonokra épülő teológiáját Pál apostoltól tanulta.

Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje... Nem tette-e bolondsággá Isten a világ bölcsességét? Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket. Mert az Isten bolondsága bölcsőbb az emberek bölcsességénél... azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcsüket. (1Kor 1,18–21)

Luthernek e paradoxonokra épülő teológiáját a „kereszt teológiájának” (*theologia crucis*) nevezik.

¹ Christine Helmer, „Luther’s Theology of Glory”, in: *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 42/3 (2000), 237–245. https://www.researchgate.net/publication/296823030_Martin_Luther's_theology_of_glory. Letöltve: 2019.május 28.

² <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm>. Letöltve: 2019.május 28.

Luther *theologia crucis*ával először Walter von Loewenich 1929-ben, a németországi „Luther-reneszánsz” idején megjelent könyve³ foglalkozott mélyebben. Szintén monográfiát írt erről Alister McGrath, aki e teológiának főleg a középkori előzményeit kutatta.⁴ A közelmúltban elhunyt belga jezsuita, Jos E. Vercruysse (1931–2017) főleg a hetvenes években írt tanulmányokat erről a kérdéstről. Ő mutatott rá, hogy 1518 körül Luther négy iratában is említi a keresztt teológiáját: az Eck-vel való vitájában (*Asterici Lutheri adversus Obelicos Ecki*), a Zsidókhoz írt levél 21,11-hez fűzött kommentárjában, a búcsúcédulák ellen írt 95 tételében (*Resolutiones disputatum de indulgentiarum virtute*), s végül a *Heidelbergi disputációban*.⁵

Loewenich könyvéhez hasonlóan magyarul is megjelent Gerhard O. Forde *Ki a keresztt teológusa? Gondolatok a heidelbergi disputációról* című kötete.⁶ Századunk első évtizedében Robert Kolb két tanulmányában is foglalkozott a kérdéssel. Az elsőben⁷ Kolb Forde eredetileg 1997-ben megjelent könyvét is figyelembe vette, a másodikban pedig már arra is rámutat, hogy a fogalom tovább él Luthernek a grádicszoltárokról tartott 1533-as előadásaiban.⁸

Alister McGrath (Loewenich alapján) így foglalja össze a *theologia crucis* esszenciáját.

1. A keresztt teológiája a kinyilatkoztatás teológiája és nem a spekuláció teológiája.
2. A kinyilatkoztatás azonban mindig közvetett és rejtett.
3. Ezt a kinyilatkoztatást Krisztus kereszten átélt szenvedésében lehet felismerni.
4. A kinyilatkoztatásban elrejtett Isten megismerése a hit révén lehetséges.
5. Istent elsősorban a szenvedés által lehet megismerni, mert ő a szenvedésen keresztül hagyja magát megismerni.

Luther keresztt-teológiája nemcsak az emberi értelmet döbbsenti meg, hanem a hagyományos teológiai gondolkodást is a feje tetejére állítja.

A középkori teológia az *analogia entis* elvére épült, vagyis a filozófia az alap, s e fölött áll a tudományok királynője, a teológia. A középkor világképének megfelelően minden szépen egymáson nyugszik – létezők nagy láncolata, hierar-

³ Magyarul: Walter von Loewenich, *Theologia Crucis. A keresztt teológiája Luthernél*, Budapest, Magyarországi Luther Szövetség – Evangélikus Sajtóosztály, 2000.

⁴ Alister McGrath, *Luther's Theology of the Cross*. Oxford, Basil Blackwell, 1985. Magyarul a könyv utolsó fejezete Bogárdi Szabó István fordításában jelent meg, in: *Protestáns Szemle* II/2, (1993) 81–100.

⁵ Jos E. Vercruysse, „Luther's Theology of the Cross at the Time of the Heidelberg Disputation”, in *Gregorianum*, 57/3 (1976), 523–548.

⁶ Gerhard O. Forde, *Ki a keresztt teológusa? Gondolatok a heidelbergi disputációról*, Budapest, 2005.

⁷ Robert Kolb, „Luther on the Theology of the Cross”, in: *Lutheran Quarterly* 16 (2002), 443–456.

⁸ Robert Kolb, „Luther's Theology of the Cross. Fifteen Years After Heidelberg: Lectures on the Psalms of Ascent”, in: *Journal of Ecclesiastical History* 61/1 (2016), 69–85.

chia –, s a teremtésben így végső soron minden a Teremtőre utal: *Omnis mundi creatura/ quasi liber et pictura nobis est et speculum* (Az egész teremtett világ olyan, mint egy könyv, mint egy tükör) – mondta a 12. században Lille-i Alanus. A középkori teológia az analógia segítségével akarja megismerni Istent. Tehát a titkok „mögé néz”, a keresztben is csak emberileg, érzelmileg rendül meg, viszont úgy véli, hogy a kereszt mögött megsejthetőek, megláthatóak Isten csodálatos cselekedetei.

Luther szerint ez gyökeresen téves út, a kereszt ugyanis szerinte nem „transzparens” – nem láthatunk át rajta –, hanem „tükör”, melyben Isten egyrészt azt mutatja meg, hogy kik vagyunk, másrészt azt, hogy mit tett értünk. *Isten láthatóvá tette, hogy mit tett miattunk és értünk.* Ha megkerüljük a keresztet, akkor a látásunkkal van a hiba, nekünk igenis *látni, szemlélni kell Krisztus szenvedését.*⁹

Ez az a teológia, amely megtanít bennünket látni, amelyik kinyitja szemünket, hogy a látszatot meg tudjuk különböztetni a valóságtól. Az analogikus teológia helyett a theologia paradoxa-t képviselte.

A *Heidelbergi disputáció*-ban írja Luther, hogy „Az emberek cselekedetei, még ha mutatósak és jóknak tűnnek is, megvizsgálva mégis halálos bűnök.”

Forde ezt az alábbi sémában ábrázolja:

Az ember cselekedetei

mindig tökéletesnek látszanak,
jónak tűnnek föl,
megvizsgálva mégis
halálos bűnök.

Isten cselekedetei

mindig eltorzultnak látszanak,
rossznak tűnnek föl,
a valóságban mégis
halhatatlan érdemek.¹⁰

A rejtőzködő és a magát kinyilatkoztató Istent a kereszt teológusa értheti csak meg, s nem a dicsőség teológusa. Luther a *Heidelbergi disputáció* 19–21 téziséiben írja:

Nem az nevezhető méltán teológusnak, aki az Isten láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli. (19. tézis)

Non ille digne Theologus dicitur, qui inuisibilia Dei, per ea, quae facta sunt intellecta conspiciat.

Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Isten látható műveit, azaz a 'hátát' a szenvedésekben és a keresztben szemlélve fogja fel. (20. tézis)

Sed qui uisibilia (et) posteriora Dei per passiones (et) crucem conspecta intelligit.

⁹Luther Márton, *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését?* Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1999.

¹⁰G. Forde, *Ki a kereszt teológusa?* 40.

A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a keresztt teológusa azt mondja, ami a valóság. (21. tézis)

Theologus gloriae dicit, Malum bonum est, Theologus crucis dicit, id quod res est.

A keresztt tehát „megfordítja” az eleve rossz látásunkat. A dicsőség teológusaként fordított optikával látjuk a dolgokat: a rosszat jónak, a jót rossznak, a bolondságot bölcsességnek, a bölcsességet bolondságnak gondoljuk.

Mózes is a „dicsőség teológusa” volt, amikor az Isten orcáját akarta látni, írja Luther. Isten Mózeshez egyrészt kegyelmes volt (mert valamit mégis megmutatott magából), másrészt ugyanakkor meg is leckéztette, mert csak a *posteriorit* mutatta magából. Ezt a szót használja a Vulgata az Ex 33,23-ban: „Hátulról meglátsz engemet, de orcámat nem láthatod”. Vagyis az Úr nemcsak kitünteti Mózeszt, hanem meg is alázza, hiszen, ha titkokat tárt volna fel neki, akkor a dicsőség teológusává tette volna! Luther a rá jellemző bátor, offenzív, szinte blaszfém képpel azt is sugallja, hogy a kíváncsiskodó Mózesnek a „hátsó” részét, s nem a szakrálisat, nem az orcáját mutatta meg. S ezt szemlélhetjük a kereszten is: a férget, a mocskot, a bűnt, a fertelmességet.

Isten „a bal kezébe” elrejtí annak ellentétét, a minket szerető és megmentő irgalmát: „a jobb kezét”. Ezt Luther Ézs 28,21-gyel szokta alátámasztani: „Véghezviszi tettét, szokatlan tettét, elvégzi munkáját, rendkívüli munkáját”. A „szokatlan”, az Isten lényétől idegen tett (*opus alienum*) elrejtí a minket megmentő irgalmát (*opus proprium*). Ezt az ézsaiási ígét Luther nagyon sokszor az 5Móz 32,39-cel együtt idézi: „én adok halált és életet, összezúzok és gyógyítok”.

Isten igazi munkáját tehát úgy fogja véghezvinni, ha előbb a tőle idegen cselekedetet hajtja végre: halálra ad ahhoz, hogy életet adjon, összezúz ahhoz, hogy gyógyíts. Először bűnössé kell nyilvánítania azokat, akik a szívükben felfuvalkodottak – és eleve minden ember az –, mert ő csak azokat jött megigazítani, akik nem igazak.

A keresztt teológiájával kapcsolatos leggyakoribb félreértés, hogy ez csak Krisztus halálával, Nagypéntekkel foglalkozik, s a feltámadással, Húsvétal nem tud mit kezdeni. Éppen fordítva van: csak a feltámadáshit fényében érthetjük meg Krisztus kereszthalálának értelmét, ahogyan Gerhard Forde írja könyvének bevezetőjében:

A „keresztt” kifejezés, ahogy tanulmányunkban majd végig használjuk, természetesen egy gyorsírás-jellegű szimbólum, ami magában foglalja a keresztre feszített és feltámadott Krisztus teljes történetét... a keresztre feszítést és a feltámadást, valamint a megdicsőülést is... Valójában lehetetlen dolog a keresztt teológiájáról beszélni a feltámadás nélkül. A keresztre feszítés mélységeibe is lehetetlen alászállni a feltámadás megértése nélkül.¹¹

¹¹ Uo. 12.

Ha a „kereszt teológiájáról” beszélünk, arról, hogy *crux sola est nostra theologia*, akkor a „kereszt” szó természetesen mint „rövidítés” (gyorsírás), sűrített szimbólum értendő, ami magába foglalja a megfeszített és feltámadt Jézus Krisztus teljes történetét (narratíváját), beleértve, mint láttuk – az Ószövetséget is.

A kereszt egyszerre jelenti Istennek a bűnre adott válaszát – a bűn büntetését –, s egyszerre a bűntől való megváltást is. Ezért mondhatta Pál apostol, hogy a kereszttről való beszéd (egy lelkész kollégám szerint a *logos tou stauru*-t igazán a „kereszt nyelvének” kellene fordítani!) botrány a zsidónak és bolondság a görögnek.

A kereszt teológiája támadó, „offenzív” teológia, mert nemcsak a bűnt támadja, hanem a bűnös ember teológiáját is. Azt támadja, amit a vallásban a legjobbnak tartunk: a teológiát. A kereszt teológiája ezért polémikus jellegű: próbálja leleplezni és kimutatni, hogy az ember saját teológiájával miként takargatja és rejt kegyes homlokzat mögé hitetlenségét.

Isten megkísért (*Anfechtung*), sőt támad is bennünket, de csak azért, hogy ledöntse büszkeségünket, s hogy megmenthessen. A *Deus absconditus* azonban a kegyelmét az ő haragja alá rejt.

A kereszt megváltásunk drámáját – ez vagy te, ezt tettem érted – mutatja meg a Megfeszítettet szemlélő embernek. Csak a hit ismeri fel Isten ítéletében az ő megmentő irgalmát. Isten kérlelhetetlen haragja (*ira severitatis*) mögött az ő könyörületes haragja (*ira misericordiae*) rejtőzik! Erről az isteni „rejtőzésről” szól a már idézett Luther-prédikáció: I. Krisztus szenvedése rémületbe ejt; II. Krisztus szenvedése megvigasztal.

Arra azonban ügyelni kell, hogy a kereszt teológiája nehogy „negatív dicsőségteológia” legyen! A szenvedés önmagában rossz. A kereszt a dicsőség teológusából akar minket a kereszt teológusává tenni, megromlott látásunkat, hamis optikánkat 180 fokkal fordulattal akarja helyreállítani. Ami lent volt, most fent lesz, ami fent, az lent, ami jó volt, az rossz lesz, ami rossz, az pedig jó. Mindeközben Isten „kísért” (*Anfechtungen*), megaláz és porba dönt minket. Igen, fájdalmat okoz nekünk, de amikor a kereszt „megtámad” bennünket, passzívan el kell viselnünk.

A dicsőség teológusa saját vallásosságában felfuvalkodik, megkeményedik. Érvényes ez az úgynevezett „nagy” teológusokra és a szuperkegyesekre egyaránt. A vallási „vágy” is lehet csillapíthatatlan szenvedély. Mindegyiket valami emberi, tehát alulról jövő (mindegy, hogy „nemes” vagy „nemtelen”) vágy mozgatja. A kereszt azonban közbelép, „interveniál”. Nem engedi, hogy akár a beteg, akár a vallásos „egom” növekedni kezdjen. Ha engedek az egomnak (beleértve a vallásos egot is!), akkor letérek a kereszt teológusának útjáról, és észrevétlenül a dicsőség teológusa leszek.

Azáltal, hogy interveniál, a kereszt megöli bennem az emberit. Meg kell halnunk ahhoz, hogy újjászülethessünk. Nem csak egyszer, hanem újra és újra, mert az ego állandóan újraéled. Luther szerint az igazi halál a haláltól való rettegés, vagy lelki félelem. A fizikai, úgynevezett valóságos halál gyerekjáték ehhez ké-

pest. Ha legyőztük az igazi halált, akkor nyílik lehetőségünk az új életre. Erről az új életről, Isten bennünk való munkájáról, a hit igazságáról szól a IV. rész (25–28. tétel).

Luther célja, hogy hallgatói és olvasói is a keresztt teológusai legyenek, hogy ledöntse a nagyokat az énjük, a buzgó hívőket saját hitük trónjáról. A skolasztikával, mint *theologia gloriae*-vel szemben mondja: „Egyedül a keresztt a mi teológiánk”. *Crux sola est nostra theologia*.

Meg kell halnunk ahhoz, hogy feltámadva élhessünk, hogy megláthassuk: a dolog az, ami. Isten önmaga ellentétébe rejtőzködik el: *deus absconditus sub contrario suo*. Dicsősége rejtett a keresztt gyalázatában, hite ugyanakkor a keresztt gyalázatában szemléli Isten dicsőségét. Luther odáig is elmegy, hogy kimondja: Isten ördöggé lesz, s a pokolra visz azért, hogy mi a mennybe mehessünk. *Opus proprium* rejtett az *opus alienum*ban!

Vivendo, moriendo et damnando fit theologus, non intelligendo et legendo aut speculando. („Az élet, a halál és az elkárhozás (lehetősége) tesz bennünket teológussá, nem a filozofálás és a spekuláció”. Luther mérnöki pontossággal komponált teológiai tételei az első pillérrel, Isten törvényével kezdődnek, s az utolsó, 28. tétellel érnek véget: „Isten nem megtalálja, hanem megteremti azt, ami számára szeretetre méltó, az ember szeretete viszont abból fakad, hogy valamit szeretetre méltónak talál.”

Vagyis alapvető különbség van az isteni és az emberi szeretet között: amíg az emberi szeretet, az eros alulról származik, s az iránt vonzódik, ami szép, ami neki tetszik, addig az agape, az isteni szeretet felülről jövő szeretet (Jakab levele beszél „felülről jövő bölcsességről”).

Az isteni szeretet nem vonzódik a szép iránt: az isteni szeretet széppé tesz!

Így mondja Luther:

Azért válnak széppé, ugyanis a bűnösök, mert szeretetben részesülnek, s nem azért részesülnek szeretetben, mert szépek.¹²

Summázva megállapíthatjuk, hogy Luthernek a *Heidelbergi disputáció*ban megfogalmazódó, paradoxonra épülő *theologia crucis*a, radikális, egyenesen megbotránkoztató, offenzív, de mély teológia, amely Isten törvényétől jut el Isten szeretetig, az igazságtól a kegyelemig.¹³

¹² Luther Márton, *Heidelbergi disputáció*, 33.

¹³ Azt csak mi gondoljuk, hogy a kegyelem szemben áll az igazsággal! (No meg a sátán, aki ezért reméli, hogy Isten az igazság nevében kárhoztatni fogja az embert.) Istennél az igazság nem jogi kategória, hanem viszony. Isten igaz, és ezért igaz módon viszonyul az emberhez, azaz nem a törvény szerint bünteti meg, hanem kegyelemben részesíti, annak reményében, hogy az majd igazságra fogja tenni, mert Isten tudja, hogy a kegyelem megigazító erő. Csak aki visszaél a kegyelemmel, azt szolgáltatja ki a törvény szerinti ítéletnek.

Exkurzus.

A kereszt Istennek ereje¹⁴

Textus: 1Kor 1,18–31

Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje. Mert meg van írva: „Elveszttem a bölcsék bölcsességét, és az értelmesek értelmét elvetem.” Hol a bölcs? Hol az írástudó? Hol e világ vitázója? Nem tette-e bolondsággá Isten a világ bölcsességét? Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket. És miközben a zsidók jelt kívánnak, a görögök pedig bölcsességet keresnek, mi a megfeszített Krisztust hirdetjük, aki a zsidóknak ugyan megütközés, a pogányoknak pedig bolondság, de maguknak az elhívottaknak, zsidóknak és görögöknek egyaránt, az Isten ereje és az Isten bölcsessége. Mert az Isten „bolondsága” bölcsőbb az emberek bölcsességénél, és az Isten „erőtlenége” erősebb az emberek erejénél.

Mert nézzétek csak a ti elhívásokatokat, testvéreim; nem sokan vannak köztetek, akik emberi megítélés szerint bölcsék, hatalmasok vagy előkelők. Sőt azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcséket, és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében nem előkelők, sőt lenézettek; és a semmiket, hogy semmikké tegye a valamiket; hogy egyetlen ember se dicsekedjék az Isten színe előtt. Az ő munkája az, hogy ti a Krisztus Jézusban vagytok. Őt tette nekünk Isten bölcsességgé, igazsággá, megszentelődéssé és megváltássá, hogy amint meg van írva: „Aki dicsekszik, az Úrral dicsekedjék.”

Az Apostolok cselekedeteiben olvassuk, hogy a Caesariában raboskodó Pál apostol II. Heródes Agrippa király előtt védekezik. A hivatalában lévő helytartó Festus félbeszakítja Pál apostolt: „Bolond vagy te Pál, a sok tudomány megzavarta az eszedet.” (26,24)

A bizonyoságtévő beszéd hatásos: Festusnak Festus nyelven, Agrippának Agrippa logikájával beszél Pál. Olyannyira hatá-

¹⁴ Elhangzott a MKDESZ konferenciáján, Nyárlőrincen 1999. május 2-án, majd átalakított formában a Kelenföldi református ifjúság bibliaóráján 1999. szeptember 24-én.

sosan, hogy Agrippa felkiált: „Még hamarosan meggyőzől és kereszténnyé teszel!” (26,28)

Pál apostol lelki ember, ő ismeri, érti, olvassa a pogány Festus és a zsidó Agrippa gondolkodását, de ők nem értik Pált. „A nem lelki ember nem fogadja el az Isten lelkének dolgait, mert ezeket bolondságnak tekinti... a lelki ember azonban mindent megítél, de őt senki sem ítéli meg.” (1Kor 2,14–15)

Amikor ez az epizód zajlik, Pál már megírta a korinthusbeliekhez a levelét, azt, hogy a keresztről szóló beszéd bolondság a görögöknek és botrány a zsidóságnak. Pál a második missziói útján Athénból ment Korinthusba (ApCsel 18). Korinthus ekkoriban gyorsan fejlődő, modern világváros volt (kb. 700 ezer lakossal): rómaiak, görögök, zsidók, szírek, egyiptomi kereskedők, gazdagok és szegények laktak ebben a metropoliszban. Itt állt Aphrodité temploma is, melynek ezer papnője az érzéki szerelem kultuszát szolgáltatta. Szellemi életében a gnosztikus (pneumatikus) tanítás érvényesült – vallási szinkretizmus volt jellemző a városra.

Pál szombatanként a zsinagógában tanított, de elűzték, és ezért egy Jusztusz nevű istenfélő ember házában, a zsinagóga mellett folytatta a szolgálatát. Kriszpusz zsinagógái előljáró megtért házanépével együtt. Másfél évig tanított itt Pál, majd a zsidók feljelentették Gallio prokonzulnál, aki nem volt ellensége, de Pál távozását javasolta. Innen ment Pál Efezusba, ahonnan több levelet írt Korinthusba (1Kor 5,9 – az első levél már válaszként volt). Az általa alapított gyülekezeteknek szól, azoknak, akiket Ő [Krisztus] „elhívott és saját népévé tett”.

A levél témája. A gyülekezetben felütötte fejét a pártoskodás, a szakadás, a versengés. A gyülekezeti tagok azon vitatkoztak, hogy „kiéi is ők” – Pálé, Apollósé vagy Kéfásé. A gyülekezet tagjai ismét emberi módon gondolkodnak, ennek eredménye, hogy széthúzás támad köztük. Az isteni módon való gondolkodás a keresztről szóló beszéd hirdetése: egységet teremthet. Pál apostol a zsidóknak zsidóul, a görögöknek görögül, a rómaiaknak „rómaiul” közvetve, „taktikával” adagolta az evangéliumot.

A korinthusi gyülekezetnek azonban már nem retorikai beszédre van szüksége. Nekik már nem kell „captatio benevolentiae”-vel kezdeni, velük már nem kell különösebb kapcsolópontot keresnie. Pál nem ügyeskedik, udvariaskodik, hanem élesben, hatalmas erővel szólaltatja meg az evangéliumot. Ez a beszéd prédikáció, történet: a keresztt erejének, dünamizsának hirdetése: „Mert a keresztről való beszéd bolondság azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk (megtartatunk) Istennek ereje.”

Pál apostol itt a világot két csoportra osztja: 1. Akik elvesznek (elkárhoznak) 2. Akik üdvözülnek (megtartatnak, megváltatnak; az eredetiben szodzó = sértetlenül megőriz).

A kereszt egyrészt bolondság (moria), másrészt Istennek ereje, hatalma (dünamisz). Mi is a kereszt? Mi is a kereszt teológiája? Nem a „fa”, nem a „jelkép”, hanem a keresztről való beszéd, az arról szóló igehirdetés.

A „kereszt” számunkra sűrített szimbólum, amely magába foglalja a megfeszített Krisztus teljes történetét – beleértve az őszövet-ségi előkészületeket, Jézus halálát és feltámadását is! A kereszt Jézus Krisztus hirdetése = az Isten szabadítása = Jézus Krisztus váltság-szerző halálának prédikálása. Pál apostol igehirdetése: üzenet át-adás, tanúskodás, tanítás, vigasztalás, azaz euangelion (a jó hír) egyszerre. Nemcsak beszél Isten, hanem adja hatalmát is. Az igehirdetés azonos Isten igéjével. A keresztről szóló beszéd nem emberi bölcselkedés, hanem az erő (dünamisz) – Isten erejének a története, átadása. A kereszt hirdetése: Isten cselekvése!

Az emberi értékrend alulról próbál Istenhez közelíteni, az is-teni logika pedig épp az ellenkezője: felülről jön az emberhez! A világ és Isten értékrendje diametrális ellentétben van. Ami az embernek bölcsesség, az Istennek bolondság, ami Istennek bölcsesség – az az embernek bolondság. Az ember elképze-li Istent – filozofál, vitázik, „keres” (a hellén szellemre oly jellemző!), Isten pedig cselekszik. „Azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcseket, és azokat választotta ki, akik a világ szemében erőtlene-k, hogy megszégyenítse az erőseket.”

Irodalmárok számára kincsesbánya a Korinthusi levél: egy-részt paradoxonokkal van tele, másrészt sajátos drámaiságot jelenít meg. Isten a Nagy Rendező, a Nagy Dramaturg: a bolon-dokat kiemeli, a bölcseket elveszíti, az erőtlenekeket kiválasztja, az erőseket megszégyeníti.

Gondoljunk most Anna énekére (1Sám 2): „Az Úr tesz szegény-nyé és gazdaggá, megaláz és felmagasztal. Fölemeli a porból a szűkölködőt, kiemeli a szemétből a szegényt.”

Vagy gondoljunk a Magnificatra (Lk 1): „Magasztalja az én lelkem az Urat! Hatalmas dolgokat cselekedett karjával, szétszór-ta azokat, akiknek gőgös az indulata. Hatalmasokat döntött le trónjáról, és megaláztatottakat emelt fel. Éhezőket látott el javakkal, és bővelkedőket küldött el üres kézzel.”

Ha Isten cselekszik, ott megmozdul a világmindenség, min-den megfordul, dráma: peripeteia. Isten legnagyobb cselekedete a kereszt. Hogy egyszülött Fiát adta áldozatul, hogy nem nekünk kell kiengesztelni az Istent, és áldozatot hozni a bűnért, hanem ő

hozott áldozatot. Önmagát, Fiát bűnné tette értünk, aki elviselte helyettünk és érettünk a kárhozatot. Ez a keresztről szóló beszéd. Ez botrány a zsidóknak, akik jelt keresnek; és bolondság a görögöknek, akik bölcsességet kívánnak.

Hogyan tette ezt az Isten? „Az Isten bolondsága” elrejtette bölcsességét a keresztt gyalázatába, önmaga ellentétének látszatába. Luther így fogalmazott: „larva dei” – Isten álarca. Aki nem érti, annak „botrányozás” és „bolondság”.

De nemcsak a pogányokat és a zsidókat tréfálta meg az Isten, hanem mindnyájunkat: keresztényeket, teológusokat is. Mert mi állandóan újra termeljük a „pogányságot”, és a „zsidóságot” magunknak. Krisztus kereszttje, a keresztről szóló beszéd viszont állandóan „destabilizál”. A keresztt arra van, hogy a mi hitünket is „megbotránkoztassa”, destabilizálja, azért, hogy felfrissüljünk! Hogy sohasem a saját hitünkben, kegyességünkben, hanem Isten erejében higgyünk!

Luther a Heidelbergi disputációban szembeállítja a dicsőség teológusát a keresztt teológusával: „Nem az a méltó a teológus névre, aki Isten láthatatlan dolgait a teremtettségben értelemmel szemléli, hanem az, aki Isten látható dolgait is rejtve, a szenvedések és a keresztt által érti meg. A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a keresztt teológusa azt mondja, ami az igazság.”

A keresztt adja az egyedül helyes látásmódot. A kereszttet szemlélni kell, hogy visszaadja igazi látásunkat. A keresztt megrémít, de meg is vigasztal. A keresztt megtámad bennünket, megtámadja hitünket. A keresztt saját vallásosságunkat, sőt hitünket is megálázza, megrendíti, aláássa – „dezorientál, hogy reorientáljon”.

Mózesnek is hátulról mutatta meg magát. S ezzel az „üdv-mohó”, kíváncsi Mózes meg is alázta. Isten önmaga dicsőségét a szenvedésben, a mocskokban, önmaga ellentétében mutatja meg. Isten így elrejtí önmagát, de a kereszttre tekintőnek feltárul ez a titok. A keresztt titka – bölcsessége.

Minket is megaláz, porba dönt. Tőle szokatlan, idegen dolgokat cselekedett (opus alienum), csak azért, hogy igazi arcát mutassa meg (opus proprium).

Mit jelent a keresztt bolondsága?

A kereszttől való beszéd a Krisztusról szóló beszéd, az igehirdetés vállalása. Mert ez a beszéd „bolondnak” tűnik a világ szemében. S ha bolondnak mondanak, legyek akkor nekik bolond! Merek és akarok „bolondul” élni, a világ elvárásaira fütyülni! Ez a keresztt

ténységben az esztétikai arculat: a „clown”, az extravagancia, a polgárpukkasztás. Shakespeare drámájában a bolond mondja ki az igazat.

Persze különbség is van az esztétikai bolond és a kereszt bolondja között. Az esztétikai bolondság – sokszor szerep vagy póz, a kereszt bolondsága – vállalt sors. Egyedül a bolond normális.

Vállaljuk-e a kereszt bolondságát? Keresztezte-e a kereszt a mi életünket? Dekonstruálta-e a kereszt a mi keresztény hitünket? Felfrissítette-e a kereszt a mi hitünket? Megértettük-e, hogy a kereszt sokkal nagyobb a mi hitünknel? Ámen.

7. A DRÁMA CSÚCSPONTJA

A pogány vallásokban is megtalálható az az eszme, hogy az Istennel való megromlott kapcsolatot, a bűnt rendezni kell. Ezért a pogány kultuszokban az ember különféle ajándékokkal próbál meg kedveskedni az Istennek azért, hogy áldozatával kiengesztelje őt. Abban bízunk, hogy különféle rítusok elvégzése következtében a haragvó Isten majd „elnézi” a bűnét.

A keresztény tanítás szerint ember nem tudja rendezni az Istennel való megromlott viszonyt. Az ember nem hozhat áldozatot a bűneiért. 2Kor 5,18-ban azt olvassuk, hogy Isten békéltette meg önmagával Krisztusban a világot. Vagyis nem egy haragvó Istent kell egy emberi vagy akár krisztusi áldozatnak „kiengesztelnie”, hanem Isten – drámai módon – maga hoz áldozatot az emberért, Krisztus kereszthalála által. A kereszt nem „mágikus eszköz”, mint néha a középkorban gondolták, hanem Isten ember iránti szeretetének, „halálos szerelmének” a megnyilvánulása.

Mielőtt Luther „drámai” megváltás-teológiájának mélységeibe próbálnánk elmerülni, a kiengesztelődés (megbékélés, kibékélés) három sokat vitatott kulcsfogalom nyelvi anatómiájával kísérletezünk.

Három újszövetségi fogalom (καταλλαγή; ἱλαστήριον; ἱλασμός) anatómiája

Kutatásunk tárgya ez a három Ószövetségre visszanyúló újszövetségi fogalom: καταλλαγή, καταλλάσσω (1Kor 7,11; 2Kor 5,18–21; Róm 5,10–11); és az ahhoz tartalmilag közelálló (cognate) terminusok (ἱλαστήριον Róm 3,25; Zsid 9,5, illetve ἱλασμός :1Jn 2,2; 1Jn 4,10). Ezek a szavak – amelyek Jézus Krisztus művével, az ő váltságszerző halálával kapcsolatosak – a keresztény teológia szíve-közepe. Ám az elmúlt évszázadokban mégis a legvitatottabb, leginkább szenzitív kérdés lett belőle. A locus classicus, amelyet az alábbiakban közelebbről is megvizsgálunk: 2Kor 5,18.

τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Χριστοῦ καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς	Mindez pedig Istentől van, aki minket magával megbékéltetett a Jézus Krisztus által, és aki nekünk adta a békéltetés szolgálatát . (RUF)
--	---

Sem a német *Versöhnung*, sem a magyar *kiengesztelődés* (a különböző fordításokban: *megbékélés*, *kibékülés*) nem adja vissza azt a teológiai felismerést, hogy Jézus Krisztus kereszthalála újra egységet („at-one-ment”) teremt Isten és a tőle a bűne miatt elidegenedett ember között.

William Tyndale (1494–1536) angol bibliafordítónak sokat köszönhet a teológia. Tyndale az angol bibliafordításaival ugyanúgy a modern angol nyelv megteremtője volt, mint ahogy a német bibliafordításával Luther. Eredeti megoldásaival, lapszéli jegyzeteivel Tyndale vagy új terminológiát vezetett be, vagy a régít új teológiai összefüggésekben világította meg. Az angol nyelv neki köszönheti az egymással – majd látni fogjuk – nagyon szorosan összefüggő *scapegoat*, *mercy-seat* és *atonement* szavakat. Tyndale teológiai látásával és zseniális nyelvteremtő képességével magyarázható a közismert tény, hogy az angolszász teológiában az *Atonement-theology*-nak sokkal mélyebb hagyománya van, mint akár a német nyelvterületen a *Versöhnung-Theologie*-nak. Ez a leleményes nyelvi megoldás leginkább a magyar teológiai nyelvezet térképén árválkodik. Amíg angol nyelvterületen könyvtárak polcait megtöltik az *Atonement-theology* témában írt jobbnál jobb szakkönyvek, a hazai teológiai könyvtárakban tájékozódni kívánó kutatók ritkán járnak sikerrel, ha ehhez a témához magyar nyelvű szakirodalmi munkákat keresnek.

A kiengesztelődés teológiájának ószövetségi gyökerei vannak. Az ószövetségi ünnepkör egyik legfontosabb ünnepe volt, a zsidóság által ma is igen komolyan vett őszi *Jom Kippur*, a „nagy engesztelési nap”¹, ami a 7. hónap 10-napjára esett (3Móz 16,6–10)². Eredetileg a Főpap – évente egyszer – csak ezen a napon léphetett be a szentek szentjébe, s áldozatot mutatott be önmagáért és a nép bűne-ért. Két bak között sorsot vetettek, az egyiket szimbolikusan megölték, a másik bakra (LXX: χίμαρος; latin: *caper emissarius*) a Főpap rátette a kezét és megvallotta a nép bűnét, és azt elengedték a pusztába. A zsidó nép, Isten választott népe mélyen átélte, hogy mi a bűn, s hogy azt Isten ítélete sújtja. A keresztények számára e ceremóniának tipologikus jelentése van: az első bak Krisztus áldozati halálára, a második bakra szimbolikusan „áthelyezett” kézzátétel, majd a bűnök súlyával megterhelt baknak a pusztába történő elengedése Keresztelő János szavait juttatja eszünkbe, hogy Jézus az Isten báránya, aki elveszi, illetve „elviszi”, „magára veszi” a világ bűneit: *Íme az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűnét* (Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου; Ján 1,29³). Annak ellenére, hogy az Ószövetségben bakról / „bűnbak” / χίμαρος-ról⁴ van szó (3Móz

¹ Patrick Faibairn, *Typology of Scripture* Grand Rapids, Kregel, 1989, 328, 334. (1. kiadás: 1844.)

² „The Gospel of the Great Day of Atonement”, in, Samuel Mather, *The Figures of the Types of the Old Testament*, New York and London, Johnson Reprint Corporation, 1969, 450–459. 1. kiad. 1683.

³ Erdemes Szócs Zoltánnak az Egyszerű Bibliában olvasható megoldására is figyelünk: „Ő az Isten Báránya, aki magára veszi az egész világ összes bűnét”. 910.

⁴ René Girard, *A bűnbak*, Budapest, Gondolat, 2014, 169–187. A könyv eredeti címe: *Le bouc emissaire*. Lásd még a témához: J. G. Frazer, *The Scapegoat*, London, 1913; E. Auerbach: Neueahrs- und Versionungsfest in den biblischen Quellen, *Vetus Testamentum*, 8 (1958) 337–343. Frazer, Sir J.: The

16, 8,⁵ 10,26), János evangéliumában pedig „Bárány” / ἀμνός- ról; mindkét esetben a helyettesítő funkciót (a közösségből önmaga hátán „kiküldött”, kivívó, egymáshoz hasonlító két állat) találjuk. Tyndale ismét találó fordításában: „scapegoat”⁶-nak nevezi (elmenekülő bak). Ezt később a Geneva Bible (1560) és a King James Bible (1611) is átvette). Évenként egyszer ilyen szimbolikus események által mindig „megtisztult” Isten népe. Jézus maga is az ártatlan „bűnbak” szerepét tölti be. A „nagy engesztelési napot” a Zsidókhoz írt levél szerzője Isten érettünk hozott áldozatának és Jézus Krisztus halálának előképeként mutatja be.

ἱλαστήριον (hilaszerion) 3Móz 16,14 és Róm 3,25

Hilaszerion az Újszövetségben

Az Újszövetségben Pál apostol a Róm 3,25-ben azt írja, hogy Isten az emberek bűneiért Krisztust rendelte hilaszerionnak. A szövetségláda volt a hilaszerion, az arany fedőlap, az Istentől rendelt engesztelő szer, ahol Isten kegyelme megnyilatkozott. Pál apostol Krisztust tekinti ilyen „fedélnek”, az emberi bűnt elfedező „szernek” Krisztus halálát (Karner 1942: 27). A magyar fordítások legtöbbje úgy adja vissza a *hilaszerion*t, hogy Isten *engesztelő áldozatul* adta Krisztust.

New Golden Bough, 1912, Madson, The Scapegoat Story in the American Nove, DA 27 (1966); Vickery, J, „The Scapegoat Story in Literature: Some Kinds of Uses, In The binding of Proteus: Perspectives on Myth in the Literary Process, 264 =1979, 264.278; Camille R. LaBoissere, „Scapegoat”, In, Jeffrey, D.L. *The Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Grand Rapids, W.B Eerdmans, 1979, 684–655.

⁵ Érdemes a 3Móz 16, 10 LXX különféle magyar fordításait összevetnünk: (καὶ τὸν ἐφ’ ὃν ἐπλήθην ἐπ’ αὐτὸν ὁ κληρὸς τοῦ ἀποπομπαίου, στήσει αὐτὸν ζῶντα ἔναντι κυρίου τοῦ ἐξιλάσασθαι ἐπ’ αὐτοῦ ὥστε ἀποστεῖλαι αὐτὸν εἰς τὴν ἀποπομπήν· ἀφήσει ¹ αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον). KNB: „amelyikre pedig a ‘kibocsátandó kecskebakul’, azt majd állítsa elevenen az Úr elé, hogy könyörögjön felette, s kibocsássa a pusztába”; SZIT: „Azt a bakot, amely a sorsoláskor Azazelnek jutott, állítsa elevenen az Úr elé, majd végezze el rajta az engesztelés szertartását, és tegye ki Azazelnek a pusztába”; RUF: „Azt a bakot pedig, amely a sorsvetésben Azazelnek jutott, állítsák élve az Úr elé, hogy engesztelést végezzen vele, és elküldje Azazelnek a pusztába”; KG: „Azt a bakot pedig, a melyre az Azazelért való sors esett, állassa elevenen az Úr elé, hogy engesztelés legyen általa, és hogy elküldje azt Azazelnek a pusztába”. Károli Gáspár 1590-es fordításának margóján ez olvasható: „Az egyik baknak áldozata példázza Jézus Krisztusnak a halálát és a halála által való áldozatát, a másik pedig példázza Krisztus áldozatának erejét, hogy tudniillik az ő áldozata vinné el a mi bűneinket. Azazel pedig bizonyos hegynek a neve volt, ahova küldöttek bizonyos embertől bakot.” (Mai átirásban közlöm a szöveget, FT.) Azazelről: Bod Péter, *Szentírás értelmére vezető Magyar Leksikon*, 1746, 19. Ugyanezt írja a margóra a 21. vers kapcsán az 1560-as angol Genfi Biblia: „herein this goat is the true figure of Jesus Christ, who bears the sins of the people.” Hasonlóan Benjamin Keach., Kregel 1972, 992. Erdetileg: *Tropologia. A Key to OpenScripture Metaphors with the Types of the Old Testament*, London, 1682. 3Móz 16,10-re Tyndale után „atonement”, „to make atonement” szerepel a fordításokban.

⁶ Már korábban Wycliff is használt 3Móz 16, 26 fordításában.

Róm 3,25	ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον διὰ *πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν ἄρρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων
KNB	akit Isten rendelt vére által történő engesztelésül, a hit révén, hogy így kimutassa a maga igazvoltát, miután eltúrte az előző idő bűneit.
SZIT	Őt adta oda Isten véres engesztelő áldozatul a hitben, hogy kimutassa igazságosságát. Isten végtelen türelmében elnézte a korábban elkövetett vétkeket.
STL	Mert Isten őt tette nyilvánosan az engesztelés eszközévé tulajdon vérével – a hit által –, hogy megmutassa igazságát. Megbocsátotta a korábban elkövetett bűnöket.
BD	Őt adta oda az Isten véres engesztelő áldozatul a hit által, hogy kimutassa igaz voltát.
RÚF	Őt rendelte Isten engesztelő áldozatul az ő vére által azoknak, akik hisznek. Ebben mutatta meg igazságát. A korábban elkövetett bűnöket ugyanis elengedte.
KG	Kit az Isten eleve rendelt engesztelő áldozatul , hit által, az ő vérében, hogy megmutassa az ő igazságát az előbb elkövetett bűnöknek elnézése miatt.
CSIA	már őt rendelte az Isten engesztelő fedélnek .
EFO	Isten azért küldte Jézust, hogy akik benne hisznek, azoknak a bűneit megbocsássa.

Luther az 1515-ös Római levél kommentárjában a Róm 3, 25-ről ezt írja: „Mert Isten őt rendelte (Róm 3,25). Egy homályos és zavaros szöveg. A következőképpen kell kettéválasztanunk és értelmeznünk: „mert Isten őt rendelte” (vagyis öröktől fogva elrendelte és most föláldozta) „engesztelő áldozatul azoknak, akik hisznek”, (engesztelésül a bűneinkért, de csak azoknak, akik hisznek), mert a hitetleneknek a kegyelem trónusa inkább törvényszékké, vesztőhellyé változott. „Az ő vérében” – ő tehát csak olyan kegyelmi trónussá akart lenni, hogy annak felállítása előtt vérével értünk eleget tehessen. És így az ő vérében a kegyelem trónja a hívőknek ajándékozott. „Hogy igazságát megmutassa”, vagyis nyilvánvalóvá tegye, hogy mindenki vétkezett, és az ő igazságára kényszerül. Mi mást is bizonyítana, hogy Krisztus szenvedett, és szenvedése által a kegyelem trónusává lett, mint hogy igazságtalanok vagyunk, akikért neki azzá kellett lennie, hogy egyedül így keressük Isten előtti igazságunkat, aki mindenekelőtt engesztelő áldozatával bocsátja meg a bűneinket. Ezért mondja: „a bűnöket elnézte”. Mert azzal, hogy a kegyelme trónusával a bűneinket megbocsátotta, tehát megigazított bennünket, nyilvánvalóvá tette, hogy mennyire nélkülözhetetlen az igazsága, hiszen senki sincs közöttünk, akinek neki ne kellene megbocsátania. „Az előbb elkövetett bűnöket” – vagyis bizonyított igazságát, mielőtt ismertté tette volna, hogy egyedül általa igazulhatnak meg azok, akik megigazulnak. Mindez korábban történt, mondom én, „Isten ugyanis elnézte”. Mert ha ő nem türelemmel hordozta volna, akkor se megbocsátás, se igazságának bizonyossága nem volna, és ma sem jöhetne hozzánk. Ő tehát türelemmel hordozza bűneinket, hogy megbocsáthassa azokat. Meg is bocsátja, hogy igazságát nyilvánvalóvá tegye, és a megigazulásban részesítsen hit által kegyelmének trónusánál az ő vérében.”⁷

⁷ Luther Márton, *A Római levél magyarázata*, Kézirat (Malomsok, Kmety kiadó, 2009/4. Fordította Weltler Sándor. A fenti rész (Weltler fordításában apróbetűvel van szedve) hiányzik az LVM 9-ből (272). Ugyanakkor megtalálható az angol nyelvű fordításban: Martin Luther, *Commentary on Ro-*

Továbbá Luther az „elengedés” és az „elégtétel” viszonyát taglalja a Róm 3,25 kapcsán. Isten az ősök bűneit „[e]lengedte türelemmel, s elviselte, hogy az elégtétel az elengedés után jött; esetünkben viszont a bűnök elengedését megelőzte az elégtétel Krisztus által.”⁸

A Septuaginta (LXX) Lev 16,13–15-ben – *hilasztérion*nak fordította a frigyláda fedelén (Héber: kafor, kapporet) levő helyet a két kerub között, ahova évente egyszer a főpap a nép bűnéért az engesztelő áldozat vérént hintette vagy öntötte: ez tehát a kiengesztelés, az irgalom „helye”. Vö. Zsid 9, 4).

	3Móz 16,13	3Móz 16,14	3Móz 16,15
LXX	τὸ θυμίαμα ἐπὶ τὸ πῦρ ἔναντι κυρίου· καὶ καλύψει ¹ ἡ ἄμμις τοῦ θυμιάματος τὸ ἱλαστήριον τὸ ἐπὶ τῶν μαρτυρίων, καὶ οὐκ ἀποθανεῖται	καὶ λήμψεται ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ μόσχου καὶ ῥανεῖ τῷ δακτύλῳ ἐπὶ τὸ ἱλαστήριον κατὰ ἀνατολάς· κατὰ πρόσωπον τοῦ ἱλαστηρίου ῥανεῖ ἑπτὰκις ἀπὸ τοῦ αἵματος τῷ δακτύλῳ.	καὶ σφάζει τὸν χίμαρον τὸν περὶ τῆς ἁμαρτίας τὸν περὶ τοῦ λαοῦ ἔναντι κυρίου καὶ εἰσισεί ¹ ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος καὶ ποιήσει ¹ τὸ αἷμα αὐτοῦ ὃν τρόπον ἐποίησεν τὸ αἷμα τοῦ μόσχου, καὶ ῥανεῖ ¹ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἱλαστήριον κατὰ πρόσωπον τοῦ ἱλαστηρίου
KNB	Azután vegyen a tuloknak véreből és hintsen újjával a fedél felső színe re napkelet felé; a fedél előtt pedig hétszer hintsen újjával a vérből.	Aztán vegyen a bika véreből, s hintse újjával hétszer az engesztelőhely felé, napkelet felé.	Majd vágja le a kecskebakot a nép bűnért való áldozatául és vigye be vérént a függönyön belülre – úgy, ahogy a bika vérére vonatkozólag parancsoltam –, hogy az engesztelőhely felé hintse
SZIT	Vegyen a bika véreből, és újjával hintse meg a kiengesztelődés táblájának keleti oldalát. A kiengesztelődés tábláját hétszer hintse meg az újjával.	Vegyen a bika véreből, és újjával hintse meg a kiengesztelődés táblájának keleti oldalát. A kiengesztelődés tábláját hétszer hintse meg az újjával.	Majd vágja le a kecskebakot a nép bűnért való áldozatául és vigye be vérént a függönyön belülre – úgy, ahogy a bika vérére vonatkozólag parancsoltam –, hogy az engesztelőhely felé hintse
RÚF	Azután vegyen a bika véreből, és hintse újjával a fedél elülső, keleti részére , a fedél elé pedig hétszer hintsen újjával a vérből.	Azután vegyen a bika véreből, és hintse újjával a fedél elülső, keleti részére , a fedél elé pedig hétszer hintsen újjával a vérből.	Ezután vágja le a bakot mint a nép vétekáldozatát, vigye be a vérént a kárpiton belülre, és úgy cselekedjék ezzel a vérrel, ahogyan a bika vérével cselekedett: hintse a fedélre és a fedél elé .

mans, ford. J. Theodore Mueller, Grand Rapids, Kregel Classics, 1976, 78. (első kiadás: 1954. Grand Rapids, Zondervan, 1954.)

⁸ LVM 9, 272.

KG	Azután vegyen a tuloknak véreből és hintsen újjával a fedél felső színére napkelet felé; a fedél előtt pedig hétszer hintsen újjával a véreből.	Azután vegyen a tuloknak véreből és hintsen újjával a fedél felső színére napkelet felé; a fedél előtt pedig hétszer hintsen újjával a véreből.	És ölje meg a bűnért való áldozati bakot, a mely a népé, és vigye be annak véré a függönyön belől, és úgy cselekedjék annak vérével, a mint a tuloknak vérével cselekedett: hintse ugyanis azt a fedélre és a fedél elé.
EFO	Ott, az Örökkévaló jelenlétében szórja rá a füstölőszert a parázsra, hogy annak füstje borítsa be a Szövetségláda fedelét . Ezt tegye Áron, hogy ott, helyben meg ne haljon.	Azután vegye a bika véré, az ujját mártsa bele, és hintsen abból hétszer az ujjával a Szövetségláda fedelének tetejére , és a Szövetségláda előtt , a földre is.	Ezután Aron vágja le a nép bűnéért való áldozatibakot, amely a népért van, és hintsen abból hétszer az ujjával a Szövetségláda fedelének elejére , és a Szövetségláda előtt , a földre is.

A magyar fordítók közül a tudatosan a literális megoldásokat választó Csia Lajos fordította Róm 3,25-öt így: „Azon át, hogy az ő vérében kell hinnünk, már eleve őt rendelte az Isten *engesztelő fedélnek*, hogy az igazságosságát megmutassa nekünk...” (Csia 1978: 286). Farkasfalvy Dénes Róm 3,25-öt így fordítja: „Őt Isten a kiengesztelődés eszközévé tette a hit által az ő vérében” (Farkasfalvy 1983: 40). Magyarázatát is érdemes elolvasnunk:

„Az exegeták többsége utalást lát a jeruzsálemi templomban lévő ószövetségi 'engesztelés trónjára'. A Szentek szentjében a szövetségláda tetejét nevezték így; a Hetvenes fordítás is ilyen értelemben használja a görög szót. Két kerub között az Isten 'dicsőségének' – jelenlétének – trónját jelképezte, ahogy a Zsidókhoz írt levél kifejti: (a szövetségszekrény fölött) az isteni dicsőség kerubjai voltak, akik beárnyékolták az engesztelés trónját”. Azért nevezték így, vagy csak egyszerűen 'engesztelésnek', mert a Főpap az engesztelés napján (Jóm Kippur) minden évben egyszer meghintette a feláldozott bika vérével. Az 'ő vérében' kifejezés a páli szövegben mutatja, hogy ő Krisztus keresztáldozatára gondol, amely kiengesztelődést hozott. Nem kétséges, hogy párhuzamot lát a kereszten függő véres Krisztus és az áldozati vérrel meghintett 'engesztelés trónja' között. Ez a párhuzam mélyebb teológiai igazságot rejt, mert a 'hilaszterion', ami itt Krisztust jelent, Isten valóságos jelenlétének, trónjának számított. De Pál ezt a párhuzamot csak említi, nem dolgozza ki. Annál bőségebb teológiai fejtegetést ad a Jóm Kippur krisztusi jelentéséről Zsid 9,1–14. (Farkasfalvy 1983: 40).

καταλλαγή (katallagé) καταλλάσσω (katalasszó)

Róm 5, 10–11; 2Kor 5, 18–21.

Az Újszövetség καταλλαγή (*katallagé*) főnév jelentését Balázs Károly Újszövetségi szómutató szótára így foglalja össze: „Lecserélés, megbékélés, egyoldalú

megbékélés. Ez a Pál által meghirdetett 'evangélium titka' (Ef 6,19). Isten a Maga oldaláról megbékélt ellenségeivel, Róm 5,10". A καταλλάσσω (katalasszó) ige ezt jelenti: „Két ellenséges személy v. társaság közül az egyik egyoldalúan megbékél” (Balázs 1998: 326).

A *Dictionary of Biblical Imagery* kézikönyv írja, hogy az angol *atonement* az „at onement” két szóból származik, s ez két fél egygyé válását fejezi ki. Feltételezi, hogy e két fél korábban elidegenedett egymástól, a megbékéléssel viszont ismét harmóniába kerülnek. A rekonsziliáció teológiai jelentése Isten és a bűnbe esett teremtés, különösen is Isten és a bűnös emberek helyreálló kapcsolatára utal. Az *atonement* az emberi faj legnagyobb problémájának a megoldása, ami azóta nyomaszt, mióta Ádám és Éva elidegenedett az Istentől (Ryken et al. 1998: 54).

The *Dictionary for Theological Interpretation for the Bible* pedig így fogalmaz: az *atonement* szó spektruma átfogja a német *Versöhnung* (*reconciliatio*) és a *Sühne* (*jóvátétel*) kifejezéseket, amely némileg átfedést mutat az *Erlösung* (*redemptio*) fogalmával és itt a tevékenységre esik a hangsúly. A franciában és a latin nyelvekben inkább a *redemption* a gyakori, amely a kifizetésre, megvásárlásra, kiváltásra utal. Az *expiation*, a bűn elvétele a hangsúlyos. Nincs másik olyan szó az Újszövetségben, amelynek hasonló funkciója lenne, talán a görög *hilaskhetai* áll hozzá a legközelebb. Ami a jóvátételre, engesztelésre, a harag elvételére (*propiatiato*) utal (Lk 1,3; Róm 3,2; Zsid 2,7; 1Ján 2,2; 1Jn 4,1 (Vanhoozer 2005: 72),

„Lecserélés” (megbékélés, kibékülés, kiengesztelődés) – a καταλλαγή, főnév (Róm 5,10–11 és 2Kor 5,18–21) különböző változatai a görög, a latin szövegben, Luthernél, három kora-újkori angol fordításban és Károli Gáspárnál (Balázs 1998: 326).

	Róm 5,10	Róm 5,11
Görög	εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον καταλλαγέμεντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ θεῷ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ [Χριστοῦ], δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν
Latin	si enim cum inimici essemus reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius	non solum autem sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum per quem <i>nunc reconciliationem accepimus</i>
Luther (1522)	Denn so wir Gott versöhnt sind durch den Tod seines Sohnes, da wir noch Feinde waren, viel mehr werden wir selig werden durch sein Leben, so wir nun versöhnt sind.	Nicht allein aber das, sondern wir rühmen uns auch Gottes durch unsern HERRN Jesus Christus, durch welchen wir nun die <i>Versöhnung empfangen haben.</i>
Tyndale (1526, 1534)	For yf when we were enemyes we were reconciled to God by the deeth of his sonne: moche more seinge we are reconciled we shal be preseruid by his lyfe.	Not only so but we also ioye in God by the meanes of oure Lorde Iesus Christ by whom we have receavyd the attonment.

Geneva (1560)	For if when we were enemies, we were reconciled to God by the death of his Sonne, much more being reconciled, we shalbe saued by his life,	And not onely so, but we also reioyce in God through our Lord Iesus Christ, by whom we haue nowe receiued the atone-ment.
King James Version (1611)	For if, when we were enemies, we were reconciled to God by the death of his Son, much more, being reconciled, we shall be saved by his life.	And not only <i>so</i> , but we also joy in God through our Lord Iesus Christ, by whom we have now received the atonement.
Károli (1590)	Mert ha, mikor ellenségei voltunk, meg-békéltünk Istennel az ő Fiának halála által, sokkal inkább megtartatunk az ő élete által, minekutána megbékéltünk vele.	Nemcsak pedig, hanem dicsekedünk is az Istenben a mi Urunk Jézus Krisztus által, a ki által most a megbékélést nyertük.

2Kor 5,18–21 különböző változatai

	2Kor 5, 18	2Kor 5,19	2Kor 5,20	2Kor 5,21
Görög	τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Χριστοῦ καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς ,	ὥς ὅτι θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσω ν ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς .	Ὑπὲρ Χριστοῦ οὗ ν πρεσβεύομεν ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ.	τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη θεοῦ ἐν αὐτῷ.
Latin	omnia autem ex Deo qui reconciliavit nos sibi per Christum et dedit nobis <i>ministerium reconciliationis</i>	quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi non reputans illis delicta ipsorum et posuit in nobis <i>verbum reconciliationis</i>	pro Christo ergo legationem fungimur tamquam Deo exhortante per nos obsecramus pro Christo <i>reconciliamini Deo</i>	eum qui non noverat peccatum pro nobis peccatum fecit ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso
Luther (1522)	Aber das alles von Gott, der uns mit ihm selber versöhnt hat durch Jesum Christum und das Amt gegeben, das <i>die Versöhnung</i> predigt.	Denn Gott war in Christo und versöhnte die Welt mit ihm selber und rechnete ihnen ihre Sünden nicht zu und hat unter uns aufgerichtet <i>das Wort von der Versöhnung</i> .	So sind wir nun Botschafter an Christi Statt, denn Gott vermahnt durch uns; so bitten wir nun an Christi Statt: Lasset euch <i>versöhnen mit Gott</i> .	Denn er hat den, der von keiner Sünde wußte, für uns zur Sünde gemacht, auf daß wir würden in ihm die Gerechtigkeit, die vor Gott gilt.

Tyndale (1526, 1534)	Neverthelesse all thinges are of god which hath reconciled vs vnto him sylfe by Iesus Christ and hath geuen vnto vs the office to preach the <i>atonement</i> .	For god was in Christ and made agrement bitwene the worlde and hym sylfe and imputed not their synnes vnto them: and hath committed to vs the preachynge of the atonment .	Now then are we messengers in the roume of Christ: even as though God did beseeche you thorow vs: So praye we you in Christes stede that ye be atone with God :	for he hath made him to be synne for vs which knewe no synne that we by his meanes shuld be that rightewesnes which before God is aloved.
Geneva (1560)	And all things are of God, which hath reconciled vs vnto himselfe by Iesus Christ, and hath giuen vnto vs the ministerie of <i>reconciliation</i>	For God was in Christ, and reconciled the world to himselfe, not imputing their sinnes vnto them, and hath committed to vs the word of <i>reconciliation</i>	Now then are we ambassadours for Christ: as though God did beseeche you through vs, we pray you in Christes stede, that ye be <i>reconciled to God</i> .	For he hath made him to be sinne for vs, which knewe no sinne, that we should be made the righteousness of God in him.
King James (1611)	And all things are of God, who hath reconciled us to himself by Iesus Christ, and hath given to us the <i>ministry of reconciliation</i>	To wit, that God was in Christ, reconciling the world unto himself, not imputing their trespasses unto them; and hath committed unto us the <i>word of reconciliation</i>	Now then we are ambassadors for Christ, as though God did beseech <i>you</i> by us: we pray <i>you</i> in Christ's stead, be ye <i>reconciled to God</i> .	For he hath made him to <i>be sin</i> for us, who knew no sin; that we might be made the righteousness of God in him.
Károli Gáspár (1590)	Mindez pedig Istentől van, a ki minket magával megbékéltetett a Jézus Krisztus által, és a ki nekünk adta a <i>békéltetés szolgálatát</i> ;	Minthogy az Isten volt az, a ki Krisztusban megbékéltette magával a világot, nem tulajdonítván nekik az ő bűneiket, és reánk bízta a <i>békéltetésnek ígéjét</i> .	Krisztusért járván tehát követségben, mintha Isten kérne mi általunk: Krisztusért kérünk, <i>béküljetek meg az Istennel</i> .	Mert azt, a ki bűnt nem ismert, bűnné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk ő benne.

Raymond Brown utal arra (Brown 1982: 219), hogy az Isten és az ember közötti megbékélésnek három fokozata van: a *propitiatio* a harag elvétele, az *expiatio* a bűn elvétele és a harmadik, a legmagasabb pedig az *atonement* azaz az „at-one-ment” vagyis az Istennel való új „egy”-ség helyreállítása. A magyarban is a kiengesztelődés vagy a „megbékélés” (Cserhádi Sándor szerint: „kibékélés”, Csia Lajos szerint „kibékítés”) helyett szerencsésebb lenne a „jóvátétel”, „helyreállítás”, „egységesülés”, „egybesülés” merészebb megoldása. Ha a nyelvújítás korában élnénk, az „egybesülés” kifejezést választanám az „én tibennetek – ti énbennem” (Jn 14–16) alapján. Véleményem szerint ez felelne meg legjobban az angol „at-one-ment”-nek. Utalna ez a kifejezés az Isten és ember közötti eredendő „interpenetrációra”.

Csia Lajos (Csia 1978: 341)	De mindez Istentől támadt, aki Krisztuson keresztül minket magával kibékített és a kibékítés szolgálatát ránk bízta.	Isten volt a Krisztusban, amikor a világot magával kibékítette , amikor nem számította fel nekik az eleséseket, sőt belénk helyezte a kibékítés igéjét.	A Krisztus helyett járunk tehát követségben, mintha Isten kérlelné titeket rajtunk keresztül, a Krisztus helyett kérlelünk titeket: Béküljetek ki Istennel!	Azt, aki vétkeket nem ismert, helyettünk vétkekké tette, hogy benne Isten igazságosságává legyünk.
Cserhádi Sándor (Cserhádi 2009: 188)	Mindez pedig Istentől van, aki Krisztus által kibékített minket magával, és nekünk adta a kibékítés szolgálatát.	Minthogy Isten Krisztusban kibékítette a világot magával, nem számítva be az ő vétkeiket és elrendelve közöttünk a kibékülés igéjének hirdetését.	Krisztusért járunk követségben, mint amikor Isten kérlel általunk: Krisztusért kérünk, béküljetek ki Istennel!	Azt, aki bűnt nem ismert, tette bűnné értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk öbenne.

ἱλασμός (hilaszmosz, 1Jn 2,2; 4,10)

Végezetül a ἱλασμός (hilaszmosz) szó kétszeri előfordulására utalunk 1Jn 2,2-ben és 1Jn 4,40-ben. Balázs Károly így magyarázza a szó jelentését: „Áldozat bemutatása alapján kedvező, előnyös magatartás megnyerése olyasvalaki részéről, akitől az ellenkezőjét érdemelnénk, Lk 18,13; Jézus halála mint engesztelő áldozat a bűnökért, 1Jn 2,2.” (Balázs 1998: 301). A magyar fordításokban e helyen szinte kivétel nélkül „engesztelő áldozatot” találunk. Érdeemes ezért egy pillantást vetünk a különféle fordításokra!

Görög	καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου
Vulgata	et ipse est propitiatio pro peccatis nostris
Wycliff	he is the foryyuenes for oure synnes
Luther	Und derselbe ist die Versöhnung für unsre Sünden
Tyndale	and he it is that obteyneth grace for oure synnes
Geneva	And he is the reconciliation for our sinnes
KJV	And he is the propitiation for our sins

1Jn 4,10

Görög	ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήκαμεν τὸν θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἡγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλεν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.
Vulgata	Et misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris

Wycliff	sente hise sone foryyuenesse for oure synnes
Luther	Und gesandt seinen Sohn zur Versöhnung für unsre Sünden.
Tyndale	and sent his sonne to make agrement for oure sinnes.
Geneva	And sent his Sonne to be a reconciliation for our sinnes.
KJV	and sent his Son <i>to be</i> the propitiation for our sins

Az 1Jn 4,10-et a különböző angol fordítások így adják vissza.

NAB	And sent his Son as expiation for our sins.
NIB	And sent his Son as an atoning sacrifice for our sins.
NJB	and sent his Son to expiate our sins
NKJ	and sent His Son <i>to be</i> the propitiation for our sins
NRS	And sent his Son to be the atoning sacrifice for our sins.
PNT	and sent his sonne to be the agreement for our sinnes.
RSV	and sent his Son to be the expiation for our sins.

Végül utalunk arra, hogy az egyedüli bibliai könyv, amelyről William Tyndale teljes kommentárt ír, az János apostol első levele. 1Jn 2,2-ben Tyndale a *hilaszmoszt*-t *satisfaction*-nek fordítja (tehát nem úgy, mint a bibliafordításában!). Érdemes a három változatot kimutató táblázatot megtekintenünk.

1526-es fordítás	1531-es kommentár	1534-es revideált fordítás
...and he itt is that obteyneth grace for oure synnes: not for oure sinnes only: but also for the synnes of all the worlde.	And he is the satisfaction for oure synnes/and not for oures only/ but also for all the worlde.	... and he it is that obtaineth grace for our sins: not for our sins only: but also the sins of all the world.

A *King James Version*-ben mindkét újszövetségi helyen a *propitiation* szó található, Róm 3,25 esetében a különféle angol fordítások a *propitiation* mellett az *atonement*, *reconciliation*, *expiation* szavakat is használják. Tyndale (valószínűleg Luther *Gnadentuhl*-ját követve megőrizte) a *seat of mercy*-t. „Az angol nyelv különbséget tesz „*expiation*” és „*propopiation*” között, az előző a bűntől való megszabadítást, az utóbbi Isten haragjától való szabadításra. Krisztus halála egyúttal a bűnért való „fizetés” is, olyan áldozat, amelyből a „béke illata” árad. Ez az egyetlen áldozat, amely újra megeremti az egységet (*at-one-ment*) Isten és a bűne következtében tőle elidegenedett emberfaj között. Krisztus halála ezért 2Kor 5,18–21 értelmében „megbékülés”, „kiengesztelődés” Istennel. S az Istennel való megbékélésből, „lecserélésből” következhet az embernek az embertársával való megbékélése vagy kiengesztelődése, a haragnak a szeretettel való lecserélése

George Hunsinger, amerikai teológus megfogalmazásában: „Noha helytelen azt állítani, hogy Istennek meg kell büntetnie a bűnt azért, hogy ő igazságos legyen, mégsem helytelen, ha azt gondoljuk, hogy Isten nem lenne igazságos, ha tolerálná a bűnt, vagy kompromisszumot kötne vele, vagy jónak nevezné azt. Isten éppen abban mutatja meg az ő igazságát, hogy elpusztítja a bűnt és a bűnöst (mivel a bűn a bűnösben van, és a bűnös a bűnben van), de Isten ezt egy helyettes formájában teszi meg, úgy, hogy megadja a bűnösnek a lehetőséget, hogy Krisztusban igaz legyen, és hogy élhessen. »Mivel élek, ezért ti is élni fogtok!« A bűn elvétele (expiatio) és a harag elvétele (propitiatio) ezért nem alternatívák. Miközben a bűnt teljesen elveszi (expiatio), az Isten haragja is megszűnik (propitiatio). A kereszt eseményében a harag valóságos oka (a mi emberi hamisságunk és gonoszságunk) elvétetik és leromboltatik. »Ő helyettes áldozat a mi bűneinkért, de nemcsak a mienkért, hanem az egész világért.«”⁹

Ezt írja a kommentárjában William Tyndale világosan és tömören:

Amit én itt *satisfaction*-nak fordítok, azt a görögben *hilasmos*nak, a héberben *kafor*-nak mondják. Első jelentése ennek a sebek, a sérülések, dagasztatok bekötözése, és ezáltal a fájdalom és a sajnáltság csillapítása. Innen származik az átvitt értelem: a kibékítés, a düh és a harag elvétele a jóvátétel céljából, és a kielégítés, a váltság, az egység újra megteremtése, amire oly sok példát találunk a Bibliában. Ezért Krisztus teljes jóvátétel, elégtétel és váltság a mi bűneinkre. De nem csak Krisztus tanítványaiéra, az apostolokéra, de nem is csak a zsidókéra vagy Ábrahám utódaiéra, vagy mai hívőkéra, hanem minden ember bűnére, amit valaha is elkövettünk és el fogunk követni a világ végezetéig bármilyen nemzethez vagy társadalmi szinthez is tartozzunk. (saját ford.)¹⁰

⁹ „Although it is incorrect that God must punish sin in order to be righteous, it is not incorrect to think that God would not be righteous if God tolerated sin, or compromised with it, or called it good. God demonstrates his righteousness precisely by destroying sin and the sinner (since the sin is in the sinner, and the sinner in the sin), but God does so in a vicarious way that at the same time allows for the sinner to be made righteous in Christ, and so to live. »Because I live, you will live also.« Expiation and propitiation are therefore not alternatives. By completely removing sin (expiation), the wrath of God is also completely removed (propitiation). In the event of the Cross, the very cause for wrath (all our human unrighteousness and wickedness) is removed and destroyed. »And he is the expiation for our sins, and not for ours only but for those of the whole world.«” A szerző személyes emailje (Princeton, 2004 tavasz).

¹⁰ „That I call satisfaction, the Greek calthe *Ilasmos*, and the Hebrew *Copar*: and it is first taken for the suaging of wounds, sores, and swellings, and the taking away of pain and smart of them; and thence is borrowed for the pacifying and suaging of wrath and anger, and for an amends-making, a contenting, satisfaction, a ransom, and making at one, as it is to see abundantly in the bible. So that Christ is a full contenting, satisfaction and ransom for our sins: and not for ours only, which are apostles and disciples of Christ while he was yet here; or for ours which are Jews, or Israelites, and the seed of Abraham; or for ours that now believe at this present time, but for all men's sins, both for their sins which went before and believed the promises to come, and for ours which have seen them fulfilled, and also for all them which shall afterward believe unto the world's end, of whatsoever nation or degree they be” (Tyndale, 1849, 153–154).

A korábban idézett Kevin J. Vanhoozer szavaival foglalhatjuk össze a fenti filológiai vizsgálódásainkat: „az atonement szó spektruma átfogja a német *Versöhnung* (*reconciliatio*) és a *Sühne* (jótétel) kifejezéseket, amely némileg átfedést mutat az *Erlösung* (*redemptio*) fogalmával és itt a tevékenységre esik a hangsúly. A franciában és a latin nyelvekben a redemption a gyakoribb, amely a kifizetésre, megvásárlásra, kiváltásra utal. Az *expiation* kifejezésben a bűn elvétele a hangsúlyos. Nincs másik olyan szó az Újszövetségben, amelynek hasonló funkciója lenne, legközelebb hozzá talán a görög *hilaskhestai* van. Ez a jótételre, engesztelésre, a harag elvételére (*propitiatio*) utal, előfordulása ritka (Lk 1,3; Róm 3,2; Zsid 2,7; 1Ján 2,2; 1Jn 4,1).”¹¹

Luther kiengesztelődés-teológiájának két értelmezése

Gustaf Aulén az „Atonement” három teológiai modelljéről

A matuzsálemi kort megért svéd teológusnak, Gustaf Aulénak (1879–1977) a húszas évek végén svédül, majd hamarosan angolul és németül is megjelent méltán híres művében, a *Christus Victor*-ban¹² különbséget tett a (1) klasszikus, (2) latin, (3) humanista kiengesztelés-tan¹³ között. Aulén szerint a latin kiengesztelés-tant Anselmus képviselte, aki számára eltorzulás a klasszikus biblikus drámai tanításhoz képest. A visszatérést a klasszikus felfogáshoz Luther teocentrikus drámai teológiája jelenti.

E nagyhatású könyv tartalma először előadások formájában hangzott el Uppsalában, 1930 tavaszán. Hamarosan német nyelven is megjelent egy teológiai folyóiratban.¹⁴

¹¹ The semantic spectrum of ‘atonement’ covers both German *Versöhnung* (reconciliation) and *Sühne* (expiation), with some overlap *Erlösung* (redemption), with emphasis on its effect. In French and other Latin tongues, the main term is *redemption* (the thought of the prize payed is near at hand), with *expiation* important too. One should also realize that there is no NT word to play a similar role – occurrences of *hilaskhestai* (nearest in meaning) ‘to propitiate’, and its derivatives are sparse indeed (Luke 1:3; Rm 3:25; Heb 2:17; 1 John 2:2; 4:10.) Henri A.G. Blocher, “Atonement”, in: Kevin Vanhoozer (szerk.), in: *Dictionary For Theological Interpretation*, Grand Rapids, MI Baker Academic, SPCK, 2005. 72.

¹² Gustaf Aulen, *Christus Victor A Historical Study of the Three Main Types of the Idea of the Atonement*, London, SPCK, 1931. A témának azóta óriási szakirodalma lett: F.W. Dillistone, *The Christian Understanding of the Atonement*, Diswell Place, James Nisbet and Co. Ltd, 1967.; Colin E. Gunton, *The Actuality of the Atonement. A Study of Metaphor, Rationality and the Christian Tradition* London T.T. Clark 1998. James Beilby and Paul R. Eddy (szerk.) *The Nature of the Atonement. Four Views. With Contributions by Gregory A. Boyd, Joel B. Green, Bruce R. Reichenbach and Thomas Schreiner*, Downers Grove IL, Intervarsity Press, Academic, 2006; John Sanders (szerk.), *Atonement and Violence. A Theological Conversation*, Nashville, Abington Press, 2006. Az előzőben George A. Boyd a „Christus Victor”, Thomas R. Schreiner a helyettes büntetés, Bruce R. Reichenbach a gyógyító nézetet és Joel B. Green a kaleidoszkopikus nézetet szolgáltatta meg. Az utóbbiban J. Denny Weaver, Hans Borsema, Thomas Finger és T. Scott Daniels mondják el véleményüket Anselmről és az erőszak számos kérdésről.

¹³ Korábban is jeleztük, hogy az atonement/Versöhnung fogalmát a magyar nyelvben több szóval lehet csak körülírni: „megváltás”, „szabadítás”, „üdvösség-szerzés”, „megbékélés”, „újraegyesítés”.

¹⁴ Gustaf Aulen, „Die Drei Haupttypen des christlichen Versöhnungsgedankens”, in: *Zeitschrift für Systematische Theologie*, 1930, 501–538.

Mit is jelent az „atonement” klasszikus elmélete? Miért is drámai ez? Aulén rámutat, hogy ebben az elfelejtett vagy elnyomott drámai szemléletben Isten a főszereplő, hiszen ő engeszteli ki a világot Jézus Krisztusban, aki harcol az embert rabságban tartó gonosz erővel. Isten kiengesztel és kiengesztelődik.

Ez a „drámai” szemlélet szemben áll mind az objektív, mind a szubjektív elmélettel, mert eszerint a kiengesztelés végig Isten folyamatos munkája. Az objektív szemlélet szerint a kiengesztelődés bár Isten akaratából ered, de lényege, hogy Krisztus mint ember az ember nevében hoz áldozatot. A szubjektív tanítás viszont úgy hagyja figyelmen kívül az isteni drámát, hogy kizárólag az emberben történő változásra helyezi a hangsúlyt. Aulén szerint a klasszikus felfogás az Újszövetségben dominál, majd a patrisztika korszakában él tovább; ám a latin nyugaton a középkori legalista gondolkodás jelent meg, főleg Anselmus munkásságában. A középkorban a drámai szemlélet csak a művészetekben és az irodalomban élt tovább.

A reformáció klasszikus felfogását a protestáns ortodoxia megmerevítette, s újra egy skolasztikus, racionális kategóriákba kényszerítette azt. A felvilágosodás képviselői természetesen ellenezték az ortodoxiát, de nem érzékelték a lutheri tanítás életszerűségét.

Így a teológusok összekeverték a latin és a klasszikus elméleteket, mert mindkettőben előfordulnak az „áldozat”, „helyettesítés” eszméi. Ám Aulén szerint nem vették figyelembe, hogy ezeknek a szavaknak a jelentése a történelem folyamán módosult. Tehát az újkorban sem a konzervatívok, sem a liberálisok nem értették meg a klasszikus felfogást: a konzervatívok azért vetették el azt, mert a drámaiságot alacsonyabb rendűnek tartották, mint a latin kidolgozott rendszert. Szerintük a keresztény hitet racionális tanokkal kell kifejezni, s ezért dicsérték Anselmus racionalitását. A liberálisok viszont korszerűtlennek vélték az Újszövetség és a korai egyház úgymond mitologikus nyelvét; groteszknek tartották nemcsak például az „ördög becsapása” elméletét, hanem még a váltságelmélet teóriáját is, ami szerint Istennek üzletet kellett kötnie a Sátánnal. A liberálisok elvetették a dualizmus eszméjét, s annak csak a története, pontosabban a perzsa vallásban gyökerező eredete foglalkoztatta őket: a gondolat „eredete” volt számukra izgalmas, de nem az „értéke”. Aulén szerint azonban a klasszikus kiengesztelés-elmélet dualisztikus és dramatikus egyszerre. Ha a dualizmus eszméjét kiküszöböljük, akkor nem beszélhetünk Istennel szembenálló ellenséges erőkről.

Aulén azt kívánja bizonyítani, hogy Luther egyértelműen folytatója az Újszövetség klasszikus felfogásának, s ezért szakít radikálisan a latin kiengesztelés-elmélettel. A liberális teológusok szerint Luther nem hoz új gondolatot a középkori és az anselmusi nézethez képest, hiszen sokszor Luther régről ismert képeket („ördög becsapása”, „Isten mint horgász” stb.) és fogalmakat: „áldozat”, „érdem” stb. emleget. Bár Luther élesen kikel a *satisfactio* szó használata ellen, maga mégis használja néha, de Isten haragjának legyőzése értelmében (tehát nem a latin jogi értelemben); vagyis: a *satisfactio*-t Isten végzi az emberért, s nem az ember végzi az Istennek. Luther sokszor csak átvész fogalmakat, de azokat más

értelemben használja: ahogy a krisztusi áldozatot az emberi áldozat ellentétéként, úgy a Krisztus érdemét is minden emberi érdem ellentétéként értelmezi. Luther a drámai személetét a kátékban és az énekeiben is megjelenítette. A Kis káté második hitágazata már erről szól: „[Jézus Krisztus] az én URAM, aki engem elveszett és megítélt embert megváltott: minden bűntől, a haláltól és az ördög hatalmából megszabadított és magáévá tett.” A Nagy kátében pedig ezt olvassuk Jézusról: „Zsarnokainkat és nyomorgatóinkat mind elűzte, s helyükre Ő, Jézus Krisztus lépett, aki Ura az életnek, igazságnak, minden jónak és boldogságnak. Minket, szegény, elveszett embereket kiragadott, megszerzett, megszabadított a poklok torkából, és visszahozott az Atya irgalmába és kegyelmébe, s mint tulajdonát, védelmébe és oltalmába vett, hogy igazságával, bölcsességével, hatalmával, életével és boldogságával kormányozzon bennünket.”¹⁵ Luther drámai teológiáját legszemléletesebben az énekeiben, a jól ismert „Erős Vár a mi Istenünk” kezdett, és a legalább annyira drámai „Jer, örvendjünk, keresztyének” énekében „adja elő”:

1. Jer, örvendjünk, keresztyének, Jer, énekeljünk vígan! Gyülekezzünk, ifjak, vének, Az Úr szent hajlékiban, Ki atyai szeretetből Megváltott veszedelmekből – Dicsérjük háladással! / 2. Az ördögnek foglya voltam, Halálban elveszetten, Így kínozott minduntalan A bűn, melyben születtem; És mind mélyebbre süllyedtem, Jó nem volt az életemben, A bűn vont hatalmába. / 3. A jó cselekedet, erény Nem segített énrajtam, Nem enyhített lelkem sebén, A jót bárhogyan akartam. A kétségek terhe alatt Nékem csak a halál maradt És a pokol borzalma. / 4. De végre nagy gyötrelmemet Az örök Úr megszánta, Irgalmára emlékezett: Szívét felém kitárta. Jó Atyaként fordult hozzám, Egyszülöttét feláldozván, Ki néki legdrágább volt.¹⁶

Miután örvendezésre hívott, Luther a kozmikus harcnak az ember által megtapasztalt mélységét mégis riadtan éli át. De rögtön utána fanfárokkel elzengi Krisztus győzelmét, s ennek a győzelemnek köszönhető szabadulását. Az evangélium katarzisa ez. Az örömhírral kezd, s ezért is forrt össze Luther nevével a „hilaritás”.

Miért klasszikus a lutheri felfogás? Részint azért, mert az isteni kontinuitást hangsúlyozza, részint pedig azért, mert számára a kiengesztelődés az inkarnációval szorosan összefügg. Nem ember, még csak nem is az ember-Krisztus, hanem Isten a kiengesztelő Jézus Krisztuson keresztül, s a kiengesztelés célja az ember megváltozása.

Aulén több szempontból hasonlítja össze a három típust: a klasszikus, a latin és a humanista típusú kiengesztelődés-elméletet. Ezt a következőkben vázlatosan foglaljuk össze.

¹⁵ http://www.lutheran.ro/iratok/nagykate_hu.html

¹⁶ <https://enekeskonyv.lutheran.hu/enek318.htm>

STRUKTÚRA

- Klasszikus: Isten kontinuitása, az igazság diszkontinuitása. Isten a cselekvő, sérül az igazság-elv.
- Latin: Legális elv, a törvény nem sérül, de az isteni folyamatosság elve sérül, Krisztus mint ember az emberiség nevében hoz áldozatot.
- Humanista: Isten nem játszik lényeges szerepet, Krisztus is csak példa, ideál.

A BŰN ESZMÉJE

- Klasszikus: A bűn objektív erő, a kiengesztelődés Isten győzelme a bűnön. Ez lehet, hogy személytelennek tűnik, Luthernél azonban nagyon is személyes, mert drámai.
- Latin: Első látásra komolyabban veszi a bűnt (Anselmus: „Ember nem gondoltad meg, mi a bűn”), valójában azonban az egész a középkori penitencia-rendszerre épül és a moralizálásra.
- Humanista: A bűn csak gyengeség.

ÜDVÖSSÉG

- Klasszikus: Krisztus győzelmét a Szentlélek folytatja, a győzelem örök győzelem; a megigazulás és a kiengesztelés ugyanaz, a megigazulás a kiengesztelés jelenbe hozása; *Christus in nobis*, *Christus pro nobis*, *propter Christum*, *per Christum* ugyanaz.
- Latin: Laza cselekedetek sorozata. A hangsúly: „helyettem” halt meg Krisztus. Előbb van a megigazulás, s azután a megszentelődés.
- Humanista: Pszichologizál. Krisztus képe engem is befolyásol, mint a tökéletes példa az emberben kell, hogy a Krisztus-kép változást okozzon. Megváltozik a világhoz való viszonyom.

KRISZTUS ÉS AZ INKARNÁCIÓ

- Klasszikus: Az inkarnáció és a kiengesztelődés összefügg. Krisztus győzelme – Isten győzelme. Isten önmagával békíti ki a világot. Az inkarnáció szükségszerű előfeltétele a kiengesztelődésnek, a kiengesztelődés az inkarnáció befejezése. A Fiú nem választható el az Atyától, a megváltást mégsem „csak” az ember Krisztus végzi. Luthernél is az isteni élet, az igazság, az erő jelen van a „megvetett Krisztusban”.
- Latin: Isten nem direkt szerzője a kiengesztelődésnek, a középkorban már elveszett az Athanasius idejéből származó tiszta inkarnáció-tan.
- Humanista: A latin doktrína meghosszabbítása. Az ember Jézusra helyezi a hangsúlyt, ő az igaz ember képe, az inkarnáció szinte teljesen doktikus teofánia lesz. Az inkarnáció nem azt jelenti, hogy az Isten megváltja az embert, hanem az isteni legmagasabb szintű emberi kinyilatkoztatása.

ISTEN KONCEPCIÓJA

- Klasszikus: Kettős ellentét: az ördöggel harcban áll, ugyanakkor mindenkinek a szuverén Ura. A kiengesztelődés az Isten győzelme a sötétség erői felett. Az isteni szeretet győz a halál felett, az átok áldássá válik.
- Latin: Azaz Isten–ördög ellentétet egy pillanatra látja, de ez nem olyan erős, inkább az elvont helyettes bűnhődés gondolata dominál. Isten távoli lett, és a lényeg, hogy *satisfactio*-t kapjon.
- Humanista: Eltűnt az ellentét, tiszta egyszerű az istenkép, csak a szeretet jellemző rá: Isten „humanizálódik”.

ÖSSZEFOGLALVA

- Klasszikus: Isten az emberhez jön, személyesen részt vesz a szabadításában. Kontrasztokra, paradoxonokra épül, s ellenáll mindenféle raciónális rendszerezésnek, amire viszont a másik kettő épül: Isten mindenek ura, mégis harcban áll a gonoszság erőivel, a gonosz erők Isten ítéletét hajtják végre, Isten a kiengesztelő és a kiengesztelt, Övé a szeretet és Övé a harag, a szeretet győz a haragon, a szeretet végtelen, *contra rationem et legem* dolgozik, az isteni igazság elégtétele nélkül igazítja meg az embert bármiféle érdem figyelembevétel nélkül. Mindennek bármiféle racionalizálása kudarcra van ítélve, a teológia az összeférhetetlenek kombinációjából él. Luthernél a *deus revelatus* nem az igazság Istene, hanem azonos a *deus absconditus*-szal.
- Latin: A latin modellben az isteni igazságosság és az isteni szeretet kibékül egymással: *ratio et lex* együtt megy.
- Humanista: A skolasztikussal szemben, de annak raciónális jellegét teljesen elfogadja, idealista filozófia hatja át, monista és evolucionista jellegű.

Gustaf Aulén végül megállapítja, hogy a klasszikus nem elmélet, legfeljebb eszme, de még inkább motívum, a latin viszont doktrína, a humanista modell pedig az emberi tapasztalatra épül.

Könyve végén annak a reményének ad hangot, hogy a klasszikus kiengesztelődés-motívum fog újjászületni, de nem a régi, hanem egy új ruhában, amint az Luther teológiájában is megtörtént.

Kenneth Hagen értelmezése

Kenneth Hagen amerikai Luther-kutató több tanulmányában is foglalkozik Luther Jézus Krisztus váltságsszerző haláláról kifejtett teológiájával. Egy 1997-es írásában¹⁷ rendkívül tömör és világos formában összegzi a témában végzett kutatásait.

¹⁷ Kenneth Hagen, „Luther on Atonement- Refigured”, In, *Concordia Theological Quarterly* 61 (1997), 251–276.

Ha a kiengesztelődés kifejezést (angolban: atonement) használjuk, legtöbbször arra gondolunk, hogy a bűnökért vérről történik a „fizetés”. Gustaf Aulén könyve után különösen is szeretjük a kiengesztelődés „objektív”, „szubjektív” és „klasszikus” elméleteit megkülönböztetni. Az angol nyelvben az „at-one-ment” az Istennel való béke és egység helyreállítására vonatkozik. Luther Jézus Krisztus földi szolgálatára nem az „atonement”-nek, hanem a „reconciliatio”-nak megfelelő német szót: *Versöhnung*, *versöhnen* kifejezést használta, ami Mt 5,24-ben olvasható („békülj ki atyádfiával”, görögben: „diallagéthi”, latinul: „reconciliare”). Angolra a Luther által használt alábbi német szavakat fordítják „atonement”-nek: „*Bezahlung*” (fizetés), *Opfer* (áldozat), *gnug tun* (eleget tenni); továbbá a következő latin kifejezéseket: *placare* (eleget tenni, appease), *propitiatio* (elégtétel), *satisfaction* (kielégítés), *reconciliatio* (kibékülés). Általában a Konkordia-könyv tárgymutatójában sem fordul elő az „atonement” kifejezés. Hagen szerint Gustaf Aulén tette rá az „atonement” kifejezést a Luther-kutatás térképére a német *Versöhnung* angol megfelelőjeként. Mindez azonban nem kell, hogy arra készítessen bennünket, hogy félretoljuk a szót. Ha a kiengesztelődés teológiájáról akarunk beszélni Luther teológiája kapcsán, akkor a rekonziliációra, az expiációra, a keresztre, a *fröhlicher Wechselre*, a megváltásra, a szentségre és példára, a megigazulásra és az üdvösségre kell gondolnunk. Luther néhány „alapvető gondolatát és tanítását” kell felidézni, hogy a kiengesztelődés lutheri tanításához hozzáférhessünk. Ezek pedig a következők: az *enarratio* módszere, a boldog csere, a testamentum teológiája, a kereszt teológiája, a féreg és az ördög teológiája, a szentség és a példa. Hagen szerint Aulén sajnos nem tudja a kiengesztelődést szabatosan megfogalmazni, amikor azt állítja, hogy Luther számára a kiengesztelődés üdvösség, és az üdvösség kiengesztelődés. Könyvében a kiengesztelődés újszövetségi jelentései között nem számol mindegyikkel, hanem csak az elégtételt (*propitiatio*), a fizetést (*payment*), a váltságot (*ransom*), a megváltást (*redemption*) és a kibékülést (*reconciliation*) említ. Aulén – Hagen szerint – a keresztény hagyomány panorámáját nyújtja a lundi „motívum-keresés” módszerével, de a teológiát túlságosan absztrakttá teszi. Aulén elméletekről beszél, amíg Luthernek nem volt ideje elméleteket fabrikálni. Luther „Krisztus halálának a teológusa volt azért, hogy dicsőítse az Istent, s hogy megőrizze a hit titkát.”¹⁸

Enarratio

Luther egész életében foglalkozott a Galata-levéllel, írt róla latinul és németül is kommentárt, de tudatosan nem kommentárnak, hanem a Krisztusba vetett hitéről szóló tanúságtételnek nevezte a művét. Luther mindössze Pál apostol teológiáját akarta újra „elmondani”. 1535-ös előszavában Luther úgy fogalmaz, hogy az „evangelium elmondásával” az volt a célja, hogy nyilvánosan ellene mondjon az ördögnek. Pál történetének elmesélése nem valami új dolog, hanem az ördöggel folytatott harc

¹⁸ „Luther did not have time for theories; he worked as a theologian on the death-resurrection of Christ to give God glory and preserve the mysteries of faith. Luther trusted only biblical truths.” 254.

a tiszta tanítás alapján. Luther célja a nyilvánosság előtt folytatott élet-halál harc az evangélium ügyéért. Kenneth Hagen szerint a kiengesztelődés bármilyen „elmélete” félremagyarázza a hit misztériumát. Az a történet, hogy Krisztus a gyilkosok és a páráznak helyére áll, s az emberiség minden bűnéért eleget tesz, nem enged semmilyen elméletfabrikálást; itt egyedül csak dicséretet lehet énekelni. Hagen nyomatékosan kijelenti, hogy a kiengesztelődés hitünk egyik legdrágább misztériuma, amiről lepereg minden elmélet. Az értelem „szeme” számára sohasem lehet világos, hogy a két lator között Jeruzsálemben egy péntek délután megfeszített názáreti vére miként válthatja meg az emberiséget. „A hit szeme viszont látja, hogy a bűneim meghalnak annak a bűnében, aki az én helyemre állt a megtestesülés következtében.” Anselmusnál a racionális okfejtés arra vonatkozik, hogy miképpen lehetséges (*potuit*), hogy Istenné lett (*decurit*), s a következtetése, hogy ez megtörtént (*fecit*). Nála minden az értelmet kereső hit jegyében történik, s a hangsúly a *deceo*-ra esik, hogy ennek így kellett történnie. Luther viszont a megtörtént eseményre (*fecit*) helyezi a hangúlyt. Nem elemzi értelemmel a „miért”-et, hanem csak újra és újra elmondja, megénekli azt, ami megtörtént. Luthernek egyedül az volt a célja, hogy kivigye az üzenetet a nyilvánosság elé, hogy tudósítson arról az örömhírről, amit Isten Jézus Krisztusban véghezvitt. Amíg a középkori teológusok a szobában töprengtek a doktrínán, addig Luther az emberek elé állt vele.

A boldog csere

Sokak szerint a kiengesztelődésről szóló tanítás Luther esetében a „boldog csere” gondolatnak felel meg. Mások azt hangsúlyozzák, hogy a kiengesztelődés csak „imputáció” révén történik, s ez a gondolat megfelel a helyettes elégtételről szóló tanításnak. Ám olyan nézet is van, hogy maga az inkarnáció a boldog csere. Az úrvacsorában ez ismét megtörténik, s ez a gondolat egyenesen a theosis tanításához vezet. Hagen David Steinmetz alapján rámutat, hogy már Augustinusnál is megtalálható a *commercium admirabile* gondolata, amihez Staupitz és Luther teszi hozzá a házasság metaforáját, vagyis, hogy a vőlegény tisztaságát a beszennyezett menyasszony kapja meg, s azt, hogy ez a bűn és az igazságosság cseréjét jelenti. Luther számára a *fröhlicher Wechsel* „szent” csere is egyúttal: „*admirabile/ sacrum commercium*”. A bűnünk nem a mienk, hanem Krisztusé, s az ő igazsága pedig a miénk.

A testamentum teológiája

A testamentum teológiája Luther számára a keresztyény hitről szóló teológiai gondolkodást jelentette. Már Ábrahám is a testamentumon keresztül (*per modum testamenti*) kapta az ígéretet. A testamentum maga az ígéret és „Isten csodáinak és Krisztusban kiteljesedett kegyelmének” rövid összefoglalása. Az alábbi öt elem fontos a testamentum esetében.¹⁹

¹⁹ Itt figyelembe vesszük Kenneth Hagen 15 évvel korábban írt, részletesebb tanulmányát: „The Testament of a Worm: Luther on Testament and Covenant”, *Consensus* 8 (1982), 12–20.

Ígélet

Az ígélet az első, amit Isten – a végrendelkező – ad már a kezdet kezdetén is. Az ígélet megtalálható mind az Ó-, mind az Újtestamentumban. Luther számára a Szentírásban nincs olyan könyv, ami ne tartalmazna törvényt és evangéliumot egyszerre. A testamentum örökkévaló, állandó és folyamatos. Mózeshez a próféták és az Újszövetség írói semmi újat nem adnak hozzá, Luther szerint egy és ugyanazon tanítás van az egész Szentírásban. Mindegyik ígéletben ott van egy szó vagy jel, ami – mint a jegyző – hitelesíti és érvényesnek nyilvánítja a végrendeletet. Ezek a jelek: a szivárvány, a körülmetélkedés, a földre hullott eső, a keresztség vize, az úrvacsora kenyere és bora. A szavak az isteni fogadalom, az ígélet és a végrendelet. A szent jegyek pedig a szentségek. Mivel a végrendelet fontosabb, mint a szentségek, a szavak is fontosabbak, mint a jelek (LW 35,91).

A szó, az ige

Az ige a Jézus Krisztus végrendeletének élő, örökkévaló ígérete. Ha egy ember meghalni készül, végrendelkezik. Krisztus a halála előtt azt rendelte, hogy hirdessék az ő evangéliumát. Luther sokszor kifejezetten sajnálkozott, hogy az Újszövetség írott formában van, pedig az élő ige, s az egyház nem „toll-ház”, hanem „száj-ház”. Krisztus végrendelete az a szava, hogy „ez az én testem”. Saját vére a pecsét ezen a végrendeleten. A ige ígélet, az ige testamentum, az ige maga Krisztus. Az oltáriszentség miséje maga Krisztus végrendelete. Van tehát végrendelkező, van végrendelet, megvan, hogy kire vonatkozik a végrendelet, most már csak valamiképpen érvényesíteni kell. Krisztus halála teszi érvényessé azt. Luther sokszor idézi Zsid 9,16-ot: „mert ahol végrendelet van, ott a végrendelkező halálának is be kell következnie.” Isten volt a végrendelkező, s ezért neki meg kell halnia. Ám csak akkor halhat meg, ha emberré lesz. Aki él, az nem változtathatja meg a végrendeletet. A végrendelet visszavonhatatlan, megmásíthatatlan. A keresztség lesz annak az ígéletnek, annak a végrendeletnek kontextusa, hogy „Isten emberré lesz, meghal, majd feltámad, azért, hogy az ő igéje, amiben ő ezt a végrendeletet ígérte, beteljesedjen és megerősítést nyerjen.” (LW 35,84)

A keresztség

Mint már korábbi fejezetekben láttuk, a keresztség teológiája a spekulációval szembeni teológia, amit a dicsőség teológiájával (konkrétan a skolasztikával) szemben fogalmazott meg Luther. Ennek kontextusa az, amit Krisztus értünk a keresztségen tett. A filozófiai fogalmak helyett Luther Krisztus sebeiről beszél, s arról, hogy Krisztus féreg lett a keresztségen, ami az Isten-ember totális megalázkodása. „A keresztség a történelemmé vált ige, ami hihetővé teszi Isten örökkévaló ígéreteit”.

Luther úgy beszél Krisztus haláláról, mint ami Isten idegen munkája az ördögön keresztül, aki a halál ura. Az idegen mű közvetett kinyilatkoztatás. Istent

nem a teremtés műveiben, hanem a szenvedésben és a kereszten lehet egyedül megismerni. Isten rejtett módon nyilatkoztatta ki magát abban, akit a keresztre feszítettek. Isten igazi műve az élet. Ám Isten az ördög művét használja, hogy lerombolja az ördögöt Krisztus halála által. Luther a Zsidókhöz írt levél kommentárjában írja:

Krisztus az ördög munkáját nem Isten munkájával, hanem magának az ördögnek a munkájával rombolja le. Ez a legcsodálatosabb győzelem, amikor az ellenfelet saját fegyverével szúrja le, saját kardjába dönti, s ezért énekeljük: „Saját dárdáinak esett áldozatul”. Isten így tőle idegen módon teljesíti be művét, nagyszerű bölcsességében arra kényszeríti az ördögöt, hogy a halálon keresztül az életet munkálja, mert amíg azt gondolja, Isten munkája ellen dolgozik, valóban Istennek dolgozik, saját maga ellenében. Krisztust halálba vitte, de Isten lenyelte a halált az ő istenségének halhatatlansága által, és dicsőségben feltámadott (LW 29,135).

A kegyelem

A kegyelem Luther számára egyoldalú (unilaterális) ajándék. A végrendelező rendelkezik, s ehhez a kedvezményezettnek semmi köze sincsen, nem azért kapja mert „megérdemli”. Isten oldaláról a végrendelet teljesen ingyenes. A misében Isten nem kapja, hanem adja a maga jótéteményeit. A végrendelet tehát beneficium: adomány, nem pedig kétoldalú, bilaterális szövetség. Így a „testamentum” szemben áll a „covenant”-tal, a szövetséggel, ami kétoldalú paktum. A szövetségben valamilyen emberi aktus mindig szükséges, a szövetségben nem kell, hogy az egyik fél meghaljon. Az egyoldalú testamentum kegyelme pedig a keresztség és a feltámadás. A Szentírásban a *pactum*, *foedus*, *testamentum domini* kifejezések gyakran fordulnak elő. Mindezek arra utalnak, hogy az Isten egyszer meg fog halni. Hagen 1982-es cikkében írja, hogy Luther számára a *Pactum*, *Bund* (szövetség) csak akkor pozitív jelentésű, ha az Krisztus egyoldalú végrendeletére vonatkozik. Minden más esetben negatív jelentése van a szónak. Minden korábbi középkori, majd későbbi puritán „ha” teológia a törvényre és az emberi akaratra épít, Luther számára azonban a testamentum unilaterális.

Hit, illetve bizalom az örökségben

A hit is kegyelmi ajándék. Hiszek abban, hogy Krisztus nemcsak az emberiség bűneiért, hanem az én bűneimért is meghalt. Luther számára ez az üdvbizonyossággal van szoros összefüggésben. Az üdvösségem nem rajtam múlik, nem az én cselekedeteimen, hanem egyedül Krisztuson. Luther testamentum-teológiája ezért szotériológiai jellegű. Luther gondolatai sok szempontból Augustinuséhoz hasonlóak, de ő nem „progresszív transzformációról”, hanem az örökkévaló, a hit és az örökség jelenlétéről beszél, ami Jézus Krisztus halálában nyert megalapozást. Az újszövetségi ember ezért állandóan igaz és bűnös egyszerre, „mint

ahogyan Krisztus is az ég és a föld között függ.” Mi örökösök tudjuk, hogy az ő hatalmas jótéteményét nem érdemeltük meg, hogy a paktumban (*pactum fidei*) mi mindvégig adósok (*debitores*) vagyunk.

A megváltás drámai képei – Krisztus a féreg és a kígyó maszkjában

Könyvünk egy korábbi fejezete szól Isten maszkjairól. Láttuk, hogy Luther szerint a legiszonyatosabb maszk, amit Jézus Krisztus a kereszten magára vesz, az a „féreg” maszkja. Jézus Krisztus ugyanis, amikor a kereszten a Zsolt 22,2-t idézi, „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?” (Mt 27,46; Mk 15,34), akkor ebben a kiáltásában benne van az egész zsoltár, különösen is a 7. vers: „De én féreg vagyok, nem ember”. Kenneth Hagen írja, hogy a kép, miszerint Krisztus a kereszten „féreggé” válik, magában hordja az utálat, a megvetettség, az émelység, a rothadó bűz, a botrány, a szétmálló féreg konnotációját.²⁰

Amikor Luther a Zsidókhoz írt levelet kommentálja, s ott a 2. fejezetben a 8. zsoltár idézetével találkozunk: „Rövidebb időre kisebbé tetted őt az angyaloknál”, azt írja, hogy helytelen azoknak a magyarázata, akik ezt a zsoltárt egyértelműen Krisztusra vonatkoztatják. Hiszen Krisztus esetében nemcsak arról van szó, hogy „rövidebb időre” kisebb lett, mint az angyalok, hanem valami sokkal radikálisabbról, nevezetesen, hogy Krisztus egyenesen féreg lett, mint ahogyan ezt a Zsolt 22,7 írja (LW 29,126).

Luther ehhez a képhez (Krisztus = féreg) egyes kommentárjaiban rendkívül gyakran visszatér. Például Jónás könyvének magyarázatában. Jónás könyvének végén az Úrra megharagvó Jónás kimegy a városból, s ott az Úr bokrot növeszt fölé, hogy annak árnyékában Jónás megpihenjen. Ám hajnalhasadáskor az Úr úgy intézte, hogy egy féreg megszúrja a bokrot, és az elszáradjon. Luther e fejezet magyarázatában a nagyra növesztett bokrot a zsidósággal azonosítja, a férget pedig Krisztussal a Zsolt 22,7 alapján. A zsidók, írja Luther, önelégülten hivatkoznak arra, hogy ők Isten népe, ők a nagyra nőtt „bokor”, ám Krisztus megtagadásával, az ő szégyenletes, féreghez hasonló halálával „ez a szegény kis keresztre feszített féreg, megszúrja a gyönyörű bokrot és az azonnal elszárad. Ezzel a halvány szúrással, e mindenki által megvetett evangéliummal a hatalmas királyságot azonnal romba dönti” (LW 19,103).

A kép egzegézisét tovább bontja János-kommentárjában, amikor Ján 3,14–15 („És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne”) értelmezésekor a rézkígyót (4Mózes 21,8) a zsoltáros férgével azonosítja s rámutat, hogy maga Krisztus az, aki rézkígyóként, féregként ott függ a keresztfán, mindenki által megvetetten. A kígyó mérge azonban gyógyulás is a sebekre. A nép bizonyára

²⁰ „The meaning of Christ as worm on the cross carried the connotations of Christ being abject, the object of contempt, foresaken, nauseating, abominable, rotten stench, scandal, offensive or, simply, rotting worm” („The Testament of a Worm: Luther on Testament and Covenant”, *Consensus* 8 (1982) 19.

Mózeset is örülnék tarthatta, írja Luther, hiszen nem érthették, miért éppen azt a kígyót önti rézbe és teszi fel a póznára, amelyik megmarta őket. Miért mondja, hogyha erre a rézkígyóra felnéznek, akkor megmenekülnek. Mózes azonban nyugodtan cselekszik, mintát készített az élő mérgekígyókról. Luther korának népi bölcsességére hivatkozik, hogy amennyiben valakit megmar egy veszett állat, akkor annak az állatnak a szőrét a sebhez kell kötni, akkor begyógyul a seb. Akiket megmarta a kígyó – vagyis a bűn – azoknak a keresztre, azaz Krisztusra kell tekinteniük, mert ott függ Krisztus, mint valami gonosz, mérgező féreg. Olyan ő most, mint az a kígyó, aki megkísértette az embert a Paradicsomban. A világ elvetette, megvetette, bűnözőként keresztfára szegezte, nem istenként, hanem mérges féregként tekintettek reá, undorítónak tartották, megköpdösték, jó ízlésű emberek elfordultak tőle. Luther hozzáteszi, hogy a világ ma ugyanígy tekint a keresztényekre: ha Krisztust hirdetjük, azonnal azt mondják, hogy gyilkos, fertőző mérget adunk ki magunkból, ahogy Pál apostol is írja, hogy a világ „*katar*”-ként (átok), „*perifémata*”-ként (piszok) néz reánk. A török mérszárolja a keresztényeket, a pápa is ragadozó farkasnak és mérgekígyónak tekint bennünket. „Minket, akik gyógyítjuk a világot és segítünk az emberiségen, átkozottnak tartanak, akik megfertőzzük, bemocskoljuk és megrontjuk az embereket. Ugyanígy tekintettek Krisztusra is, mint mérges féregre, akit el kell kerülni.” (LW 22,340). Istennek azonban tetszett, hogy „az igehirdetés bolondsága által üdvöztse a hívőket” (1Kor 1,21). Krisztusnak is igazi rézkígyóvá kell válnia, egy mindenki által megvetett személyé. De ez a kígyó nem árt nekünk az ő mérgével. Ellenkezőleg, egy méreg nélküli, gyógyító kígyó. Krisztus csak kívülről kígyó és féreg, ez csak maszk rajta, belül olyan gyógyító erővel bír, amely minden gyógyszernél hatásosabb. Az emberiséget meggyógyítja a bűntől, a haláltól és a kárhozattól, amint a pusztában a rézkígyó meggyógyította a megmarta embereket betegségeikből. A világ azonban csak a külső megjelenést nézi, s ördögnek tekint Krisztust. De ő azt akarja, hogy a megkeményedett szívű emberek ilyenek is lássák: kígyónak, ördögnek, bírónak. S akik elmenekülnek előle, azoknak valóban ez lesz: bíró, ördög, undok féreg. De a hívő ember nem menekül el e kígyó vagy féreg látványától, hanem nézi és szemléli a keresztet, nem téveszti meg a külső látszat, hanem meglátja, észreveszi az őt szerető, megmentő, kegyelmes Istent. Lehet, hogy a világot sérti, bántja a kereszt, ő azonban tudja, hogy a rézkígyó valójában nem kígyó, vagy olyan kígyó, amelyik nem mérget, hanem gyógyírt ad ki magából. Ha Isten igéjét rendszeresen tanulmányozom, akkor nemcsak megértem, hogy Krisztus méreg nélküli kígyó, hanem meg is tapasztalom az ő gyógyításának erejét. Bárhogy néz is reá a világ, én tudom, hogy ez a ronda féreg az én megváltóm, szabadítóm és uram. Isten a rézkígyóban, a féregben az ő Fia halálának előképét ábrázolta. Noha a világ ronda féregként tekint majd az ő Fiára, ez a féreg fog megmenteni mindenkit, aki hisz őbenne. Bármilyen is mondjon a világ, én tudom, hogy ez a kígyó az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűneit, és megment bennünket az örök haláltól. Értettünk változott csupán kígyóvá. Nagy vigasztalás ez nekünk, amikor a világ bennünket is átkozottnak, mérgezettnak tekint, hiszen

Krisztus is elszenvedte, hogy mérges kígyónak tekintsék őt. Ha tanulmányoznánk az ő igéjét, ha közelebbről szemlélnék a keresztest, akkor meglátnák, hogy ő nem féreg, sárkány, démon, mint azt a vádolóí állítják. De az emberek, a vak világ nem látja ezt. Isten erejére van szükség, hogy belássuk, Krisztus átok lett értünk. A mártírok pedig jól látták, hogy az iszonyatos megjelenés ellenére a Megváltó halt meg a kereszten.²¹

Exkurzus.

Lelkiismeret vagy reálpolitika?²²

Textus:

Némelyek pedig közülük elmentek a farizeusokhoz, és elmondták nekik, miket tett Jézus. Összehívták tehát a főpapok és a farizeusok a nagytanácsot, és így szóltak: „Mit tegyünk? Ez az ember ugyanis sok jelt tesz. Ha egyszerűen csak hagyjuk őt, mindenki hisz majd benne, aztán jönnek a rómaiak, és elveszik tőlünk a helyet is, a népet is.” Egyikük pedig, Kajafás, aki főpap volt abban az esztendőben, ezt mondta nekik: „Ti nem értetek semmit. Azt sem veszitek fontolóra: jobb nektek, hogy egyetlen ember haljon meg a népért, semhogy az egész nép elveszen.” Mind ezt pedig nem magától mondta, hanem mivel főpap volt abban az esztendőben, megjövendölte, hogy Jézus meg fog halni a népért; és nem is csak a népért, hanem azért is, hogy Isten szétszóródott gyermekeit egybegyűjtse. Attól a naptól fogva egyetértettek abban, hogy megölik őt. (Ján 11,46–53.)

Drámai fordulatot vesz az egyházatyák által „lelki evangéliumnak” nevezett János-evangélium a fent olvasott szakaszban, a 11. fejezet második felében. Jézus Krisztus Urunk földi szolgálatának ugyanis a legnagyobb csodáját, az ő isteni lényének legeggyértelműbb jelét mutatta meg, amikor a négy napja halott Lázárt, Mártá és Mária testvérét feltámasztotta. Jézus nagyon jól tudta, hogy ezt az emberi értelem számára felfoghatatlan és elfogadhatatlan csodára, mint „jelre” azért van szükség, hogy az emberek higgyenek, és ezáltal megdicsőüljön az Isten. Hogy higgyenek Istenben, s hogy higgyenek őbenne, hogy a Fiút valóban az Atyaisten küldte e világba. És valóban – mint olvassuk is, sokan hittek benne.

²¹ Részletesebben Lásd e kötet "A féreg evangéliuma" című fejezetét: 81–99.

²² Elhangzott Budakeszin, 2014. április 6. Judica (Böjt 5.) vasárnapján.

A feltámasztás csodája után némelyek Máriához, Jézus anyjához mentek el, ám mások – akik saját szemükkel látták Lázár feltámasztását – a farizeusokhoz siettek. Miért szaladtak egyes tanúk egyenesen a farizeusokhoz? Lepcses szájuak voltak? Meg akarták osztani vallási vezetőikkel az örömhírt? A feljelentők izgága–viszketeg lelkülete mozgatta őket? Nem tudjuk.

A nagytanács

Azt viszont igen, hogy a hír hallatán a farizeusok összehívták a Nagytanácsot, az úgynevezett Szanhedrint, mely a főpapi főneemből – szadduceusokból – az írástudó farizeusokból – a Tóra jogászaiból – és a vénekből, azaz presbiterekből állt. Izrael népének és vallásának legfontosabb döntéshozói voltak. Országuk, népük a római megszállás alatt élt, ezért saját népük jelene és jövője érdekében jogosan érezték helyzetük súlyosságát, hivataluk és személyük óriási felelősségét.

Nem mérlegelték, hogy a hírhozók egy igaz, valóban megtörtént eseményről számoltak-e be, hogy valóban ily rendkívüli csoda történt-e, vagy esetleg egy szemfényvesztő mágus az embereket megtévesztő tevékenységéről van csupán szó. Nincs okunk a szövegből arra következtetni, hogy nem hitték el, hogy Lázár feltámasztása, a „csodajel” valóban megtörtént. Ha még el is ismerték magukban a csodát, az fel sem merült bennük, hogy Lázár feltámasztása isteni erővel történt. Jézust ezért csak így emlegetik: „ez az ember sok csodát tesz.”

Amint az igehirdetés előtt is itt együtt énekeltük: “Nem látták benne csak az ács fiát / Űzték vak éjben árkon-bokron át” A Nagytanács tagjai – noha vallási vezetők – alapvetően mégis politikusok töprengenek. Helyzet van... – mondhatják magukban. Itt egy vallási fanatikus szektavezér, aki csodákat tesz, s egyre nagyobb tömegek kezdenek hinni neki. Önmagában hasonló helyzet korábban is volt, de most a hazánkba hivatlanul érkezett római haderők...

Ami Jézus körül történik – függetlenül attól, hogy az igaz, vagy nem igaz – nagyon veszélyes. Néplélektani megfontolások alapján, szociológiai, de különösen is politikai szempontból igazuk is van. A benső vallási bizonytalanság láttán arra hivatkoznak: elvehetik tőlünk a „helyet”, és a „népet”. (Elég, ha csak az egyik szomszédos országunk közelmúltbeli eseményeire gondolunk: jött a Big Brother és elvette a helyet...)

Kajafás

Ekkor feláll Kajafás, aki éppen főpap volt ebben az időben. Főlényesen szól, lesöpri a többieket: „Ti nem értetek semmit!” Pedig Kajafás igazán nem mond újat: csak sűríti, kimondja, pestiesen szólva „lenyúlja” a többiek gondolatát. Ő a főpap, s így az ő szavai szinte egy pápai tekintély csatatkozhatatlanságával bírnak.

Nem véletlen, hogy – bár lekeverte a többieket – senki sem vitatkozik vele, hiszen tekintélyével mindnyájuk kavargó gondolatait, gyilkos indulatát önti szóba. Kinyilatkoztat, és a szóval máris gyilkol. Antikrisztusi kinyilatkoztatás ez: amíg Isten szava életet adó, teremő erő, addig Kajafás antikrisztusi-főpapi szava gyilkoló erő.

Kálvin helyesen mutat rá a kommentárjában, hogy a Nagytanács tagjai – élükön Kajafással – álságosak és becsapják magukat is, amikor arra hivatkoznak, hogy egy veszély elhárítása érdekében még az is lehetséges, hogy letérjenek az Istennek tetsző, helyes útról. Arra senki sem gondol, hogy a „zseniálisan bölcs” megoldás: „jobb ..., hogy egyetlen ember haljon meg a népért, semhogy az egész nép elveszen” szinte összetapssal köszöntött hangoztatása közben éppenséggel az általuk oly szentnek tartott Tízparancsolat egyik tilalma, a „ne ölj!” ellen vétkeznek – igen látványosan!

Vakok, mert nem veszik észre, hogy Isten törvényét még a legnagyobb veszély esetén sem lehet emberi okoskodással felülírni! Mi is sokszor zárójelbe tesszük azt, vagy a kigyó logikájával kezdünk el teologizálni: „Valóban ezt mondta?” Ilyenkor rövidlátóak vagyunk, mert csak a közvetlenül előttünk álló cél – a veszély elhárítása – lebeg a szemünk előtt, s nem Isten akarata. Más szóval: a reálpolitikusi szerepet választjuk az Istennek való közvetlen engedelmség helyett!

A kajafási szerep modernkori megjelenései

Ó, hányszor megtörtént, megismétlődött ez a szereposztás a keresztény egyház életében is az elmúlt évszázadokban, vagy akár a kommunizmus évtizedeiben! A főpapok, püspökök kajafási logikával egyházmentő küldetést tulajdonítottak maguknak, s közben elfeledkeztek Isten törvényéről és a lelkiismeretük hangjáról. „Jobb a Magyarországi Evangélikus Egyháznak, ha elvész egy Ordass, de az egyház megmarad...” Így, eképpen érveltek ők, mondván, hogy igenis az egyház megmentéséért vállalták az együttműködést – akár ügynöki álnévvel –, s adták fel az isteni parancsot. Igen, feláldozták, sokszor a becsületük odadobása révén a lelkiismeretüket, s Kajafásként adták fel könnyedén a Tízparancsolatot – a reálpolitika nevében.

Nem célokom ezt a súlyos kérdést itt és most kifejtetni, néhány dolog azonban idekívánczozik. Valóban igaz, hogy az „ügynöközés” felelőletes és veszélyes dolog, mert ügynök és ügynök között különbséget kell tennünk. Ám az a mai érvelés is igencsak botladozik, amely így hangzik: „Akik az ártás szándéka nélkül maguk is áldozattá váltak a beszervezés kapcsán, és nem tudtak nemet mondani, azok abszurd módon ennek az egyháznak a túlélését segítették elő.”

Valóban, ez egy politikusi, sőt – az abszurdra való hivatkozás miatt akár művészinak is nevezhető – érvelés; ám az Újszövetség – különösen is János evangélista – mérlegén ugyancsak egy kajafási logikának tekinthető gondolkodásmód.

Emberi vagy isteni módon való gondolkodás

A Bibliában mindig szembekerül az emberi logika, gondolkodásmód és bölcsesség az isteni logikával, gondolkodásmóddal és bölcsességgel. Az emberi gondolkodás mennyiségeelvű: a „sok” értékesebb, mint az „egy”, eszerint az „egyet” fel lehet áldozni a „sokért”. Az isteni gondolkodás azonban minőségelvű: az „egy” többet érhet, mint a „sok”. Emberileg ostobaság és felelőtlenség, hogy egy pásztor egy elveszett juhért hajlandó hátrahagyni kilencvenkilencet. Ez az igazi abszurd helyzet, nem az, amit ennek mondtak!

Ma is elhangzik ilyen matematikainak is nevezhető érvelés: „egy darab Ordassal” nem lehetett volna megmenteni a kommunizmus alatt az egyházat”. Pedig éppen az ordassi gondolkodás az, amelyik megfelel a krisztusi és az isteni logikának. Ne a „reális veszélyekre” hivatkozzunk Kajafásként, hanem mindig, minden körülmények között a lelkiismeretünkre hallgassunk.

Egyszer fiatalon mondtam azt valakinek, hogy engem igazán nem a „vágyaim megvalósulása” mozgat, hanem az, hogy tudjak mindig a lelkiismeretemre hallgatni. Ez volt akkor a válasz: „Te akkor egy boldogtalan és elégedetlen ember leszel!”. Mintha a boldogság a látványos, külső sikereken múlna. Most, életem hatodik évtizedének vége felé járva elmondhatom, hogy általában tényleg igyekeztem a lelkiismeretemre hallgatni; látványos sikerekért a benső hangot nem feláldozni; mégis alapvetően – külső nehézségek ellenére is – nagyon boldog ember vagyok! A munkahelyi vagy akár a családi problémák sokszor naponta a földbe döngölhetnek, de minden reggel átélem, hogy Isten segít felállni; Ő állít talpra s indít minden reggel utamra – batyumban a tőle kapott útravalóval. Ezért tudok alapvetően egész nap vidám és boldog lenni, a fogyatékosságaimmal és gyengeségeimmel együtt, hiszen emberből vagyok én is.

Kajafás elrettentő példája figyelmeztet bennünket: ne „okosan”, hanem a lelkiismeretünk szerint döntsünk! Pár napja nyilatkozta egy korábbi államfő: nincs olyan, hogy a „kisebbik rosszat kell választani”, mert akkor ezzel a döntésünkkel bizony ugyanúgy a rosszat választjuk. A kisebbik rossz is rossz! Ne emberi bölcselkedés-mérlegelés, hanem egyedül a lelkiismeretünkben megszólaló isteni hang irányítsa döntéseinket!

Hiába vetette el Kajafás Jézust a „helyért” és a „népért”; mert amiért mi Jézust vagy a lelkiismeretünket feláldozzuk, azt mindig elveszítjük. Mert mi is történt Jézus halála után néhány évtizeddel? A rómaiak bizony lerombolták a helyet, a templomot, „elvetették” a népet; a zsidóság azóta is szétszórásban él a világban. Emberi okoskodással Jézus feláldozása árán semmit sem lehet megmenteni!

Ordass nem azt mondta: „Jaj, mi lesz az egyházzal, ha nem kötök a lelkiismertemmel kompromisszumot.” Krisztus követőjeként tudta, hogy egyedül Istennek kell engedelmeskednie, s csak a lelkiismerete hangját szabad követnie. S akkor mi lesz az egyházzal? – kérdezték, kérdezik ma is az álságosan aggódó emberek. A lelkiismeretükre hallgatók azonban méltóságteljes nyugalommal tudják a választ: ilyenkor mindez már nem az ember, hanem Isten felelőssége. Ha én engedelmeskedem, akkor Isten majd gondoskodik az eredetileg reámbízottakról.

Ez a hit. Tudok hinni és bízni abban, hogy Isten a báránykáit sohasem hagyja legelő nélkül.

Csúcspont: Isten hangja gonoszok ajkáról

Most érkezünk el mai igénk csúcspontjához, itt szólal meg a legsötétebb, leggyilkosabb emberi ajkon is az evangélium fénye; itt lép nyíltan színre a Szentlélek.

Kajafás mondatának ugyanis kettős az értelme: egyszerre hamis és egyszerre igaz. „Zseniális bölcsessége” valóban nagyon is emberi, világi, politikusi, s mint ilyen bizony istentagadó logikára épül. Mit is mond? „...jobb nektek, hogy egyetlen ember haljon meg a népért, semhogy az egész nép elveszen.” Az egyik értelem így hangzik: „Tegyük el gyorsan ezt a zavart keltő szektást láb alól”, s akkor nekünk nyugtot hagynak: megmarad a templomunk, megmarad a népünk. A Szentlélektől ihletett János evangélista azonban hozzáteszi:

Mindezt pedig nem magától mondta, hanem mivel főpap volt abban az esztendőben, megjövendölte,

hogy Jézus meg fog halni a népért; és nem is csak a népért, hanem azért is, hogy Isten szétszóródott gyermekeit egybegyűjtse.

Amíg Kajafás a zsidó népre (görögben: ethnosz) gondol, addig egyik helyen Jézus meg fog halni a népért; János Kajafás szájába nem az "ethnosz", hanem a "laosz" szót adja, ami Isten népére vonatkozik és nem egy fajra; s ezt még inkább finomítja, amikor azt magyarázza, hogy Jézus halálának értelme az lesz, hogy Isten szétszóródott gyermekeit egybegyűjtse.

És az a második, a Szentlélek szerinti értelem: Jézus halála nem emberi halál, nem is csupán az emberi gonoszság következtében elszenvedett és bekövetkezett halál, hanem áldozati, megváltó halál lesz. Jézus halála helyettes halál, amit erről Ézsaiás 53 is jövendölt, s amit minden Nagypénteken felolvasunk.

Mi is történik itt? Csoda! Isten nemcsak a gonosz ember ajkán, hanem szavainak szó szerinti értelmével is kinyilatkoztat, igazat mond. A gonosz Kajafás tehát a saját akarata ellenére is igaz próféciát mond Jézus Krisztus Urunk halálának gyümölcseről: „... jobb nektek, hogy egyetlen ember haljon meg a népért, semhogy az egész nép elveszen.”

Micsoda evangélium ez az istentelen Kajafás ajkáról! Jézus meg fog halni, de végső soron nem a Nagytanács, hanem Isten akaratából. Igen, itt Kajafás akaratlanul is a Ján 3,16 evangéliumát mondja: Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen!”

Visszatérve még az ügynökkérdésre, egyik volt püspökünkről emberileg nézve iszonyatos dolgok derültek ki. Mára már egyértelmű: kajafási logikával a „nem az egyházat szolgálta az államban, hanem az államot az egyházban”. Mégis: éppen ettől a püspöktől hallottam olyan igehirdetést, amelyik mélyen megérintett. Emberi cinizmusa, akarata ellenére is a Szentlélek szólt általa. Lehet-e gonosz ember a Szentlélek üzenetének hordozója? Mi emberileg talán jogosan tiltakozunk: „de hát ez lehetetlen!” Valóban igaz, hogy a rossz fának csak rossz gyümölcse lehet. A Biblia szerint azonban Istennek minden lehetséges.

Gondoljunk Bálámra, a hamis prófétára, aki akarata ellenére az egyik legszebb próféciát jövendöli a Messiás eljövételéről: „Látom őt, de nem most, szemlélem, de nem közel. Csillag jön fel Jákóbból, királyi pálca támad Izráelből.” (4Móz 24,17)

Egy 18. századi evangélikus bibliafordító (Szeniczai Bárány György) írja a fordítása jegyzeteiben, hogy emberileg Kajafás al-

kalmatlan volt a Szentlélek edényének lenni; de mivel a Szentlélek teremtő erővel bír, neki nem volt lehetetlen, hogy Kajafás szándéka nélkül „úgy igazgatta szavát, hogy a mondás jövendölésnek mondathatik.”

Bálámét is, Kafajását is, a hamis püspökét is. Ezzel persze sem Bálám, sem Kajafás, sem a hamis püspök nem lett igaz ember, de Isten teremtő ereje még őket is tudta használni!

Mennyei fény a démoni sötétségben

Attól a naptól fogva egyetértettek abban, hogy megölik őt.

A legdémonibb sötétségben felragyog az isteni fény; a halálos ítéletben az ítélet a halál felett, az örök élet ígérete. Ma a böjti időszak utolsó vasárnapja, Judica vasárnapja van; magyarul az „Ítélet vasárnapja”. Elhangzott az ítélet Krisztus felett: „megölik őt”; de ugyanebben a mondatban a gonosz hatalom önmaga felett is ítéletet mondott. Drámai fordulat van – nemcsak a János szerinti evangélium elbeszélésében, hanem az egyházi esztendőben is. A mai vasárnap liturgikus jellegében – amit néha „passióvasárnapnak”, „fekete vasárnapnak” is neveztek – benne van a nagyhét, különösen a nagypéntek sötétsége, de ugyanakkor a húsvét fénye is. Itt áldozatról lesz majd szó egy Atya és egy Fiú kapcsolatában – amint erre ószövetségi ígénk utal –: az egyszerű Fiát feláldozni kész Ábrahám, és az atyai áldozatnak önként engedelmeskedő, s ezért az áldozatban aktív szerepet vállaló Fiú, Izsák történetében. A másik lekióbeli ígénk pedig arra utal, van nekünk igazi Főpapunk.

Nem a reálpolitikusan, taktikusan, ügyesen, zseniálisan gondolkodó kajafások és püspökök a valódi főpapok, hanem az egyetlen szószólónk, az igazi közbenjárónk, a valódi Főpapunk a Krisztus. Áldozati Bárány és ezt az áldozatot bemutató Főpap ő egyszerre.

Az áldozati oltár nem kőből készült, hanem fából ácsolták. „Krisztus, ártatlan Bárány, / Ki miértünk megholtál, A keresztfá oltárán / Nagy engedelmes voltál.” (188. ének) Amint az igehirdetés előtt énekeltük: „Nem vették észre átfúrt kezeden; / Teremtő kéz az, gyógyít véresen. / Nem látták fádat, melyen folyt tusád, / Mint kegyelmednek dicső trónusát.” (393. ének) Ámen.

TANÍTÁS

8. A SZÍVEKBŐL RAGADTAM KI A HITVÁNY DOLGOKAT: VITA A KÉPROMBOLÓKKAL

A következőkben a reformáció teológiai és esztétikai szempontból is izgalmas kép-vitájáról szólunk, arról a kérdésről, amely a kereszténység története során újra és újra fellángoló vita tárgya volt (ikonofília–ikonoklasmus.)

Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486–1541) képviselte Lutherrel szemben a reformáció radikális „balszárnyát”. Karlstadt fiatal korában Erfurtban majd Kölnben tanult, ahol eleinte tomista, misztikus illetve kabbalista hatások érték. Ágoston *De spiritu et littera*-járól két évig tartott előadásokat a wittenbergi egyetemen, amelynek professzora, s egy ideig dékánja is volt. Kezdetben ellenezte Luther tanítását, ám hamarosan magáévá tette a reformátor tanait, sőt a reformátor távollétében – talán vezető szerepre törekedve – radikalizálni is kívánta azt.

Karlstadt képellenes pamfletje¹

Luther wartburgi bujdosása idején 1522. január 24-én Wittenberg városa rendeletet hozott, többek között a képek eltörléséről. Karlstadt 1522. január 27-én adta ki a *Von Abtuhung der Bylder* című pamfletjét. Tézisei a következők:

- i. *Hogy a templomokban és Isten házában képeket tartunk, helytelen; s ez szemben áll az első parancsolattal, hogy „Ne legyen más Istened!”*
- ii. *Hogy az oltárokon faragott vagy festett bálványokat tartunk, még veszélyesebb, egyenesen ördögi.*
- iii. *Ezért helyes, szükséges, dicséretes és kegyes cselekedet ezeket elmozdítani és ezáltal megadni az Írásnak a tiszteletet és elfogadni annak ítéletét.*

Karlstadt gondolatmenete a következő: Isten házában csak Istent lehet dicsőíteni; a templomot az emberek latrok barlangjává tették. (Mt 21,13). Karlstadt a Hós 9,10-et idézi: „Mint szőlőfürtöket a pusztában, úgy találtam Izráelt; mint a fügefa első termésének zsengéjét, úgy néztem a ti atyáitokat; de bemen-

¹ Bryan Mangrun, Giuseppe Scavizzi (ford.), *A Reformation Debate: Karlstadt, Emser, and Eck on Sacred Images: Three Treatises in Translation*, Toronto, Center for Reformation and Renaissance Studies, 1998. Az idézetek forrása ez a kiadvány.

tek Baál-Peorhoz és a gyalázatosnak adták magokat, és utálatossá váltak, mint amit szerettek.” Eszerint a képek halált hoznak azokra, akik azt imádják. A zsidók is bűnbe estek, amikor aranyborjút készítettek. Karlstadt szerint a pápisták ugyanezt teszik a képekkel. Hiába mondják, hogy nem a képet imádják, hanem azt, akit az ábrázol – mégis meghajolnak előtte, pedig ezt Isten tiltja. Hamis a hitünk, ha a szentek képeinek erőt tulajdonítunk. Isten az Ószövetségben oltárt rendelt (Noé, Ábrahám, Mózes), hogy ott az ő neve dicsőíttessék, ám ma az oltáron a szentek képei vannak, s ezzel beszennyezik az oltárt.

Karlstadt nem ért egyet Nagy Szent Gergellyel, aki szerint a képek a szegények Bibliája. Szerinte Jézus nem azt mondta, azok az övéi, akik „látják az én képemet”, hanem ő a szóról, a hangról, annak meghallásáról beszélt: „Az én juhaim hallják az én szómat, és én ismerem őket, és követnek engem” (Ján 10,27). Karlstadt felteszi a kérdést Gergelynek: „mit tanulhatnak a laikusok a képekből”? Válasza, hogy a kép (pl. Jézus töviskoronája stb.) csak a testet ábrázolja, ám a szó a lelket! Jézus az igét, a szót tanította és a nem a képet! A képszerűtők Krisztust csak a testben ismerik meg: azt látják csak, hogy ő hogyan függött a kereszten, ám azt nem értik meg, hogy *miért* függött ott. Venerabilis Mikeás prófétára hivatkozik: „És kivágom faragott képeidet és bálványaidat közüled, és nem imádod többé kezeidnek csinálmányait” (Mik 5,12). Az evangélium szavai „élő lelkek”, Krisztus képei pedig csak kő, arany, ezüst, s ezért a bálványokat, mivel azok nem az üdvösségünket szolgálják, el kell távolítani.

Igaz, hogy Isten is adott parancsot kép (ábrázolás) készítésére például az érc-kígyó kapcsán (4Móz 21,9), de ezt Isten és nem az emberi képzelőerő teremtette. S amikor az emberek azt imádni kezdték, akkor az Írás egyetértőleg jegyzi fel Ezékiás király ezekre adott válaszát, hogy széttörette az érc-kígyót, amikor a zsidók annak kezdtek áldozni (2Kir 18,4).

Karlstadt szerint a világ összes képe sem ér fel a valóságos Isten egyetlen szóhajával! Ne mondjuk, hogy a képek könyvek, mert a könyvek tanítanak, a képek erre nem képesek. Az Írás a képeket bálványokhoz hasonlítja, s azt mondja, hogy az ember azokkal paráznaságot követ el ugyanúgy, mint a fiatalember a parázna nőkkel. Karlstadt elismeri, hogy talán nyersen fogalmaz, de nyíltan képviseli azt, amit az Írás mond.² Azt üzeni minden kereszténynek, akik szent áhítattal állnak egy kép előtt, hogy ők a szívükben bálványt hordanak!³ Karlstadt azért szól ennyire szenvedélyesen a képek ellen, mert – mint megvallja –, fiatal korában nagyon vonzották lelkét a képek. Most viszont Isten lelke buzdítja arra, hogy távolítsa el szívéből a bálványokat. Azokkal szemben, akik azt állítják, hogy csak az Ószövetség tiltja a képeket és nem az Új, Karlstadt határozottan állítja, hogy Jézus is az Ószövetségre építette a tanítását. A Róm 1,23-at idézve még hozzát teszi, hogy nemcsak Krisztus, hanem Pál apostol is elítéli a képek tiszteletét: „Istennek dicsőségét felcserélték a mulandó embereknek és madaraknak és négy lábú állatoknak és csúszó-mászó állatoknak képmásával.”

² Uo., 37.

³ Uo., 38.

Karlstadt szerint a képek csak az „érzéki emberek” számára fontosak. Velük szembeállítja a páli „spirituális embert” (1Kor 2,15), akik a láthatatlan szón keresztül Isten hangját és üzenetét értik meg.

Karlstadt két katolikus cáfolata: Emser és Eck

Karlstadt írására hamarosan két katolikus válasz is érkezett. Az első közvetlen válasz volt, a második – lehet, hogy Karlstadt írásától függetlenül született, de közvetve mégis azt cáfolja.

Hieronymus Emser (1478–1527) 1522. áprilisában jelentette meg Karlstadt nevezett művének cáfolatát, s védte meg a katolikus egyház tanítását. Karlstadt művét „arrogánsnak” és „Isten egyháza megtépázásának” véli. Emser így vezeti be írását:

Mivel a képek nem tudnak beszélni, én Hieronymus Emser, Isten méltatlan szolgája, szólásra nyitom ajkammat, hogy megvédjem Isten dicsőségét és egyházának szentjeit, különösen Gergely pápát, akit Karlstadt oly arrogánsan megtámadott. Isten kegyelmét, a Szűzanya, Gergely pápa, a menygye seregek és minden jámbor keresztény lélek pártfogását kérem, hogy az egyszerű igazságot írjam le, ami győz majd ezen a „berghardi” doktoron és nyilvános válaszra készíti majd.

Tézisei így hangzanak:

- i. *Hogy vannak képek a templomban és Isten házában helyes, s összhangban van az első parancsolattal.*
- ii. *Hogy vannak faragott és festett képek az oltáron az hasznos és keresztény dolog.*
- iii. *Ezért eretnek és keresztényietlen dolog azokat elmozdítani, mert az Írás, ahogyan mi használjuk, nem ad alapot arra, hogy elítéljük és tiltsuk azokat.*

Logikusan felépített gondolatmenete két részre oszlik: először általában a képek eredetéről, s azon belül is a zsidó, a pogány és a keresztény képek kialakulásáról beszél. A zsidó képek kapcsán szól többek között Enósról (1Móz 4,26), a kerubokról (2Móz 25), a rézkigyóról (4Móz 21). A pogányok valóban bálványimádásra használták a képeket, de a keresztény képek eredete kapcsán Damaszkuszi Szent Jánosra (650–750) hivatkozik, aki az ortodox hitről szóló könyvének IV. részében védelmébe vette a képeket.

Miért használták a régiek a képeket?

1. Mert nem tud mindenki írni.
2. Ezáltal az erényre buzdították az embereket.
3. Ezáltal Istent és a szenteket jobban lehessen tisztelni.
4. Ezáltal jobban hálát adjanak az emberek.

5. Jobban szolgálják Istent.
6. Hogy a szentek még inkább imádkozzanak értünk.
7. Hogy az ő közbenjárásukra elnyerhessük jutalmunkat.
8. Hogy különbség legyen templom és más épület között.
9. Mert a keresztények a tisztelt képeket nem élő dolognak látják, hanem csak Isten és a szeretett szentek típusainak és jeleinek.
10. Ha emberi képeket, szobrokat kiteszünk, miért ne tennénk ki isteniekét?

A könyv második része Karlstadt nézeteinek tételes cáfolata: Emser háromféle kultuszt különböztet meg: a „cultus latrinae” egyedül Istent illeti meg; a „cultus Hyperduliae” Szűz Máriát és végezetül a „cultus duliae” pedig a szenteket.

Karlstadt azt az első hallásra meggyőző dolgot állította, hogy a képek csak Krisztus szenvedésének „hogyanját” mutatják meg, s arra nem válaszolnak, hogy „miért” szenvedett. Emser szerint viszont a szavak is tulajdonképpen ugyanazt teszik, amit a képek: az igazi „miértet” csak a Szentlélek világosíthatja meg. Karlstadt elítéli Nagy Szent Gergelyt, ám arról nem szól, hogy az egyházatyák, beleértve Ágostont is, ezt a nézetet képviselték. A kép Karlstadt szerint „csendes Szentírás”, vagy ahogy a görögök nevezték „élő szentírás” (zoográfia). Elgondolkodtató Emsernek Karlstadttól és az eretnekeket illető kritikája: „magad vagy az idólu, s a bálványok imádója. Amikor egy eretnek új véleménnyel áll elő, s azt gondolja, hogy ez jobb, mint az egyház tanítása, akkor a szívében önmagából farag bálványt.”⁴

Karlstadt nem tartja helyesnek, ha haldoklók kezébe keresztet adnak, hiszen szerinte az csak Krisztus fizikai szenvedését ábrázolja. Emser erre úgy válaszol, hogy nem lehet mindig evangéliumot olvasni, s a gyakorlat azt mutatja, hogy lelkileg igenis számít az, ha a haldokló kezébe veheti a keresztet. Amikor Karlstadt a képekre vonatkoztatja a bálványokra hivatkozó ezékieli ígét (14,7), Emser így dorgálja meg: „Idefigyelj te ariánus, wycliffista, miért fordítod megint ki az ígét: amikor ott bálványokról van szó, te azt a mi képeinkre alkalmazod!”

Emser így summázza a képek használatának lényegét: azok segítik az emlékezést (*memoria*); az írástudatlanoknak helyettesíti a Szentírást (*Biblia Pauperum*), s végül arra indít, hogy kövessük a szenteket (*exitatio*). Összességében az üdvözülés útján adnak segítséget a hívőknek. Vannak persze visszaélések a képekkel. Emser három ilyen említ: 1. Sokszor drágák és túlbonyolítottak a festmények, és így sokat kell fizetni értük. Jobb lenne egyszerűbb képeket kitenni. 2. A festők sokszor Vénuszként ábrázolják a szenteket. 3. Könnyedén hiszünk a csodákban. Ezeket alaposabban kellene megvizsgálni.

Épp a Karlstadt–Emser-vita kellős közepén született meg Luther nagy ellenfele, Johannes Maier Eck (1486–1543), a későbbi augsburgi püspök könyve, amely ezt a címet viseli: *Miért ne mozdítsuk el Krisztus és a szentek képeit?* A könyvből nem derül ki, hogy Eck ismerte-e Karlstadt írását. Ezt is röviden ismertetjük.

⁴ Uo., 77.

Eck szerint Jézussal érvényét veszítették a mózesi rendelkezések, ezért azok a keresztények számára nem mérvadóak. Eck válasza Damaszkuszi Szent János inkarnáció-tanára épül.⁵

A szerkezet

1. Az Ige megtestesülése által a láthatatlan Isten láthatóvá lett, s alkalmas az ábrázolásra.
2. Krisztus volt az első tekintély, aki a szent képeket használta. (Itt Veronika kendőjére utal.)
3. A képek használatáról elsősorban Szent Lukács tanított.

Eck azt hangsúlyozza, hogy Lukács nemcsak evangélista, hanem festő is volt.

4. A képek használata az egyházban régi hagyomány – ezt tanította Eusebius, Augustinus, Jeromos és Ambrosius.
5. A képek használata racionális, mert ezek tanítják a laikusokat és a szentek felé irányítják őket.

A képek a laikusok Bibliája: Nagy Szent Gergelyt, Damaszkuszi Szent Jánost és Nagy Szent Vazult idézi, hogy a képnek adott tisztelet átszáll arra, akit reprezentál.

6. A képek használata racionális, mert segít emlékezni azoknak, akik rájuk néznek. Aki el akarja mozdítani a képeket, az gyengíti a Jézus szenvedésére való emlékezést.
7. Dicséretesek a képek, mert azok további hűséges utánzásra buzdítanak.
8. A képek használata serkenti az áhítatot.

Beda Venerabilis szerint nincs a Szentírásban olyan ige, ami tiltaná a képeket.

9. A képeket ellenzőknek Eck a bizánci és a Nagy Károly-i ikonoklasmust idézi fel.
10. A római pápák helyreállították azokat a képeket, amelyeket a császárok eltöröltek.
11. A képek használata tette lehetővé, hogy a németekre szálljon a birodalom.
12. Katasztrófa történt azokkal a császárokkal, akik elmozdították a képeket
13. Félix, urgeli püspök képellenes teológiáját elítélték.

Alcuin ellenfele volt, s 794-ben a Frankfurti zsinaton ítélték el. Sajnálatos, hogy most, 793 év után újra előjön ez a tanítás.

14. A képek elmozdítói ellen hozott rendeletekről ír, amikor Gergely Serenus Marseilles-i püspökhöz írt levelét idézi.
15. Az ikonoklaszták téves érvelése

Öt szempontot hoznak fel:

- a) A Tízparancsolat.
- b) Ezékiás lerombolta az érckígyót.
- c) Jézus azt mondta a samáriai asszonynak, Istent Lélekben és igazságban kell imádni.

⁵ St John of Damascus, *On Divine Images: Three Apologies Against Those Who Attack the Divine Images*, ford. D. Anderson, New York, St Vladimir's Seminary Press, 1980.

- d) Az ábrázolások nemcsak bálványimádáshoz, hanem obszcén gondolatokhoz is vezetnek.
 - e) Egy zsidóból lett keresztény érveit sorolja fel.
16. Az első érv cáfolata és a képek tiszteletének magyarázata
Nem a képek, hanem az idólumok tiltásáról van szó. Exodus 25-ben a kérbok leírását olvashatjuk.
17. Gondolatok a rézkígyóról – újabb érv amellet, hogy a lélekben és igazságban való imádás nem zárja ki a képek tiszteletét
18. A többi képekkel szembeni érv elutasítása, záró gondolatok
(Vannak olyanok, akiket a képek tisztátalan gondolatokhoz vezetnek, ez helytelen imádkozásuk következménye.
A hívő embernek csak jelek a képek. Utal Jean Gerson „Az egyszerű emberek lelki gyakorlata” c. könyvére, s mondanivalóját úgy summázza, hogy a képek tiszteletét nem kell eltörölni. A képek tiszteletének szerzője Jézus és az apostolok, az őt zsinat.)

Luther első írása Karlstadt ellen (1522. március)

Amikor 1522 első hónapjaiban Luther Wartburg várában György lovag álnéven fordította német nyelvre a Szentírást, Wittenbergből arról érkeztek a hírek, hogy Karlstadt és követői feltűzelték a népet, amely vad indulatokkal szórja ki a képeket és a szobrokat a város templomaiból. Luther félt nyilvánosan mutatkozni; ennek ellenére Wittenbergbe sietett, ahol Böjt első vasárnapjától (*Invocavit*) kezdve nyolc napon át prédikált Wittenberg népének a valódi és a hamis szabadságról. Bölcs lelkipásztori szeretettel szállt szembe a szélsőséges nézetekkel.

A képekről a harmadik prédikáció szólt. Luther ismertette a vitázók érveit és ellenérveit. Józan meggondolásra intett, s mondanivalóját így összegezte:

meg kell hát vallanunk, hogy képeket tartani és készíteni szabad, de imádni nem, s ha valaki imádja a képeket, akkor azokat széttépni is szabad, el kell tüntetni őket, ahogy Ezékiás király (2Kir 18,4) tette, amikor lerombolta a Mózes által épített érc kígyót. Ahogy én tettem, úgy tett Pál is Athénban. Bement templomaikba, megsejmlélte bálványait, de senkit nem vágott szájon, hanem kiállt a piac közepére és így szólt: „Athéni férfiak, mindnyájan bálványokat követtek” stb. (ApCsel 17,22). A bálványok ellen prédikált, de senkit nem ráncigált el erőszakkal. Te pedig oda akarsz menni, és csödületet támasztanál, az oltárokat ledöntened, a képeket meg szétszaggatnád? Azt gondold, hogy le kellene rombolni a képeket? Nem; így csak még szilárdabbá teszed őket. Ha itt le is rombolsz képeket, azt hiszed, hogy Nürnbergben és az egész világon leromboltad? Épp ellenkezőleg!⁶

⁶ Luther Márton, *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének 1522. március 9–16-ig*, Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1994, 22. (LVM 215–240.)

Luther második írása Karlstadték ellen (Írás a mennyei próféták ellen a képekről és a szentségekről, 1525. január)

1524 augusztusában egy Jénában rendezett dispután Luther megpróbálta Karlstadtot visszahódítani a szélsőségektől mentes reformáció oldalára. Miután kísérlete kudarcba fulladt, Luther 1525 januárjában megírja *Írás a mennyei próféták ellen a képekről és a szentségekről* című vitairatát.

Luther rámutat, hogy milyen lényeges különbség van Karlstadt tevékenysége és az önmaga által végzett „képrombolás” között: Luther a bensőben rombolja le hit által a lélek bálványait, Karlstadt külsőleg, a törvény szerint akarja azt végrehajtani.

A képrombolást úgy támadtam meg, hogy először is Isten ígéje által a szívekből ragadtam ki és értéktelen és hitvány dolognak mutattam be [...] mielőtt még Karlstadt dr. a képrombolásról álmodott volna, mert ha a szívekből kiirtatik, akkor semmi kárt nem tesz a szemek előtt. Ámde Karlstadt dr., akinek semmi sem fekszik a szívében, fordítva cselekedett, és a szemek előtt ragadta el azt és a szívekben hagyta.⁷

Mózes törvényére utalva írja:

Azt mondom, hogy Mózes törvénye szerint egy más kép sincs tiltva, csak az Isten képe, az imádás szempontjából. Azonban egy kereszt, vagy más egyéb szent kép birtoklása nincs megtiltva. Nos, rajta, ti képrombolók, csak azért is bizonyítsátok ezt másképpen!⁸

Az Ószövetségben, írja Luther, számos igehely szól arról, hogy Istennek emlékkövet, vagy oltárt emeltek. A parancs arra szól, hogy ezeket imádni nem szabad! A képrombolók rend nélkül, durván járnak el:

...az ő prófétáik odaállnak, kiabálnak és heccelik a csőcseléket, mondván: vágd, tépd, harapd, lökd, törd, zúzd. Taszítsd, taposd, dobd, üsd szájon a bálványokat, ha meg keresztet látsz, köpj szemébe stb. Ennyit tesz Karlstadt módjára elpusztítani a képeket.⁹

Amíg Luther a lelkiismeretet szabaddá tette, Karlstadt a törvény által akarta elérni az célját. Luther szerint a pápa és Karlstadt egyaránt meggyalázzák az evangéliumi szabadságot.

Én a lelkiismeretet és a lelkeket a bűnöktől feloldottnak és szabadnak akarom, ami igazi lelki, evangéliumi prédikátori hivatás, holott Karlstadt tör-

⁷ Luther Márton, *Írás a mennyei próféták ellen a képekről és szentségekről*, 1525. január. in: LVM 4, 223.

⁸ Uo. 224.,

⁹ Uo. 227.

vényekkel foglyul ejti és bűnökkel terheli minden ok nélkül. És ezt még csak nem is Isten törvényével teszi, hanem a maga saját agyrémeivel és gazságaival, így annyira, hogy ő nem csupán az evangéliumtól áll távol, hanem még csak nem is mózesi tanító; és mégis Isten igéjével dicsekszik szüntelen.¹⁰

Luther a keresztény szabadságra Pál apostolnak a Galatákhöz írt levele alapján hivatkozik, s szerint Karstadtban ugyanaz a törvényeskedő galatabeli lélek lakozik, akikre Pál apostol átkot mondott:

Karlstadt dr. Krisztus országától elesett és hitével hajótörést szenvedett, azért minket is ki akar onnét ragadni egyenesen a cselekedetekbe és csupa galatákat akar belőlünk csinálni.¹¹

Ironikusnak véli, hogy a képrombolók az általa fordított Újszövetséget idézik, amelyben illusztrációk vannak. Úgy véli, a képekre szükség van didaktikus megfontolásból, segítségükkel például könnyen lehet tanítani a gyermekeket. Luther elítélte és kritizálta a vallási képek rossz használatát és azt a hamis bizalmat, amit az emberek a képekbe helyeznek. De ha nem rossz használatról van szó, akkor megengedte, sőt buzdította az embereket: használják őket, hogy azok jótékony és nevelő célt fejtsenek ki.

Összefoglalás

Természetesen az még nem teszi Luthert római katolikussá, hogy nemcsak Rómával, hanem a fanatikusokkal is szembe szállt. Valóban, a reformátor Luther nem lett sohasem „újra” római katolikussá. A romanizmusban, akárcsak a rajongásban egy olyan *sensus proprius*-t látott, amely emberi rendelkezésekkel, törvényeskedéssel próbál meg Isten ígéje és a hívő lélek közé ékelődni.¹²

Bár Luther aligha tekinthető esztétának, a *Heidelbergi disputáció* végén mégis eljutott a szép fogalmához. Ezt az emberi és az isteni szeretet közötti különbségben látta: az előbbi csak „megtalálja”, az utóbbi „megteremti” a szeretni valót, vagyis a szépet. S végezetül a reformáció szerint végzetesen eltorzult ikonoklaszta lelkületével szemben védelmébe vette a képeknek a hit számára is építő egészséges használatát. A lutheri reformáció ezért nem vált sohasem művészetellenessé. Az evangélikus templomokban az oltárnak, a képeknek, a szimbólumoknak megvan a saját szerepe; az oltárt nem szorítja ki a szószék, mint a kálvinista templomokban. Luther, a szó szolgája és felszabadítója, maga tervezte vizuális szimbólumát, a „Luther-rózsát”. A képekhez való józan és mérsekelt hozzáállása elősegítette a hit és kultúra egyensúlyának megőrzését. A re-

¹⁰ Uo. 229.

¹¹ Uo., 271.

¹² Walter Mostert, *Az önmagát magyarázó Szentírás: Luther hermeneutikájáról*. Hermeneutikai Füzetek 9. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1996.

formáció nemcsak a hitet elevenítette meg, hanem a hit által megújított művészi formákat is teremtett.

Érvényes ez a lutheri istentiszteletre¹³, amely Luther szerint mise volt, s amely megőrizte az istentisztelet eredeti: a hallható és a látható (ízlelhető!) Ige eredeti egységét. Mindez fokozottabban érvényes a lutheri teológia által inspirált zenére, elsősorban Bach muzsikájára, amelyről azonban e keretek között mi nem tudunk szólni. A „katolikus” Luther témájában hasonlóképpen érdekes lenne felidézni Luther egyéni spiritualitását, zsolozsmázó gyakorlatát, az általa komponált ének- és imádságoskönyvek lelkiségének teológiai és esztétikai egyensúlyát.

Exkurzus. Hitfogyatkozás¹⁴

Textus: Lk 22,31–32 és Lk 18,8

„Simon, Simon, íme a Sátán kikért titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát, de én könyörögtem érted, hogy el ne fogyatkozzék a hited: azért, ha majd megtérsz, erősítsd atyádfiait.”

„De mikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?”

1.

Ma reggel a hitről szeretnék szólni Nektek.

A hit természetéről, mozgásáról, feszültségéről, harcáról, a szép harcról, a hit drámájáról. Isten ígéje segítségével szeretném megosztani veletek azt a keveset, amit ebből a hatalmas kérdésből talán megértettem.

Két szakaszt olvastam fel. Az első Jézusnak Péterrel való beszélgetése közvetlenül az utolsó vacsora után, a Gecsemáné-kertbeli lelki tusa előtt. A nagy hangon fogadkozó Péternek mondja Jézus: „A Sátán kikért titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát, de én könyörögtem érted, hogy el ne fogyatkozzék a te hited!” A másik szakasz szintén Lukács evangéliumából való. Egy példázat után teszi fel Jézus a kérdést: „De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?”

¹³ Vilmos Vajta, *Luther on Worship. An Interpretation*. Philadelphia, Muhlenberg Press, 1954.

¹⁴ Elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarán, hétkedző áhítatként, 1995. március 27-én.

A két szakaszban közös, hogy Jézus felvillantja annak veszélyét, hogy a hit elfogyatkozhat, szinte észrevétlenül kiapadhat, elszáradhat! Mint a homokórában a lefelé pergő homokszemek, a hit is elillanhat! A hit fogyóeszköz!

Ez a veszély fennállhat a világban és egyéni életünkben is.

A világban: „De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?” Ha a tudósok beszélhetnek napfogyatkozásról és holdfogyatkozásról, akkor a hit titkait boncolgatva mi talán beszélhetünk hitfogyatkozásról. A világ – odakint mindig hitetlen – és ez a természetes.

Az elmúlt negyven évben a modern ateizmus „majdnem diadalában” nem az volt a tragikus, hogy „odakint” tombolt az istentelenség, hanem az, hogy a kinti viharnek idebent is sokan áldozatai lettek. A nagy szorongatásban legjobbaink veszték el. Hitek sorvadtak el, gerincek törtek meg. A külső körülmények ma kedvezőbbek, de a veszély ma is fennáll. Ha az egyház idomul a világhoz, s a világot „klerikalizálni” akarja, akkor önmaga szekularizálódik, identitását fokozatosan elveszíti, elgyengíti, elfogyasztja önmagát. Amikor felenged a nyomás, amikor divattá, vagy amikor karrierlehetőséggé lesz a kereszténység, ugyanolyan veszélybe kerülhetünk, mint a nyomorgatás idején. És ilyenkor beteljesedik Jézus mondata: „De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?”

2.

De most tegyük félre az elvilágiasodott egyházzal szóló víziót, s irányítsuk arra figyelmünket, hogy milyen szerepet játszik a hit egyéni életünkben.

Mi a hit? – kérdezzük először.

Válaszunk: a hit nem természetes dolog, sőt! Bátran mondhatjuk, hogy a hit egyenesen természetellenes! A kereszténységbe, a református, vagy evangélikus egyházba bele lehet születni – a hitbe viszont nem lehet beleszületni! A Zsidókhoz írt levél szerzője szerint: „A hit pedig a remélt dolgokban való bizodalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.”

Induljunk ki abból, hogy a hit meggyőződés (a görögben: elenchos = bizonyosság, igazolódás). Gondoljunk bele: minden meggyőződést megelőz a gondolkodás, igazságkeresés, egy szellemi-lelki harc. A meggyőződés egy gondolati harc eredménye.

A hit gondolkodásmódunk megváltozása, meta-noia, szemléletünk, életvitelünk 180 fokos fordulata. A hit tehát harc eredménye. Olyan küzdelemé és birkózásé, mint amilyen Jákob tusakodása volt az angyallal.

A hit, a meggyőződés akkor lesz az enyém, ha Jákobbal együtt felismerem: akkor vagyok győztes, ha elfogadom, hogy legyőztem. Akkor nyerem el identitásomat, ha felismerem, hogy Istené vagyok. Amint John Donne írja: „ha gúzsba nem kötsz, nem leszek szabad/ sem szűz, ha nem megejtve általad!”

A hit azonban egyúttal a meggyőződés után: bizalom (görögül: hypostasis). A hit bizalommal egy irányba fordulás, szent egy-ügyűvé válás. A hit nem más, mint valamin csiüngen, tapadni, lógni. A hit ahhoz az emberhez hasonlít, aki a szántóföldben elrejtett kincset talál, mindenét eladja, és megveszi a földet. „Ahol a ti kincsetek, ott van a ti szívetek” – mondja Jézus (Mt 6,21). Tehát a hit nemcsak az értelemnek, hanem a szívnek és az akaratnak egy irányba történő odafordulása.

3.

Azonban a dolog itt még nem ér véget. A hitnek története, sőt egyenesen drámája van. Amiről eddig szoltam, az csak az első felvonás volt. A hit megszerzésénél csak egy dolog nehezebb: a hitet megtartani. Ez a feszültségteli harc a hit drámájának második felvonása.

Jézus fizikai közelségében a tanítványok fogadkoztak. Péter ezt mondja: „Uram, kész vagyok veled menni, akár a börtönbe, vagy a halálba is.” Jézus azonban tudja: amint a Magvető jó magot vet a földbe, az Ellenség azonnal megjelenik, és konkolyt szór a búza közé.

Hallani olyan divatos tévtanítást, hogy „nincs Sátán”, csak Istenben kell hinni, nem a Sátánban! Jézus pedig világosan beszél arról, hogy ahol ő dolgozik, az Ellenség ott azonnal működésbe kezd!

„A Sátán kikért titeket, hogy megrostáljon, mint a búzát.” – A kép Jób könyvét idézi fel: A Sátán bejáratos volt az Úrhoz, az Úr példaképpen dicséri a feddhetetlen hitű Jóbot, a Sátán szerint viszont mindez csak annak tulajdonítható, hogy Jóbnak mindegy megvan. Ezek után a Sátán „kikéri” Jóbot. Az Úr: „Mindenét kezedbe adom, csak ő magára nem vethetsz kezet!”

Félelmetes kép! Az Úr kiszolgáltatja Jóbot a Sátánnak! Jézus szerint Pétert is! Mindnyájunkat kiszolgáltat nekik! A Sátán jogot formálhat ránk!! Ennyire elhagy bennünket az Isten? Igen. S ha egyedül szállunk szembe a Sátánnal, akkor természetes, hogy megsemmisülünk és elveszünk. A Biblia nyelvén ez a kárhozat. „Olyanok leszünk, mintha nem lettünk volna.” (Abdiás)

4.

Ám igénkben ezt olvassuk: „De én könyörögtem érted, hogy el ne fogyatkozzék a te hited.” Nem egyedül harcolunk. Jézus küzd mindannyiunkért. Az erőszaknélküliség fegyverével: az imádsággal. Mi önmagunkban gyengék vagyunk, még saját hitünkre sem építhetünk. Péter is még fogadkozása estéjén megbotlott: háromszor tagadta meg Mesterét. De Krisztus könyörgött a hitéért, s ezért Péter felállhatott. Ha Rá néziünk, tudunk tengeren járni. Ha „rajta csüngünk”, akkor segít, hogy megálljunk a hitben! De ha tekintetünket levesszük róla, elsüllyedünk és elveszünk. A Bibliában nemcsak a megbotló Dávidokról, Péterekről hallunk, hanem Bálámokról, Júdásokról, a hit nagy hajótöröttjeiről. Akik magasan voltak és mélybe zuhantak. Ma is vannak „hivatalból hívők”, „Bálámok”, akiknek a hite már nem Krisztuson csüng, hanem valami egészen más.

Vigyázzunk mi is, hogy megtartassunk! A hit feszültségét ne-hogy elveszítsük! Nehogy unalmas megszokássá váljon a hitünk! Nehogy üres, sztereotip alkalmakká váljanak áhítataink! Nehogy természetessé válják a hit! A hit nem natura (természet), hanem gratia (kegyelem).

Pál apostol is figyelmeztet, hogy „aki áll, el ne essék” (1Kor 10,12). Az értünk imádkozó Jézuson kell csüngeniünk, belé kell kapaszkodnunk, hogy megálljunk, megmaradjunk, megtartassunk a hitben, és el ne vesszünk.

Adja Isten, hogy életünk végén Pál apostollal együtt mi is elmondhassuk: „Ama nemes harcot megharcoltam, a hitet megtartottam, és végezetül eltétetett nékem az élet koronája.” Ámen.

9. TEDD A SZEMEDET A FÜLEDBE! (AZ IGEHIRDETÉSRŐL)

Több okból is nagy fába vágja a fejszéjét, aki az „igehirdető Lutherről” kíván írni. Csepregi Zoltán és Horváth Orsolya válogatásában és szerkesztésében elérhető a *Luther Válogatott Művei* (LVM) 6. kötete,¹ mely mintegy hatvankét igehirdetést közöl huszonhárom fordítótól. A kötethez írt szerkesztői előszón túl több, a témánkban megjelent néhány magyar nyelvű cikket² is idézünk néhány külföldi szaktanulmánnyal³ együtt. Először az igehirdetés műfajáról szólunk.

Az igehirdetésről általában

Isten igéjének hirdetése mindenekelőtt szóbeli tevékenység.⁴ Az ige természete kívánja ezt meg. Hitünk alapja, hogy Isten beszél hozzánk, megszólít bennünket. Jézus is szóban, elsősorban példázatokban tanított. Tanítványainak sem mondta azt, hogy írják meg mindazt, ami vele történt, és amit ő tanított, hanem azt a parancsot adta nekik, hogy hirdessék az örömhírt és tegyenek tanítvánnyá minden népet.

Az örömhír hatékony terjesztése érdekében azonban az apostolokat – hitünk szerint – Isten Szentlelke arra indította, hogy foglalják írásba is az evangéliumot. Az írásbeliség, ami jelek segítségével rögzíti a kimondott szót, ezért tulajdonképpen átmeneti állapot. Az írott ige – bármennyire is szakrális, vagy talán éppen ezért – nem marad nyugton a papíron, nem hagyja magát könyvbe zárni, hanem azt kívánja, hogy ismét beszéddé váljék, hirdetessék. Az írott szónak az írásbeliség átmenetisége után tehát ismét élő szóvá (igévé) kell alakulnia, ami megszólít bennünket, Isten elé állít, és döntésre készítet. Ez az igehirdetés történik a próféták, az apostolok, és az egyház története során minden *minister verbi domini*, Isten igéjének szolgája által.

Luther számára a Szentírás, s azon belül az evangélium, nem könyv volt, hanem „élő hang”. *„Tagadhatatlan, hogy Isten szóban hirdetett igéje a leírt betűhöz*

¹ LVM 6.

² Ottlyk 1962; Véghelyi 2012a, Véghelyi 2012b.

³ Old 2002, Meuser 2003.

⁴ Itt egy korábban megjelent néhány tanulmányom bekezdését használtam fel. Fabiny 2010, 51–52.

képest némileg több étellel bír”;⁵ s ezt a *viva vox evangelii*-t kellett meghallani az ige hirdetőjének és átadnia azt az ige hallgatójának; hiszen a hit hallásból van, s a hallás az Isten igéjének a hirdetése által (Róm 10,17).⁶ Így fogalmazott Luther: „*a fül a keresztény ember igazi érzékszerve*”; más helyen így ír: „*Ne a szemeddel keresd Krisztust, tedd inkább a szemedet a füledbe... Isten országa halló ország, nem látó ország*.”⁷

Bibliafordításai előszavában írja Luther, hogy nem négy, hanem mindössze egy evangélium létezik. Ez az evangélium nemcsak az Újszövetségben található, hanem ott van az Ószövetségben is, például akkor, amikor Dávid legyőzi Góliátot és örömeiben felkiált. Az evangélium ugyanis nem más, mint egy győzelmi kiáltás. A kiáltás pedig hang, amit nekünk is meg kell hallanunk. Krisztust nem lehet kívülről, külsőleg megismerni, mert Krisztus nem törvény. Így ír Luther: „*Csak akkor ismered meg az evangéliumot, amikor meghallod azt a hangot, hogy Krisztus a Tiéd: életével, tanításával, halálával, feltámadásával és mindenével együtt*”. Amíg Ágoston a szemet kapcsolta össze a szívvel, addig Luther a hang és a szív között létesít ilyen kölcsönös kapcsolatot: „Amit a hang *vocaliter* kimond, azt a szívben *vitaliter* kell megérteni”. A lélek betűvé lett, de ez a betű azt igényli, hogy ismét lélekke váljon, hangsúlyozta Gerhard Ebeling, aki Lutherban az „Új hermeneutika” előfutárát látta.⁸

Ugyanakkor a rajongó Müntzerékkal szemben, akik elvetették az Írást, mondván, hogy az csupán betű, Luther az Írás szükségességére hívta fel a figyelmet, hiszen ez az a pólya, ami Krisztust hordozza: „*ha az Írás mélyére hatolsz, akkor megtalálod benne Krisztust és az ő igéjét. Lehet, hogy csupán haszontalan, üres és törött szalmaszálnak tűnik majd a számodra, de higgy nekem: micsoda hatalmas erőt hordoz! ...Mert ahol az Írás, ott Isten is jelen van, mivel hozzá tartozik és az ő ismertetőjele, és ha befogadod, akkor magát Istent fogadtad be*.”⁹

Luther a professzor-prédikátor és a prédikáló professzor

Luther egyszerre volt reformátor, teológus, bibliafordító, hitvitázó, énekszerző, lelkigondozó, néptanító (katekéta), élénk levelező, asztali beszélgetések irányítója, de mindenekelőtt igehirdető. Amikor Luther Ágoston-rendi szerzetesként 1512-ben a hét évvel korábban alapított Wittenbergi Egyetemen a Szentírás professzora lett, előjárója, Johannes Staupitz kérésére a rendházban prédikátori feladatot is kapott. Valószínűleg ugyanebben az évben (1512) kezdett el a városi plébániatemplomban is prédikálni, az egyetemalapító Bölcs Frigyes ugyanis összekapcsolta az egyetemet a káptalannal és a wittenbergi városi templommal.¹⁰

⁵ LVM 6, 429.

⁶ LVM 6, 2015b,13.

⁷ Idézi Gilman, *Iconoclasm and Poetry in the English Reformation: Down Went Dragon*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1986, 36.

⁸ A fenti idézetek forrása Fabiny 1998, 217–223.

⁹ LVM 6, 431.

¹⁰ LVM 6, 12.

Luther előadásai igehirdetések és az igehirdetési professzori előadások voltak, ám úgy beszélt, hogy a szavait mindenki felfoghassa és érthesse.

Az amerikai Luther kutató, Fred Meuser szerint Luther egész életében mintegy 4000 prédikációt tartott, s ebből 2300 maradt fenn. A fennmaradt adatok szerint a legtöbb prédikációt 1528-ban mondta el (kb. 200-at), de évente minimum 43 alkalommal (1540) vagy 46 alkalommal (1522) hirdette az igét.¹¹

A homiletika (az igehirdetés tudománya) általában megkülönbözteti a *sermo* és a *homília* műfaját,¹² az előbbit ma inkább egy-egy témáról (halál, üdvösség stb.) szóló (tematikus) beszédnek, az utóbbit pedig versről-versre haladó igemagyarázatnak tekintjük.¹³ Sokszor egybefolyik a bibliamagyarázat és a prédikáció műfaja, sőt Luther esetében sem véletlen, hogy első egyetemi előadásait ezekről a bibliai könyvekről tartotta: Zsoltárok könyve (1513), Római-levél (1515), Galata-levél (1516). Ebben az időben a német misztika (Johann Tauler) is hatott rá; s ennek nyomai érezhetők a Krisztus szenvedéséről és a keresztről szóló prédikációiban.

Luther igehirdetői stílusa

Luther tudta, hogy az igehirdetőt nem a saját eszméi, hanem Isten beszéde ösztönzi, formálja és irányítja. Ezért bátran mondhatjuk: Isten igéjének hirdetése is Isten igéje. Luther ugyanazzal a bátorsággal (parrhesia) beszélt, mint Pál apostol (2Kor 2–3). Számára az igehirdetés nemcsak buzdítás, nem is csupán tanítás, még csak nem is e kettő együtt, hanem csatátér; nevezetesen a lelkekért folytatott apokaliptikus harc, ahol a menny és a pokol kozmikus erői feszülnek egymásnak, s ebben a harcban Isten igéje a fegyver.¹⁴

Sokan úgy gondolják, hogy Luthert csak Pál apostol teológiája foglalkoztatta, mivel az evangéliumokról kevesebbet prédikált. Ám ennek épp az ellenkezője igaz. Mindössze harminc igehirdetése maradt fenn a Római levélről, de több mint ezer a szinoptikus evangéliumokról, s több száz János evangéliumáról: például az 1531/32-es évben Luther mintegy másfél éven keresztül prédikált János evangéliumának 6–8. fejezeteiről.¹⁵

Luther arra is panaszkodott, hogy a papok sokszor lusták; nem imádkoznak, nem olvasnak, nem kutatják az Írás értelmét, pedig nem lehet eleget olvasni az Írást, hogy megértsük, nem lehet eléggé megérteni, hogy tanítsuk, nem lehet eléggé tanítani, hogy megfelelően tudjunk élni.¹⁶

¹¹ Meuser 2003, 136.

¹² <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/bblitem/kg1996b.pdf>

¹³ Ittész, 2011, 11.

¹⁴ Meuser 2003, 137. „He served as if the sermon was not a classroom but a battleground! Every sermon was a battle for the souls of the people, an apocalyptic event that set the doors of heaven and hell in motion, part of the continuing conflict between the Lord and Satan. The Word is God's sword in this cosmic warfare through which the power of Christ invades life today”.

¹⁵ Meuser 2003, 138.

¹⁶ Meuser 2003, 141.

Egy reá jellemző, igen találó képpel Luther a Szentírást egy nagy fához hasonlította, s az igehirdető feladatát abban látta, hogy ezt a nagy fát meg kell rázni, s akkor majd csak úgy maguktól hullanak róla a gyümölcsök.¹⁷ Sohase a prédikáció szabjon határt az igének, hanem az ige vezesse az igehirdetést. Az igehirdetőnek meg kell találni a textus magját vagy fókuszát, s azt kell érvényesíteni, kibontani, pontosabban: nem szabad akadályozni, hogy az kibontakozzon. A jó igehirdetőben megszűnik, legalábbis átlátszóvá válik az igehirdető személye. „Általában eltemetem magamat a prédikációimban, hogy csak a textus szóljon, s aztán azt mond hassák az emberek: »de jó prédikáció volt ez!«”¹⁸

Luther prédikációi szövegközpontúak voltak; felismerte, hogy nemcsak a Szentírás bővelkedik szójátékokban, hanem az igehirdetőnek is számtalan alkalmat nyújt a szavakkal való játékra, a paradoxonok felvillantására, amelyek célja, hogy elgondolkodtassák a hallgatót. Luther stílusára általában jellemző, hogy egy drámai helyzetet jelenít meg, s vibráló, erőteljes szavai nem hagyják nyugton a hallgatóságot, hanem arra kényszerítik őket, hogy a dráma részesei legyenek.

Igehirdetési típusok Luthernél

Ha Luther prédikációit rendszerezni szeretnénk, akkor provizórikusan a következő csoportosítást állapíthatjuk meg:

1. Tematikus prédikációk: Krisztus szenvedéséről (10),¹⁹ szentségek (10, 15, 16, 84), átok (18), halál (18). A prédikációk számozása az LVM kötetek számozását követi. A tematikus prédikációit Luther pontokba szedi.²⁰
2. Tanítói-kateketikai prédikációk: *Tízennégy vigasztaló kép*, Tízparancsolat, Hiszekegy, imádság.²¹
3. *Lectio continua*: a hét minden napján tartott sorozat (pl. A hegyi beszéd-ről, 1530.)
4. Nagy ünnepek alkalmából egy héten át naponta (délelőtt és délután is) tartott igehirdetések (1529-es Nagyheti prédikáció).
5. Az egyházi év vasárnapjaira szóló posztillák.

¹⁷ Meuser 2003, 141.

¹⁸ Idézi Meuser 2003, 142.

¹⁹ A zárójelbe tett számok az LVM 6-ban található prédikációk sorszáma utalnak.

²⁰ LVM 6-ban betűvel írja ki az igehirdetés pontjaiként feltüntetett számokat, ami némileg nehezíti az áttekinthetőséget és az olvasást. A korábbi magyar kiadások és az amerikai kiadások is általában csak a számokat írták ki.

²¹ LVM 5, 97–98.

A tematikus prédikációk: Krisztus szenvedéséről, a bűnbánat, a keresztség és az úrvacsora szentségéről (Ld. az Egy testté a szentekkel című fejezetben)

A halálra való készülődésről

Korai prédikációiban Luther a szavakkal leírt képekkel kívánt tanítani, s ezeket a képeket nagyon kifinomult retorikával igyekezett olvasójának lelkébe vésni. Ezeket a prédikációkat akár meditációknak is nevezhetjük. Nagy népszerűségnek örvendtek, külön és gyűjteményes formában is számtalanszor kiadták őket. Tanulmányozásuk kincsesbányát jelenthet a ma egyre inkább hangsúlyozott lutheri spiritualitás (lelkiség) megismeréséhez és gyakorlathoz.

A halálra felkészítő, vigasztaló, bátorító *sermo* megírására Luther 1519 tavaszán Bölcs Frigyes választófejedelem tanácsosától kapott felkérést, amikor az uralkodó megbetegedett. Az elmúlt években Ittzés Gábor több tanulmányt is publikált az *Ein Sermon von der Bereitung zum Sterben* című prédikációról (LVM 6,111–124). 2011-ben a *sermo* szerkezetéről és a retorikai eszközeiről írt tanulmányában rámutatott a *sermo* performatív karakterére, fúgaszerű szerkezetére, a halmozás alakzataira, amelyek jól illeszthetők a tematikus mondanivalóhoz.²² Legutolsó tanulmányában Ittzés Gábor a meghalásról szóló *sermo* képvilágát egyenesen a középkorra visszanyúló *ars moriendi* lelki buzdításokat tartalmazó képeskönyv-hagyománnyal hozta összefüggésbe.²³ Így fejezi be Luther a 20 pontból álló lelki buzdítást: „ügyni kell arra, hogy a szív nagy örömevel köszönjük meg igazán Isten akaratát, hogy a halállal, a bűnnel, a pokollal szemben olyan hatalmasan gazdagon és mérhetetlen kegyelemmel és könyörülettel viseltetik irántunk. Nem szabad tehát annyira félni a haláltól. Egyedül Isten kegyelmét kell dicsérni és szeretni, mert a szeretet és a dicséret nagyon megkönnyíti a halált.”²⁴

Tanító-kateketikai prédikációk

A kateketikai prédikációk szükségességére már Erasmus is figyelmeztetett,²⁵ de a reformáció a kateketikai-prédikációk nélkül nem érthette volna el célját. He-lyes az a megállapítás, hogy a 16. században még „káté-kereszténységről” kell beszélnünk, s majd csak a 18. századi pietizmussal jelenik meg a „bibliaolvasó” kereszténység.²⁶

²² Ittzés 2011, *Christum treyben*, 10–18.

²³ Ittzés, *Luther sermoja*, 2015, 4–17.

²⁴ LVM 6, 124.

²⁵ Hughes Oliphant Old, *The Reading and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church*, Vol. 4. *The Age of the Reformation*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 2002, 16.

²⁶ Csepregi 2000, 51–55.

Ebbe a műfajba sorolhatjuk a Tízparancsolatról, a Miatyánkról és a Hiszekegyről, a Tizennégy vigasztaló képről,²⁷ az imádkozásról szóló²⁸ és az 1522-ben elmondott Nyolc böjti prédikációt²⁹.

Tizennégy vigasztaló kép

Hasonlóképpen egyszerre prédikáció és vigasztaló irat a nem sokkal később, 1520-ban publikált, szintén Bölcs Frigyesnek ajánlott *Tizennégy vigasztaló kép* (*Tessaradecas consolatoria*), amely először latinul, majd hamarosan német nyelven is elterjedt. Bölcs Frigyes a szenteket tisztelő ereklyegyűjteményéről volt híres, Luthert azonban védelmébe vette, igehirdetéseit a wittenbergi vártemplomban rendszeresen hallgatta. Luther pedagógiájának, tapintatos lelkigondozásának jó példája ez a tizennégy kép. A bajba jutott embereknek a középkori egyház tizennégy szent segítségül hívását javasolta; s ezeket képeken, domborműveken két sorban, egymás alatt helyezték el. Luther azért vázol fel szintén tizennégy képet, hogy az evangéliumi vigasztalás kiszorítsa a babonás hitet.

Így épül fel szerkezetileg a Tizennégy vigasztaló kép.³⁰

A rossz bennünk	A rossz előttünk	A rossz mögöttünk	A rossz alattunk	A rossz bal felől	A rossz jobb felől	A rossz felettünk
A jó bennünk	A jó előttünk	A jó mögöttünk	A jó alattunk	A jó bal felől	A jó jobb felől	A jó felettünk

Tanítás a keresztény szabadságról: Invocavit-prédikációk

A wormsi birodalmi gyűlés drámai pillanatai után Luthert a barátai látszólag „elrabolják”, s saját biztonsága érdekében Wartburg várába viszik, ahol álruhás György lovagként (Junker Jörg) nemcsak az Újszövetség – először 1522 szeptemberében megjelenő – fordításán dolgozik, hanem széles körű levelezést folytat, s mindenekelőtt: prédikál. Amikor 1522 első hónapjaiban Luther Wartburg várában fordította német nyelvre a Szentírást, Wittenbergből arról érkeztek hírek, hogy Karlstadt és követői feltűzelték a népet, amely vad indulatokkal szórja ki a képeket és a szobrokat a város templomaiból. Luther ekkor döbbenetes erejű igazságot mond ki: „Nem mi vagyunk egyedül hivatottak a mennybe jutni, hanem azokat a testvéreinket is magunkkal kell vinnünk, akiket most nem tartunk barátainknak.”³¹

A reformátor zseniális retorikával állítja Wittenberg népét a radikálisokkal szemben a saját oldalára. Látszólag az önidentitás szerénytelen megnyilvánulá-

²⁷ LVM 5, 97–202.

²⁸ LVM 5, 655–675.

²⁹ LVM 6, 215–238.

³⁰ LVM 5, 159–202.

³¹ LVM 6, 217.

sával van dolgunk. Luther tisztában volt azzal, hogy neki kell újra kézbe venni és irányítani a megreformált kereszténység ügyét, s ismét az ő személyes vezetésére van szükség: „Vannak, akik sebesen tudnak rohanni, mások jól futnak, ismét mások alig vánszorognak. (vö. Ézs 40,31) Ezért nem szabad saját erőnkre tekinteni, hanem a testvérünkére, hogy az ördög szét ne tépje a hitben gyengét, ha az követni akarja az erőset. Ezért, kedves barátaim, kövessetek engem, én még sohasem hibáztam el. Én voltam az első, akit Isten erre a küzdőterre állított.”³²

Luther a krisztusi szabadság nevében szól bölcsen arról, hogy mily veszélyt jelenthet a szabadság törvényéből a törvény szabadságát teremteni: elvakult cselekedettel képeket rombolni és szobrokat dönteni. Ha valaki felfedezi az ígét, akkor az majd elvégzi, megcselekszi az Isten akaratát; az embereknek ebben nem kell Istennek „besegíteni”.

Luther a képek kapcsán elmondja, hogy azokat imádni nem szabad, de nem szükséges feltétlenül lerombolni őket.³³ Hittel, a hitbe lehet csak egyedül érvelni, s hagyni, hogy az ige elvégezze a maga dolgát és megváltoztassa az emberi szívet.

***Lectio continua*: Egy ünnepi hét minden napján tartott sorozat (1529-es nagyheti prédikáció)**

A lutheri (és a reformáció-korabeli) igehirdetés eredetisége és hatása abból a formai kettősségből fakad, hogy egyszerre ciklikus (a liturgikus év szerint követi az ősegyház lektionáriumait: az evangéliumokat illetve az episztolákat); másrészt „szekvenciális”, azaz az igehirdető folyamatosan (egymást követő napokon vagy heteken keresztül) prédikál egy témáról, egy bibliai szakasról, vagy akár egy egész bibliai könyvről. Luthernél mindkettő megvolt (sokszor egymás mellett párhuzamosan: vasárnap az előírt textusról, a hét napjain pedig folyamatosan egy-egy igeszakasról vagy témáról prédikált).

Ez a *Lectio continua*, azaz egymás után folyamatosan tartott igehirdetések: a Miatyánkról³⁴; A hegyi beszédéről;³⁵ vagy a Ján 3,16-ról 1532-ből.³⁶ Az Evangélikus egyházban a pietizmus idején – például Szeniczey Bárány György (1682–1757) –, illetve a 20. századi evangelizációk korában Túróczy Zoltán (1893–1971) gyakorlatában volt ez gyakori igehirdetés-típus.³⁷ Az ilyen folyamatos prédikációk lehetővé teszik az igehallgató gyülekezet számára, hogy az ígét, vagy témát egy folytatásos regény izgalmával követhesse.

Wittenberg városi lelkésze Johannes Bugenhagen (1485–1558) 1530 októbere és 1532 áprilisa között Lübeckben tartózkodott, s távollétében Luther vállalta

³² LVM 6, 217–218.

³³ Luther és a reformáció korának képvitéihez ld. e kötet korábbi tanulmányát; Fabiny, „Vita a képrombolókkal”, 49–59.

³⁴ LVM 5, 97–151.

³⁵ LVM 6, 381–419.

³⁶ LVM 6, 432–448

³⁷ Fabiny 2010, *Túróczy Zoltán*, 51–52.

a rendszeres igehirdetés szolgálatát Wittenbergben. Másfél éven keresztül hente kétszer is prédikált: szerdánként a hegyi beszédet, szombatonként János evangéliumát magyarázta. Amikor Luther *A hegyi beszéd* boldogmondásaiban a tiszta szívűekről szólt és bírálta a farizeusokat, nem restellte keményen bírálni egyházi előljáróit: „Éppen így járnak el a mi egyházi vezetőink is, akik láthatóan szép, tiszta életet élnek, és mindnyájan ájtatos tekintettel és külsővel mennek a templomba, hogy az ember szinte örömmel nézi őket, és nevetni támad kedve. Ám Krisztus nem efféle tisztaságot kér tőlünk, hanem azt akarja, hogy a szívünk legyen tiszta, még akkor is, ha külsőnkben egy hamuvödörre hasonlítunk a konyhában, ami piszokkal van tele, és csupa tisztátalan munkához használják.”³⁸ Az angol Biblia első jelentős, 16. századi fordítója, a mártír William Tyndale (1493?–1536) Luthernek ezt a magyarázatát vette alapul, amikor megírta saját, angol nyelvű kommentárját *A hegyi beszéd*ről 1531-ben *An Exposition Upon Matthew, VI, VII Chapters of Matthew* címen.³⁹

Nagyünnepek alkalmából egy héten át naponta (délelőtt és délután is) tartott igehirdetések (1529-es nagyheti prédikáció)

1529. március 21. és március 31. között Nagyhéten Luther Virágvasárnaptól kezdve egészen a Húsvétot követő szerdáig mintegy tizennyolc prédikációt mondott el, átlagosan napi kettőt. Érdekes, ha az egész sorozatot végigolvassuk, az a benyomásunk támad, hogy a nagyhét elején még káté-ízű, didaktikus vagy moralizáló Luther hangja, ám a „három szent naphoz” érkezve egyre erőteljesebben hangzik fel az evangélium. Személy szerint sajnálom, hogy az LVM 6-ba nem került bele a Nagycsütörtök délutáni igehirdetés,⁴⁰ ebben ugyanis Luther meghökkentő erővel szól a lábmossásról, a Sátán pervertáló erejéről, s Júdás „borzalmas esetéről”. Még utal erre a nagypénteki beszédében is: „Amikor pedig Júdás, aki őt elárulta, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, visszavitte a harminc ezüstöt a főpapoknak és a véneknek, és ezt mondta: Vétkeztem, mert ártatlan vért árultam el (Mt 27,3–4). Az ilyen bűnvallónak ilyen gyóntató dukál. Jóllehet beismeri bűneit, de nem azok előtt, akiknek az evangélium révén parancs adatott a megbocsátásra, hanem azokhoz megy, akik még az övénel is nagyobb bűnt követnek el.”⁴¹

Krisztus kereszthalála kapcsán Luther ismét hangsúlyozza a *deus absconditus*-ban megnyilvánuló látszat és isteni valóság szöges ellentétét. A „zsidók királyának mondott” Jézust leköpdösik, kigúnyolják, ő a világ szemében felforgató, s akik gúnyolják, nem tudják, hogy ő valóban a zsidók királya, akit nemcsak a világ számára, hanem sokszor a saját követői elől is elrejt az Isten.⁴²

³⁸ LVM 6, 406.

³⁹ Fabiny 2007, *Lelki Izsák Ábrahám kútjánál*.

⁴⁰ Luther 1999, *The 1529 Holy Week and Easter Sermons*. 81–87.

⁴¹ LVM 6, 301.

⁴² LVM 6, 306.

A nagypénteki igehirdetésben Luther drámai erővel jeleníti meg a rejtett, de hatalmas evangéliumot: a megtérő lator hitét. „A Bibliában egyetlen példa sem ad nekünk annyi vigasztalást, mint éppen ez. A lator kínok között vergődik, tehát el kellene keserednie. Ám ő mégis igehirdetővé válik, ... sőt száját megnyitva vallást tesz Krisztusról a főpapok és írástudók előtt. Ők csak szitkozódnak és semmibe veszik Krisztus fenségét, míg a latornak olyan merész a szíve, hogy semmibe veszi a Krisztust ért gyalázatot. Ez maga a hit! Mély benyomást kelt, ha mindenki egyöntetűen elmarasztaló ítéletet hoz, ám a lator egyedül, mindenkivel ellentétben alakítja ki a saját véleményét ... Ez a lator lett az első szent az Újszövetségben Krisztus szenvedése által, hiszen Krisztus érte imádkozott a kereszten.... Amilyen egyszerűen ragaszkodik Krisztushoz, úgy vallja meg az összes bűnét, és egyedül a kegyelembe kapaszkodik. Ez nehezebbre esik az emberi természetnek. Ilyen hitvallást tett hát a lator, mely vigasztaló példaként szolgál az egész világ számára.”⁴³

Az egyházi év vasárnapjaira szóló posztillák

A posztillák nem feltétlenül elmondott, hanem leírt, s olvasásra – gyakran otthoni áhítatra – szánt, meglehetősen terjedelmes prédikációk. Az LVM 6. válogatása hatvankét prédikációja közül negyvenkettő az egyházi esztendő valamelyik vasárnapjához, illetve ünnepéhez kapcsolódó igehirdetés. Bár ez részben a *lectio continua*-ra igaz, Luther posztillái legtöbb esetben az igét versről-versre kifejtő („hasogató”), úgynevezett expozitorikus bibliamagyarázatok (*Schriftauslegende predigt*), amelyek olvasása és tanulmányozása páratlan kincsbánya azoknak, akik a bibliai értelmezési hagyományokkal (hermeneutikával) foglalkoznak.

Luther a wartburgi „fogsága” alatt írja meg az ádventi, illetve a karácsonyi posztillákat, amelyeket „wartburgi posztilláknak” is neveznek. Később bekerült a válogatásba az 1521. december 21-én, ádvent 2. vasárnapján az „idők jeleiről” elhangzott igehirdetése, amelynek textusa Jézusnak a Lukács szerint feljegyzett apokaliptikus beszéde (Lk 21,25–33).⁴⁴

A posztilla hagyományos bibliamagyarázat; eredeti jelentése *post illa verba domini*: „az Úr ezen igéi után”, vagyis az evangéliumi szakasz elhangzása után lejegyzett magyarázatok voltak, s a műfaj Nagy Károly császár idejéből ered.⁴⁵ (Ha csak írásban készült el, akkor nem volt előtte felolvasás, hanem csak odamásolták az evangéliumi szakaszt. Ha elhangzott prédikációt jegyeztek le, akkor természetesen előtte került sorra a felolvasás.) A középkorban jól ismert műfaj volt ez, Luther posztillái egyaránt tartalmazznak elmondott sermokat; s olyanokat, amelyeket csak írásban készített; ezek rendszerint az ádventtel kezdődő egyházi esztendő egyik vasárnapjára vagy ünnepére készültek. Luther prédikációinak 1905-ös amerikai szerkesztője J. N. Lenker négy korszakot különböztet meg a

⁴³ LVM 6, 309–312.

⁴⁴ LVM 6, 184–204.

⁴⁵ Véghelyi 2012b, 33.

posztillák keletkezéstörténetében: 1.) 1520–1527 között maga Luther írta ezeket és a nyomda számára ő készítette elő; 2.) 1527–1530 között Stephan Roth volt a szerkesztő; 3.) 1540–1544 között Caspar Cruciger szerkesztette azokat; 4.) A Luther halála utáni kiadások. Luther azért írta ezeket a posztillákat, mert a korabeli német papok nem tudtak prédikálni, s Luther ez által is védekezett mind a római, mind a szektariánus rajongó igehirdetőkkel szemben.⁴⁶

Csepregi Zoltán figyelmeztet, hogy különbséget kell tennünk a „német” (wartburginak is nevezett) karácsonyi posztilla és a házi posztilla műfaja között.⁴⁷ Még a worms-i utazása előtt latinul írta meg azokat; ám Wartburgban már németül magyarázta az ádventi időszakra szóló evangéliumokat és episztolákat. Később „ezeket a kiadványokat rongyosra olvasták”.⁴⁸ Az Újszövetség fordításával egy időben készültek a német nyelvű ádventi posztillák.

A karácsonyi posztilla bevezetése „Mi az evangélium?” címen jelent meg 1521. november 21-én,⁴⁹ s Mansfeld grófjának, Albertnak ajánlotta. 1522-re tehát megjelent a karácsonyi posztilla, 1525-ben a böjti posztilla. Stephan Roth előbb a nyári posztillákat adta közre (1526), majd a már korábban megjelent téli posztillákat (1528).

A Szentháromság vasárnapja utáni időszak igehirdetései, az úgynevezett nyári posztillák 1544-ben jelentek meg Caspar Cruciger gondozásában, Luther ajánlásával. Ugyanebben a kötetben jelentek meg a házi posztillák Georg Rörer és Vet Dietrich összeállításában. Magyarul Zábrák Dénes fordításában 1895-ban a „Házi kincstár”-sorozatban, majd 1903-ban a Farkas Endre előszavával jegyzett „Protestáns házikincstár”-sorozatban jelent meg a posztilláskönyv, amelynek az előszavában azt olvassuk, hogy Dietrich Vida – Luther tanítványa, majd a nürnbergi Sebald templom lelkésze – saját gyorsírásos lejegyzése alapján maga a reformátor rendezte sajtó alá az 1532 és 1535 között elhangzott igehirdetéseit.⁵⁰ A kiadástörténet kérdései mindenesetre elég bonyolultnak tűnnek.

A filológia labirintusában való bolyongás helyett meglepő felfedezésre hívom az olvasót. Hasonlítsunk össze egy prédikációt két változatban: a Lenker-féle amerikai kiadást, s a csak egy évtizeddel korábban megjelent, Zábrák Dénes által fordított változatot alapul véve. (Zábrák fordítása Pozsonyban, ugyanannál a Stottmeister kiadónál jelent meg, amelyik pár évvel korábban a német Luther-posztillákat is ugyanolyan díszes kiadásban adta ki.)

Választásunk a Karácsony ünnepe utáni vasárnap igéjére (Lk 2,33–40) esett. Ebben Luther az agg Simeonról beszél, aki a szegletkőről prófétál. Ezen a szegletkőn sokan elbuktak, de ugyanez a kő másokat megtartott és felemelt. „Mindennütt, ahol a Krisztusról szóló tiszta tudomány elterjedt, okvetlenül bekövetkezik az is, hogy sokan elesnek miatta, és mindenféle bajt okoznak. De az is ennek a

⁴⁶ Lenker, *Luther, The Complete Sermons*, 255–307.

⁴⁷ LVM 6 2015b.

⁴⁸ LVM 6 2015b, 27.

⁴⁹ LVM 5, 263–267.

⁵⁰ [Luther Márton] 1895. Tartalomjegyzék.

tudománynak a gyümölcse, hogy némelyek Krisztussal tartanak, és föltámadnak. Az ő lelkiismeretük ebben a tudományban megnyugvást és örömet talál?”⁵¹

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy Luther első, eredeti prédikációja – legalábbis az amerikai kiadás szerint – mintegy ötven oldal⁵² – többszöröse annak, ami a Zábrák Dénes által fordított kötetben olvasható.⁵³ A (valószínűleg) régebbi nagyon szép a későbbi, rövidítettéhez képest. Luther az eredeti szerint ugyanis allegorizál, tipizál, és hosszasan fejtegeti Simeon és Anna, a szövegnél mélyebb spirituális, lelki jelentését. Luther itt még a középkori írásmagyarázati hagyomány eszköztárával él; a magyarul is olvasható szövegben viszont szinte nyomait sem fedezzük fel a 16. század elején még mindig élő pneumatikus módszernek. A két változat közötti különbség jól illusztrálja azt a korszakváltást, amelyet a reformáció eredményezett.

Tanulságok

Összefoglalásként nem haszontalan, ha egy Luther igehirdetéséről szóló 1962-es tanulmány summázását idézzük. Az első ponthoz az a megjegyzés kívánczik, hogy ma az evangélikus teológiában egyre gyakrabban inkább a kétpólusú istentiszteletről (igehirdetés és úrvacsora) beszélünk. A többi szempontot ma is találónak véljük.

1. Az evangélikus istentisztelet középpontja: az igehirdetés.
2. Az igehirdetésben Isten szól.
3. Az írott ige (a Szentírás), a testté lett Igéről (Jézus Krisztusról) szóló élő és eleven bizonyágtétellé, „viva vox”-szá válik az igehirdetésben a Szentlélek által.
4. Az igehirdetés üzenetéhez nem lehet hozzájárulni emberi erőfeszítésből, és zseniális intuícióból sem, hanem csak a textuson végzett alapos és szorgalmas tanulmányozás által, amelyet a Szentlélek világosít meg.
5. Az igehirdetés tisztaságáért vívott harc sohasem szünetelhet, tanuljunk Luthernek a római és a szektás tanítások elleni harcából.
6. Helyesen az az igehirdető jár el, aki a Szentírás egyszerű, szöveg szerinti értelmét tanítja, minden spekuláció nélkül.
7. A krisztocentrikus igehirdetésnek szívhez szólónak kell lennie, hogy Isten Krisztusban lett szeretetének mélysége jó gyümölcsöket teremjen a felebaráti szeretet vonalán.
8. Isten igéjének fényével kell megvilágítania az igehirdetőnek az emberi élet minden nagy problémáját, hogy az ige lábaink szövétneke és ösvényünk világossága lehessen.⁵⁴

⁵¹ Kéziratban. Ezúton köszönöm meg Véghelyi Antalnak, hogy az általa gondozott szövegeket rendelkezésemre bocsátotta.

⁵² Lenker, *The Complete Sermons of Martin Luther 1–7 kötet*. Reprint. Grand Rapids, Baker. (Az 1905-ös kiadás reprintje) 255–307.

⁵³ [Luther] 1895. 139–156.

⁵⁴ Ottlyk Ernő, „Luther az igehirdetésről”, in: *Lelkipásztor* 37., 1962/12. 713–720.

Luther igehirdetései mind a későbbi mind a korábbi kiadás formáiban igen sok tanulságot és szellemi-lelki élményt jelentenek az olvasónak, ma éppúgy, mint akkor.

Meuser ezt írja: „Ha olyan olvasmányra vágyunk, amelyik hitünk gyökereit megöntözi, az Írás mélyére hatol, amely kérdéseket szegez a lelkiismeretünknek, amely megmelegíti a szívünket, amely gyakran még a csontjainkat is csiklandozza, akkor olvassuk Luther prédikációit!”⁵⁵

Szemelvények Luther igehirdetői gondolataiból⁵⁶

A rejtőzködő Istenről

Közvetlenül a reformáció előestéjén, 1516. december 21-én Szent Tamás napján Luther Isten művéről, az ő tetteiről beszél; már itt hirdeti, amit nem sokkal később, a kereszt teológiája kapcsán a „rejtőzködő Isten” (*deus absconditus*) tít-káról mond: nevezetesen, hogy bár Isten lényege a könyörületesség, a béke és a jószág, mindezt mégis elrejtí ön maga ellentétének látszatában; az ő valódi, igazi munkáját tőle, az ő természetétől idegen cselekedetekbe. Ledönt bennünket emberi büszkeségünk talapzatáról azért, hogy valódi életünk legyen.

Íme, ehhez az ő saját művéhez [opus proprium] pedig nem képes eljutni, hacsak nem veszi maga mellé segítségül az idegen művét [opus alienum], amely természetével ellenkező, amint Ézs 28,21 mondja: „Véghezviszi tettét, szokatlan tettét, elvégzi munkáját, rendkívüli munkáját.” A hozzá nem illő munka pedig az, hogy bűnösökké, igaztalanokká, hazugokká, ártalmasokká, ostobákká, gonoszokká tesz. Nem azért, hogy valóban ilyenekké tegyen, hanem mert az emberek gögjiükben, noha ilyenek, annyira nem akarják ezt felismerni és elismerni, ezért Isten nagyobb vihart támaszt, sőt egyedül ezt a munkáját alkalmazza, hogy megmutassa: ők ilyenek, hogy azzá váljanak a saját szemükben, amik ők Isten szemében. Tehát mivel csak a nem igazakat tudja igazzá tenni, arra kényszerül, hogy a saját műve, a megigazítás előtt az idegen művet vigye végbe, és így bűnösökké tegyen. Így mondja: „Én adok halált, s életet, összezúzok és gyógyítok.” [5Móz 32,39] Ennek a munkának pedig, ami Krisztus keresztje és a mi Ádámunk halála, igen heves ellenségei vannak, akik úgy vélik, hogy maguk igazak és bölcssek. Nem akarják ugyanis, hogy dolgaikat megvessék, ostobának és rossznak tartsák, azaz nem akarják az ő Ádámukat megölni, ezért nem jutnak el Isten saját művéhez, ami a megigazítás és Krisztus feltámadása. Isten idegen műve tehát Krisztus szenvedése és a benne való szenvedések, a régi ember keresztre

⁵⁵ Meuser 2003, 108. „if one makes time for reading that waters the roots of faith, plumbs the depth of Scripture, nails the conscience, warms the heart, and frequently tickles the bone, the one should read Luther’s sermons.”

⁵⁶ Mindegyik igehirdetés-részlet az LVM 6-ból való. Először az igehirdetésnek a kötetben megadott sorszámát, majd az oldalszámokat, s végül a fordító nevének monogramját adom meg: ld. a 3. jegyzet.

feszítése és Ádám megölése. Isten saját műve pedig Krisztus feltámadása és a lélekben történő megigazítás, az új ember életre keltése. (LVM 6,49–50)

Saját szívünk sárkányairól

A vihart lecsendesítő Jézus története (Mt 8,23–27) alapján 1517. február 1-én, a Vízkereszt utáni 4. vasárnap Luther arról prédikál, hogy a legnagyobb ellenségünk nem is a külvilágban pusztító, hanem a saját lelkünk mélyén tomboló vihar:

... a legnagyobb sárkány bennünk van. Csak vegyük figyelembe, hogy egyedül a szemünk mennyi vihart kavargat fel, és mennyit a fülek meg a nyelvünk. És amellet a mi simulékony lelkünk mennyi halott és undok dolgot kedvel. Mennyi ilyen apró és óriás szörny van, ezek a mi állandóan változó kívánságaink, aggodalmaink, gyűlöletünk, félelmek, remények, fájdalmak és hiábavaló élvezeteink. Ez az, ahol a sárkány belopózik, ez a test zsarnoksága, az érzéki vágy gyűjtőgátja, a törvény, ami tagjainkban van (Róm 7,23). És amikor ez a szörny tombol és dühöng, ki van biztonságban, kinek van békessége? (LVM 6,55)

Az idegen és a saját igazságról

Luther a habakuki és páli „hit általi megigazulás” tanításával ismét Istenre, az egyedül cselekvőre helyezi a hangsúlyt. Önmagunkban (bármilyen szépek, okosak, kegyesek vagyunk) Isten előtt, aki maga az igazság, a szeretet és ezek tökéletes egysége, nem lehetünk igazak. Ezért a mi igazságunk kettős igazság. Az egyik a mi (eleve romlott) természetunktől idegen igazság, tehát külső igazság, a Krisztus; a másik viszont a krisztushitből fakadó benső igazság:

Kétszeres a keresztények igazságossága, mint ahogy az emberek bűne is kétszeres. Az egyik idegen és kívülről jövő. Ez az, amely által Krisztus igaz és a hit által igazzá tesz, mint azt Pál 1Kor 1,30-ban mondja: „Őt tette nekünk Isten bölcsességgé, igazsággá, megszentelődéssé és megváltássá.” Jézus maga is ezt mondja a Jn 11,25-ben: „Én vagyok a feltámadás és az élet, aki bennem hisz, az sohasem hal meg.” Valamint a Jn 14,6-ban: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.”... amely nekünk cselekedeteink nélkül egyedül kegyelemből adatott ... A második igazságosság a mi sajátunk; nem azért, mert mi egyedül alkotjuk meg, hanem mert az elsővel, az idegennel együtt alkalmazzuk. Ez a jó cselekedetekben való jó gyakorlat. ... A második igazság az elsőnek a műve, annak gyümölcse, következménye, mint azt a Gal 5,22 mondja: „a lélek gyümölcse (a lelki emberé, aki Krisztusba vetett hit által születik) pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívésség, stb.” Mert „léleknek” nevezi ez az ige a lelki embert. Ez abból lesz nyilvánvaló, hogy azok a „gyümölcsök” az ember cselekedetei. (LVM 6,92; 93–94; 94)

A kiközösítés és az átok lehetséges áldásáról

A modern olvasónak minden bizonnyal meglepő, hogy akit a római pápa kiközösített, és akit V. Károly császár birodalmi átka sújtott, 1520-ban milyen pozitív értelemben tudott beszélni az exkommunikációról és az átok értelméről. Mind ezt csak akkor tudjuk megérteni, ha megvilágosodik számunkra Luther communio-teológiája.

A kiközösítés nem abban áll, mint ahogy ezt sokan gondolják, hogy egy lélek az ördögnek adatik, és a közbenjárástól és a kereszténység minden jótételményétől megfosztatik. Mert ott, ahol az igaz hit és az Isten szeretete a szívben megmarad, ott megmarad a kereszténység minden javának és közbenjárásának igaz közössége is a szentség minden gyümölcseivel, mivelhogy az átok nem más és nem is lesz más, mint a külső szentségtől, vagy az emberekkel való kapcsolattól való megfosztás. Olyan ez, mintha engem börtönbe vetnének, jóllehet meg lennék fosztva jó barátaim külső társaságától, ám nem jóindulatuktól és barátságuktól. Éppen így, ha valakit kiközösítenek, azt megfosztják a közös szentségvételtől és az emberek közösségétől, de ezáltal nem vettetik el szeretetüktől, a közbenjárástól és a jótételményektől. ... ne ellenségeként bánjunk a kiközösítettel, hanem testvérként büntessük meg, hogy megszegyenüljön, de ne rekesztődjön ki. (LVM 6,163; 164)

A tisztaság téveszméje az úrvacsora vétele kapcsán

A katolikus egyházban ma is élő gyakorlat az exkommunikáció; ám néhány év-tizeddel ezelőtt konzervatív evangélikus egyházi körökben gyakran élt a lelkész a kulcsok hatalmával (potestas clavium); vagyis nemcsak egyoldalúan hirdette a feloldozás (Bonhoeffer kifejezésével: „olcsó”) evangéliumát, hanem élt a törvény hirdetésének és annak a „megköötözés” gyakorlatában testet öltött lehetőségével. Ez azt jelentette, hogy a bűnt elkövető, ám bűnbánatot nem tanúsító lelkektől megtagadhatta az Úr szent testének és vérének kiosztását. E javaktól való megfosztás nem irgalmatlanságból, hanem ellenkezőleg: a bűnös iránt tanúsított szeretetből, annak lelkének megóvása, gyógyítása érdekében történt. Ezt fejtegeti Luther is az alábbi gondolatokban. Ugyanakkor egy 1521-es nagycsütörtöki igehirdetésében rámutatott a törvénykezés veszélyére, ami abban nyilvánulhat meg, hogy a nem méltókat, a nem tisztákat nem engedi élni a szentséggel.

...messze tévelyegnek a helyes úttól, akik azt tanították, hogy járuljunk méltón a szentséghez abban az értelemben, hogy teljesen tisztának kell lenniünk, és ezzel csak ránk ijesztettek, az édes, üdvös oltáriszentséget pedig rémisztő és veszélyes vállalkozásnak állították be, úgyhogy csak kevesen jártak oda jó kedvvel és égő vágygal, mert mindig csak rettegetek, hogy nem elég tiszták és méltók. Ez az aggodalom és rettegetés tette őket viszont méltatlanná és nyomban kiűzött belőlük minden éhséget és szomjúságot, hiszen ijedelem és sóvárgás nem férnek meg egymással, így éppen azzal akadá-

lyoztak bennünket, amivel ösztönözni szerettek volna. Ha nem akarsz a szentséghez járulni, mert vétkektől úgymond teljesen tiszta és ment vagy, akkor inkább maradj távol! Hiszen a szentség tesz téged tisztává és ez segít rajtad. Ha nem akarsz az oltárhoz járulni, akkor nincs szükséged a segítségére, mert már előbb segítettél magadon. Ez éppen olyan, mint amikor meg vagy hívva egy pompás lakomára, de előre telezabálsz és -vedeled magadat, úgyhogy kedvetlenül és undorral ülsz az asztalnál, és hiába kínálják sorban a fogásokat – vajon mit szól majd ehhez a házigazda? (LVM 6,177)

Krisztus az igazi békesség

Útban a wormszi birodalmi gyűlésre, 1521. április 7-én a Húsvét ünnepe utáni első vasárnap (*Quasi modo geniti*) Luther Erfurtban a Krisztus által adott és elnyert békességről prédikált a Ján 20, 19–21. alapján. Ha ez így van, minden ettől független emberi igyekvés, cselekedet, zarándoklat és böjt félrevezető, erőtlen, mert nem vesz tudomást arról, amit Isten Jézus Krisztusban tett, azaz legyőzte a Sátánt, a bűnt és a halált.

Az ige arról tanúskodik, hogy cselekedeteink erőtlenek. Hiszen Isten is kiválasztott egy embert, az Úr Jézus Krisztust, hogy kárhoztassa a halált, megsemmisítse a bűnt és elpusztítsa a poklot, mert azelőtt mindenki az ördögé lett. Az az ötlete támadt, hogy az Urat is megkaparintja, hiszen két gyilkos között feszítették meg, és a legszégyenletesebb és legkegyetlenebb kínokat állta ki, melyet Isten és emberek is elítéltek. De az Isten olyan erős volt, hogy megsemmisült a halál, a bűn és a pokol. (vö. 1Kor 15,54–55) (LVM 6,179–180)

A hit szüksége Krisztus jelenlétének megtapasztalásában

Az Invocavit hetének péntekjén (1522. március 14-én) az úrvacsora jelentőségéről prédikál; arról beszél, hogy a hit nélkülözhetetlen Krisztus jelenlétének megtapasztalására; s egyben tömören össze is foglalja a hit lényegét:

S valójában semmi más nem különböztet meg minket, keresztényeket másoktól, mint az úrvacsora szentsége és a keresztség, viszont hit nélkül ezek külsődleges elfogadása semmi, a hitnek jelen kell lennie, és annak kell a szentségek befogadását valódivá, és Isten előtt kedvessé tennie, különben csak szemfényvesztés és puszta külsőség. Az a hit azonban, melynek birtokában kell lennünk mindnyájunknak, amikor az oltár szentsége elé járulunk, arra irányul, hogy szilárdan higgyük: Krisztus, Isten Fia, síkra száll értünk, és minden bűnünket nyakába vette, bűnünk örök elégtétele, és minket Istennel, az Atyával megbékít. Aki birtokában van e hitnek, az részese lehet ennek a szentségnek, annak sem ördög, sem pokol, sem bűn nem árthat (LVM, 6,235)

Az utolsó 1522-es wittenbergi *Invocavit*-prédikációjában a gyónás kapcsán is az egészséges nyitottság, mondhatnánk egyenesen „liberalizmus” jellemzi Luthert. Tudja, hogy gyónásra mindenkinek szüksége van, ám ő senkinek sem írja elő, hogy milyen körülmények között történjen a gyónás.

...igen nagy szükségünk van a feloldozásra, hogy badar lelkiismeretünket és csüggeteg szívünket az ördöggel szemben és Isten előtt megerősítsük. Ezért a gyónást senki be ne tiltsa, másokat abban erőnek erejével meg ne gátoljon. Mert ha valaki egy bűnnel viaskodik, és arra vágyik, hogy attól megszabaduljon és valaki megszólítsa a lelkiismeretét, az menjen oda valakihez, panaszolja el bűnét valamely félreeső helyen, és amit az neki arról mond majd, azt vegye akképpen, mint ha maga Isten szólt volna annak a másiknak az ajkával. Akinek azonban erős és rendíthetetlen a hite abban, hogy az ő bűnei neki megbocsáttatnak, az ezt a fajta gyónást elhagyhatja, és gyónhat egyedül Istennek is. Csakhogy hány embernek van ilyen erős hite? Ezért nem engedem, ahogy már mondtam, hogy elvegyék tőlem ezt a fajta titkos gyónást. De rákényszeríteni éppen úgy nem akarok és nem is akartam soha senkit, hanem saját belátására akarom ezt bízni mindenkinek (LVM, 6,241).

Ki a Péter és ki a szikla?

1522-ben Péter Pál napján Luther az egyháztan (ekkléziológia) szempontjából igen sokat vitatott „Te Péter vagy. Ezen a kősziklán építem fel az egyházamat” (Mt 16,18) tanítással foglalkozik. Először is azt hangsúlyozza, hogy mennyire fontos a Biblia helyes értelmezése:

Az egyház kialakulásának kezdete óta kitüntetést láttak ebben az üzenetben, másrészt viszont egyetlen más igehelyből sem származott nagyobb kár, mint éppen ebből. Valóban így van ez, ha könnyelmű emberek nekiesnek a Szentírásnak. Ide-oda rángatják – ahogy az már számtalanszor megtörtént –, és minél szentebb egy íge, annál könnyebben félreérthető, és annál károsabban lehet visszaélni vele. Tekintsd hát a következő általános szabálynak: ha valaki így cikázik össze-vissza a Szentírásban, ráadásul még inog és csapong is, vagyis megértése nem bizonyos, melyre szívét alapozhatná, akkor jobb, ha teljességgel eláll az egésztől! (LVM 6,242–243)

Ebben a fontos prédikációban Luther tisztázza, mit jelent a szikla és mit jelent az építés. A Biblia a szikláról mint sarokkőről beszél, s azt egyértelműen Krisztussal azonosítja (Ézs 28,16; 1Pt 2,6), Ő az alap, a fundamentum (1Kor 3,11), amire lehet építeni. Tehát Krisztus a kőszikla és nem Péter, s Luther szenvedélyesen visszautasítja a pápaságnak azt a nézetét, hogy két szikla van: Krisztus a főszikla és Péter a mellékszikla. Luther így magyarázza a Mt 16,18-at:

Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat (Mt 16,18) stb. Ez így van, de ezt úgy kell értenetek, hogy ha itt Pétert és Krisztust is sziklának nevezik, akkor a teljes szikla maga Krisztus, Péter pedig csak a szikla egy

darabja. Ez éppen olyan, mint hogy Jézus a Krisztus, minket pedig ő utána neveznek keresztényeknek, közösségünk és a hit miatt, ha valóban hasonlatosak leszünk Krisztushoz. Hiszen hit által leszünk egy lélekkel Krisztussal, és fogadjuk be az ő lényegét.... Ennek megfelelően nevezi Pétert is itt sziklának, hiszen a sziklának ütközik, (vö. Mt 21,44) és így ő is sziklává lesz. Pontosan azért nevezhetnek minket is joggal Pétereknek, vagyis szikláknak, mivel felismerjük Krisztust, a sziklát. (LVM 6,246; 247)

Luther a közösségről, Krisztus testéről

Tíz évvel az úrvacsoráról írt sermoja után, 1528. szeptember 26-án a wittenbergi városi templomban Luther a krisztustest szerves egységről beszél, a páli test-metaforát (1Kor 12) bontja ki.

Luther így ír:

...hogy ha hiszünk Krisztusban, és az ő tagjai vagyunk, akkor elsősorban azzal az előnnyel rendelkezünk, hogy mindaz, ami bennünket ér, az egész testet is érinti. Nem csak hasonlatosak vagyunk egymáshoz, hanem valóban egyek. Ez pedig a szentek közössége, és nem egyenlősége. Amennyiben keresztény vagyok, akkor, ha a Sátán rám támad, ellenállhatok neki, és azt mondhatom: „Nem csak velem akad dolga, hanem az egész testtel, sőt magával Istennel.” Jól láthatjuk ezt a saját testünkön is: ha valaki rálép a kislábujjamra, akkor ezzel az egész testet fenyegeti, és minden tag belesajdul. Így van ez a lábujjal, ha rálépnek. Valaki más például nem húzza fel az orrát, ha rám lépnek, habár nem különbözik a lábujja az enyémtől, mégsem ugyanazt érzi, amit én. Ha ő és én egy test volnánk, ahogyan én és a kislábujjam, akkor ő is megérezné a dolgot. Éppen így van ez a keresztényekkel. Ha a Sátán megtámad egyvalakit, akkor az egész közösséget támadja. Ha valaki fogságba vet egy keresztényt, akkor az összes keresztény felkiált, bárki legyen is a fogságba vetett. Krisztus pedig hallja a kiáltásukat, mivel ő a test feje, „felhúzza az orrát”, és az Atya is haragos lesz, hiszen a Fiú és az Atya egyek. (LVM, 6,296–297)

A leköpdösött Krisztus

Luther erőteljes képekkel jeleníti meg Krisztus megaláztatását.

Jézus valóban a zsidók királya. Ártatlanul vádolták meg azzal, hogy igazi, földi király akart lenni. Ám az a bűn és hazugság, mellyel bemocskolták, ártatlansággá és igazsággá változott, hiszen ő lett az eljövendő világ királya, és mindazt, amit ők kigúnyoltak, mi komolyan vesszük. Így van ez mindazzal, aminek köze van az evangéliumhoz: nekik a halál illata, de nekünk, bűnösöknek, az élet illata. (vö. 2Kor 2,16) Krisztus még ma is felforgatónak számít, de nekünk valóban ő a dicsőség királya, amit itt a szemére vetnek. Éppen így méreg és hazugság a mi evangéliumunk a pápa számára, míg nekünk maga a világosság. (LVM 6,306).

Krisztus szenvedése páratlan, a mi bűneinkért történt

Milliók szenvedtek és szenvednek ma is, milliókat végeznek ki ártatlanul. Jézus halála azonban egyedülálló szenvedés és páratlan halál. Az ő szenvedése lelki szenvedés is, hiszen azt kellett megtapasztalnia, hogy az Atya elhagyta őt, s azért adta életét, akik gyűlölték.

Egyetlen szenvedéstörténet sem lakozhat mélyebben a szívünkben, mint ez, mert tudnunk kell, hogy Krisztus a mi bűneinket viseli. A mi bűneink fojtották meg Krisztust, és miattuk rugdalta őt a Sátán; értünk halt meg. Ebben a pillanatban a Sátán és a bűn uralkodnak, a zsidók pedig ugrándoznak és dalolnak örömiükben. Itt Krisztus a legyőzött, teljes mértékben. Összes csodája és tanítása oda van. Krisztus nincs többé. (LVM 6,315)

Krisztus beszél a Sátán feletti győzelméről

Luther sajátos prédikátori stílusa, hogy úgy beszél Krisztusról, hogy magának Krisztusnak a szájába adja azt, amit ő akar elmondani Krisztus haláláról, s arról a győzelemről, amely legyőzte a halált. Az 1529 pünkösdhétfői prédikációjában jó példát találunk arra, hogy miként beszél – Luther szerint – Krisztus a Sátánról.

Eddig úgy öldökölt, hogy mindenkivel szemben joga volt erre, mivel mindnyáján bűnösök voltak, és megérdemelték a halált. Emiatt érte el oly gyorsan a célját mindenkinél, mint ahogy egy poszméh, amikor átszakítja a pókhálót. Ám felettem nincs hatalma. Csupán én vagyok ártatlan, és mégis meg akar ölni engem. De nem éri el a célját. Ebbe bele fog törni a bicskája, mert velem szemben semmit sem ér el, sőt emiatt fog ítéletre jutni, ahogyan Ábel vére miatt kellett Káinnak is megítéltetnie – és az még csak előjáték volt! Én azonban el akarom venni tőle a világot, és meg akarom fosztani őt fejedelmi mivoltától, sőt én akarok fejedelemmé lenni, őt pedig a lábam alá vetni zsámolyul... Ha a világ csak annyit is felismerne, hogy amit most cselekszem, nem önmagamért, vagy a saját dicsőségemért teszem, hanem mert így tetszik Istennek, akkor minden további nélkül arra kellene következtetnie, hogy az Atya szíve csupa irgalommal van tele, ha a Fiút ilyen tettel bízta meg. (LVM 6, 348; 349)

Ördögök és őrangyalok

1530-ban Szent Mihály napján Coburgban Luther arról prédikál, hogy őrangyalok és ördögök valóságban léteznek:

Mindenkinek szem előtt kell tartania és eszébe kell vésnie, hogy vannak angyalok, de nem csak jók, hanem gonoszok is... a keresztényeknek tudniuk kell arról, hogy az ördögsereg kellős közepén ülnek, és az ördög közelebb van hozzájuk, mint a saját ingük, vagy pantallójuk, sőt még a saját bőrükönél is közelebb, vagyis mindenütt körbe vesz bennünket, ezért tehát mindig harcolnunk és

verekedniünk kell vele.... Ahogyan azonban az ördögök titkon szállják meg az embereket, úgy a jó angyalok is titkon végzik feladatukat. A jó angyalok titkon jó nyilakat lőnek az emberek szívébe, ahogy az ördögök is elrejtett módon gonosz nyilakat lövöldöznek bele. (LVM 6,360., 364)

Jézus szava és a szó – Jézus

Luthernek egyik legszebb igehirdetése házi prédikáció volt 1532. május 20-án, Pütkösdhétfőn. Az igehirdetés textusa, mint oly sokszor: Ján 3,16–20. Nikodémusnak az Isten szeretetéről („Úgy szerette Isten a világot”) beszélő Jézust Luther művésznek, kiváló szónoknak nevezi:

...micsoda művésze a beszédnek és rétor maga Krisztus! ... Csupa villám és mennydörgés! Ezzel jár, ha nem hiszünk a Fiúban. Ha nem hiszel a Fiúban, legyél mindjárt barát vagy apáca, karthauzi vagy mezítlábas ferences, már ítélet alatt vagy. Ezt az ígét szertelenül szeretem ... Ha kimondjuk: Jézus!, ezzel agyonütöttük a világot, és az ördög száz mérföldre menekül. (LVM 6,433; 437; 438)

1536. Pütködhétfőjén ismét Ján 3,16 a textus, ezúttal az első tizenhat vers. Luther itt az újjászületés szükségéről beszél. Egyértelművé teszi, hogy az egy folyamat, s a lelkésznek nem kell semmit sem „tennie” a lelkek újjászületéséért, hanem csak hirdetni kell az ígét, ami úgy alakul, fejlődik a hívő lelkében, mint a magzat az anyaméhben. Luther élesen elutasít bármilyen szinergizmust, amely szerint az ember bármit is tehet az üdvösségéért.

Bizony igaz az, hogy az édesanya hordozza és melengeti a gyermeket a saját testében, de semmit sem tesz a megteremtéséért. Éppen így prédikálunk és kereszteleink mi is: nem a miénk az ige, vagy a keresztség, mi csak szánkat és a kezünket adjuk hozzá... Ha tehát igaz volna, hogy a cselekedetek hozzájárulnak az újonnan születéshez, akkor azt is ki kell mondanom, hogy együttműködtem Istennel. Ez viszont istenkáromlás. Ám ha igaz az, hogy újjászületek, ahogy azt Krisztus is mondja, akkor ehhez semmit sem kell tennem, hanem mindent csendben el kell szenvednem, hogy gyermekévé tegyen engem az, aki Atyám és Teremtőm. (LVM 6,453)

Bíztatás a nevetésre (Luther utolsó prédikációja)

Sokszor és sokat írtak már Luthernek négy nappal a halála előtti utolsó igehirdetéséről, amelyet szülővárosában Eislebenben, a Szent András templomban mondott el 1546. február 15-én. A mansfeldi grófok családi viszályának lecsendesítésére hívták oda, s küldetése sikerrel is járt. Igehirdetésének igehelye Mt 11,25–30 volt, amelyben Jézus az Atyát magasztalja, hogy a bölcsességét a gyermekeknek nyilatkoztatta ki. A megfáradt és beteg reformátor Isten törvényét és evangéliumát hirdeti, ahogy Jézus is a szavával hívogatja a megfáradtakat: „jöjjetek énhoz-

zám, akik megfáradtatok, az én igám boldogító [...] az én terhem könnyű”. Luther humoráról, arról, hogy önmagát Isten udvari bolondjának is nevezte, Eric W. Gritsch írt sokat. Ám arról nincs tudomásom, hogy akár Gritsch, vagy bárki más észrevette, hogy Luther a híveitől, s e földi világtól úgy búcsúzik, hogy nevetésre buzdít. Ez bizony már a „túlról” szóló mennyei hang, némileg a 2. zsoltár szavainak visszhangja. Az égi perspektívából nincs más vigasztalás, mint hogy minden földi nyomorúság, üldöztetés ellenére Isten az övéivel van és marad.

Ha betegek vagytok, kedvet adok nektek, hogy mégis nevésetek, és ne tűnjék a kínzás oly nagynak, az ördög oly gonosznak, és ha izzó széken kell járnotok, úgy tűnjék, mintha rózsákon lépdelnétek. Olyan erős szívet adok nektek, hogy nevésetek, amikor a török, a pápa, a császár stb. a legborzalmasabban haragusznak és tombolnak; csak jöjjetek énhozzám! Ha baj, halál vagy kínszenvedés sújt benneteket, ha pápa, török vagy császár támad is rátok, ne rémüljete meg! Nem lesz nehéz elviselnetek, hanem könnyű és enyhe lesz, mert olyan lelket adok belétek, hogy az ilyen teher, ami a világnak elviselhetetlen volna, nektek könnyű legyen. (LVM 6,501–502).

Exkurzus.

Luther igehirdetése Simeonról és Annáról⁵⁷

Apja és anyja csodálkozott azon, amit a kisdetről hallott. Simeon pedig megáldotta őket, és így szólt Máriához, a gyermek anyjához: „Íme, ő sokak elesésére és feltámadására rendeltetett Izraelben, és jelül, amelynek ellene mondanak. Éles tör járja át a te lelkedet is, hogy sok szív gondolata nyíltan megmutatkozzék.

Volt ott egy prófétanő is, Anna, Fánuel leánya, Áser törzséből. Előrehaladott korban volt, mert miután hét évet élt férjével, mint ifjú asszony, nyolcvannégy éve volt már özvegy. Azóta nem hagyta el a templomot, hanem böjtöléssel és imádsággal szolgált éjjel és nappal. Abban az órában ő is hozzájuk lépett. Hálát adott Istennek, és beszélt a gyermekről mindazoknak, akik várták Jeruzsálem megváltását.

Ők pedig, miután mindent elvégeztek az Úr törvénye szerint, hazatértek a galileai Názáret városába.

⁵⁷ Luther Márton, „Karácsony után való vasárnapon. Evangylium: Lukács 2.rész.” In, *Házi kincstár. Dr. Luther Márton vasárnapi és ünnepi beszédei minden rendű és rangú családok lelki épülésére. Evangyliumi és ünnepi beszédek*, ford. Zábrák Dénes, Stottmeister, 1895, Braunschweig–Pozsony. 142–156. Stílisárisan javította: Véghelyi Antal.

A gyermek pedig növekedett és erősödött. Megtelt bölcsességgel, és Isten kegyelme volt rajta. (Lukács 2, 33–40)

A felolvasott evangélium javarészt Simeon jövődölését tartalmazza, ami Krisztusról és országáról szól. Elmondja, hogy milyen sorsot szán neki saját népe, a zsidóság, majd mit tesznek vele a pogányok. Jelzi azt is, hogy –miként Ádvent 3. vasárnapján hallottuk –, sokan megbotrátkoznak majd benne. Mások viszont megjavulnak és föltámadnak általa. Ezen kívül még néhány más dologról is szólni fogunk.

Amiről az evangéliumban hallunk, akkor történt, amikor a gyermek Jézus hat hetes volt. Felvitték a jeruzsálemi templomba, hogy – miként a törvény előírja⁵⁸ –, bemutassák Istennek, és áldozatot ajánljanak fel érte. Erről hallani fogunk még a gyermek bemutatásának ünnepén⁵⁹ is. Ekkor fölment a templomba az agg Simeon is, akit a Szentlélek indított. Ölébe vette a gyermek Jézust, és megjövendölte, hogy ő lesz az Üdvözítő és a Világ Világossága. Nem olyan, mint egy zárt tartóba helyezett lámpás, mely csak a zsidókra vet fényt. Sokkal inkább nyílt lánggal égő fáklya, mely minden népet megvilágosít. A pogányokat is, sőt az egész világot.

Az evangélista elmondja, hogy a gyermek apja és anyja csodálkozva hallgatta Simeon beszédét. Mivel Lukács korábban már kizárt minden félreértést, és elmondta, hogy a gyermek a Szentlélektől fogantatott és Szűz Máriától született, Józsefet itt egyszerűen az Úr Krisztus apjának mondja, mint ahogy mások is így beszéltek róla, mivel a gyermek anyja, Mária törvényes felesége lett Józsefnek. Másutt azonban nem úgy beszél róluk az Írás, mint édes szülőkről, hanem mint Isten helyetteseiről, akikre Fiának nevelését bízta. Ezt jól meg kell jegyeznünk, mielőtt még megütköznenénk, amiért az Írás több helyen is úgy említi Jézus apját, anyját és testvéreit, mint ahogy általában beszélünk a hasonló családi kapcsolatokról. Bizony titokzatos és csodálatos műve Istennek, hogy Szűz Mária csakis a Szentlélektől lett e gyermek anyjává. Ezt maga József is így hitte, miután az angyal álomban kinyilatkoztatta neki.

Amikor Simeon hozzájuk lépve magasztalni kezdte a gyermeket, bizonyára többen úgy vélekedtek, hogy ez csupán egy eszelős öregember gyerekesen ostoba beszéde. Apja és anyja azonban –

⁵⁸ 2 Mózes 13,15.

⁵⁹ Február 2. (A katolikus egyház Magyarországon Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepeként tartja. Valójában nem Mária-ünnep, hanem a kis Jézus templomi bemutatásának emléknapja. Mint ilyen, a német és észak-európai evangélikus egyházak liturgikus naptárában is szerepel).

így mondja az evangélista –, csodálkozással hallgatta. Simeon szavaiból sokkal tisztábban megérthették, mint az angyal beszédéből, hogy ez a gyermek a pogányok világossága is lesz. Csodálkozásukat nem szabad úgy magyaráznunk, mintha kételkedtek volna. Ellenkezőleg, ez hitük nagyságának a jele, és annak, hogy felfogták e szavak mély értelmét. A hit sajátossága, hogy akkor erősödik meg igazán és akkor a legtisztább, amikor Isten művére rácsodálkozhat. A szív ilyenkor örömmel és vigasztalással telik meg.

Az elmúlt napokban ilyen csodálkozással hallhattuk Krisztus születésének hírét. Hallottuk, hogy ez a testünkből és vérünkből való gyermek Üdvözítőnk lesz, aki a bűntől, az örök haláltól és az ördög uralmától megvált minket. Ha ezt szívből hisszük, és mint Isten nagy művét hitben megfontoljuk, ugyanúgy ámulatba esünk, mint a gyermek szent anyja és istenfélő nevelőatyja. Lukács dicséri is hitüket, amiért örömmel és nagy ámulattal csodálják, hogy e kisgyermek a pogány népek világossága lesz, aki mellett a világ fejedelmei és királyai az éjszaka sötétjét idézik. Mivel maguk is mindnyájan bűn és halál rabjai, hatalmukkal senkit sem tudnak megsegíteni hasonló ínségében. Egyikük sem áraszt világosságot a pogányság éjjelébe.

Ha Jézus szüleihez hasonlóan tudnánk rácsodálkozni Isten művére, akkor bátran és örömmel így dicsekednénk: „Nem kételkedem, mert meg lettem keresztelve és keresztyén vagyok! Jézussal, az én Urammal, diadalt veszek bűn és halál fölött. Minden teremtmény a javamat szolgálja, és enyém a mennyország is. Ha a fejedelem bársonykabáttal és mellé egy faluval ajándékozna meg, örülnék ugyan, de mi az Krisztushoz mérve? Vagy ha enyém lenne a török szultán koronája, semminek tartanám ahhoz a kiváltsághoz képest, hogy Krisztus örökségéből részesülhetek, és vele fogok élni örökkön örökké.”

Jaj, de kevesen vannak, akik ezt igazán hiszik és megszívlelik! Ismerjük ugyan és szánkkal meg is valljuk, mégis könnyen leplelezhető hitetlenségünk, hiszen nem tudunk minderre Jézus szüleinek ámulatával rácsodálkozni. Ha hitnek lehet nevezni az evangéliumi történetek pusztá ismeretét, az nem egyéb, mint kihűlt, holt hit. Ha nem így lenne, akkor hitünk megörvendeztetne, sőt dicsekvésre is okot adna. Az igaz keresztyén emelt fővel jár és boldog. Rá se hederít az ördögre és a különféle bajokra, mert tudja, hogy Krisztus által ura mindezeknek.

Szűz Mária szívét is kétségtelenül eltöltötte a vágy, hogy a gyermek Jézussal dicsekedjék. Ám nem arra volt büszke, hogy ilyen gyermek anyja lehet. Nem csodálta magát, mintha ez az ő érde-

me volna. Ellenben Isten kegyelmének és irgalmának nagyságával dicsekedett, és – Lukács így mondja –, azon csodálkozott, amit a gyerekekről hallott. Ha tehát derék és istenfélő keresztyén vagy, akkor nem azzal dicsekszel, hogy te ki vagy, hanem azt értékeled nagyra, amit kaptál. Nem magadat, hanem Istent dicsőíted, aki kegyelemből gazdagon megajándékozott.

Isten nagyon is bőkezű. A baj az, hogy nem ismerjük és nem értékeljük ajándékát. Ha nem így volna, hitűink gyümölcseként örömmel csodálnánk a kegyelmes Isten jótéteményét, amiben – mint szegény bűnösök- e gyermek születésekor részesültünk. Ha egy szikrányt éreznénk annak valóságából, hogy az örök élet és igazság már miénk, akkor bátrabbak lennénk, és nem csüggednénk el sem a kísértések, sem az üldözések idején, hanem ördöggel és világgal dacolva ezt mondanánk: „Mit értek vele, ha a testemet megölitek? Ha ez a gyermek az enyém, akkor nyugodtan leháthatjátok a héjat és elvehetitek a hüvelyt! Nem veszítetek semmit, ha a mag megmarad, ami nem más, mint igazi kincsem, a bűneimtől való megváltás, amit Krisztus szerzett, hogy az örök haláltól és Isten haragjától megszabaduljak.”

Isten ajándékára így kellene ma is rácsodálkoznunk. De – mint mondtam –, kevesen vannak, akiknek ez sikerül. Mégis vannak mindig, akik hittel ámulnak el a Krisztusról hallottakon. Nekik a ma felolvasott történet is örökkévaló lelki eledel, amivel soha nem lehet betelni, hiszen – miként Szent Péter mondja-, még az angyalok is vágyakoznak rá, hogy beletekintsenek.⁶⁰

Most pedig nézzük Simeon jövődölését! Azt mondja, hogy e gyermek miatt sokan elesnek, de sokan föl is támadnak Izraelben. Ez azt jelenti, hogy sokan megbotráncolnak benne, mások viszont általa fognak megtérni és megjavulni. Ez a gyermek, a mi drága Urunk, a Krisztus, éppen ezt a küldetést kapta. Ebben a világban az lesz a sorsa, hogy sokan megbotlanak rajta és elesnek, míg mások megragadják őt és talpra állva „feltámadnak”. Ha tehát keresztyén akarsz lenni, ehhez tartsd magad! Tudd, hogy senkit nem lehet Krisztushoz kényszeríteni. A kényszer a fejedelmek, bírák és hóhérok eszköze, akiknek a maguk hatáskörében kényszerít és erőszakot kell alkalmazniuk mindazokkal szemben, akik nem hagynak fel gonosz tetteikkel. Ám Krisztus országában nem így van! Ha nem hiszel, hát nem hiszel. Hajadnál fogva nem fogunk Krisztushoz hurcolni, nem is kényszerítünk. De eljön az idő, amikor nem mi, hanem mások⁶¹ fognak kényszeríteni. Akkor majd nem ellenkezhetsz.

⁶⁰ 1Péter 1,12.

⁶¹ Luther itt az angyalokra utal, aki az ítélet napján mindenkit Krisztus ítélőszéke elé vezetnek.

Némelyek erre ezt mondják: „Ha a dolog így áll, akkor ráérek még!” Vigyázz, mert egy dolog mindenképpen bizonyos! Ha üdvözülni akarsz, el kell fogadnod Krisztust királyodnak, még akkor is, ha ebben a világban – miként Simeon mondja –, sokan megbotránkoznak benne. Ám senki ne kételkedjék abban sem, hogy mindig lesznek, akik nem botránkoznak meg, hanem az ő érdeméből megjavulnak. Bizony, rászorulunk az intelemre, hogy ne csupán azok sokaságát lássuk, akik vétkeznek. Mert nem változtathatunk rajta, és sosem lesz másképp: ahol terjed a mi királyunknak, Krisztusnak az igéje és országa, ott a legtöbben megbotránkoznak és elesnek. Ehhez hozzá kell szoknod, és ha keresztyén hitedben meg akarsz állni, el kell hagynod a bűnösök tömegét. Keresd mindig azt a kis sereget, amely nem vétkezik, és – Krisztusban bízva –, velük tarts!

A pápisták böszén gyalázzák a mi tudományunkat, és nagy haraggal támadják. Ám nem úgy teszik, mint akik megbotránkoztak benne. Legtöbbjük pontosan tudja, hogy ez igaz tudomány. De olyan gonoszok és vakmerők, hogy csupán azért, hogy állásukat megtartsák, és fényűző életüket folytathassák, nem törődnek Krisztussal és igéjével. A hasuk az istenük. Ezért nem számítjuk őket a botránkozók közé.

Akik viszont tényleg megbotránkoznak, azok nyíltan nem ellenzik és nem üldözik az igaz tudományt. Nemcsak hallgatják, de vallják is, hiszik is, hogy ez a gyermek a világ Megváltója. Mégsem tudják megérteni, hogy a magunk cselekedeteivel, amelyekkel úgy dicsekszünk, mintha Isten dicsőségére lennének, se a bűnbocsánatot, se az Isten előtti igazságot nem nyerhetjük el. Ezt mondják: „Elkárhoztak volna mindazok, akik évszázadokon át a régi tudomány szerint éltek? Ezt semmiképpen nem hiszem!” Ha ilyen beszédet hallasz, mondd ezt: „Így kell ennek lennie! Ez a kisgyermek, akit Szűz Mária szült, nem olyanok elesését okozza, akik hallani sem akarnak Istenről. Ám Izraelben fognak sokan elesni, éppen azok közül, akik Isten népéhez tartoznak, és igéjét ismerik, akik a világ szemében bölcsek és szentek. Hiába szeretnének átlépni ezen a gyermekén, elbuknak rajta és nyakukat szegik. Ne törődjünk vele, hogy a gyermek Jézust nem akarják elfogadni. Bármit tesznek vagy mondanak, ügyet se vessünk rájuk!”

A zsidók szörnyen haragudtak, amikor Jézus perlekedett velük, és János evangéliumának 8. fejezete szerint ezt mondta: „Meghaltok bűneitekben!” Erre így zúgolódtak: „Mit beszél ez az eszelős? Hiszen van Mózesünk és vannak prófétáink! Jól tudjuk, mi az igaz cselekedet, és mit kíván tőlünk az Isten. Mindez semmit sem érne? Mindez nem segít rajtunk? Nehogy ez az ácslegény tanítson

meg rá, hogyan kell üdvözülnünk!” Miután fejükkel beleütköztek Krisztusba, mint egy falba, elesetek.

Most a pápa papjai teszik ugyanezt. A legkiválóbbakra gondolok, akiknek legtöbbje, – mint már mondtam –, a hasának szolgál. Ördögi hazugságként és eretnekségként szidalmazza a mi tudományunkat, és ezt mondják: „Semmit se érne, hogy oly sokat imádkozunk, böjtölünk és vesződünk? Ne lenne kedves Isten előtt a mi életünk? Talán kezdünk enni, inni, paráználkodni, mert – a lutheránusok beszéde szerint – ekkor leszünk kedvesek Isten előtt, és a mennybe is így jutunk be, hiszen Krisztus a bűnösöket üdvözíti, nem az igazakat?” Akik így beszélnek, megbotlanak a gyermek Jézuson, és úgy elesnek, hogy soha többé föl nem kelhetnek.

Ha tehát keresztyén akarsz lenni, készülj fel rá, hogy nem leszel kedvelt. Nemcsak téged, de tudományodat és egyéb dolgaiddat sem szívelik majd, mint ahogy Uradat, Krisztust sem tudták elviselni. A mai evangéliumban hallhattad, hogy ő még az Isten népe számára is botrányok köve, sőt közsiklája volt. Megbotránkoztak benne és megütköztek rajta. Akik bölcsnek és szentnek képzeltek magukat, át akarták lépni. Ezért csak akkor fogadd el Krisztust Uradnak és királyodnak, ha el tudod viselni, hogy a „bölcsek” és „szentek” téged is bolondnak, eretneknek és hamis prófétának tartanak. Ha ezt nem akarod tűrni, akkor Krisztusnak is hagyd békét! Mert szükségszerű, hogy Krisztussal együtt maguk is sokak elését okozó botránykövé legyenek mindazok, akik keresztyének akarnak lenni és üdvözülni szeretnének. El kell szenvedniük, hogy eretneknek és hamis prófétának mondják őket.

Ennyit Simeon jövendölésének első feléről. De jól jegyezzük meg, hogy az evangélium nemcsak azt állítja erről a gyermekről, hogy sokak elesését okozza Izraelben, hanem azt is, hogy sokan feltámadnak általa. Ezt azokról mondja, akik elfogadták királyuknak, és miután így föltámadtak, – ha a szükség úgy hozza –, készek érte életüket is föláldozni. Ezek hiszik és vallják, hogy szegény bűnösök, akik mélyre zuhantak, és senki más nem segítheti fel őket, csak az, akit az angyalok Üdvözítőnek neveznek, és akiről Simeon azt mondja, hogy sokan lesznek, akik föltámadnak általa. Ezért feléje nyújtják kezüket, hogy mint nemes szegletköben, megfogóddzanak benne. Ezért föl is támadnak általa, mert akik benne hisznek, meg nem szégyenülhetnek.⁶² A többiek pedig, akik bolond módon azt gondolják, hogy nem szorulnak kegyelemre és segítségre, fejjel mennek neki, és szidalmazva káromolják. Amikor ezt művelik, tégy úgy, mintha nem hallanád.

⁶² 1Péter 2,6.

Simeon jóslata a gyermekről mindenképpen beteljesedik. Keresd hát mindig azt a másik csapatot, mely kisebb ugyan, de azokból áll, akiket e gyermek föltámaszt. Szegény bűnösökre találsz itt, akik komolyan félnek Isten haragjától és ítéletétől. E gyermek mégis szentté és igazzá teszi őket. Előbb azonban megkapják az igaz bölcsesség ajándékát, hogy felismerjék: mindeddig tévelyegtek és tudatlanságban éltek. Mert e gyermek éppen azokon segít és azokat üdvözíti, akik tudják, hogy elvesztek és Istentől elszakadtak. Ezzel vigasztalódj, ha a botránkozók sokaságát látod. Ne hagyd, hogy e gyermektől eltántorítsanak.

Magam is számos éven át töprengtem azon, hogyan hirdethetném Krisztust, az én Uramat úgy, hogy mindenki megszerezze, és senki meg ne botránkozzék benne, és beleütközve el ne essen. Be kellett látnom, hogy ez lehetetlen. Törődjünk bele, hogy ennek így kell lenni, és tanuljuk meg a mai evangéliumból, hogyan kell megfelelnünk azoknak, akik így érvelnek: „A pápaság idején csendes nyugalomban és ékes rendben folyt minden. Sem eretnekségről, sem tisztátalanságról nem lehetett hallani. De amióta felütötte fejét ez az új tudomány, se vége, se hossza a bajoknak. Ez mutatja, hogy ennek a tudománynak vajmi kevés haszna van, sőt semmi.” Az ilyen okoskodóknak feleld a szent evangéliumból és szent Simeon jóvendöléséből: „Mindenütt, ahol a Krisztusról szóló tiszta tudomány elterjedt, okvetlenül bekövetkezik az is, hogy sokan elesnek miatta, és mindenféle bajt okoznak. De az is ennek a tudománynak a gyümölcse, hogy némelyek Krisztussal tartanak és föltámadnak. Az ő lelkiismeretük ebben a tudományban megnyugvást és örömet talál.”

Ellenségeink erre nem gondolnak, hanem csak a bukást és a botrányt látják, ami nem maradhat el. A tudomány hiába tiszta, igaz és helyes, ha az emberek húzódoznak tőle és nem akarják elfogadni. Gondold meg jól, és valld meg őszintén: nem lett volna jobb, ha a pápaság idején is annyian megbotránkoznak és elesnek, mint manapság? Akkor látszólag csönd és béke volt, de mindenütt az ördög uralkodott, hívők seregét hajtva a pokolba hamis tudománnyal és bálványozással. Inkább a földi veszteséget kellene elviselni, mint az örökkévalót! Bizony kimondhatatlan, örök kár volt, hogy a pápaság idején sehol sem volt tiszta igehirdetés, igaz teológia és helyes istentisztelet.

Sok év tapasztalata alapján mondhatjuk, hogy számos birodalmi gyűlés arról tárgyalt és azt szerette volna elérni, hogy az ígét mindenki meglegedésére hirdessük, és így soha, senki meg ne botránkozzék. Ám bizonyos, hogy nem Krisztust hirdetik, ha senki sem botránkozik meg és senki nem esik el. Az Írás ugyanis azt

mondja, hogy nem máshol, mint Izraelben fognak sokan elesni általa; tehát Isten népéből, amit egyháznak is mondanak.

A mi drága Krisztus Urunk úgy jött el a zsidókhoz, hogy szinte észre sem vették. Az evangéliumban manapság bennünket is hasonló módon keres fel. Mi történik erre? A pápa és a püspökök – ahelyett, hogy nagy hálával fogadnák –, haragra gerjednek. Nem adnak hálát Isten kimondhatatlan kegyelméért. Azt gondolják, hogy az evangéliumi tudományt csak akkor volna szabad terjeszteni, ha ők beleegyeznének, és csak az ő engedélyükkel idézhetne elő változást az egyházban. Ám Krisztus nem engedi, hogy ígéjét ne hirdessük. A pápa viszont nem tűri, ha hirdetjük. Ez nagy botránkozást vált ki. Kezdődik a viszály, és beteljesül Simeon mindenkor igaz jóvendölése, hogy e gyermek sokak elestét okozza Izraelben. Máté evangéliumának 2. fejezetében maga Krisztus mondja, és az első Korinthusi levél 11. fejezetében Szent Pál is hasonlóan nyilatkozik: kell, hogy legyenek viszályok és meg hasonlások, és kell, hogy a szent ügy üldözést szenvedjen. Krisztus mindezek ellenére megmarad, hogy sokakat föltámasszon és üdvözítsen. A többiek viszont elesnek, mert Krisztust másnak szeretnék látni, mint aminek az Atya rendelte. Mert Isten szegletkőként helyezte őt az út sarkára, hogy aki elesett, belekapaszkodva fölkelhessen. A legtöbben mégis oly esztelenek és balgák, hogy ebben a hatalmas kőben nem fogódznak meg, hanem fejjel mennek neki. Nem a kő hibája, hanem balgaságuk és esztelenségük következménye, ha nekiütközve összeüzzák magukat és elesnek. Emiatt nem szabad az evangéliumot olyan tudománynak tartanunk, mely – miként a pápa és püspökei szitkozódva állítják –, csak viszályt és pártütést szül a földön. Mintha ők ártatlanok lennének, és sosem kavartak volna vihart. Mintha bűneikkel és bálványozásukkal nem szolgáltatnak volna éppen elég okot a csapásokra és büntetésekre. Ha szabadon engednék terjedni az evangéliumi tudományt, megszűnne az egyenetlenség, és vele együtt sok más baj is. De ellene szegülnek a tiszta tudománynak, és nem engednek tévelygéseikből. Csoda-e, ha Isten sem bánik velük úgy, mint szeretnék?

A zsidók is megbotránkoztak Krisztusban, bár nem adott rá okot. Mindennél jobban szerette volna, ha hisznek benne, hiszen azért jött a világra, hogy mindenek előtt őket üdvözítse. Nem hibáztatható, amiért nem hittek benne. Nem tehet róla, hogy szolgálai alakjában nem ismerték fel. Pedig követhették volna, mint Urukat. Tudtak az ígéretről, hogy el fog jönni, mégsem ismerték fel, amikor megjelent. Nem az ő bűne, hogy megbotránkoztak benne.

Mi tehát ne inogjunk meg a mostani nagy botránkozás idején, hanem legyünk hűek az evangéliumhoz. Aki pedig elbukik,

csak konok fejét és hitetlen szívét okolhatja. Senki se hibáztassa bűnéért az evangéliumot. Simeon jövődölésének második része mindennek előtt erre int.

Simeon ezután a gyermek anyjához fordul: „Éles tör járja át a te lelkedet is, hogy sok szív gondolata nyíltan megmutatkozzék.” Ez nem egyezik az evangélista bevezetőben tett megállapításával: „Simeon pedig megáldotta őket.” Kemény és bántó beszéd ez: „Éles tör járja át a te lelkedet is...” Mégis megíratott, de nem Szűz Mária és nem is Krisztus Urunk kedvéért. Utólag mi szükségük lenne rá? Ellenben nekünk íratott meg tanulságul, hogy okuljunk belőle. Hiszen nemcsak magam nem hinném el, de nem hitte el az apostol sem, hogy milyen nagy mértékű a világ gonoszsága. Nem tudta felfogni, amíg el nem jött az evangélium, hogy leleplezze és fényt derítsen rá.

A világ a pápaság idején is szépnek és jónak mutatkozott. Az emberek többnyire becsületesnek és istenfélőnek tűntek. Napjaik látszatra tisztességben és kegyességben teltek. A bölcsek igazlelkűségében, az értelmesek jó szándékában senki sem kételkedett. Ékes rend volt a művészetekben és a tudományokban is. A jámborság és tisztesség látszatát fokozta a sok egyházi rend és a sokféle istentisztelet, amit kigondoltak és elrendeltek. Amíg az evangélium meg nem jelent, senki sem vonta kétségbe, hogy a világban mindenütt istenfélő és szent életet élnek. Az egyháziasság látszata és a világi erények külszíni csillogása megtévesztette az értelem ítélőképességét. Az evangélium azonban leleplezte a külszín alatt rejtőző bűnt, képmutatást és bálványozást. Nyilvánvalóvá tette, hogy az emberek hiába mutatkoznak bölcsnek, szentnek és alázatosnak, valójában mégis a pokol nyel el mindent. Bizonyossá vált, hogy akiket eleven szentekként magasztaltak, valójában a legnagyobb bűnösök. A bölcsekről kitűnt, hogy nagy bolondok. A csöndes és szelíd lelkek pedig vérszomjas gyilkosnak bizonyultak. Mindez annak köszönhető, hogy megjelent az evangélium, és hirdetni kezdték a gyermeket, aki –mint Simeon jövődölte-, sokak elbukására és sokak föltámadására rendeltetett, és aki olyan jel, amelynek sokan ellene mondanak. Az evangéliumnak pedig nincsenek nagyobb ellenségei, mint akiket e világ nagynak, bölcsnek, értelmesnek, szentnek és erényesnek tart.

Kétségtelen, hogy a világ szemében nagy erényekkel ékes szerzetesek dühöngenek és harcolnak leghevesebben az evangélium ellen. Minél jobban igyekeznek rendjük regulájának eleget tenni, minél szigorúbban böjtölnek és minél nagyobb igyekezettel imádkoznak, annál dühösebben támadják az evangéliumot, amikor meghallják. Szörnyű dolog ez, és igen nagy baj. Így teljesedik be, amit Simeon jövődölt.

Ezen a földön a világi rendet és az egyházi rendet egyaránt nagy tisztelet övezi. Akik ezekhez tartoznak, látszólag erényes életet élnek. Sokat vesződnek, hogy olyanak tekintsék őket, mint az angyalokat és Isten fiait, akiknek szentsége és bölcsessége bámulatos. Senki sem akarja elhinni – nem is képes rá –, hogy mily nagy bűn és mily gyalázatos méreg rejlik a külszín alatt, mely mindenkit megcsal és elbolondít. Nincs a világon olyan művész, aki képes lenne ezt meglátni és megítélni. Egyedül a Krisztus tudománya, a szent evangélium szűrhatja fel az ilyen genyyes daganatot, hogy nyilvánvalóvá tegye, mennyi mocsok és milyen ártalmas méreg van benne. Mert abban a pillanatban, hogy megkezdődik az evangélium hirdetése, a világ fiai felbőszülnek, és azoknak is előbukkan igaz természetük, akik most gyönyörűnek látszó szentséget színlelnek. Akkor meggyőződhet róla a világ, hogy az lényege szerint csupa képmutatás és gázság.

Vannak látszatra kiváló fejedelmek, akiket Isten bölcsességgel és értelemmel áldott meg, akiknek – úgy tűnik –, szívük vágya, hogy népüket jól kormányozzák. Nem fősvények, nem is tobzódhatnak. Meghallgatják szegény alattvalóikat, és ügyükben maguk hoznak ítéletet. Gondjuk van rá, hogy országuk minden dolgát jól igazítsák el, és senkit ne érjen igazságtalanság. Hitvestársukhoz hűek, házaseletük tiszta. Rendelkeznek minden erénnyel és jó tulajdonsággal, ami egy fejedelemtől joggal elvárható. Mindenben méltónak tűnnek arra, hogy az élen álljanak és kormányozzanak. Elmondható róluk, hogy fejedelemként is megmaradtak értelmes és istenfélő embernek. Különösen is áll ez, ha – a régi mód és látszat szerint – sokat imádkoznak, böjtölnek, ájtatoskodnak, oltárokat emelnek, kápolnákat építenek, templomokat alapítanak, és ezekben új alkalmi szertartásokat vezetnek be, szánt szándékkal úgy intézve mindent, hogy az emberek szájtátva csodálják szent életüket. De jöjjön csak el az evangélium! Rögtön meg fogod látni, hogy az ilyen Isten kegyelméből való, jámbor és dicséretre méltó uralkodók mily nagy képmutatók! Cselekedeteik fognak ellenük tanúskodni. Amint megjelenik az evangélium, lehull róluk az álarc, és nyomban kiderül, hogy kegyetlen gyilkosok, akik ártatlan vért ontanak, gonosz fondorlatokat szőnek, és bünt bűnre halmozva megtesznek mindent, hogy az evangélium terjedését akadályozzák, hirdetőt elnyomják, miként Saul, Aháb és más királyok is cselekedtek. Látva tetteiket, joggal csodálkozunk: Ki hitte volna, hogy a szent élet látszata mögött ennyi bűn rejtőzik?

Azt gondolom, hogy ha a pápa, illetve a pápa bíborosai, püspökei és papjai valóban a legnagyobb szentek lennének – miként azt a világ tartja róluk –, akkor mindenekelőtt nekik kellene elfogadniuk az evangéliumot. A dolog ezzel szemben úgy áll, hogy

nincs az evangéliumnak hevesebb és dühödtebb ellensége, mint maga a pápa, a pápa főiskolái és doktorai, szerzetesei és papjai. Pedig nekik, mint az egyház hivatalos vezetőinek, követelniük kellene, hogy az egész egyház fogadja el az evangéliumot. Simeon azonban róluk jövendöl, amikor Máriának azt mondja, hogy a gyermek, akinek anyja lett, nagy ellentmondást vált majd ki a világban, és le fogja leplezni mindazokat, akik a maguk szemében és a világ ítélete szerint nagy szentek.

Íme, így mutatkozik meg nyíltan sok szív indulata. Így derül ki sok fejedelemről, hogy – bár a világ szemében boldognak, értelmesnek, erényesnek és kegyesnek látszanak, akikre méltán bízták a világi kormányzást, sőt akár a mennyország igazgatását is rájuk lehetne bízni –, valójában istenkáromlók, bálványozók, irigyek, gyűlölködők, gyilkosok, tudatlanok, és még annyi más bűn lakik bennük, hogy felsorolni sem lehet. Isten ígését nem hallgatják, hirdetését sem tűrik, megölik miatta az embereket, miközben a bálványimádást védelmezik. Azért, hogy az evangéliumot elnyomják, képesek lennének országuk egész népét kiirtani és vérbe fojtani. Szívük oly kegyetlen és annyi gyilkos indulat lakik benne, amit senkiről sem feltételeznénk, legkevésbé olyanokról, akiket a világ istenfélőnek, tisztességesnek, szelídlelkűnek, bölcsnek és erényesnek tart, és ilyenekként dicsér. Simeon azt mondja, hogy ez a gyermek az ilyen szívek indulatát is nyilvánvalóvá teszi.

Magam sem hittem, hogy a világ ennyire gonosz. Amikor újra fény derült a mi drága evangéliumunkra, azt gondoltam, hogy mindenki ujjongani fog, amiért megszabadul mind attól a borzalmas nyúgtól és kénysertől, amivel a pápaság a lelkiismeretet megterhelte. Azt vártam, hogy örömmel fogadják a Krisztusért, kegyelemből elnyert lelki javakat, amelyeket korábban nagy költséggel, sok fáradtsággal és munkával igyekeztek megszerezni, de erőfeszítésük hiábavalónak bizonyult. Főként a püspököktől és a tudósoktól vártam el, hogy így tesznek. Ehelyett mi történik? Éppen ők azok, akik az evangélium hirdetése miatt eltaposnának minket. Legfőbb ellenségeink a papok sorából valók. Ehhez hozzá kell szoknunk, és emiatt nem szabad felhagynunk az evangélium hirdetésével, hanem bizvást folytatnunk kell. Az evangélium tehát olyan tudomány, amely rámutat az ördögre, mint Isten ellenségére, és akkor is leleplezi, amikor – a világhoz hasonlóan – épp a legjobbnak, a legjámorabbnak és a legszentebbnek tünteti fel magát. Magamtól sosem gyanítottam, és el se hittem, hogy szívük mélyén éppen azok vethetik meg Istent és Isten ígését, akik magukat istenfélőnek mutatják. Most azonban tulajdon szemünkkel láthatjuk, miként teszi nyilvánvalóvá az evangélium, hogy ördög

szállta meg nemcsak a pápát és a püspököket, de a fejedelmek, nemesek, polgárok és parasztok legtöbbszörét is, akik nemcsak elutasítják az evangélium szent tudományát, de vakmerően megvetik és üldözik. Az evangélium megjelenése előtt magam sem vettem észre ördögi gonoszságukat, hanem azt hittem, hogy a Szentlélek van rajtuk. Krisztus azonban kinyilatkoztatta igéjében, hogy az ördög megszállottjai. Azért leplezte le őket, hogy tanuljunk belőle és vigasztalódjunk. Tanuljuk meg, hogy nem kell megijednünk, ha azt látjuk, hogy ezek a szentnek látszó emberek igaz valójuk szerint ördögök. Ne mondjuk hát csodálkozva, hogy ez vagy az a fejedelem, ez vagy az a nemes, vagy polgár, akit eddig derék embernek tartottunk, hogyan válhat most olyan elvakulttá és gonosszá, hogy Istent megveti és haragra gerjed ellene. Ennek okára mutat rá az evangélium, amikor felvilágosít: eddig rejtve voltak a szívek gondolatai, de most eljött Krisztus, aki a szívek titkát ismeri és nyilvánvalóvá teszi. Igéjével világosságot gyújt a szívünkben, hogy megismerjük az emberek gondolatait. Feltárja és nyilvánvalóvá teszi, amit mások elől, sőt önmaguk elől is leplezni akartak.

Az ördög persze korábban is ugyanolyan csaló és gyilkos volt, mint most. Mégis oly szépen fel volt ékesítve, hogy nem lehetett ráismerni. A világosság angyalának látszott. Most azonban, hogy szemébe világít az evangélium fénye, végre megláthatod, mi lakik benne. Kezdetől fogva tele van hazugsággal, csalással és gyilkos indulattal. Hozzá hasonlóan lepleződnék le – a legnagyobb úrtól a legkisebb szolgálóig – mindazok, akik az ördög eszközévé lettek. Minél jámborabbnak és szentebbnek mutatkoznak, annál gonoszabb ámitók. Szívükben valamennyien mérget forralnak és Istent káromolják. Mindig is voltak ilyenek, de bűnüket a szívükbe rejtve eltitkolhatták. Ám az Úr Isten evangéliumával most ablakot vágott szívükön, hogy – miként Simeon mondja –, indulatuk látható legyen, és gonoszságukat többé ne leplezhessék.

Nekünk pedig vigasztalásunkra van, hogy Krisztus a szívek indulatait kinyilatkoztatta. Mert nem tántoríthat el minket, ha olyasvalaki ölti magára a szentség látszatát, aki Isten igéjét nem szereti. Bármilyen jámbornak és szentnek mutatja is magát, bátran állíthatjuk, hogy bűnös, és – mivel Isten igéjét megveti és üldözi –, vele együtt minden erénye és szentsége az ördögtől van, és olyan, mintha szennyfolt lenne rajta.

A szent és erényes élet önmagában még nem gonosz dolog. Ellenkezőleg, dicséretet érdemel, mint minden, ami ésszerű, bölcs és tisztességes. Az ördög azonban a legszebb erényt is képes a bűn takargatásának eszközévé tenni. Azt a szörnyű bűnt fedi el vele, aminek neve istenkáromlás és Isten igéjének üldözése. Nagy erényként ma-

gasztalják például a szüzességet, mert valóban az. De minek tartod azt a szüzet, aki apját vagy anyját megölte? Nemde azt mondd: „Mit ér a szüzessége, ha egyszer apagyilkos vagy anyagyilkos!? Bánjon el vele a hóhér, érdeme szerint!” Ugyanez érvényes a képmutató szentekre is. Simeon ezért mondja Máriának, hogy fia miatt sok olyan jámbor válik majd gonosszá, csalóvá és gyilkossá, aki most imádni való szent hírében áll. Az ilyenek közül támadnak majd legádázabb ellenségei. Ám az emberi ész mégis csak úgy okoskodik, hogy ezek a becsületes istenfélők semmiképpen sem lehetnek csalók és gonosz gyilkosok. De – hála Istennek –, ez a szerecsenmosdatás már nem tarthat sokáig. Jön már Krisztus az evangéliummal, és nyilvánvalóvá teszi, hogy akiket a világ tisztességes, jámbor embernek tart, azok legtöbbször nagy gonosztevő. Szinte valamennyien gyilkosok és Isten ellenségei, akik Isten ígését nem szenvedhetik, hanem – zsarnoki módon – minden fondorlattal azon vannak, hogy elnyomják és kiirtsák. Az ilyenek nem igen tűrik, hogy bűnösnek mondják őket. Isten előtt azonban nincs mentségük.

Meddig tarthatnak mégis kegyesnek olyanokat, akiknek szíve gonosz és akik Isten ígését megvetik? Hiábavaló minden kegyeskedésük, végül lelepleződnek! Bizonyos, hogy akinek gyilkos indulattal van tele a szíve, az előbb-utóbb gyilkosok módján beszél. Alkalom adtán gyilkolásra lendül a keze is. Ezt a rejtett és hihetetlen bünt csak az evangélium leplezi le. Egyébként senki sem ismerhetné fel és nem is hihetné, hogy így van.

Simeon azt is mondja Máriának, hogy lelkét éles tör fogja átjárni. A világ gonoszságát Máriának is látnia és tapasztalnia kell. De nemcsak neki, hanem a keresztyén egyháznak is, mindenhol és minden időben, amióta csak felragyogott az evangélium világossága. Igaz keresztyén nem nézheti fájdalom nélkül a világ bűnét, miként Péter is mondja a szent életű Lótról,⁶³ hogy látnia és hallania kellett Sodoma lakóinak bűneit, akik gonosz cselekedeteikkel nap mint nap gyötrelmet okoztak igaz lelkének. Ez az éles tör, ami átjárja a keresztyének szívét is. Gyötrelmet okoz lelküknek, hogy a világ – melynek minden dicsősége olyan, mint az elszáradó fű –, szüntelenül a tökéletesség látszatára tör, miközben Krisztust vakmerően kárhoztatja, ígését gyalázza, szentjeit pedig zsarnoki módon üldözi és gyilkolja. Ez a keresztyének legnagyobb fájdalma. Szívkeserítő gyötrelme ez, mely nagyobb minden más szenvedésnél. De, amikor emiatt megszorodott szívvel kesergünk és sóhajtozunk, tudnunk kell, hogy nem késik soká e bűn büntetése.

⁶³ 2Péter 2, 7–8.

Ennyit Simeon jóslatáról. A felolvasott történetben szó van még egy Anna nevű özvegyasszonyról is, aki a Szentlélek indításából szintén vallást tesz Krisztusról és jövendöl róla. Azt mondja az evangélista, hogy ez a próféta asszony böjtölésével és imádságai-val éjjel-nappal Istennek szolgált. A pápisták ezt érvként fordítják ellenünk, holott mi sohasem tagadtuk, hogy komoly böjtöléssel és imádkozással Istent szolgálhatjuk. Hiszen Istennek szolgálunk mindig, amikor meg tesszük, amit parancsolt. A böjtölést pedig, mint az evésben és ivásban való mértékletességet, Isten igen is megparancsolta. Nem különben megparancsolta azt is, hogy imádkozzunk. Mindkettőt meghagytuk, mint olyan istentiszteletet, amiben Istennek kell engedelmeskednünk. A pápisták azonban nem érik be ennyivel, hanem azzal a magyarázattal hozzakodnak elő, hogy a böjt-re és imádságra vonatkozó rendelkezések engedelmes megtartásával bűneink bocsánatát és az örök életet érdemljük ki. Ez az, amit mi tagadunk. Viszont az angyallal mi is állítjuk, hogy egyedül a gyermek Jézus a Megváltó, aki – mint neve utal rá –, megszabadítja népét minden bűnétől.

Erről most többet nem mondhatunk. Isten kegyelmét kérjük, hogy mindig őrizzen meg az elbotlástól. Segítsen, hogy Krisztusban föltámadjunk. Óvjon attól, hogy megbotránkozzunk, hogy tanításán megütközzünk. Mindenben legyen segítségünkre Krisztus Urunk. Ámen.

10. KI SZÜLHETI ATYJÁT VAGY ANYJÁT? (AZ EGYHÁZRÓL)

A reformációt sokszor úgy szokták értelmezni, hogy annak a *sola scriptura* elve másodlagossá tette volna az egyház szerepét. Pedig a reformációval, mint láttuk, nem „hitújítás” történt, hanem egy megújulási mozgalom indult el az egyetemes, apostoli anyaszentegyházon belül. Hogy Luthernek mennyire fontos az egyház, jól illusztrálják az alábbi mondatok: *„Maga Krisztus az egyházáért halt meg, hogy az el ne vesszen, hanem megmaradjon ... Mi készek vagyunk szőröstül-bőröstül elpusztulni, csak az egyházat ne érje baj vagy kár, amennyire ez tőlünk függ”*¹.

Idézzük fel az Ágostai hitvallás idevonatkozó jól ismert megfogalmazását:

*Az egyház a szentek gyülekezete, ahol az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgálják ki.*²

Melanchthon az Ágostai hitvallás apológiájában hozzáteszi: „Mi azért a Szentírás értelmében azt tartjuk, hogy az egyház sajátos értelemben azoknak a szenteknek a gyülekezete, akik igazán hisznek Krisztus evangéliumában, és Szentlelkük van. Mindamellett elismerjük, hogy ebben az életben sok képmutató és gonosz is keveredik közéjük és a külső ismertetőjelek közösségét nézve, tagjai az egyháznak s ezért egyházi tisztségeket is viselnek.”³

Luther a Nagy kátéban a harmadik hitágazat magyarázatakor írja a következőket:

*Hiszem, hogy él a földön egy szent nép és gyülekezet: csupa szent, egy fő, Krisztus alatt, a Szentlélek hívta egybe, egy a hite, a szándéka, a gondolkodása, sokféle adománya van, de egységes a szeretetben, nincs benne szakadás és elkülönülés. Én is egyik része és tagja vagyok, minden javainak élvezője és résztársa. A Szentlélek vitt oda, és illesztett testébe úgy, hogy meghallgattam és hallgatom Isten ígését, mert így kezdünk bejutni. Azelőtt ugyanis egészen az ördög voltunk, sem Istenről, sem Krisztusról nem tudtunk semmit.*⁴

¹ Luther, A Zsinatokról és az egyházzal, LVM 2, 610 és 613.

² „Az Ágostai Hitvallás” VII. cikk, in: *Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallási iratai*, Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály 1957., I. 24.

³ Vö. Reuss András (szerk), *Ágostai Hitvallás. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai* 2. Budapest, Luther Kiadó, 2008. 24.

⁴ Pröhle 1983: 202.

A Schmalkadeni cikkekben pedig ezt írja Luther:

Istennek hála – a hétéves gyermek is tudja, hogy mi az egyház: a szent hívők és „azok a báránypókák, akik hallgatják Pásztoruk hangját” (Jn 10,3). A gyermekek ugyanis így imádkoznak: „Hiszek a szent keresztyén egyházban.” És nem a karingek, tonzurák, hosszú köntösök és egyéb szertartások teszik szentté az egyházat, amiket a Szentírással ellentétben kiagyaltak, hanem Isten ígéje és az igaz hit.⁵

Az egyház vagy a Szentírás?

Természetesen élénk viták folytak az egyház vagy az evangélium (nem az Írás) elsődlegességéről, például az 1530-as évek elején az angol Morus Tamás és William Tyndale között.⁶ Tyndale érveit kétségtelenül Luther inspirálta, aki *Az egyház babiloni fogságában* ezt írja:

Nincs is az egyháznak hatalma arra, hogy a kegyelemnek új ígéreteit állapítsa meg; mint némelyek fecsegik, hogy nincs kisebb tekintélye annak, amit az egyház rendel annál, ami Istentől van; mert hát a Szentlélek kormányozza azt. Az egyház ugyanis az ígéret ígéből hit által születik, és épp az ígéretnek ugyanazon ígéje táplálja és tartja fenn, vagyis az egyház alapul Isten ígéletén, és nem az Isten ígérete rajta. Az Isten ígéje ugyanis elérhetetlen magasságban van az egyház felett. Isten ígétére az egyháznak mint teremtménynek nincs hatalma bármit is alapítani, rendelni, vagy tenni; hanem neki kell azon alapulnia, arra rendeltetnie, és helyezkednie. Hiszen ki szülheti atyját vagy anyját? Ki teremtette meg előbb alkotóját?⁷

A 20. századi teológusok azonban már nem ilyen éles „vagy-vagy”-ként teszik fel a kérdést. Carl Braaten, egy amerikai lutheránus teológus így fogalmazott: „A Szentírás elve csak az egyház miatt és az egyház érdekében létezik ... A reformáció által képviselt hermeneutikai „Szentírás-elv” csak az egyházban és az egyházzal együtt értelmezendő ... A Szentírás tekintélye nem az egyháztól elkülönülve, hanem csak az egyház életében a Lélek által adott gyümölcsökkel, az apostoli hitvallással, a keresztséggel, a feloldozással és az életet adó úrvacsora szentségével együtt érvényesülhet.”⁸

⁵ Pröhle 1983: 305.

⁶ https://thomasmorestudies.org/tmstudies/DCH_Fabiny.pdf. Scripture and /or the Church in the Debate of Sir Thomas More and William Tyndale”, in: *Látó szívvel*, Magyar Piarista Rendtartomány, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola – Vigilia Kiadó, 2006, Budapest, 382–408. “Church Paradigm versus Scripture Paradigm in the Debate of Sir Thomas More and William Tyndale”, in: Andreas Höfele, Stephan Laqué, Enno Ruge, Gabriela Schmidt (eds.): *Representing Religious Pluralization in Early Modern Europe* (Pluralisierung & Autorität). Münster, 2007, Lit-Verlag, pp. 15–43. Ez utóbbi tanulmány hamarosan magyarul is megjelenik.

⁷ LVM 2: 322

⁸ Braaten 1996, 61–62.

Az egyház jegyei (*Notae ecclesiae*)

A *zsinatokról és az egyházzól* című 1539-ben írt munkájának harmadik részében Luther hét pontban sorolja fel az egyház jegyeit, a *notae ecclesiae*-t.⁹ Luther szerint az egyház nemcsak *ecclesia*, hanem *sancta, catholica, christiana, s a „Kirche”* szó helyett a „keresztyén szent nép” elnevezés sokkal szerencsésebb lenne. Egyházzól van szó akkor is, amikor az Ószövetség az „Isten népe” kifejezést használja. Tehát akkor honnan ismerhető fel az egyház? A hét jegyet – írja Luther – akár „hét szentségnek” is nevezhetné, de mivel e kifejezésnek rossz íze van, ezért inkább a keresztyén megszentelődés hét fő részének, vagy „hét ereklényének” nevezi.¹⁰

Isten ígéje

„Ott egyház van, ahol megvan az Isten ígéje. Az Isten ígéje a fő dolog, ez a fő szentség, melytől a keresztyéni név a szent nevet kapta. Mert Isten ígéje szent, megszentel mindent, amihez ér, sőt az ige magának Istennek a szentsége, Istennek az ereje, amely üdvözít (Róm 1,16). Az élőszóval hirdetett ígéről beszélünk ... akik hisznek benne és cselekszik is azt ... Ahol tehát látod és hallod, hogy az ilyen ígét hirdetik, ott ne legyen kétséged, ott bizonyára kell, hogy legyen igazi *Ecclesia sancta catholica* ... bárha nagyon kevesen is vannak. Ahol az (Isten ígéje) van, ott keresztyéni szent népnek is kell lennie. Mert Istennek ígéje nem lehet Istennek népe nélkül. Viszont Istennek népe sem lehet Isten ígéje nélkül. Isten ígéje az, ami csodát művel, mindent rendbe hoz, mindent fenntart, mindent véghezvisz, minden ördögöt kiűz ... mi tudjuk, hogy az ige az első és fő szentség, hogy ez szüli, tartja, táplálja, erősíti az egyházat, ahogy Szt. Ágoston is mondja: *Ecclesia verbo Dei generatur, alitur, nutritur, roboratur* (Az egyházat Isten ígéje szüli, tartja, táplálja, erősíti.).”¹¹ Az Isten ígéje teremti az egyházat és nem fordítva, amint ezt a katolikus felfogás vallja. Mai szóhasználatlaltal úgy is mondhatnánk, hogy a római katolicizmusban a „feminin” elem az erősebb, hiszen az egyház, mint „anya” az elsődleges, míg a protestánsban a „maszkulin” elem, hiszen az Isten ígéje teremti, azaz „nemzi” az egyházat.

A keresztség

„Megismerhető Isten népe a keresztség szentségén, ahol azt Krisztus urunk szerint tanítják, hiszik, alkalmazzák. Mert a keresztség a Szentlélek megújítása által való újjászületés szent fürdője (Tit 3,5), amelyben megfürödve, mint Isten bányának szentséges, ártatlan vérében a Szentlélek által, megtisztulunk a bűntől és a haláltól. Ne tévesszen meg, ki az, aki kereszstel. A keresztség nem a keresztelőé,

⁹ Luther Márton: *A zsinatokról és az egyházzól*, LM 6, 359–418; LVM 2, 601–674.

¹⁰ LM 6: 417.

¹¹ 651., LM 6: 407–409.

hanem a megkeresztelendőé... ugyanígy Isten ígéje nem a hirdető, hanem a tanítványé, aki hallja és hiszi...”¹²

Az oltáriszentség (Az úrvacsora)

Felismerhető az egyház az úrvacsoráról, ahol azt helyesen nyújtják, hiszik és fogadják. „Az se tévesszen meg, hogy szent-e az ember, vagy kétnejű, aki neked a szentséget nyújtja. Nem azé a szentség, aki nyújtja, hanem akinek nyújtatik. Ilyen üdvözítő cselekedetei csak Isten népének vannak.”¹³

A kulcsok hatalma

A „kulcsok hatalmának” (*potestas clavium*) bibliai alapja: Mt 18,18. „Ha egy keresztyén vétkezik, megbüntettessék, ha meg nem javul, felmentessék. Ahol látod, hogy bűnöket megbocsátanak, bűnökért büntetést szabnak, akár nyilvánosan, akár magánosan, ott Istennek népe vagy. Mert ahol nincsen Isten népe, ott nincsenek kulcsok [...] Krisztus hagyta örökségül: Krisztus halála árán az elbukott bűnösöket újra megszenteli [...] akik megtérni nem akarnak, kiteszítettassanak a szent nép közösségéből [...] Sohse törődj te itt a pápa két kulcsával, melyből ő két tolvajkulcsot csinált minden királynak kincstárához és koronájához!”¹⁴

Az egyházi szolgák elhívása

„Az Egyház szolgákat avat, hív el, hivatalokat tölt be (Ef 4,11 apostolokul, evangélistákul, tanítókul, kormányzókul [...]) Mi lenne, ha mindenki beszélni akarna, egyik se akarna engedni a másiknak? Itt se kérdezd, hogy milyen ember az, aki a hivatalt bírja. Mert nem annak adattak a dolgok, akié a hivatal, hanem aki a hivatal által fogja megkapni.”¹⁵ Tehát az egyházi szolgálatra a jó rend kedvéért van szükség, a papok nem magasabb rendű lények, mint a laikusok, hanem a laikusok és az ordináltak egyaránt *minister verbi domini*, vagyis az Úr ígéjének szolgálói.

Az imádság

„Mert valahol ezt látod, hogy a Miatyánkot imádkozzák, és ezt az imát tanulják, ahol zsoltárokat és egyházi énekeket énekelnek az Isten ígéje és az igaz hit szerint [...] ahol a Hiszekeggyel, a Tízparancsolattal, a Kátéval foglalkoznak, ott Istennek szent, keresztyén népe vagy.”¹⁶

¹² LM 6: 409.

¹³ LM 6: 411.

¹⁴ Uo.

¹⁵ LM 6: 414.

¹⁶ LM 6 : 415.

A kereszts

„Külsőleg is megismerhető a keresztyéni szent nép az üdvösséges szent kereszten, azon, hogy el kell szenvednie minden szerencsétlenséget és üldözést, minden megpróbáltatást és bajt (ahogy a Miatyánk mondja) az ördög, a világ és a test részéről, hogy el kell tűrnie belső szomorúságot, félelmet, rettegést, külső szegénységet, megvettetést, betegséget, gyengeséget, hogy hasonlóvá legyen urához, a Krisztushoz. És mindezen szenvedések indító okának egyedül annak kell lennie, hogy erősen ragaszkodik Krisztushoz és Istennek ígéjéhez: s így a Krisztusért szenved... Ahol ily megpróbáltatást látsz, ott légy meggyőződve arról, hogy ott Istennek szent népe vagy... Az üdvözítő kereszttel a Szentlélek nemcsak megszenteli, hanem boldogítja is népét... ha valakit Krisztusért megátkoznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak, az igenis szentté teszi az embert...

Ahogy a Róm 5,4 mondja, *Tribulatio spes (operatur)*. A megkísértés reménységet szül.¹⁷

Luther a római katolicizmussal és a rajongókkal szemben kétfrontos harcot folytatott: a katolikusok a földi intézményben, a rajongók a „láthatatlan”, „lelki” egyház, a tökéletesek közösségében látták az egyház lényegét. Mindkét tábor valami emberi minőségben akarja megragadni azt. Luther szerint ezzel szemben az egyház lényege, hogy ott Isten cselekszik, még akkor is, ha az sokszor elrejtve történik.¹⁸

1541-ben született meg Luthernek a stílusában meglehetősen nyers és provokatív műve, a *Hurka Gyurka ellen (Wider Hans Wurst)*¹⁹. Az írás témája az igaz és a hamis egyház közötti különbségtétel. Luther szópárbajának élesen gúnyos, a trágárságot sem nélkülöző hangneme sok kortársat megbotránkoztatott; ám ebből az írásból később olyan latin és német nyelvű utánnymások születtek, amelyek csak az igaz és a hamis egyház összehasonlítására szorítkoztak. Luther itt az igaz egyháznak immár tíz ismertetőjelét (*notae ecclesiae*) veszi számba: 1) a keresztség; 2) az oltáriszentség (úrvacsora); 3) a kulcsok hatalma; 4) az egyházi szolgálat (a prédikátori tisztség megtartása); 5) az Apostoli Hitvallás; 6) a Miatyánk; 7) a világi hatalom tisztelete a Róm 13 alapján; 8) a házasság mint Istentől rendelt örömteli intézmény fenntartása; 9) a szenvedés vállalása; 10) az a tétel, hogy az ellenséggel nem folytat az egyház háborút, hanem imádkozik értük. Luther szerint ez az eredeti, igazi egyház, a pápa egyháza viszont elszakadt az igaz egyháztól, s az „ördög iskolája” lett. Ezek után Luther a hamis egyház tizenkét ismertetőjelét (búcsúk, zárandoklatok stb.) sorolja fel.

¹⁷ LM 6: 414–415.

¹⁸ Dóka Zoltán, „Az igazi egyház”, *Keresztyén Igazság Új* folyam, 13. szám, 4–5.

¹⁹ LVM 4 675,734

Mit jelent a „kereszt alakú” egyház? (*ecclesia crucis*)

Luther korábbi írásában tehát a keresztet tekintette az egyház hetedik ismervének. Vajon a korábban tárgyalt „kereszt teológiája” érvényes-e az egyházra? E. W. Gritsch kiváló Luther-könyvének egy fejezetére fogunk támaszkodni, ahol a szerző a könyve egyik fejezetének ezt a címet adta: „a kereszt alakú egyház”.²⁰

Egyéni életünk és az egyház élete is e földön harc és küzdelem. A keresztségünkben mondunk először ellene az ördögnek. Mi van keresztségünk és a halálunk között? A „keresztformájú” élet, a keresztény ember és az egyház élete ugyanis kiábrázolja a Krisztust.

A Krisztust követő egyház életében a harc (*ecclesia militans*) a keresztény élet velejárója. A hitvallásokkal kapcsolatban írja Luther:

*Amikor a keresztyének nem harcolnak az ördöggel, vagy a kígyóval, aki a sarkat harapdálja, az nem jó jel, mert azt jelenti, hogy aki a sarkat mardossa, békében van, és saját útját járja. Azonban amikor a sarkat mardosó dühöng, és nincs békéje, az annak a jele, hogy ő, támadás alatt van, s le fog győzteni, mert Krisztus az, aki rajtaütött a házában. Ezért aki arra vágyik, hogy a keresztyén egyházat csendes békében élve kereszt nélkül, eretnokség nélkül és pártoskodások nélkül lássa, soha nem fogja azt így látni, vagy pedig az ördög hamis egyházát kell látnia igazi egyházként.*²¹

A keresztény egyház sorsa tehát hasonló a prófétákéhoz és az apostolokéhoz. Ami megtörtént a szenvedő szolgálattal, a Messiással, annak az egyházzal is meg kell történnie: a hűséges szolgáltnak, az egyháznak szenvednie kell e világban. Ha valakit Krisztusért megátkoznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak, az szentté teszi az embert.

A „szenvedő szolgálat” nemcsak Krisztusnak, hanem az egyháznak is az előképe. De nem azért szenvedek, hogy „kiérdemeljem” Isten kegyelmét. A szenvedés nem vallásoskodás, cselekedet, munka, misztika, hanem engedelmesség. A szolgálat szenvedéssel jár, de hogy az egyház elkerülje a szolgálattal járható bálványimádást, az egyháznak folytonosan meg kell újulnia: *ecclesia semper reformanda est*. Akik Isten ígését igazán szolgálják, azoktól nem lehet messze a szenvedés: a szolgálat és a szenvedés összetartoznak. Lehet, hogy az egyháznak el kell veszítenie státuszát ahhoz, hogy jobban szolgálja az evangéliumot, az egyháznak el kell viselnie a szenvedést ahhoz, hogy reformálódjon.

Mennyivel egyszerűbb lenne, ha az Ördög nem harapdálná Krisztus sarkát, vagy ha valaki megállítaná őt ebben. Akkor megvalósulhatna a nyugodt, békés egyház gondolata. De mivel jelenleg a Sátán Krisztus ellensége, ezért sohasem szűnik meg az egyházban szakadást, szektákat teremteni. Durván

²⁰ Eric W. Gritsch, *Isten udvari bolondja*, Budapest, Luther Kiadó, 2006, 249–264.

²¹ Idézi Gritsch, *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Budapest, Luther Kiadó, 2006.249.

*megsértjük a mi drága anyaszentegyházunkat, ha őt tesszük hibássá ezért a sok széthúzásért és szakadásért. Az egyház nem okozója, hanem ellenkezőleg: elszenvedője a szakadásnak.*²²

Luther látta, hogy az egyháznak nemcsak jelene, hanem története is van. Az egyház történetének alapja a Jelenések könyve. Az egyházon belüli harcot Isten és a Sátán harcaként értette, s vallotta, hogy ez a konfliktus csak Krisztus második eljövetelel ér véget. Jel 12,7 (Mihály viaskodása a sárkánnyal) alapján írja Luther:

*Ugyanennek a harcnak kell végbe mennie e földön a látható egyházban is. Ezt a harcot nem az angyalok vívják, hanem a keresztyének, akik hitükkel Krisztus országának polgárai. Harcolnak pedig az ördöggel, aki a világot elhiteti. Nincs a földön más harc, csak ez az egy. E harc fegyvere nem pán-cél, kard, dárda, puska vagy testi erő, hanem az ige egyedül.*²³

A „rejtett” egyház (*ecclesia abscondita, sancti absconditi*)

Luthernek a rejtett egyházzal szembeni gondolatai a kereszti teológiájából következnek. Amiképpen Isten elrejtette dicsőségét a kereszti gyalázatába, úgy az egyházat, a szentjeit is önmaguk ellentétébe rejté el az Isten (*abscondita sub contrario*). Sokféle ellentétpárt szoktak alkalmazni az egyház jellemzésére: „igaz egyház / hamis egyház”, „láthatatlan egyház / látható egyház”, „szolgáló egyház / uralkodó egyház”, vagy újabban: „hitvalló egyház / kollaboráns egyház”. Nézetem szerint az egyszer etikai, másszor platonikus, egyszer ideologikus, másszor politikai kategorizálásnak fennáll az a veszélye, hogy a kategorizáló természetesen önmagát tekinti az „igaz”, a „láthatatlan”, a „szolgáló”, a „hitvalló” egyház tagjának. Az egyház szakrális misztériumából talán többet sejtet meg, ha a „hivatalos / rejtett” egyház megkülönböztetését használjuk. Ez az *ekkléziológiai* kategorizálás ugyanis nem húz éles határt a két tábor, a „mi” és az „ők” között. Ha Isten egyháza rejtett, akkor lehet, hogy az „ők” közül is tartoznak oda, s nem mindenki az, akit „mi” gondolunk oda-tartozónak. A mi sokszor könnyed és talán nem eléggé felelős kategorizálásunknál mélyebb az egyház titka, és ugyanolyan kifürkészhetetlen, mint Isten bölcsessége.

Az *ecclesia abscondita* gondolata már felbukkan Luthernak *A szolgai akarat* című művében. Itt Luther cáfolja Erasmus egyház-képét, rámutatván, hogy nem az az egyház, amit annak neveznek, sőt, akik valóban Isten népe és az egyház voltak, azokat csak ritkán nevezték annak. De Isten mégis megtartotta egyházát, még ha ez kívülről nem is volt felismerhető. Példaként az arianusok idejét említi, amikor alig volt ötven katolikus püspök, az egyház nevében mindenütt az arianusok uralkodtak. Az egyház tehát nem feltétlenül az, ami annak látszik, vagy annak nevezi magát.

²² Uo. 188.

²³ D. Carl Witte (összeáll.) *Jer, örvendjünk, keresztyének. Luther írásaiból mindennapi áhitatra*, Budapest, 1995. (1. kiad. 1938) 386.

*Bizony, az Isten egyháza nem olyan egyszerű dolog, mint az „Isten egyháza” elnevezés. De szentek sem találhatók minden bokorban, mint az „Isten szentjei” cím, amelyből mindig van egy zsomborral. Ezek gyöngyök és drágakövek, amelyeket a Szentlélek nem vet oda a disznóknak, mint azt a Szentírás vallja: elrejtettek, hogy az istentelen ne láthassa meg bennük az Isten dicsőségét.*²⁴

Luther az Ézsaiás-előadásában (1527–1530) is többször megfogalmazza, hogy Isten népe szétszórt polgárság (*deserta civita*),²⁵ s az egyház elrejtett a kereszt alatt.²⁶ Végezetül Luther a *Jelenések könyvéhez* írt második előszavában írja:

*Az egyházhhoz értelmekkel nem férközhetsz közel, még ha összes szemüved felteszed is. El tudja rejteti az ördög, betemeti botrányozással és meg hasonlással, hogy bőven találj rajta botrányozni valót. S Isten is elrejteti a gonosztettek és a mindennemű bajok mögé, hogy bolonddá téve magadat hamis ítéletet kiáltasz rá. Mert azt akarja, ne szemeddel, hiteddel fogd fel azt. Mert azt hisszük, amit látunk... Mert önmaga elől is erősen elrejteti a keresztény, hogy nem látja önnön szentségét és erényességét, hanem csupa hibát és gyalázatot talál magán.*²⁷

Walter von Loewenich gondolatai az egyház elrejtettségéről ma igazán aktuálisnak hangoznak: „Az egyház elrejtettsége pedig szenvedési formájában jut kifejezésre. A protestantizmus hibája, hogy Luther ezen gondolataival kevésbé komolyan foglalkozott. Luther a keresztet, a szenvedést úgy tekintette, mint az egyház legdrágább kincsét: az egyház, amely Lutherről neveztetik, gyakran nem szívlelte meg eléggé ezt (WA 1,613,23kk). A túlságosan harcias, lármás egyházpolitika gyanús Luther szemében (WA 5, 227,7kk). Az igaz egyház inkább mártíregyház”²⁸

Az egyház „történés” (*Kirche im werden*)

Gritsch hangsúlyozza, hogy Luthernél az egyház sohasem statikus intézmény, hanem mindig a változás folyamatában van, „úton van” (*ecclesia in via*)²⁹. Amint az ige is esemény, úgy az egyház is „történés”. Az egyház intézményes megjele-

²⁴ Luther, *A szolgáló akarata*. Luther Márton *De Servo Arbitrio* című teológiai vitairata – 1525. Latin eredetiből és németből fordították: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön és Weltler Sándor, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum), Sopron, 1996, 58.

²⁵ LW 17,86.

²⁶ LW 16,299.

²⁷ Luther Márton, *Előszók a Szentírás könyveihez*, 169. A „rejtett egyház”-hoz ld. Carl Axel Aurelius, *Verborgene Kirche. Luthers Kirchenverständnis aufgrund seiner Streitschriften und Exegese 1519–1521*, Hannover, Lutherisches Verlagshaus, 1983. Különösen jelentős a 9. zsoltár lutheri exegézisének elemzése: 96–102. (WA 5, 284–325).

²⁸ Walter von Loewenich, *A kereszt teológiája*, 101–131.

²⁹ Scott H. Hendrix, *Ecclesia in via*, 1974.

nésében még nem egyház, hanem csak az engedelmes *tetteiben*. Nem eredendő szubsztancia, hanem eredmény. Akkor egyház az egyház, ha küldetéséhez híven él és teszi, amit feladatául kapott. Az egyház nem létezik, hanem „lesz”.³⁰

Az egyház: *communio (koinonia)*

Térjünk vissza az Ágostai hitvallás definíciójára: az egyház a szentek közössége: *communio sanctorum*. Luther is szívesebben használta a *communio* fogalmát, mint a „Kirche”-t.³¹ Vajta Vilmos kiváló könyvében³² részletesen elemzi Luther *communio*-fogalmát. Luther „zwo kirchen”-ről beszél, és ekkleziológiájában bizonyos „kétrétegűséget” figyelhetünk meg.³³ Az egyház egyszerre *communio spiritualis* és *communio corporalis*. Ám a külső valóság, a hit láthatatlan, lelki valósága nélkül csupán pszeudoegyház,³⁴ amelynek nincs köze a Szentíráshoz. Luther gondolatait Vajta a mai helyzetre alkalmazza, amikor ezt írja: „az egyház, mint szociális jelenség az emberi társadalomban szociálisan is megközelíthető. Kaphat jogi és politikai, sőt még humánus értelmezést is. *De lényegét tekintve az egyház csak a lelki–szakramentális értelmezésben lép elő olyan elrejtett valósággént, amelyet Isten teremtő Szentlelke hoz létre a hívő lelkekben.*”³⁵ A szakrális *communio* alapvető metaforái: a fej–test, vőlegény–menyasszony. Az egyház test, és a test a fejtől kapja az életet: Krisztus nélkül az egyházat nem lehet elképzelni. Krisztus mindenkinek az ura, de csak a keresztényeknek a feje. A testnek egybe kell fornia a fejjel, hogy belőle életet nyerjen (Ef 4,15, illetve 5,32). Az egyház „női test”, a „menyasszony”, aki eggyé válik „vőlegényével”, Krisztussal. Azzal a Krisztussal, akinek tisztaságát és igazságát Isten neki tulajdonítja. Luther *A keresztyén ember szabadságáról* című művében fejezi ki ezt igen találóan és szépen:

*A vőlegény vállalja azt, ami a menyasszonyé, ami magáé, abban részesíti menyasszonyát... ez a személy a menyasszony bűnét, halálát, poklát, a hit jegygyűrűjét közössé, sőt sajátjává teszi, s ezekhez úgy viszonyul, mintha övéi volnának, mintha ő vétkezett volna... a hívő lélek a hit jegyajándékával Krisztusban, az ő jegyesében minden büntől szabad. Mert ajándéku kapta jegyesének, Krisztusnak örök igazságát, életét és üdvösségét. Így állítja maga elé menyasszonyát folt és ránc nélkül dicsőségben, megtisztítva őt az élet igéjének fürdőjével.*³⁶

³⁰ Gritsch 263.

³¹ Uo. 262.

³² Vajta Vilmos, *Communio*,

³³ Ferdinand Kattenbusch, *Die Doppelschichtlichkeit in Luthers Kirchenbegriff*, Gotha, Leopold Klotz, 1928. Tudomásom szerint még senki nem hasonlította össze Tyconius *Liber regularum*-jának 2. szabályával: *De domine corpore bipertito*. Lásd: *A szabályok könyve*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1997.

³⁴ Johannes Wirsching, *Kirche und Pseudokirche. Konturen der Häresie*, Göttingen, 1990.

³⁵ Vajta, *Communio*, 18.

³⁶ Pröhle 1983; LVM 2, 339–277.

Luther egyházfogalma után kutatva megállapíthatjuk, hogy a hitvalló és a szenvedő egyház identitása azt jelenti, hogy az egyházat nem szociológiai, hanem szakramentális értelemben kell felfognunk. Az egyház nem *societas*, hanem *communio*. Az egyházzól szóló adekvát beszéd mód nem a politikum, hanem a teológia. Szakramentális értelemben az egyház Krisztus szent, misztikus teste, amely keresztet hordoz, szenved, harcol, hitet vall, rejtőzködik akkor is, amikor a külvilág az üldözés helyett hirtelen a kegyeit keresi.

Exkurzus.

A közösségről³⁷

Textus: 1Kor 12,4–31.

„A kegyelmi ajándékok között ugyan különbségek vannak, de a Lélek ugyanaz. Különbségek vannak a szolgálatokban is, de az ÚR ugyanaz. És különbségek vannak az isteni erő megnyilvánulásaiban is, de Isten, aki mindezt véghez viszi mindenekben, ugyanaz. A Lélek megnyilvánulása pedig mindenkinek azért adatik, hogy használjon vele. Mert némelyik a Lélek által a bölcsesség igéjét kapta, a másik az ismeret igéjét, ugyanazon Lélek által. Egyik ugyanattól a Lélektől a hitet, a másik ugyanazon Lélek által a gyógyítások kegyelmi ajándékait. Van, aki az isteni erők munkáit vagy a prófétálást kapta; van, aki lelkek megkülönböztetését, a nyelveken való szólást, vagy pedig a nyelveken való szolás magyarázatát kapta. De mindezt egy és ugyanaz a Lélek munkálja, aki úgy osztja szét kinek-kinek ajándékát, amint akarja.

Mert ahogyan a test egy, bár sok tagja van, de a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test, ugyanúgy a Krisztus is. Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg. Mert a test sem egy tagból áll, hanem sokból. Ha ezt mondaná a láb: »Mivel nem vagyok kéz, nem vagyok a test része«, vajon azért nem a test része-e? És ha ezt mondaná a fül: »Mivel nem vagyok szem, nem vagyok a test része«, vajon azért nem a test része-e? Ha a test csupa szem, hol lenne a hallás? Ha az egész test hallás, hol lenne a szaglás? Márpedig az Isten rendezte el a

³⁷ Elhangzott az Óbudai Evangélikus Gyülekezet szeretetvendégségén, 1998. március 22-én.

tagokat a testben, egyenként mindegyiket, ahogyan akarta. Ha pedig valamennyi egy tag volna, hol volna a test? Így bár sok a tag, mégis egy a test. Nem mondhatja a szem a kéznek: »Nincs rád szükségem«, vagy a fej a lábaknak: »Nincs rátok szükségem!« Ellenkezőleg: a test gyengébbnek látszó részei nagyon is szükségeseek, és amelyeket a test tisztességtelen részeinek tartunk, azokat nagyobb tisztességgel vesszük körül, és amelyek ékesség nélkül valók, azok nagyobb megbecsülésben részesülnek: az ékeseknek azonban nincs erre szükségük. Isten szerkesztette így a testet egybe: az alacsonyabb rendűnek nagyobb tisztességet adva, hogy ne legyen meg hasonlóság a testben, hanem kölcsönösen gondoskodjanak egymásról a tagok. És így, ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi, ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi. Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai.

Ezek közül pedig némelyeket először apostolokká rendelt az Isten az egyházban, másodszor prófétákká, harmadszor tanítókká. Azután adott csodatévő erőket, kegyelmi ajándékokat: gyógyításra, gyámolításra, vezetésre, különféle nyelveken szölkésra. Mindnyáján apostolok? Mindnyáján próféták? Mindnyáján tanítók? Mindenki rendelkezik a gyógyítás kegyelmi ajándékával? Mindnyáján szölknek nyelveket? Mindnyáján meg tudják azt magyarázni?

De törekedjete a fontosabb kegyelmi ajándékokra. Ezen felül megmutatom nektek a legkiválóbb utat."

A mai nap délutánján azért jöttünk össze, hogy gyülekezeti közösségünket megpróbáljuk Isten segítségével belülről lelkileg építeni és erősíteni.

Egy presbiteri ülésen egyszerre többünköl fakadt fel az igény, hogy egymást jobban meg kell ismernünk! Vasárnapról vasárnapra, vagy hónapról hónapra látjuk egymást, talán köszönünk is egymásnak, de sokszor bizony még testvérünk nevét sem tudjuk!

Természetesen vannak gyülekezetünkben „régiek”, évtizedek óta ide tartozó törzstagok, akik egymást bizonyára jól ismerik, s számukra az újonnan jöttek talán kicsit „idegenek” – hiszen kérdés az is, hogy „megmaradnak-e”.

Jómagam négy éve vagyok e gyülekezet tagja, sőt presbitere, s bizony még mindig nem érzem, hogy a gyülekezetbe való in-

tegrálódásom teljes sikerrel megvalósult volna. Bennem is van hiba, és a fogadó közösségben is. Egészen biztos, hogy nálam is vannak újabbak, akik csak egy-két éve jöttek ide – vagy sajnos, csak megfordultak nálunk – és én mint számukra „régí”, nem tettem semmit azért, hogy beépüljenek a gyülekezetbe. Gyülekezeti közösségünkben tehát beépülési – fejlődési zavarok vannak: csak „reprezentálunk” és nem „élünk”, „álmos” keresztények vagyunk, „szunnyadozunk” és nem ébredünk. Úgy vélem, nem szégyen ezt meglátni, s nem tabutéma, ezt ki kell mondani. El kell csendesedniünk, magunkba kell nézniünk, és legfőképpen Isten ígéje fölé kell hajolnunk. Ha diagnózisunk helyes, akkor nekünk betegeknek orvosra, terápiára van szükségünk. Nem emberi bölcsességre vagy ügyeskedésre, hiszen egyedül Isten ígéje a gyógyír.

Pál apostol az első korinthusi levél 12. fejezetében, miután korábban a gyülekezeti megosztottságról, szakadásokról szólt, most az ideális keresztény közösségről ír. Három örömmüzenetet kívánok most veletek megosztani.

Az első örömmüzenet

Mindnyájan megajándékozottak vagyunk! Arról szól, hogy különbözőek vagyunk, s a hívő közösségben a Szentlélektől különféle kegyelmi ajándékot (karizmát) kaptunk. Ugyanaz a Lélek osztott nekünk más-más (testre szabott?) ajándékokat. A Lélek egyenként részesített bennünket az ő ajándékaiban, azért, hogy ezekkel az ajándékokkal az egész gyülekezet épülését szolgáljuk. „A Lélek megnyilvánulása pedig mindenkinek azért adatik, hogy használjon vele.” (7. vers) Tehát nem szabad talentumainkat elásni, véka alá rejteni, hanem szaporítani kell őket: s a közösséget éltetni, táplálni kell velük.

Amit kaptunk, nem a miénk, tovább kell adni! A Lélektől kapott energiáinkat egymásba kell áramoltatni. Van, aki:

- a bölcsesség ígéjét kapta – Isten titkainak ismeretét*
- az ismeret ígéjét – e titkok tudományos elmélyítését*
- a hitet, a hit energiáját (hithősök, mártírok)*
- a gyógyítás ajándékát*
- a lelkek megkülönböztetésének ajándékát – mi az, ami a Lélektől van, s mi az, ami „idegen lélek”*
- nyelveken szólás ajándékát*
- a nyelveken szólás magyarázatának ajándékát.*

Ugyanaz a Lélek ad különböző ajándékokat!

„Testre szabott” ajándékot kapunk? – Így mondtam az előbb. Hadd korrigáljam most magam. Nem testre szabott, hanem váratlan ajándékokat! Ha Isten valakit megérint, akkor az a senki-ből mindenné lesz! Jeremiás így válaszol az őt megérintő Úrnak: „nem értek a beszédhez, mert fiatal vagyok”. De az Úr megérinti Jeremiás száját, és szájába adja igéjét: „Lásd én a mai napon népek és országok fölé rendellek, hogy gyomlálj és irts, pusztíts és rombolj, építs és plántálj.”

Az evangéliumokban és Pál apostolnál is olvassuk: „Isten a bolondokat választotta ki, hogy megszégyenítse a bölcseket; az erőtlenekeket választotta ki, hogy megszégyenítse az erőseket; a lenézetteket választotta ki, hogy megszégyenítse az előkelőket; a semmiket választotta ki, hogy megszégyenítse a valamiket.”

A második örömmüzenet

Szükségünk van egymásra, egymás talentumaira, karizmáira, energiáira – mert ugyanannak a testnek vagyunk a tagjai.

Pál apostol többször is használja a képet, például Ef 1,23; Kol 1,28. Kereszttségünk által beleoltódunk Krisztus testébe, a szentségeken keresztiül Krisztus táplál az ő tulajdon testével (Ef 5,30). „Mindnyájan egy lélekkel itattattunk meg” (1Kor 12,12). Szerves részei vagyunk a testnek; de igazán, látható módon az Úrvacsorában valósul meg a „vérkeringés”. A koinonia először Krisztussal, majd egymással való közösség.

Pál apostol átveszi, alkalmazza a pogány Menenius Agrippa példázatát a gyomorról: a test végtagjai fellázadnak a gyomor ellen. (Shakespeare Coriolanus c. drámájában olvasható ez a kép.) A lényeg: a test sok tagból áll. „A láb” nem mondhatja: „Mivel nem vagyok a kéz, nem vagyok a test része.” „A fül” nem mondhatja: „Mivel nem vagyok a szem, nem vagyok a test része.”

„Ha a test csupa szem, hol lenne a hallás?” „A szem” nem mondhatja a kéznek: „nincs rád szükségem.”

Az egyes testrészeknek, végtagoknak, szerveknek szükségük van egymásra! Más-más a funkciójuk, de ugyanazt a testet éltetik! Nekünk is szükségünk van egymás karizmáira, talentumaira, energiáira! Ezért a „testben”, az egyházban Isten egyeseket prófétául, másokat apostolokul, másokat tanítókul, gyámolítókul, kormányzókul rendelt.

Protestáns örökségünk az „egyetemes papság” – „minden hívő papságának” elve. Mégis vannak külsőleg is elhívott szolgák: lelkészek. Fontos, hogy a hívőknek is szüksége van a lelkészekre, a külsőleg is elhívott szolgákra. De a lelkészeknek is szükségük van

a hívők ajándékaira, karizmáira, energiáira. Ezért fontos, hogy a lelkész se elégedjen meg azzal, ha az istentiszteleten ott ül a padban a hívő. Ne „káposztafejeket” lásson, akik csak „reprezentálnak”, hanem élő, egyedi, pótolhatatlan karizmákat fedezzen fel, „élő köveket” (Péter apostol szavaival), akiknek az energiáiból ő is táplálkozik! A gyülekezetnek szüksége van a lelkészre, és a lelkésznek is a lelki ajándékokat hordozó gyülekezetre!

A harmadik örömmüzenet

Nemcsak arról van szó, hogy megajándékozottak vagyunk, nem is csak arról, hogy szükségünk van egymásra, hanem még arról is, hogy e testben: „a gyengébbeknek látszó részek is nagyon szükségesek”. A testben közösség – koinonia – részesedés – egyenlőség van, és nem „hierarchia”. A világ értékrendjében, a „világ lelkében” vannak kicsik–nagyok, szegények–gazdagok, szolgák–szabadok, fogyatékosok–egészségesek, munkások–értelmiségiek, zsidók–görögök, konzervatívok–liberálisok. Krisztus értékrendjében, „Isten lelkében” „nincs zsidó, sem görög, sem magyar, sem sváb, sem tót, se szolga, se szabad, se szegény, se gazdag, sem egészséges, sem fogyatékos, sem férfi, sem nő, sem konzervatív, sem liberális, sem fiatal, sem öreg, se régi óbudai, sem új óbudai, mert Ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban” (Lásd: Gal 3,28).

A világ értékrendje a darwini törvényen alapszik: az erősebb túlél, a selejt kihullik. Krisztus testének, a koinoniának a törvénye szerint pedig a gyengékre is szükség van: „a test gyengébbeknek látszó részei nagyon is szükségesek”. Ezzel kapcsolatban hadd osszam meg a testvérekkel egy tegnapi élményemet. Tegnap a „Gézengúz Alapítvány” több óbudai intézményben „Egészséges gyerekek a sérült gyerekekért” címen tartott összejövetelt. A kisfiamat vittem, s ők is lelkesen mentek, mert ott ajándékokat lehetett kapni, ám ott ők is megértették, hogy vannak mozgássérült fogyatékosok. A nap végén az Aquincum Hotelben volt fogadás, és ott többek között egy vak kisfiú csodálatos zongorajátékát hallhattuk. A fogyatékos ajándékozta meg az egészségeseket!

És így van ez az egyházban! Azt olvassuk, hogy „Isten szerkesztette így a testet egybe”, hogy ne csak az erősek adhassanak a gyengéknek, hanem a gyengék is az erőseknek! A kölcsönhatás-energia-átadás törvénye: „És ha szenved az egyik tag, vele együtt szenved valamennyi, ha dicsőségben részesül az egyik tag, vele együtt örül valamennyi.” Luther így fogalmazott: „ki-ki a másiknak szegényét el kell fedezze”; „szomszéd a szomszédnak tűzvésznél is elkötelezettje”. John Donne angol költő így ír: „Senki sem különálló szí-

get, amely teljes lehet önmagában, minden ember a kontinens egy szelete, a szárazföld része, ha egy rögöt mos el a tenger, Európa lesz kisebb... bárki hal meg, én leszek kevesebb, mert az emberiség része vagyok, sose kérdezd tehát, kiért szól a harang, mert érted szól.”

A keresztény közösség, a gyülekezet, a koinonia, az élő organizmus, ahol a gyülekezet kiábrázolja, megjeleníti Krisztus testét, az egyházat. Élő organizmus, ahol Isten lelke rendel apostolokat, prófétákat, tanítókat, kormányzókat (episkoposokat), gyámolítókat, „nyelveken szólókat”.

A test organizmus és nem organizáció. Tőkés István írja: „Krisztusnak tagjai nem az egyes felekezetek, hanem az egyes hívők. Az egységet nem a „központok”, a szervezetek biztosítják (bármennyire fontosak és szükségesek azok), hanem a tagoknak a Krisztushoz való viszonyulása.”

Visszakanyarodva az elejére: gyülekezetünk is akkor kezd majd élő organizmusként működni, ha felismerjük önmagunk és egymás karizmáit, talentumait, energiáit. Amen.

11. EGY TESTTÉ A SZENTEKKEL (A SZENTSÉGEKRŐL)

A lutheránus teológia a Szentlélek műveként az egyházban alapvetően két kegyelmi eszközt különböztet meg: az igét mint fő kegyelmi eszközt és a szentségeket.¹ Azért fő kegyelmi eszköz az ige, mert rajta keresztül a Szentlélek *hallható* formában, az Istentől származó emberi beszéden keresztül szólítja meg az embert. A hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által (Róm 10,17), tanítja Pál apostol. Az isteni ige tehát az emberi *fül* szervén keresztül jut el az emberi szívig, ami egyúttal a páratlan emberi lélek, a megismételhetetlen személyiség metaforája. Ugyanakkor a *szem*nek is fontos szerepe van: a Szentlélek a kegyelmi eszközöket *látható* emberi cselekményekhez is köti. Ezek a látható szent cselekmények a szentségek. A katolicizmusban a szentségeknek van központi szerepe, ezért ott a látás és a szem metaforája dominál. A protestantizmus megfordítja ezt a hierarchiát: az ige primátusával a hallás és a fül kerül előtérbe.²

A „szentség”, azaz a „sacramentum” mint teológiai fogalom a Bibliában nem szerepel. A görög *mysterion* szóval természetesen többször is találkozunk, s az orthodox egyház mind a mai napig a misztérium kifejezést használja a „sacramentum” fogalmával szemben. A korai latin egyházatyák a fogalmat még tág összefüggésben használták: többek között Isten üdvtervét, Krisztus keresztségét is sacramentumnak nevezték.³ Azt is elmondhatjuk, hogy a szentség kérdésével dogmatikailag az Újszövetség nem foglalkozik részletesen, mindazonáltal az isteni (illetve jézusi) ígérethez kapcsolódó látható emberi aktusnak (kiváltképpen a keresztségnek és az úrvacsorának) az Újszövetségben a jövőre utaló eszkatológiai jelentősége is van.⁴

A 16. század elejére megszilárdult a középkori katolikus álláspont, amit az 1439-es firenzei zsinat hagyott jóvá, miszerint hét szentség létezik: a keresztség, a bértálás, az oltári szentség, a bűnbánat, az utolsó kenet, a papszentelés és a házasság szentsége. Köztudott, hogy a lutheri reformációt közvetlenül a búcsúcédulák árusítása váltotta ki, az a gyakorlat, hogy pénzzel, azaz hit nélküli embe-

¹ D. Dr. Pröhle Károly, *A hit világa. Bevezetés a keresztyén hittanba*, Győr, Harangszó, 1948, 258–261.

² Fabiny Tibor, „A szem és a fül. Látás és hallás hermeneutikai konfliktusa”, 39–51.

³ Julius Bodensieck (szerk.), *Encyclopedia of the Lutheran Church* Vol. III., Minneapolis, Augsburg Press, 1965, 2091.

⁴ Uo.

ri cselekedettel kiérdemelhetem bűneim büntetésének elengedését. Ezt Luther a bűnbánat szentségével való súlyos visszaélésnek, mai szóval manipulációnak tekintette. A torz gyakorlat mögött Luther egy félresiklott, eltorzult teológiai gondolkodást fedezett fel, és ezzel vette kezdetét a reformáció.

Luther számára ezért a szentségek helyes értelmezése központi kérdéssé válik. Az 1519–1521-ig tartó időszakban, tehát a „korai” Luther gondolkodásában alakul ki fokozatosan a szentségekről szóló felfogás, s ez idő tájt Luther egyelőre csak Róma ellenében fogalmazza meg tanítását. Később majd másik irányból száll harcba a szentségek igaz értelméért: először a gyermekkeresztséget védelmezte a Münzer-követő újrakeresztelőkkel, majd az úrvacsora kapcsán Krisztus valóságos jelenlétét a zwingliánus szimbolikus értelmezéssel szemben. Luther tehát kétfrontos harcot folytatott: Rómával az „eldologiasított”, a rajongókkal illetve Zwingliékkel szemben viszont az „elszellemiesített” szentségfogalommal szemben.⁵

A következőkben Luthernek a svájciakkal való vitájával nem foglalkozunk, hanem csupán a korai Luther Róma elleni harcát vesszük nagytitkosító alá három írása alapján. Az első írás három prédikáció,⁶ amelyek 1519 őszén *A bűnbánat szentségéről*, *A keresztség szentségéről*, illetve *Krisztus valóságos szent testének sacramentumáról* címen jelentek meg. A második szintén egy prédikáció, amely 1520 júliusában hagyta el a nyomdát: *Sermo az új testamentumról vagyis a szent miséről*. Végezetül részletesen fogunk szólni az öt évtizedes támadások után írt, s ezért leginkább polemikus élű, legterjedelmesebb és legnagyobb visszhangot kiváltó *Az egyház babiloni fogságáról írt könyvecske* című munkáról, amely 1520 októberében jelent meg.

Sermok a három szentségről (1519)

A bűnbánat szentsége

Az 1519-es sermo-ban Luther a bűnbánatot (*poenitentia*) még egyértelműen szentségnek tekinti. Rámutat azonban korának helytelen gyakorlatára, hogy tudniillik a szentséget sokan félreértik: az emberek befolyásolni akarják Istent, kegyelmét meg akarják „vásárolni”, amikor bűcsülevelekkel, böjtöléssel, azaz cselekedetekkel akarnak a bűnöktől és azok büntetésétől megszabadulni. „*Holott előbb kell a bűnőknek megbocsáttatni, mielőtt a jót cselekszik és nem a cselekedetek üzik ki a bűnt, hanem a bűn kiűzése cselekszi a jót.*”⁷ Luther újra és újra azt hangsúlyozza, hogy először a bűnös emberi szívnek kell Istenhez megtérnie, s majd a bűnbocsánat elnyerése után szabadul fel az ember a jó cselekedetekre. A középkori hangsúlyeltolódás mögött valószínűleg ott van a Vulgata szövege is,

⁵ Scholz László, *A hálaadás kelyhe*, Budapest, A szerző kiadása, 1938.

⁶ Luther Márton, *Bűnbánat, keresztség, úrvacsora. Három sermo a szentségekről*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség 1994. (LVM 6, 124–160.)

⁷ u.o. 12.

amely Mt 3,2-t „Térjetek meg” (*metanoete*) így fordítja: *paenitentiam agite*, azaz bűnbánatot *cselekedjete*k. Így a skolasztikus felfogás különbséget tett a bűnbánat három aktusa: a *contritio* (töredelem), a *confessio* (a gyónás) és a *satisfactio* (elégtétel) között. Ez eredményezi a bűnbocsánatot, a föloldozást (*absolutio*).

Luther számára a bűnbánat szentségében három dolog fontos:⁸ első a feloldozás (*absolutio*), amely hirdeti a bűnösnek, hogy Krisztusért megbocsáttattak bűnei. A második a kegyelem, a bűnbocsánat, ami a lelkiismeret békéjét teremti meg. S végezetül a harmadik a hit, az az erős, benső bizonyosság, hogy a pap feloldozó szavai igazak. Ezen a hiten fordul meg minden, ezen keresztül válik a hit valósággá. Luther az egyházatyák igazságát vallja: *nem a szentség, hanem a szentséget hívó hit veszi el a bűnt*. Szent Ágostont is idézi: a szentség nem azért veszi el a bűnt, mert kiszolgáltatják, hanem mert hiszik.⁹ De az egyetemes pap-ság jegyében Luther számára bármelyik keresztyén testvér kimondhatja testvérének bűnei bocsánatát: amennyiben a hívő ezt hittel elfogadja, akkor feloldozást nyer.¹⁰ Luther hangsúlyozza, hogy a bűnbánat vagy a töredelem „elegendőse”, azaz mennyisége nem számít, ugyanis senkinek sem lehet elegendő a bűnei miatti töredelme. A lényeg, hogy a bűnös erősen hiszi-e a szentséget, azt, hogy bűnei megbocsáttattak.¹¹ Összefoglalva: a bűnbánat szentségében Luther számára minden a hiten fordul meg, amit így summáz: „*Aki hisz, annak minden javára válik, semmi sem árt; Aki nem hisz, annak minden árt, semmi sem használ*”.¹²

A keresztség szentsége

A keresztség szentségének tárgyalásakor Luther ismét három dologra hívja fel a figyelmet: a jelre (*Zeichen*), a jelentésre (*Bedeutung*) és a hitre (*Glaube*). A jel eredetileg a vízbe való bemerítés, *immersio* és az abból való kiemelések a művelete, s mindennek a jelentése a bűnnek való meghalás, az ó ember megfojtása és az új életre való feltámadás. Ezért beszél Jézus az újjászületésről (Jn 3), Pál apostol pedig az újjászületés fürdőjéről. A Római levél hatodik fejezetére hivatkozva írja Luther: „*És aki megkeresztelkedett, az halálra ítéltetett, mintha azt mondaná a pap, mikor kereszttel: látod, bűnös test vagy, azért megfojtalak téged az Isten nevében, és halálra ítélek az Ő nevében, hogy Veled együtt minden bűnöd meghaljon és megsemmisüljön*.”¹³ A vízből való kiemelkedés pedig lelki születés, ami egyúttal már a feltámadásnak és az örök életnek az előképe:

⁸ A 19. pontban Luther ezt kicsit másképpen fogalmazott sorrendben adja meg: „A szentség az előbb említett három dologból áll: Isten ígéből, azaz az absolutióból; ennek az absolutiónak az elhívéséből és a békességből, azaz a bűnök bocsánatából, mely biztosan követi a hitet.” (17–18.)

⁹ u.o.12.

¹⁰ u.o.13.

¹¹ u.o.17.

¹² I. m. 20.

¹³ „A keresztség szentségéről”, in, Luther Márton *Bűnbánat*, 22. (LVM 6, 135–146.)

Akkor fogunk igazán kiemelteteni a keresztvízből és tökéletesen megszületni, a halhatatlan mennyei életnek igazi kereszteleési ingét magunkra venni. Ez az, amikor a keresztszülők azt mondják a gyermeknek a vízből való kiemeléskor: lásd a te bűneidet, most megfulladtak, Isten nevében átveszünk téged az örök ártatlan életre. Mert így fognak az angyalok az ítélet napján minden megkeresztelt, kegyes keresztyén embert kiemelni és akkor valóban beteljesül, amit a keresztség és a keresztszülők csak jeleznek.¹⁴

Luther tehát azt hangsúlyozza, hogy a keresztségben valami elkezdődik, de ez nemcsak az emberi élet egy új szakaszára vonatkozik, hanem magának az Istennek az új munkájára. A bűn által megrontott emberi létezést Isten fokozatosan kezdi helyreállítani és a keresztség Istennek mint fazekasnak az újjáteremtő munkáját jelöli:

...mi az első születésnél nem jól sikerültünk. Ezért újra a földbe vet bennünket a halál által és újjáteremt minket az utolsó napon, hogy akkor jól sikerüljünk és bűn nélkül legyünk. Ezt a végzést kezdi végrehajtani a keresztségben.¹⁵

Az emberből a bűnt azonban nem öli ki teljesen a keresztség, hiszen a régi bűnök az új emberben is állandóan feltámadnak. A keresztségben azonban Isten szövetséget köt az emberrel, kegyelmes és vigasztaló szövetséget, amiben Isten kötelezi magát, hogy Jézusért, a szószólóért nem fogja beszámítani nekünk a keresztség utáni bűneinket.

Mindehhez azonban elengedhetetlenül szükség van a harmadik dologra, a hitre :

...erősen kell hinnünk, hogy a szentség nem csupán jelzi a halált és az utolsó napon való feltámadást, amely által az ember újjá lesz, hogy aztán bűn nélkül örökké éljünk, hanem ezt már bizonyosan elkezdte és eszközli is. Továbbá, hogy szövetséget létesít köztünk és Isten között, hogy mi meg akarjuk öldökölni a bűnöket és harcolni ellenük egészen halálunkig, ő viszont ezt javunkra fordítja és kegyelmesen cselekszik velünk, mindaddig, amíg tiszták nem leszünk a halál által, s nem ítél meg szigorúan azért, hogy mi ebben az életben nem vagyunk bűn nélkül.¹⁶

A keresztség által Isten elkezd bennünket tisztává tenni, s ígéretet tesz arra, hogy ha hiszünk, nem számítja be bűneinket.

Az úrvacsora (oltáriszentség)

Vajta Vilmos teológusnak igazat kell adnunk, amikor ezt az oltáriszentségről szóló 1519-es lutheri prédikációt az egyházról szóló tanítás „példás összefog-

¹⁴ Uo. 22.

¹⁵ Uo. 23.

¹⁶ Uo. 25.

lalásának” tekinti.¹⁷ Rámutat, hogy Luther, bár a transzszubsztanciációt még nyíltan nem veti el, de az arról szóló spekuláció helyett „a szentségben részesedő közösség felé irányította a hívők érdeklődését”.¹⁸ Mint majd látni fogjuk, Luther a részesedésre (*participáció*) teszi a hangsúlyt, amit itt a krisztusi közösségben való kegyelemteljes cserérének és egybeolvadásnak (*gnedigen wechsell odder vormischung*), másutt pedig „boldog cserének” (*fröhlich wechsell, eyn fröhliche wirtschaft, mirabile commercium*) nevez.¹⁹

Luther az úrvacsorára több kifejezést használ: „oltáriszentség”, „mise”, „új testamentum”, „végrendelet” stb. A jel, a jelentés és a hit szempontját emeli ki az oltáriszentségről írt sermojában is. A jel: a kenyér és a bor külső, látható dolog, a jelentés pedig lelki és belső. A hit pedig mindkettőt hasznosítja. Amint a keresztség kapcsán a teljes vízbemerítés formáját találná Luther a legmegfelelőbbnek, úgy az oltáriszentségről írt sermojában Luther szintén az eredetileg teljes jelek (jegyek), a kenyér és a bor kiosztása, a két szín alatti áldozás mellett érvel. A szentség jelentése: *communio*, a szentek közössége, vagyis Krisztussal és az szentjeivel való egy testté válás, részesülés. Ez olyan, mondja Luther, mintha egy város polgárai lennénk, s ha tagok vagyunk, részesedünk a város javaiban, de terheiben is. Ha a test egyik tagja szenved, vele együtt szenved valamennyi, ha örül a tag, a többi is részesedik abban az örömben. A hívő a szentségben Krisztussal és az ő szentjeivel egyesül, aki a hívőt bántja, az Krisztust bántja. Ez a szentség védelmet is ad, mert minden nyomorúságunkat és kísértésünket Krisztusra és a közösségre helyezhetjük.

Miért éppen a kenyeret és bort rendelte Isten e szentség megtestesítőinek? Luther rámutat, hogy a kenyér és a bor már formájukkal is a közösségre indítanak:

Mert amiképpen a kenyér sok összezúzott búzaszeméből készül, s eképpen sok búzaszem teste az egy kenyér testévé válik, amelyben az egyes búzaszemek elvesztik a saját testüket és formájukat, és a kenyér közös testét öltik magukra, s ugyancsak a szőlőszemek is elvesztvén saját alakjukat, a bor és ital közös testévé válnak, ugyanúgy lesz velünk is, ha ezzel a szentséggel helyesen élünk. Krisztus minden szentjével együtt szeretetétől fogva, magára veszi a mi alakunkat, velünk együtt küzd a bűn, halál és minden baj ellen: mi pedig az ő szeretetétől felgyulladava őhozzá formálódunk, az ő igazságára, életére és üdvösségére hagyatkozunk, s eképpen az ő javaival és a mi bajainkkal való közösség révén egy téstává (kaláccsá), egy kenyérré, egy testté, egy itallá leszünk, úgy hogy minden közössé lesz... Viszont ugyanúgy nekünk is át kell alakulnunk s a miénknak kell elfogadnunk minden kereszttyén nyomorúságát, az ő alakjukat és szükségüket magunkra vennünk, s nekik juttatnunk mindazt a jót, amire csak képesek vagyunk, hogy ők azt élvezhessék. Ez a valódi közösség és ez a szentségnek a helyes értelme... A

¹⁷ Vajta Vilmos, *Communio*, 18.

¹⁸ Uo.19.

¹⁹ Uo. 20. és 28.

*kenyérnek és a bornak ezt a kettős alakját egyebek mellett azért is rendelte, hogy jelezze azt az egyesülést és közösséget, amelyet ez a szentség foglal magában, mivel nincs bensőbb, mélyebb és osztatlanabb egyesülés, mint az ételnek az egyesülése azzal, aki elfogyasztja. Az étel ugyanis átmegy, átváltozik elfogyasztójának természetévé, annak lényegével eggyé válik... Eképpen egyesülünk mi is a szentségben Krisztussal, és lesziünk egy testté a szentekkel, úgy, hogy ő magára vesz minket, helyettünk tesz-vesz, mintha ő az volna, ami mi vagyunk, s ami bennünket ér, őt is ugyanúgy, sőt még inkább éri, mint bennünket.*²⁰

A jelen és a jelentésen túl a szentség harmadik részének, a *hitnek* is kiemelet szerepe van. „Nem elég, ha tudod, hogy mi a közösség és a mi bűneinknek és szenvedéseinknek a kegyelemteljes kicserélődése és összeelegyedése Krisztus és az ő szentjei igazságával, hanem ezt kívánnod is kell és erősen hinned, hogy el is nyerted.”²¹

Ezen a ponton egy fontos észrevételt kell tennünk a közösségbeli bűnök közösség általi kezeléséről. Vajta Vilmos Luther Galata-levél-kommentárját idézi annak illusztrálására, hogy Luther számára a keresztyén közösségben „egymás terheinek hordozása” egymás *bűneinek* a hordozását is jelenti. Vajta *Communio* c. könyvének „Ki-ki másnak szégyenét el kell fedezze” c. fejezetében nagyon szépen fejti ki Luther alapján, hogy bár a keresztyén közösség megindul a meg-szentelődés útján, ez a keresztyén közösség mégis *communio mixta: communio sanctorum* és *communio peccatorum* egyszerre. Ezért a koinonia-ban a bűnössel is Krisztus lelki közösségét kell megvalósítani: „Nem általában egymás sorsának hordozásáról ...van tehát szó, hanem egészen konkrétan a gyülekezetben is felfedezhető bűn hordozásáról. A keresztyén szeretet (agapé) lényege... hogy az egymásban felfedezhető bűn terheit is hordozza.”²²

Természetesen a bűn hordozásának kényszere nem valami kegyes altruizmus, hiszen a másik bűnterhét átvállalók is csak „állítólagosan” tiszták, s egy pillanatra sem lennének erre képesek, ha minderre a bűnösöket igaznak elfogadó és megszentelő Krisztus, az egyházat építő Szentlélek és a gyülekezetet tanító Pál apostol tanítása nem készítené őket. Gal 6,1–2-ben Pál apostol pontosan erre kéri az „igazakat”: „*igazítsátok helyre az ilyet, szelíd lélekkel*”, „*egymás terhét hordozzátok*”! Vajta így folytatja: „Ily módon képzettségem nem az én tulajdonom, hanem a tanulatlanoké... Tisztaságom nem az én tulajdonom, hanem azoké, akik testükben bűnöznek, nekik vagyok elkötelezve, Istennek felajánlva tisztaságomat értük, védelembe vévén őket, kimentvén őket. Így fedezem el Isten és emberek előtti tisztességemmel az ő gyalázatukat.... A szentek közössége nem taszíthatja magától el e bűnöst, mintha számára idegen lenne. Megmenté-

²⁰ „Krisztus valóságos szent testének sacramentumáról”, in: Luther Márton, *Bűnbánat*, 38–39.; LVM 6, 147–160.

²¹ Uo. 40.

²² Vajta, *Communio*, 46.

sét önmaga odaadásával Isten előtt könyörögve szorgalmazza... A hívők 'papsága' a szentek közösségében Krisztussal, a Főpappal egyesülve valósul meg, akinek élete kivetül népének életszentségébe. A lutheri magyarázat szerint ez a szeretet Krisztus-törvénye (Gal 6,2).²³

Visszatérve az úrvacsorára, elmondhatjuk, hogy a szentség nem önmagában, objektív módon, *ex opere operato* hat, hanem csak akkor, ha azt hittel veszik: *ex opere operantis*. Luther a szentség eldologiasítása, elszemélytelenítése, automatikussá tétele, gépésítése ellen emeli fel szavát. Mert véleménye szerint babonához és mágiához vezet, a személyes hit nélküli objektív szentség-felfogás, miszerint a végrehajtott cselekmény önmaga erejénél fogva részesítené az embert a mennyei javakban. Ennek megértéséhez azonban rá kell térnünk Luthernek az áldozatról szóló gondolataira.

A mise (az úrvacsora) mint Jézus Krisztus végrendelete: ajándék (beneficium) és nem áldozat (sacrificium)

Az 1520 nyarán írt rövid sermojában: „Sermo az új testamentumról, vagyis a szent miséről”²⁴ Luther tovább finomítja gondolatait. Mint írja, Jézus a mózesi törvényeket betöltötte, egy új törvényt rendelt csupán, ez pedig a „szentmise” (ahogy Luther akkor nevezte) vagy más szóval az úrvacsora. Az úrvacsora szerzettetési ígében Isten ígéretének szavát halljuk, s az úrvacsora Jézus testamentuma, vagy végrendelete. Az új szövetséggel mint testamentummal, vagy végrendelettel a mózesi törvényeket érvényteleníti. Jézus és a szerzettetési ígék szavaiban a bűnök bocsánatát és az örök életet ígéri tanítványainak. Az ígéretét Jézus életével a testével és vérével pecsételi meg, s erre a pecsétre emlékeztetnek az úrvacsora elemei: a kenyér és a bor.

Az ígéret a szó, vagyis az ige és ehhez társul a jel. Korábban is adott Isten az emberiségnek az ígéretéhez kapcsolt jeleket, mint például Noénak a szivárvány, vagy Ábrahámnak a körülmetélkedés jelét. Ilyen jelek²⁵ most a kenyér és a bor. Egy testamentumban mindig legalább hat dolog van: 1. a végrendelkező, 2. az örökösök, 3. maga a testamentum (a végrendelet szavai), 4. a jel vagy a pecsét, 5. az áldás, hogy az ige a bűnök bocsánatára és az örök életre vonatkozik, 6. az emlékezés kötelezettsége. Jézus mindezt az éhező lelkeknek adja, akik hittel és örömmel elfogadják azt, és az érdemteleneknek is, ha elismerik érdemtelenységüket. A papság és az egyház bűne, hogy ezeket a szavakat, az ígéret szavait a népnek nem az anyanyelvükön mondják.

Az ige és a jel viszonyában az ige a fontosabb, mert az ige megvan a jel nélkül, de a jel, a sacramentum nincs meg az ige nélkül, úgy amint a tömlő sem ér so-
kat bor, vagy a pénztárca pénz nélkül. Az isteni ige vagy ígéret nélküli ünnepelt

²³ Vajta, *Communio*, 46–47.

²⁴ Angolul: „A Treatise on the New Testament, That is, the Holy Mass”, in: LW 35, 75–710.

²⁵ LVM 6, 147.

csendes mise ezért hamis dolog, ami babonához vezet. Luther a misével való első visszaélésnek (abusus) nevezi azt, hogy elhagyjuk a testamentumot, az áldást, vagyis az ígét és a hitet. Mert ahol az ígélet nem hangzik el, ott a hit sem válszolhat. Ezért a misével való második visszaélés az, hogy emberi jócselekedetté torzult, ahol nem a hagyományozó Isten, hanem a jót cselekvő ember került előtérbe. Pedig a testamentum nem beneficium acceptum, sed datum, vagyis a szentség nem a mi cselekedetünknek az Isten általi elfogadása, hanem az Isten által nekünk adott ajándék, jótétemény, azaz beneficium. Hogy is mondhatná egy örökös azt, hogy ő jót cselekszik azzal, ha elfogadja az örökségét? A misében (úrvacsorában) és a keresztségben – mint szentségekben – mi nem adunk, hanem csak elfogadjuk Krisztus ajándékát. Mivel a szentség nem cselekedet, szolgálat, azaz, officium, hanem ajándék, beneficium, így a másért mondott misének nincs értelme. A misével való harmadik és legnagyobb visszaélés, hogy az áldozattá torzult, mintha mi ajánlanánk fel valamit Istennek. Az imádságban persze hálát ad az ember az Istennek és hálájában offertóriumot, ajándékot, ételt vagy pénzt adományoz az egyház javára. De ezek nem áldozatok, mert azok az Őszö-vetséggel érvényüket veszítették. Legfeljebb egy értelemben beszélhetünk áldozatról: annyiban, hogy lelki módon magunkat áldozzuk az Istennek: följajnljuk magunkat neki, hogy az ő tetszése szerint cselekedjen velünk, s mi dicséretet és hálát mondunk neki a sok jótéteményéért. Imádságainkkal, hálaadásunkkal nem közvetlenül Isten elé járulunk, hanem Krisztushoz, aki a közvetítő, a főpap, aki közbenjár értünk. Tehát nem mi ajánljuk fel Krisztust, mint áldozatot, hanem Krisztus ajánlja fel önmagát. S csak annyiban nevezhetjük áldozatnak a misét, hogy Krisztussal magunkat is felajánljuk. Erős hittel Krisztusra hagyatkozunk, aki főpapként áldozatot hoz érettünk. Tehát nem arról van szó, hogy mi a királyfiát apjának, a királynak áldozatként felajánljuk, hanem arról, hogy a fiút arra kérjük, hogy szükségünket, kéréseinket közvetítőként továbbítsa az atyához. A gyakorlatban azonban az a kép alakult ki, hogy a pap Isten előtt mutat be áldozatot. De ezt valójában mindenki teszi, aki a szentséget fogadja. Vagyis az egyetemes papság értelmében minden hívő bemutatja ezt az áldozatot, vagyis a hit mutatja be az áldozatot. Minden hit nélkül bemutatott mise ezért babona és mágia.

Ebben a sermoban tehát Luther radikálisan szakít azzal az Aquinoi Tamástól származó középkori katolikus felfogással, hogy a szentmise Jézus golgotai áldozatának a pap által történt megismétlése.²⁶

²⁶ David V. N. Bagchi, *Luther's Earliest Opponent. Catholic Controversialists 1518–1525*, Minneapolis, Fortress Press, 1991, 119.

Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske (1520 ősze)

A szentségekkel Luther legrészletesebben az 1520 elején írt *Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske* című művében foglalkozik. Amíg a *Német nemzet keresztyénységéhez* írt munkájában Luther – saját képét használva – mintegy „isteni kürttel” (igével) lerombolta Róma hármassalát: 1. az egyetemes papság elvével megcáfolta a papi rend világi rend fölötti voltát; 2. lerombolta a második falat is, hogy csak a pápának van joga magyarázni a Szentírást; 3. azt is megcáfolta, hogy csak a pápának van joga zsinatot összehívni. Nos, a külső falak lerombolása után *Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske* a római rendszer benső „szentélyébe” hatol be és a pápaságnak a hét szentségről szóló tanát, a keresztyéniséget „megkötözö” római szakramentális rendszer bilincseit kívánja szétörni. A könyv címe apokaliptikus, hiszen Babilonra, mint a romlott egyház szimbólumára utal (Jel 17–18), azt állítva, hogy amint Izrael népe egykor a babiloni zsarnokság fogságában volt, ugyanúgy az igazi egyház Róma, azaz a pápaság zsarnokságának a fogságába esett, s ezt a börtönt a középkori egyház a szakramentális rendszer kidolgozásával teremtette meg.²⁷ Ebben az írásában üzen először nyíltan hadat a transzszubsztanciáció tanításának, ami szerinte elhomályosította az úrvacsora igazi értelmét.

A következőkben a már tárgyalt szentségeknek azokat az aspektusait vesszük számba, amelyekre Luther az eddig idézett írásaiban még nem tért ki.

Az úrvacsora

A könyv a hét szentség kérdését tárgyalja, de mindenekelőtt az úrvacsorával és a keresztséggel foglalkozik. Az úrvacsora hármassal fogságáról beszél. Az első, hogy Róma akadályozza a szentség teljességét, azáltal, hogy azt csak egy szín alatt szolgáltatja ki. A második fogság a transzszubsztanciáció tanítása, amely a szubsztanciára és az akcidenziára való hivatkozással a pogány Arisztotelész filozófiájára épít. (A tan 1215-ben a negyedik lateráni zsinaton vált dogmává.) Luther vallja, hogy az értelemmel nem kell, sőt nem is lehet mindent megérteni, „mert a Szentlélek több, mint Arisztotelész”. A harmadik fogság, a legnagyobb visszaélés viszont az, hogy a szentségeket áldozatként fogták fel. Pedig az oltáriszenség alapvetően Jézus testamentuma, azaz végrendelete, ami az ő ígéletén alapszik. Ahelyett, hogy hinnénk az ígélet szavainak, mi babonás bálványimádással tekintünk a szentségre. Ahol a hit kihal, ott azonnal megjelennek a cselekedetek.

„S immár könnyen beláthatjuk, hogy minek kellett szükségképpen bekövetkeznie a kiölt hitre: tudniillik a legistentelenebb babonás cselekedeteknek. Ahol ugyanis a hit kihal és a hit ígéje elnémul, ott hamarosan annak helyére lépnek a hagyományos cselekedetek, amelyek által, akárcsak valamely babiloni fogság által, országunkból elhurcoltatunk és a mi szívünk örömétől megfosztatunk.”²⁸

²⁷ Gritsch 64.

²⁸ LM 2, 111–237. (LVM 6,233–338.)

Pedig az isteni ígéretre nem cselekedettel, hanem csak hittel lehet felelni. A szentség babiloni fogságának jele, hogy azt opus operatumként fogják fel, tehát olyan cselekedetként, amelynek „végrehajtása”, „elvégzése” önmagában elégséges. Luther itt is elismétli, hogy egy koldus nem cselekszik jót azzal, ha egy gazdag ember ajándékát elfogadta. Összefoglalva: a mise: testamentum, ami az ígéből és a jelből áll. Az ige: Jézus szava, a jel: a kenyér és a bor. Ez az ige ígéret, amire csak hittel lehet válaszolni. Abból származnak a jócselekedetek, de a hitet nem lehet megkerülni.

Luther gondolatait egy sematikus ábrával próbáljuk meg illusztrálni:

Mise (új testamentum)

Ige	jel
Jézus szava	kenyér és bor
Ígéret	cselekedet
Hit	

Ha a mise ígéret, akkor nem lehet áldozat, mert az ígéretet vesszük, az áldozatot pedig adjuk.²⁹ Luther vallja, hogy a hitetlen pap is valóságos szentséget szolgáltathat ki, ám áldozat esetében a gonosz papnak semmit sem ér az áldozata. Isten a gonosz által művelhet jót, de a gonosz cselekedetet nem fogadja el. A mise eredetileg az Istentől emberig ható lefelé irányuló mozgás, amíg az áldozat az embertől az Istenig felfelé irányul.

Azért ezt a két dolgot nem szabad összezavarni: tudniillik a misét és az imádságot, a sacramentumot és a cselekedetet, a testamentumot és az áldozatot, mert az egyik Istentől jó számunkra a pap szolgálata közvetítésével és hitet követel; a másik a mi hitünkéből száll fel a pap által Istenhez és kér meghallgatást; amaz alá száll, emez felszáll. Miért is amaz nem szükségkép feltételez méltó és kegyes szolgát; emez azonban megköveteli azt. Mert Isten a bűnösöket nem hallgatja meg; ő a gonosz által művelhet jót, de egy gonosz cselekedetet sem fogad el, mint azt Káinnál megmutatta.³⁰

A misét vagy az úrvacsorát azok számára szerezte az Isten, akiket bűnük terhe megszorított és vigasztalásra meg orvosra van szükségük, azoknak, akik nem „adni” akarnak, hanem „kapni”.

Richard Marius Luther-könyvében helyesen mutatott rá, hogy Luther azért, hogy az oltáriszentséget vagy az úrvacsorát olyan ígéretként fogta fel, megszabadította a szentséget annak mágikus felfogásától, amelyet bár az egyház hivatalosan sohasem hagyott jóvá, a népi vallásosságban annál nagyobb erővel érvényesült (pl. a szentség gyógyító erejébe vetett hit). A misében a pap sem a holtakért,

²⁹ Uo. 162.

³⁰ Uo. 166.

sem az előkért nem tehet semmit, a szentséget csak önmagáért, s nem másokért veheti.³¹

A keresztséget Luther az összes szentség közül a legelsőnek, a legalapvetőbbnek tekinti,³² s hálát ad azért,³³ hogy Isten nem engedte, hogy ez a szentség oly mértékben eltorzuljon, olyannyira az ellenség fogságába essen, mint az az oltáriszentséggel történt.

Elsőként az isteni ígéretet emeli ki Luther: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözlül” (Mk 16,16). A keresztség, mint a többi szentség arra rendeltetett, hogy a hitet erősítse, s ezt a hitet nem szabad lebecsülni, mert annak a szerzője maga az Isten, s ezért voltaképp nem ember, hanem az Isten keresztel.³⁴

A második dolog a jel, vagy a jegy, ami a vízbemerítés. Luther itt is hangsúlyozza, hogy az ige, az ígéret, a hit az elsődleges, a jel, a jegy vagy a cselekedet csak másodlagos. Csak a hit üdvözít, és nem a cselekedet. Luther szerint a keresztség Isten cselekedete, és Isten cselekedete mindig hatékony. Az előző évszázadokban fogságba került ez a szentség is, amennyiben csak törvénné és cselekedetté, vagyis hit nélküli jellé torzult. Pedig a jelnek jelentése is van, s itt Luther ismét kifejti a vízben való elmerülés (megfojtódás) és az onnan való felemelkedésnek, mint a halálnak és a feltámadásnak a szimbólumát.³⁵ A keresztség egyszeri és mindhalálra érvényes. Az ember elfordulhat a keresztségétől, az még érvényes marad. Így a keresztség ereje akkor volt a leghatékonyabb, amikor a vértanúk ezrei naponként haltak meg.³⁶ Azonban a keresztség formalitássá, cselekedetté torzult, s a keresztségben elnyert szabadságunk fogságba esett. Ebben a fogságban a pápa és a klérus törvényeket ír elő, cselekedetekre, fogadalmakra kényszerít és így a lelkiismeretet foglyul ejti. Mert a fogadalmak megkötöznek, a keresztség pedig felszabadít. Ezért állandóan azt kellene hirdetnünk, hogy a keresztségben bűneinket halálra adtuk és Krisztus által új életet és királyi szabadságot nyertünk. A gyermekkeresztséget is a hit teszi lehetővé, nem a kisgyermeké, hanem az őt keresztségre vivő keresztszülőké, vagyis az egyház hite és imádsága. Mert a szentség nem a maga erejéből, hanem csakis Isten cselekedetének erejéből hat.

A bűnbánat szentségében is legfontosabb lenne a hit és az ígéret: „amit megkötsz a földön, kötve lesz a mennyben is” (Mt 16,19), illetve „akiknek megbocsátjátok, azok bocsánatot nyernek, akikéit pedig megtartjátok, azoknak a bűnei megmaradnak” (Jn 20,23). Ezeknek az ígéknek a bűnbánatot kellene felgerjeszteni a bűnbocsánat érdekében, ám a papok nem a hitre, hanem hatalmukra apellálnak e vers kapcsán. „Babilon” teljesen elhomályosította a hitet, s azt a contritio, confessio, és satisfactio rendszerével igyekezett kárpótolni. Az emberi töredel-

³¹ Richard Marius, *Martin Luther. The Christian Between God and Death*, Cambridge Mass., The Belknap Press of Harvard University Press, 2000, 253.

³² Uo. 170.

³³ Uo. 167.

³⁴ Uo. 172.

³⁵ Uo. 179.

³⁶ Uo. 181.

met az isteni ígéreten alapuló hit fölé helyezték. Luther szerint nem a gyötrődést kell tanítani, hanem a hitet, mert az utóbbiból következik az előbbi és nem fordítva.³⁷

„Nagy dolog a gyötrődő szív (Ézs 57,15) és csakis oly hitből támad, mely lán-gol az ígértől és az isteni fenyegetéstől, a mely Isten változhatatlan igazságára tekint, attól reszket, megretten és a lelkiismeretet összemorzsolja és újra felemeli és megvigasztalja és összemorzsoltan is megtartja.”³⁸

A contritio (bűnbánat) előtt tehát a hitre, az ígéretre kell tekinteni: „ne bi-zakodjál a te gyötrődésedben és ne tulajdonítsd a te bánatodnak a bűnök bo-csánátját. Mert az Isten nem ezt veszi számba nálad, hanem a te hitedet....”³⁹ A confessio és a satisfactio ugyancsak egyaránt sok visszaéléshez vezetett.

Luther a gyónás, sőt a fülbegyónás gyakorlatát nemhogy nem vetette el, ha-nem maga is élete végéig gyakorolta. Nem az egyes bűnök tételes felsorolását tartotta fontosnak, hanem a keresztyén testvértől kapott és a neki adott vigasz-taló szót, az evangéliumot.⁴⁰

A következő négy szentséget: a bérmlást, a házasságot, a papszentelést és az utolsó kenetet Luther nem tartotta szentségnek. Nem szentségnek, hanem csupán „szokásnak” tekintette őket. Lássuk, milyen megfontolásból!

A bérmlásról Luther azt írja, hogy minden szentségben egy anyagi jegyhez egy isteni ígéret kapcsolódik. Az ígéret és a jel hitet eredményez és így a szent-ségnek megtartó ereje van. Ám a bérmlás esetében nincsen konkrét isteni ígé-ret. A kézzel való megkenés pedig csak egy a sok jézusi cselekedet közül, s nyilvánvaló, hogy nem vált minden jézusi cselekedet szentséggé. A bérmlás (a konfirmáció) ezért az egyház szokása és ceremóniája, de nem szentség.

A házasság szentségének sincs szentírási alapja, a pogányok között is van há-zasság, s Isten nem azért alapította a házasság intézményét, hogy az valaminek a jele legyen. Luther itt részletesen értelmezi azt, ahogyan Pál apostol a ház-as-ság képét használja Krisztus és az egyház kapcsolatára: „Nagy titok ez, én pedig ezt Krisztusról és az egyházzal mondom” (Ef 5, 32). Rámutat Luther, hogy bár a Vulgata sacramentum-ot használ, de ez a görög mysterion (titok) fordítása, tehát a szövegben az egyház titkáról és nem a házasság szentségéről van szó. A Szentírás többször is használja a mysterion / sacramentum kifejezést, de ez nem szentséget, hanem titkot jelent: az 1Tim 3,16-ban például a „kegyesség titka” magára Krisztusra vonatkozik. Tehát abból, hogy Pál a házasság képét jelként, Krisztus és az egyház kapcsolatának jeleként használja, nem következik az, hogy a házasság szentség lenne. A külső jelek, amelyek az apostolokat vagy Krisztust példázzák, mint az ég (Zsolt 19,1), vagy a Nap mint égítést (Zsolt 19,5), még nem szentségek, mert hiányzik belőlük Isten rendelése és ígérete.

³⁷ Uo.197.

³⁸ Uo.197.

³⁹ Uo.198.

⁴⁰ Marius, i. m. 257.

„Azért a házasság legyen bár Krisztus és az anyaszentegyház külső példázó jele, de nem oly sacramentum az a melyet Isten rendelt volna, hanem emberek találánya csupán az egyházban, akik sem a dolgot magára, sem a szót meg nem értették.”⁴¹

Ugyanakkor Luther kipellengérezzi a középkorban elterjedt Summa angelica című kézikönyvet, ami a házasság tizennyolc akadályát sorolja fel. A római egyház – mondja Luther – így valóságos szatócs lett, aki „nemi szervekkel és undok döggökkel” kereskedik.⁴² Egyébként a impotenciáról, mint a házasság akadályáról Luther is egészen részletesen értekezik (ezt a részt egyébként szemérmesebb kiadások és fordítások előszeretettel kihagyják). Luther itt korát messze meghaladva a pórul járt feleség pártját fogja, s ilyen esetben a válás vagy a más férfitől való teherbeesés megoldását javasolja, s az úgymond „férjnek” pedig azt tanácsolja, hogy saját gyermekeinek fogadja el az így született csecsemőket.⁴³

Luther elismeri, hogy a papszentelés az egyház szokása, de mivel nem társul hozzá isteni ígéret, szentségnek sem tekinthető. A papság magasabbrendűségéről, az egyház hierarchiájáról szóló gondolatokat a középkori egyház Dionysos Areopagitica-tól vette át, aki sokkal inkább nevezhető a mennyei angyalok rendjéről való allegorizáló-spekuláló gondolatai alapján Platón, mintsem Krisztus követőjének.⁴⁴ Luther a papi rend bálványozása, babonás tisztelete, s így a papok és a világi hívők szétválasztása ellen az egyetemes papság nevében tiltakozik. A papság (a sacerdotium) nem más, mint szolgálat, s az igazi papság az ige szolgálata. Mindaz, aki az evangéliumot hirdeti, papnak tekinthető, s aki nem hirdeti az evangéliumot, hiába nevezik papnak vagy püspöknek, valójában az egyház ellensége:

...aki az evangéliumot nem ismeri vagy nem is hirdeti, nemcsak hogy nem pap vagy püspök, hanem az egyház mételye, aki a pap vagy püspök bitorcíme, azaz mintegy báránybőr alatt az evangéliumot elnyomja és az egyházban a farkas szerepét viszi.⁴⁵

Az utolsó kenet vagy a betegek szentsége kapcsán sokan azzal érvelnek, hogy íme itt van ígéret, s Jakab levelét idézik: „Beteg-e valaki közöttetek? Hívassa magához a gyülekezet véneit, hogy imádkozzanak érte, és kenjék meg olajjal az Úr nevében.” (Jak 5,14). Valóban van itt ígéret is és jel is, csak éppen nem Krisztus ígérete. Mindazonáltal, mint egyházi hagyományt nem ellenzi Luther, de tagadja, hogy isteni rendelésen alapulna, s ezért szentség lenne.

Összefoglalva: Luther megállapítja, hogy több dolgot lehetne szentségnek tekinteni, mint például az imádságot, az ígét vagy a keresztet, hiszen mindegyik jelhez vagy cselekményhez Krisztus ígérete járul. Az egész Szentírás voltaképpen

⁴¹ Uo.210

⁴² Uo. 211.

⁴³ LVM 2, 318–320.

⁴⁴ Uo. 219–220.

⁴⁵ Uo. 226.

nem más, mint törvény vagy ígéret: a törvény megaláz, az ígéret pedig az aláztos szívűt felmagasztalja. Szorosabb értelemben véve azonban csak két szentségről beszélhetünk, mert „csak e kettőnél van meg nyilvánvalólag az isteninek rendelt külső jel és a bűnbocsánat ígérete.”⁴⁶ Míg *Az egyház babiloni fogsága* elején Luther a bűnbocsánatot még külön szentségnek tartotta, a könyv végén arra a következtetésre jut, hogy a bűnbocsánat „szűkölködik” az Isten által rendelt jegyekben, ezért nem más az, mint a keresztséghez visszavezető megtérés.

Luther tehát ragaszkodott a Szentírás kijelentéséhez a szentség fogalmának meghatározásakor. Morus Tamás – aki meg volt győződve afelől, hogy az egyház áll az írások felett és nem fordítva – gúnyosan ki is pellengérezte Luther szó szerinti (literális) bibliaértelmezését, mondván, ha Jézus szavait szó szerint be kell tartani, akkor János evangéliuma 13. fejezete értelmében a lábmosás is szentség: suvickolják tehát csak a lutheránusok egymás lábait.⁴⁷

Luther számára szentség az a krisztusi ígéret, amelyhez külső jel járul. A két szentség a keresztség és az úrvacsora. Egyértelműen láthattuk, hogy Luther számára a szentségek milyen fontosak voltak. A reformáció zwingliánus, svájci ágával éppen az úrvacsora kapcsán, a reálprezencia védelme miatt került sor összeütközésre. Az úrvacsora Jézus Krisztus hálaadó áldozata (eucharistia), amelyben ő a valóságos testét és véréát adja a bűnök bocsánatára: Luther vallja, hogy Jézus Krisztus vére megtisztítja a bűnöst a bűneitől és ezáltal koinonia, vagyis keresztyén közösség jön létre. Mindez csak hitben mehet végbe, ennek hiányában a szentség eldologiasodik, személytelen, mechanikus cselekedetté válik, ami a babonához és mágiához vezet. Luther ezért veti el a szentség külső kultuszát, a szentségtartóba zárt Krisztust, vagy az úrnapi körmeneteken körülhordozott corpust. A reálprezencia mikéntjére Luther nem kívánt a középkori transzszubsztanciáció racionális magyarázatával válaszolni, hanem számára az szó szerint titok, azaz misztérium maradt.

Exkurzus.

Kenyér, víz, bor⁴⁸

5Móz 30, 11–19

Lásd, én ma eléd adtam az életet és a jót, de a halált és a rosszat is. Ezért parancsolom ma neked, hogy szeresd az URat, a te Istenedet, járj az ő útjain, tartsd meg parancsolatait, rendelkezéseit és törvényeit, és akkor élni és sokasodni fogsz, mert megáld téged az ÚR, a te Istened azon a földön, amelyre most bemégy, hogy birtokba vedd. De ha elfordul a szíved,

⁴⁶ Uo. 235.

⁴⁷ Idézi Marius i.m. 263.

⁴⁸ Igehirdetés. Budakeszi 2021. január 17-én.

és nem engedelmeskedsz, hanem eltántorodsz, más isteneket imádsz és azokat tisztelek, kijelentem nektek már most, hogy menthetetlenül elvesztek. Nem éltek hosszú ideig azon a földön, ahova most átkeltek a Jordánon, hogy bemenjetelek oda, és birtokba vegyétek. Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, mert elétek adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is!

Kétszer is megadatott nekem a lehetőség, hogy eljussak Izraelbe. Először a családommal egy turistacsoporttal voltam a Szentföldön néhány napig. Másodszor két hetet tölthettem ott, ahol egy intézetben tanulmányoztunk a kereszténység és a zsidóság kapcsolatát, különösen is a Yeshuaban, az Jézusban hívő messianisztikus keresztények életét és szolgálatát.

Tudom, hogy hozzám hasonlóan többen is jártak a szent városban, Jeruzsalembe. Egészen biztos nemcsak engem érintett meg a három világvallás látható, hallható intenzív jelenlét misztikus hangulata: a zsidók hajlogó imája a siratófal előtt, a múzezin zümögése, a templomokból kiszűrődő szoltárhangok éneklése, a kavargó illatok, cikázó színek, egzotikus ízek. Leginkább azonban az fogott meg hogy a zsidó fiatalok és öregek az utcákon, a tereken és a járműveken milyen intenzíven olvasták, tanulmányozták a zsidó Szentírást. Csak bámultam, hogy a talán századszor is rongyosra olvasott Bibliájukkal a kezükben mily áhitattal mozgatják felette a fejüket, hogy az mennyire leköti a figyelmüket. Elszégyelltem magamat: mi keresztények mennyire elmaradunk tőlük az Isten Szentlelke által ihletett Bibliánk olvasásában. Más kultúrában élünk – mondhatják sokan.

De nem igaz-e, hogy szüleink, nagyszüleink, őseink sokkal gyakrabban, mélyebben, rendszeresebben tanulmányozták az Ó-és az Újszövetséget? Hogy nemcsak egyes igéket tudtak idézni, hanem fejből tudtak fejezeteket is?

Nekem is van erről emlékem: Csöglén és Miskolcon is a „Bibliában éltünk”, édesapám állandóan idézte nekünk. Emlékezetemben örööm, hogy Édesapám, a 40. születésnapján – miközben egy autóbaleset miatt ágyhoz volt kötve, arról mesélt nekünk, gyermekeinek, hogy a 40-es szám milyen gyakori a Bibliában. S mi áhitattal, megszeppenve hallgattunk, hogy a zsidó nép 40 évig vándorolt a pusztában (4Móz 14, 34); Mózes 40 napig volt a Sínai hegyen (2Móz 24,18); 40 napig éhezett a pusztában (Mk 1,13); 40 nap telt el Jézus feltámadása és a mennybemenetele között (ApCsel 1,3) és folytathatnánk. Igen, a zsidó nép tudta és tudja,

hogy a Biblia nem egy könyv a sok közül, nem egy regény, amelyet elolvasunk és elhajítjuk, hanem újra és újra tanulmányoznunk, szinte fogyasztanunk kell.

Az Ige – Élő kenyér

Mi keresztények azt valljuk, hogy Jézus beszéde „élő kenyér”; csak a testi ember él csupán a péknél sült kenyérből. A lelki ember Isten igéjével is táplálkozik, hiszen tudja, hogy ez a kenyér, az ige ad neki életet. A lelke addig él, amíg ezzel a lelki kenyérrel táplálkozik, s ha ezzel rendszeresen él, akkor Jézus ígérete szerint örök élete nemcsak lesz, hanem van!

Szomorú dolog ha egy ember, különösen, ha az egy hozzánk tartozó, a biológiai életből a biológiai halálba megy át. De akinek itt már örök élete van, annak ugyanúgy örök élete lesz odaát is. Ez a mi vigasztalásunk már e földi életben is! Amikor a levelező teológiára jártam harminc egynéhány évvel ezelőtt, megpróbáltam a Bibliát folyamatosan olvasni. Érdemes nekünk is legalább a Tórát, Mózes öt könyvét így olvasnunk. Az első a Genézis, az utolsó, amelyikben a mai igénk van, a Deuteronomium. Az idős, a százhusz éves Mózes itt búcsúzik el népétől, mert ő nem mehet be az ígére földjére. Már akkor megfogott ez a csodálatos könyv: az Úr beszél Mózeshez, Mózes a népéhez. Mózes búcsúbeszéde eszünkbe juttata Jézus búcsúját a tanítványaitól (Jn 14–16). Bár vannak ebben a könyvben kemény átokmondások, mindennél erősebb benne a szeretet hangja. A szenvedélyes, féltő szeretet hangja. Ebben a könyvben olvasható a Jézus által is idézett nagy parancsolat, a Sömá Israel:

Halld meg, Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR! Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. Ismételd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házádban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz! Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon; írd föl azokat házad ajtófélfáira és a kapuidra! (5Móz 6, 4)

Ugyanezt olvassuk, halljuk Mózesből később is:

Fogadjátok azért a szívetekbe és lelketekbe ezeket az igéket, kössétek azokat jelként a kezetekre, és legyenek fejdíszként a homlokotokon. Tanítsátok meg ezeket a fiaitoknak is: ezekről beszélj, akár a házádban vagy, akár úton

jársz, akár lefekszel, akár fölkelisz! Írd föl azokat házad ajtófélfáira és a kapuidra, hogy hosszú ideig élhessetek ti és a ti fiaitok azon a földön, amelyről megesküdtök atyáitoknak az ÚR, hogy nekik adja, amíg csak ég lesz a föld felett. (SMóz 11, 18–21).

Micsoda erővel kiált Mózes, szinte ordít, szeretettől izzó szenvedéllyel beleégeti ezeket az ígéket a népe szívébe, lelkébe, erejébe, hogy Isten megmentő szeretetének történetét újra és újra mondják el saját fiaiknak, hogy majd ők is ismételjék azt saját fiaiknak és leányaiknak. Hogy kössék az ígéket a karukra, szorítsák a homlokukra, szögezzék az ajtófélfára. Mózes azt kéri, hogy szinte tetőtől talpig öltözzenek az Úr igéjébe. Mai igénkben azt hallottuk, hogy Mózes megparancsolja, hogy legyen az Ige a szájadban, szívedben, s hogy teljesítsed azt! Parancsra szeretni? Lehetséges ez? Nem abszurdum? Ám jussanak eszünkbe Jézus szavai: „új parancsolatot adok Néktek, hogy egymást szeressétek!”

Eddig arról hallottunk, hogy az ige, sőt maga Jézus az élet kenyere.

Az Élet Víz-e

Az élethez nemcsak kenyér kell, hanem víz is. Jézus a samáriai aszszonynak monda saját beszédéről: „Aki ebből a vízből iszik, ismét megszomjazik, de aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha többé meg nem szomjazik, mert örök életre buzgó víz forrásává lesz benne” (Jn 4, 13–14.). A lombsátrak ünnepén, aminek egy része volt a vízmerítés szertartása, ekkor mondja Jézus: „Ha valaki szomjazik, jöjjön hozzám, és igyék. Aki hisz én bennem, ahogy az Írás mondta, annak belsejéből élő víz folyamai ömlenek. (Jn 7,37) A Jelenések könyvében Jézus így szól: Én vagyok az Alfa és az Ómega, a kezdet és a vég. Én adok majd a szomjazónak az élet vizének forrásából ingyen δωρεάν. (Jel 21, 6) »Jöjj el!« Aki szomjazik, jöjjön; és aki akarja, merítsen ingyen az élet vízből! (Jel 22, 17).

Vízkereszt

Vízkereszt utáni második vasárnapot ünnepeljük. Jézus megdicsőülésének ünnepe ez, az epifánia, ami régebbi ünnep a keresztség liturgiában mint a Karácsony. Jézus a Jordánban, a vízben megkeresztelkedése után dicsőíti meg az Atya a Fiút: „Ez az én szeretettem Fiam, őt hallgassátok”. Másodszor majd a Transzfiguráció, a Megdicsőülés hegyén hangzik el ugyanez..

Evangelium a nyomorúság idején

Ma szerte a világban nehéz, nyomorúságos idöket élünk: klímakatasztrófa veszélye, afrikai éhínség, horvátországi földrengés, és a CoVid, a pandémia. Most is egymástól fizikailag távol ülünk, sokan csak otthonaikból követhetik a mai istentiszteletet. Ám a megpróbáltatások, a szenvedések idején még élesebben halljunk Isten belénk hasító hangját, a Mózes által fülünkbe kürtölő igéjét, hogy szeressük őt teljes szívünkben, teljes lelkiünkben és erőnkben – és szeressük a felebarátunkat mint önmagunkat.

Ez a Szeretet nem a miénk, hanem Istentől jön, aki a Fiát adja nekünk, aki az Élet Kenyere és az Élet Vize. Ilyenkor nem félünk, hanem a Luthert is megihlető zsoltárossal együtt valljuk: „Isten a mi oltalmunk és erősségünk, mindig biztos segítség a nyomorúságban. Azért nem félünk, ha megindul is a föld, és hegyek omlanak a tenger mélyébe; ha háborognak és tajtékoznak is vizei, és tombolásától megrendülnek a hegyek. Egy folyam ágai örvendeztetik Isten városát, a Felségesnek szent hajlékait. Isten van benne, nem inog meg, megsegíti Isten reggelre kelve. (Zsolt 46)

A vízből bor a borból víz

Az Élet víze – az Élet kenyere. Nem csodálatos-e, hogy a víz és a kenyér a két szentségre utal: a keresztségre és az úrvacsorára, Jézus testére? A oltári igében a kánai menyegzőről hallottunk. Krisztus megdicsőítése (epifániája) utáni első csodatettéről. Ebben a történetben Jézus a vizet borra változtatta. De ezzel a csoda nem ér véget! Folytatódik. Hol? A utolsó vacsorán, amikor Krisztus a kenyeret az Ő testévé, a bort pedig a vérévé változtatta. Ez a kánai menyegző csodájánál is nagyobb misztérium! Immár nemcsak az Isten igéjével az Élet Kenyerével, hanem az Ő tulajdon testével és vérével is táplálkozunk. A mostani nyomorúságos idökben nem a nyelvünkön, hanem a szívünkön érezhetjük a Lelki bort, a Lelki vért. Ahogy egy angol költő írja:

*Csak csorgó vér az italunk,
Csak vérző hús az ételünk.*

*És mégis ép hús-vér vagyunk,
A lényeg van bennünk, ebben hiszünk*

Az Ige, a Kenyér, a Víz, a Bor ad Neked Életet.

Válaszd az Életet! Ámen

12. SZABAD URA MINDENNEK: AZ EGYHÁZ REFORMÁCIÓJÁRÓL SZÓLÓ IRATOK

Luther mindenekelőtt tanító volt. Nem moralizált, nem egyszerűen az egyházi élet feslettsége, romlottsága háborította fel, hanem a tanítás eltorzulása. Ez készítette vitára, bármennyire is éles a polémijának a stílusa, mindvégig az igazság szenvedélyes keresése volt az elsődleges célja.

Az alábbiakban az egyház reformációjáról szóló fontosabb iratait kronológiai sorrendben követjük. Az alábbi címeket adhatjuk az egyes írásoknak: 1. A worms-i birodalmi gyűlés előtt (1520); 2. Worms és Augsburg között (1522–1530); 3. Augsburg időszakában (1530); 4. Augsburgtól az utolsó évekig (1530–1541).

A worms-i birodalmi gyűlés előtt (1520)

Az 1520-as év a reformátor életművének talán a legtermékenyebb éve. Három évvel vagyunk a Kilencvenöt tétel vitára bocsátása után, s eggyel a drámai worms-i birodalmi ülés előtt. Ebből az esztendőből öt jelentős írását említjük.

Az első *A jó cselekedekről* szóló, amit magyarul először Takács János hódmezővásárhelyi lelkész jelentetett meg 1937-ben, másodszor 1992-ben, mindkét alkalommal magánkiadásban. Szükség volt erre az írásra, hiszen sokan félreértették Luthert: ha az ember ingyen, kegyelemből, hit által igazul meg, akkor miért van szükség a jó cselekedetekre? Luther mindvégig hangsúlyozza, hogy a cselekedetek önmagukban valóban nem üdvözítenek, de az igazi hitből jó cselekedetek fakadnak. Mindezt a Tízparancsolat magyarázatával teszi: az első tábla az ember és az Isten kapcsolatára (a hitre), a második az embernek az embertársára vonatkozó kapcsolatára (a jó cselekedetekre) vonatkozik. Az előbbiből következik az utóbbi, és nem fordítva.

A római pápaságról szóló iratát Augustin Alveld ferences szerzetes, „a hírhedt lipcsei romanista” ellen írta. Luther itt élesen elítéli a katolikus tipologikus magyarázatot, amely az ószövetségi ároni papságban a péteri primátus előképét látja. Ebben az írásban és később is részletesen kifejti a Mt 16,18 és a Ján 20–21 értelmét, miszerint az egyház feje csak Krisztus lehet és nem Péter, hiszen Krisztus a valódi kőszikla, a botránkozás köve, amit az építők megvetettek, s amire az apostolok és

az egyház épülnek. Luther csak a – nevezzük így – „a romanista kauzális” tipológiát veti el (ami a jelen struktúrákat akarja a múltbeli analógiákkal magyarázni); ám egész életművét, nyelvezetét, gondolkodását áthatja a „biblikus tipológia”, a jövőre irányuló lelki látásmód.

A német nemzet keresztény nemességéhez című írásában Luther annak a három falnak a lebontását követeli, amit Róma a maga hatalmi érdekében épített ki: az első fal az, hogy a papság és a világiak között isteni különbség van; a második fal, hogy csak a pápa magyarázhatja helyesen a Szentírást; a harmadik fal pedig az, hogy csak a pápa hívhatja össze az egyetemes zsinatot. Luther a nemesség alatt az egész világi rendet érti; az Írás a világiaktól (mai szóval: a laikusoktól) várja az egyház megújulását. Luther a pápaság legnagyobb bűnének azt tartja, hogy világi hatalomra tör: a pápa, az egyház akar a császáron és a világon is uralkodni; ez pedig ellentétes a krisztusi törvénnyel: „Minél közelebb jutunk Rómához, annál távolabb esünk a kereszténységtől” (LVM 2, 194).

Az egyház babiloni fogsága című, szintén 1520-ban írt könyv szentségekről szóló teológiáját az előző fejezetben tárgyaltuk. Babel, Nimród, majd Babilon a Bibliában a romlás szimbólumai is egyúttal; az „egyház babiloni fogsága” kifejezésen Luther a krisztusi kereszténység középkori megromlását érti.

A könyv hangvétele miatt a reformáció sajnos végleg elvesztette a nagy humanista, Erasmus támogatását, ugyanakkor azonban Luther egyik akkori ellenfele, Bugenhagen e könyv hatására lett a reformáció odaadó híve.

A keresztény ember szabadságáról (De liberate Christiana) szóló írás¹ a drámai wormsai birodalmi gyűlés előtti időszak talán legszebb alkotása. Ez a könyv méltán tartozik a keresztény spiritualitás klasszikus írásaihoz. Összinté, hitvalló lendületből, békülékeny lélekből keletkezett irat. Luther 1520 őszén a könyvhöz előszót írt, amelyben X. Leo pápát szólította meg.² A Masznyik-fordítás a német szöveget vette alapul, amíg Pröhle Károly 1983-as, majd 1996-os fordítása a latin nyelvűt, ami pontosabb, s ezért a jelen válogatásba is ez került bele. Mint tudjuk, a lutheri teológia egyik fontos ismérve, hogy Isten mélysége és a hit titka sokszor csak paradoxonokkal ragadható meg. Ilyen híres paradoxon a könyv bevezető tétele: „*A keresztény ember szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek. A keresztény ember szolgálja mindennek, és alá van vetve mindenkinek*” (LVM 2,346). Luther a lélek és a test kettősségére építi fel ezt a teológiát: a lélek szerint hitben szabadok, sőt egyenesen királyok és papok vagyunk, hiszen Krisztushoz tartozunk. A krisztushit legnagyobb ajándéka, hogy egybeköt bennünket, a menyasszonyt a vőlegénnyel, Krisztussal. Isten nem önmagunkért, hanem a Krisztustól kapott jegygyűrűnkért fogad el bennünket igaznak (LVM 2,352–353). E „csodálatos csereviszony” tesz minket szabaddá és mindennek urává. Ugyanakkor, amiképpen Krisztus is szolgává lett, nekünk is szeretettel kell szolgálni embertársainkat. A hitből fakadó szabad szeretet, önkéntes engedelmesség klasszikus lutheri tanítása fogalmazódik meg ebben a kis könyvben.

¹ LVM 2, 345–377.

² Pröhle, 27–31

Worms és Augsburg között (1522–1530)

Az *oltáriszentség két színe* című irat (LVM 2, 388–412) 1522-ben született, nem sokkal a híres Invocavit-prédikációk elmondása után (LVM 6, 215–238). Luther itt már kétfrontos harcot folytatott: egyrészt a római felfogás, másrészt Karlstadt rajongó, képromboló felfogásával szemben. Szükségszerűen érinti a gyónás és a képek körül kialakult vitát is. Itt is érvényesül a hit lutheri szabadságának gondolata: „*Minthogy azonban hitre senki sem kényszerítendő, nem szabad az oltártól ama papokat elűzni, akik azokat meg akarják tartani... a titkos gyónást nem szabad megparancsolni, de még kevésbé akadályozni, bár én nem erőltetem a dolgot, mégis azt tanácsolom ráadásul, hogy örömet gyónj, mielőtt a szentséghez járulsz, vagy legalább ne vesd meg azt*” (LVM 2, 405). A két szín alatti úrvacsora kérdésében a Biblia tanítására kell figyelni. Azt mondja, hogy a Krisztusról való helyes tanítás a lényeg, akár Luther, Claus vagy György mondja azt: „*a személlyel ne törődjél, ámde a tant vallanod kell*” (LVM, 2, 412)

Az *emberi tanítások kerülése* (1522) is szintén egy nagyon népszerű irat: „az emberi tanítást nem azért kárhozzatjuk, mert emberek tanításai (mert hisz különben el akarnánk őket viselni), hanem azért, mert az evangélium és a Szentírás ellen valók. A Szentírás szabaddá teszi a lelkiismeretet, és megtiltja, hogy emberi tanokkal behálózzák, és így ő köti gúzsba az emberi tanokat” (LVM 2, 433).

A *Felelet VIII. Henrik angol királynak* talán a legélesebben, mondhatnánk a legdurvábban fogalmazott Luther-irat. Tudjuk, a fiatal király *Az egyház babiloni fogsága* ellen, a hét szentség védelmében (*Assertio septem sacramentorum*) írt könyvével nyerte el a pápától a „hit védelmezője” (*fidei defensor*) címet. Luther megszólítása is provokatív, hiszen Henriket nem „Isten kegyelméből”, hanem az Isten haragjából (*Ungnade*) való uralkodónak nevezi (LVM 2, 441). Luther nem tartózkodik a kemény képek használatától: „*Anglia királya más hazugok módjára az Írást átugorja s elhallgatja, és a pókhoz hasonlóan az illatos rózsából csupa mérget szív*”. (LVM 2, 445). Luther már őszintén sajnálja, hogy Wormsban a császár előtt annyira megalázta magát, hogy tanítását hajlandó volt alávetni a bírának, most viszont már egyértelműen vallja, hogy „a pápaság az ördögök fejedelmének legdühösebb szörnyetege, amelyet valaha a földre bocsátott” (LVM 2, 448). Egy példa Luther vitriolos stílusára: „*Ha Anglia királynak szabad a maga hazugságait ilyen szemérmetlenül árasztania, úgy nekem viszont szabadságomban áll, hogy azokat nyugodtan az ő nyakába borítsam. Mert ezzel egész keresztény tanításomat ócsárolja, és a maga piszkát az én királyomnak, a dicsőség királynak, tudniillik Krisztusnak koronájára keni – akinek tanítását én hirdetem. Ezért azután ne csodálkozzék, ha én meg a piszkot az én Uramnak koronájáról az ő koronájára kenem, és az egész világ előtt hirdetem, hogy Anglia királya hazug és nem jóra való ember*” (LVM 2, 449). Luther ebben az iratában a Szentírás elsődlegességét védelmezi az emberi, ill. az egyházi hagyománnyal szemben, s ismét hangsúlyozottan mutat rá arra, hogy a mise nem ember által bemutatott áldozat, hanem Isten ajándéka, Krisztus testamentuma (LVM 2,468), s az áldozat igazi

értelméről Anglia királyának a híres 51. (*Miserere*) zsoltárt ajánlja figyelmébe (LVM, 2,473).

Hadd tegyek itt egy rövid kitérőt: 1521-ben Angliában nyilvánosan elégették Luther könyveit, s a nagy humanista Morus Tamás, az *Utopia* szerzője is írt egy latin nyelvű könyvet *Responsio ad Lutherum* címen. Miután engedélyt kapott London püspökétől, hogy tanulmányozhassa az eretnekek angol nyelven írt műveit, 1529-ben immár angolul jelenteti meg a *Dialogue Concerning Heresies* című könyvét, amelyben Luther és az angol bibliafordító, William Tyndale munkáit támadja. A történelem ironiája, hogy a pápától „a hit védője” címet elnyerő VIII. Henrik látványosan szakít Rómával, s uralkodása idején Angliában is kezdetét veszi a reformáció. Angliában nagyon sokan hálnak mártírhalált hitükért mindkét oldalon: Morus Tamás a katolikus hitéért, William Tyndale a protestáns meggyőződéséért lesz vértanú.³

Ebből a korszakból származik *A német lovagrend lovagjaihoz írt Intellem, hogy kerüljék a hamis szüzességet, és a helyes házassági erkölcs felé forduljanak* (1523).

A következő irat 1524-ben született: *Az új bálvány és ősi ördög ellen, akit Meissenben szentté akarnak nyilvánítani*. Ez München egyik védőszentjének tekintett Benno meissenai püspökkel foglalkozik, aki a 11. században élt, a császárával is konfliktusba keveredett, s akit VI. Adorján pápa kanonizált. Luther itt sem Benno személyét kritizálta, hanem azt fejt ki részletesen, hogy mit tanít a Biblia az igazi szentekről.

Az augsburgi birodalmi gyűlés idején keletkezett iratok (1530)

Luthert birodalmi átok sújtja, s nem utazhat személyesen Augsburgba az V. Károly által összehívott birodalmi gyűlésre, ezért János választóherceg tanácsára a tartomány déli határára, az Augsburghoz legközelebb eső Coburg várába költözött, ahol 1530 április végétől 1530 október elejéig tartózkodott. Ez az időszak Luther számára a legtermékenyebbnek bizonyult: az LVM 7-ben közölt (513–558) mintegy harmincöt levelet ekkor írta, a *Confitemini zsoltármagyarázatot* (LVM 5, 557–603), az *Ezópusi fabulákat* (LVM 5, 610–620), és a *Nyílt levél a fordításról* (LVM 5, 626–640) is erről tanúskodik.

Ekkor keletkezett *A tisztítótűzről szóló tan visszavonása*, melynek már a címe is ironikus, hiszen az Ágostai Hitvallás tételei közül éppen ez az egyik olyan tanítás, amelynek a visszavonására Luther nem volt hajlandó. Luther ellenfelei a szofisták egyszer a Makkabeusok második könyvének egy passzusára (2Makk 12, 43–45; Vulgata); másodszor az egyik zsoltárra hivatkoztak (Zsolt 66,12). Luther exegetikailag mutatott rá, hogy egyrészt a Makkabeusok könyve nem az elsődlegesen kanonizált Szentírás része (LVM 2, 524), s az idézett zsoltárban nemcsak tűzről, hanem vízről is szó van. Továbbá részletesen elemzi a purgatórium védelmében felhozott Jel 14,13; illetve 1Kor 3,15 passzusokat. Luther vérbeli

³ Ld. e kötet „Pimasz, parázna állat” c. tanulmányát.

írásmagyarázóként veszélyesnek véli, ha az írás egy részletét kiragadjuk: „az a veszedelem fenyeget aztán, hogy végülis a szövegtől elkalandozunk, és az igazi értelmet elveszítjük, és a téves értelmezésből és tréfából hitcikk lesz” (LVM 2, 537). Végezetül a zsoltárok helyes olvasására világít rá, amelyek „azért irattak, hogy általuk a hitet gyakoroljuk és megtanuljuk, és nem azért, hogy általuk a lelkeket helytelen értelmezésük alapján a tisztítótűzből kiszabadítsuk” (LVM 2, 543).

A *kulcsokról* írt tanulmánya különösen kiemelkedik az egyház reformációjáról szóló munkái közül. Luther itt igazán elemében van; a coburgi magánynak egyik talán leginkább pengeéles írásáról van szó. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a szöveg első változatával Luther maga sem volt elégedett; öniróniával „lutheri szószátyársággal” jellemezte az első változatot; s talán ezért is sikerült annyira jól ez az írása, hogy a 21. századi olvasójára is katartikus hatást gyakorolhat. A mai olvasó fülének talán idegenül cseng a „kulcsok” (*clavis*) fogalma, noha alapvető kérdéssről, az egyház és a világ kapcsolatáról, az egyházi hatalom, az oldás és a kötés kérdéséről van itt szó. A középkorban a Mt 16 és a Mt 18 sajátos értelmezésével nemcsak a trón és az oltár összefonódását, hanem az egyház (a pápa) világ (a császár) feletti hatalmának igazolását kívánták alátámasztani. Luther fantasztikus nyelvi leleménnyel (tévedőkulcs, kötőkulcs, oldókulcs, találókulcs, tudókulcs, hatalomkulcs, álkulcs, tolvajkulcs) s gyakori szarkazmussal fejt ki a törvény és az evangélium, a világi és a földi hatalom megkülönböztetésének elengedhetetlenségéről szóló nézeteit, nevezetesen, hogy a kulcsok hatalma: az oldás és a kötés csak a lelki dolgokra, és nem a világi vagy az egyházi törvénykezésre vonatkozik. „Krisztus a maga kulcsait az egyháznak a mennyországért, és nem a föld országáért adta, amint mondta: oldva legyen a mennyben” (LVM 2, 580). Luther tehát elutasítja az „uralkodás kulcsát”, a „hatalomkulcsot” ugyanúgy, mint a hamis „tudókulcsot”. Rámutat a kulcsok igazi szerepére: „Mert a kötőkulcs a törvény dolgát végzi, és a bűnösnek hasznos és jó azáltal, hogy neki szolgálatot tesz, feltárja előtte bűnét, inti őt Isten félelmére, megrettentí, és bűnbánatra s nem romlásra serkenti. Az oldókulcs az evangélium dolgát végzi, édesget kegyelemre és irgalomra, vigasztal és ígér életet és üdvösséget a bűnbocsánat által [...]. És mindkét kulcs fölötté szükséges a kereszténységben; értük soha elég hálát nem adhatunk Istennek” (LVM 2, 595). Irodalmi szempontból külön érdekessége az írásnak, hogy a második részbe a reformáció irodalmában nem szokatlan forma illeszkedik: egy evangélikus laikus, aki egy (vagy több) romanista (katolikus) ellenféllel (ellenfeleivel) folytat párbeszédet, illetve vitatkozik.

Augsburgtól az utolsó évekig (1530–1541)

Luthert szokás – a *sola scriptura* elvre való hivatkozással – némi egyoldalúsággal, csak az ige, a Szentírás felfedezőjeként emlegetni, aki egyrészt az Isten beszédét, másrészt az egyéni lelkiismeretet szabadította fel az egyházi hagyomány fogságából. Protestáns egyoldalúság „csak” a Szentírásra és az egyéni lelkiismer-

retre hivatkozni, s azt gondolni, hogy a közösség, az egyház kérdése másodlagos csupán.

Luther az Ágostai Hitvallás elfogadása után, élete utolsó évtizedében két fontos iratban is ekkleziológiai kérdéssel foglalkozik. Sokan támadták azzal, hogy ő az egyház lerombolója, az egység megbontója; s így feleletet kellett keresnie és adnia arra az alapvető kérdésre, hogy mi az egyház. Erről szól a *Zsinatokról és az egyházzal* szóló 1539-es könyv és az 1541-ben írt *Hurka Gyurka ellen*. Ezekkel az egyházzal szól fejezetben foglalkoztunk.

Összegzés

A fentiekben Luther egyes életszakaszainak legfontosabb iratait vettük számba, azokat, amelyekben ő az egyház megreformálásért küzd. Luther tanítói iratai igehirdetések voltak, ahogy az igehirdetései pedig tanítások. A mai modern olvasónak Luther több irata is vehemensnek tűnhet; ám nekünk ezekben is meg kell látnunk az evangélium ügyéért szenvedélyesen lángoló krisztusszeretetet. Tévesen értelmezik a reformációt azok, akik ebben a történelmi folyamatban és egyúttal hirtelen változásban az egyénnek az egyházi kötelék elleni lázadását látják. Semmi sem állt távolabb Luthertől mint ez a szemlélet. Luther sohasem mondta vagy írta azt, hogy egyház az közössége nélkül is lehet üdvözülni. A történelmi protestantizmus egyik gyengesége, hogy eltorzult az egyháztudata. Mint láttuk, Luther azt is leírta, hogy a menyországba csak együtt tudunk bejutni. Luther vallotta az egy, szent, apostoli anyaszentegyházat, a szentek közösségét. Látása szerint ez a közösség deformálódott az előző másfél évezred alatt, s ezért van szüksége megújulásra, reformációra. Luther nem akart kilépni az egyházból; nem szektáriánus vezető akart lenni, hanem az egyetemes egyházon belül maradó reformmozgalom képviselője. Fellépésének azonban előre nem látható következményei lettek; saját korában a parasztháború; vagy az elkövetkezendő évszázadokban az áldásokat és veszteségeket is hozó szekularizáció.⁴

Exkurzus.

Idő, vágy, éberség⁵

Ma reggeli ádventi meditációmnak ezt a címet adtam: „Idő, vágy és éberség”. Három kérdésre keresem a választ: mi az idő; mi a vágy és miért fontos az éberség és a vigyázás?

⁴ Brad S. Gregory, *The Unintended Reformation. How Religious Revolution Secularized Society*. Cambridge Mass. London, The Belknap Press of the Harvard University Press, 2012.

⁵ Ádventi meditáció Johannita lovagoknak Budapest, Hűvösvölgy, 2013. december 7.

Mi az idő?

Pál apostol az Efézusbeliekhez írt levelében olvassuk:

Jól vigyázzatok tehát, hogyan éltek; ne esztelenül, hanem bölcsen, kihasználva az alkalmas időt, mert az idő gonoszak. (Ef 5,15–17)

Mindannyiunk egyik legnagyobb ellenfele az idő. Állandóan konfliktusba kerülünk vele és sokszor mi maradunk alul. Határidőre el kell készíteni egy munkát; s mi mindig rohanunk és „ki-futunk az időből”.

Az idő hatalmas úr. Ezt akkor éltem meg igazán, amikor negyven évvel ezelőtt elvittek katonának, s az esztendő folyamán három-négy alkalommal jöhettünk csak haza szabadságra. A két-három nap szabadságot úgy kellett beosztani, hogy azalatt mindenkivel találkozzam, azalatt „minden megtörténjen”. Fogytak az órák, fogytak a percek, egyre jobban „gyorsult az idő” és elérkezett a pillanat, fel kellett szállni a hódmezővásárhelyi vonatra. Amint elindul a vonat, véget ért a szabadság intenzív ideje és egy új idődimenzió kezdődött.

Az „emberélet útjának felét” elhagyva leginkább az életünk idejéről elmélkedünk. Életünk hetven vagy nyolcvan év – mondja a zsoltáros. Valaki úgy fogalmazott, hogy életünk egy kötőjel, ami a sírunkon is látható, születésiünk és elhalálozásunk dátuma között. Ez a kötőjel tíz, húsz, ötven, hetven, kilencven évre is utalhat. Ez az életünk tartama, a mennyiségi idő.

Tizenévesen feljegyeztem magamnak Martin Luther King egy mondatát: „nem az élet tartama, hanem a tartalma érdekelt”. Nem a mennyiségi, hanem a minőségi idő. Bár valóban szép dolog tisztességesen, boldogan megöregedni, „betelni az élettel”, a minőségi idő talán mégis fontosabb. Ne felejtsük el: a Megváltónknak e földi létből mindössze harminchárom év adatott!

A művészeteknek is központi témája az idő. Ovidius az Átváltozásokban leírta: „tempus edax rerum”. Az idő „megeszi”, felfalja a dolgokat. A művészet azonban „dacol” a faló idővel. A költő az örökkévalóságnak alkot. Az idő elpusztíthatja a szépséget, a szerelmet, de a költő megörökíti azt!

Erről szólnak Shakespeare szonettjei:

*Falánk idő, nyüdd az oroszlán körmét
s falasd a földdel édes fiait...
De tombolj bár, vén idő, legvadabban
örökíjjan él kedvesem e dalban (19. szonett)*

A reneszánsz ikonográfiában kétféleképpen ábrázolták az időt: egyrészt mint Chronost/Saturnust, aki felfalja saját gyermekeit, mindent elpusztít; másrészt mint atyát, aki megszabadítja lányát, az igazságot: veritas filia temporis, az igazság az idő leánya, tartja a régi latin mondás. Az igazság végül kiszabadul, az idő napfényre hozza igazát: nincs olyan dolog, ami napfényre ne kerülne. Ez sokkal pozitívabb időfelfogás, mint az első.

Az előbbi kép, szimbólum mögött egy determinisztikus, ciklikus időszemlélet áll – az „örök visszatérés mítosza”, amint ezt Nietzsche vagy a tudós Mircea Eliade megfogalmazta. A második kép mögött egy lineáris időszemlélet húzódik meg, s ez a biblikus időfogalom.

A keresztény hitnek, s ennek forrásának, a Szentírásnak is központi gondolata az idő. Szent Ágoston úgy fogalmazott: Isten nem időben, hanem idővel teremtette az embert. A Vallomások XI. könyvében pedig felteszi a kérdést: „Tehát mi az idő? Ha senki nem kérdezi tőlem, akkor tudom. Ha azonban a kérdezőnek kell megmagyaráznom, akkor nem tudom.” (358. old. Gondolat kiadó, 1982).

Simone Weil, a francia gondolkodó írja: „A tér és az idő keresztjére feszítve élünk mi, emberek”. Isten és az idő kérdése is elválaszthatatlan egymástól. Isten lényege is az idő: ő átfogja, kitölti és betölti az időt. Isten azt mondja magáról: „vagyok, aki vagyok”, amit többféleképpen is fordíthatunk: „leszek, aki vagyok”, „voltam, aki leszek” stb. Jézus Krisztus mondja magáról az Újszövetségben: „Én vagyok az Alfa és az Omega... aki van, aki volt, és aki eljövendő” (Jel 1,8).

Az Ószövetség szerint Isten az időnek és a történelemnek is Ura: „Mert ezer esztendő előtted annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt, mint egy őrvtásnyi idő éjjel” (Zsolt 90,4). Dán 2,71-ben azt olvassuk: „Ő szabja meg a különböző időket és alkalmakat. Királyokat taszít le, és királyokat támaszt.”

Az Újszövetségben több kifejezés is van az időre: a kairosz – az alkalom, a pillanat; a kronosz – a mennyiségi idő; az aion – a korszak. Az Újszövetségben többször is ez a kép fordul elő: „Betöltődik az idő”: ami üres volt – feltöltődik: ez igaz a kairoszra (Mk 1,14–15) „János elfogatása után Jézus Galileába ment, s ott hirdette az Isten evangéliumát és mondta: »Beteljesedett az idő, és már közel van az Isten országa. Tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az evangéliumban.«” – betölt az idő, és a kronoszra (Gal 4,4–5) „De amikor eljött az idő teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született a törvénynek alávetve, hogy a törvény alatt levőket megváltsa, hogy Isten fiaivá legyünk.” – eljön az idő teljességében.

Az ádventi idő

Az ádvent egyszerre utal mind a ciklikus, mind a lineáris időszemléletre. Minden naptári év vége az egyházi év eleje, amikor átéljük a várakozás örömet, Krisztus érkezésének örömhírét.

Az egyházi évben két nagy üdvtörténeti eseményt ünnepel az egyház: a megtestesülés, az inkarnáció ünnepét, amikor Isten áthatósította, szétszakította az eget, vagyis Karácsonykor Jézus Krisztusban emberré lett, amikor eljött közénk a világosság.

A másik pedig megváltásunk nagyheti drámája: Krisztus nagy-pénteki kereszthalála és a feltámadás ünnepe, Húsvét. Mindkét nagy üdvtörténeti eseményt megelőzi a várakozás, az előkészület: ádvent és böjt. A négy ádventi vasárnap és a negyvennapos böjt. Ilyenkor magunkba szállunk s életünk értelméről elmélkedünk, szívünket ünnepi ruhába öltöztetjük, s figyelmünket Istenre és a mi Megváltónkat fordítjuk.

Bod Péter (1712–1769) református lelkipásztor „Az Úr négy adventusáról” beszélt. Következésképpen magyarázta az ádvent jelentését és Jézus négyszeres eljövételét:

„Így neveztetnek a mostani rendtartás szerint a karácson előtt való négy hetek. Régen voltak hat hetek a Szent Márton napjától fogva, aholott kezdi most is a görög eklézsiában négy hetekre szorítottatott ilyen fundamentomon, mert a Krisztusnak négy adventusa, eljövele vagyon. Midőn a testben megjelent. Midőn a szívbe beszáll és az embert megtéríti. Midőn halála óráján elmégyen az emberhez. Midőn eljő az utolsó ítéletre. Rendszerint kezdődni szokott Szent András napján.”

Bod Péter magyarázata szerint Jézus először akkor jött el, amikor megszületett Betlehemben. Másodszor akkor jön el, amikor mi személyesen is megismerjük Őt, amikor megértjük, hogy értünk, helyettünk halt meg a kereszten. Harmadik találkozásunk akkor lehet vele, amikor meghalunk. Ott lesz velünk, azaz nem leszünk akkor sem egyedül, még ha nem is lesznek mellettünk a szeretteink. És végül eljön ígérete szerint, hogy magához vegye az övéit és ítéljen eleveneket és holtakat. Az ádventi gyertyák meggyújtásakor ezekre az eljövetelekre gondolhatunk.

Az ádvent tehát ciklikusan ismétlődik évről évre, s ilyenkor egyszerre gondolunk Jézus Krisztus első és második eljövételére. A második eljövétel a lineáris időszemlélet betetőzése; amikor pont kerül az emberi történelem végére. Amikor Krisztus második eljövételével kezdetét veszi a végítélet.

Krisztusról azt mondja, hogy ő egyszerre Dávidnak gyökere és ága. Először Krisztus Dávid király leszármazott, sarja, ága jött el.

A második eljövételkor azonban az jön el, aki Dávidnak gyökere: minden teremtmény teremtője, az Alfa és az Omega. A Végben a Kezdet jön el, a logosz, aki Istennél volt. Ő a Teremtő, a Pantokrátor. Ő a Végidő Bírója. De ez a Bíró, akinek a kezébe az ítélet adatott, egyszerre a mi Ügyvédünk, Szószólónk is, s ráadásul Ő, az Ítéző az Elítélt. Az Áldozati Bárány.

A vágy

Sokféle vágy mozgathat bennünket. A Biblia azt tanítja, hogy Isten nélkül vágyaink rosszul vannak beállítva, kanalizálva. Lutherrel szólva: eredendő emberi problémánk, hogy nem Istene, Krisztuson, az evangéliumon csüng a szívünk. Sokszor a világot, a világi örömeket jobban szeretjük, mint Istent. János apostol pedig azt tanítja: „Ha valaki a világot szereti, az Atya szeretése nincs meg benne” (1Jn 2,12 Csia-ford.).

A görög epithümia szó kívánságot, vágyakozást jelent, aminek a latinban a desiderium és a concupiscentia felel meg. Rossz, eltorzult beállítódás ez az epithümia: vágyakozás, kívánság, eltorzult sóvárgás. Amikor nem Isten fiainak megjelenésére sóvárgunk, amint Pál apostol írja a Római levélben (Rm 8, 19), hanem emberi dolgokra: társadalmi elismerésre, nyugalomra, kényelemre, anyagi biztonságra stb. Ez az „sóvárgás”, „kívánság”, epithümia, ami János apostol szerint a kozmosszal, a világgal, a korszellemmel elmúlik, amíg az Atya szeretete viszont mindig megmarad.

Az ádvent várakozás és vágyakozás ideje. Az ádvent megtaníthat bennünket helyesen, Isten szerint vágyakozni. Ádventkor mire is vágyakozunk tulajdonképpen? Mi / ki a mi vágyakozásunk tárgya? Az ádventi időszak benső békességére, csendjére? Vágyakozunk a karácsony örömére? A csillogó karácsonyfagyertyára? A csendes éj ünnepére? Az újra együtt örülő és ünneplő családi közösség melegére? A szeretet megélésére? Igen, mindegyre vágyakozunk, hiszen a Megtestesülés ünnepe, a karácsony valóban a mérhetetlen, kimeríthetetlen isteni szeretet ünnepe! S az isteni szeretetből valóban következik az emberi szeretet: ha Isten úgy és ennyire szeretett minket, akkor ezt a szeretetet nekünk is tovább kell adni és sugározni!

Mindez a vágyakozás természetesen teljesen jogos. De a Biblia azt tanítja, hogy nem egy eszmére, egy érzésre, egy hangulatra, még nem is csupán a benső békességre kell vágyakoznunk. Nem egy eszményre, hanem egy Személyre. Ha egy általam szeretett lény tőlem távol van, akkor nem egyszerűen a találkozás örömét várom és vágyom, hanem Őt.

Az Ószövetség népe is egy Személyt várt évszázadokon keresztül. Sokan talán megmosolyogták vagy akár – az „élet realitása” jegyében – egyenesen kinevették a várakozókat, de ott volt az idős Anna; ott volt a kegyes Simeon, akik valóban sóvárogva „várták Jeruzsálem megváltását” (Lk 2,38b), azaz Isten Fia, a Messiás eljövételét.

Sokan, tömegek „nem látták benne, csak az ács fiát” – mint énekeljük. Pünkösöd után már minden hívő vallja, hogy a Názáreti Jézus volt a várva várt Király, a Messiás. Az egyházban, a Krisztushívők seregében kétezer éve várják mégis sokan az ő második eljövételét. Hiszen ezt ő megígérte! A szánkval talán mondjuk, de a szívünkkel nem hisszük. A 18. századi nagy német pietista akkor tért meg, amikor ráébredt, rádöbbsent arra, hogy valójában „nem hiszi, amiben hisz”.

Nekünk, keresztényeknek mire irányul az ádventi várakozásunk? Csak az első eljövételre, ami már megtörtént? Tehát mi nem előre, hanem csak hátra nézünk? Vagy csupán egy eszményre, egy hangulatra, egy kellemes érzésre: az ádventi vagy a karácsonyfa gyertyák sercegő illatára? A szép családi ebédre és a kedves találkozásokra, az együttlétekre? Vágyakozunk-e mi valóban az Élő Krisztussal való valóságos találkozásra? Szeretjük-e őt annyira, hogy tényleg azt várjuk, hogy szemeinkkel is megláthassuk őt? Kedves keresztény mítosz-e ez számunkra, vagy olyasvalami, amin „csüng a szívünk”? Az első keresztények, a reformáció és a későbbi korok keresztényei szívében ott él a Krisztusváró hit! Ott él-e ez a hit a mi szívünkben?

Éberség

Végezetül – nagyon röviden – az éberség, a vigyázás, a virrasztás a vigília szerepéről szeretnék szólni. A Krisztushitben élőknek, Krisztus népének éber vigyázókra, „őrállókra” van szüksége. Több szempontból is: ahol fellobban a Krisztushit, ott felébred az ellenség is. Ahol Krisztus templomot épít, ott a Sátán is felépíti a maga kápolnáját. Krisztus többször is elmondta az övéinek: vigyázzatok és imádkozzatok:

Akkor ne is aludjunk, mint a többiek, hanem legyünk éberek és józanok. Mert akik alusznak, éjjel alusznak, és akik megrészegednek, éjjel részegednek meg. Mi azonban, akik a nappal fiai vagyunk, legyünk józanok, vegyük magunkra a hit és a szeretet páncélját, és mint sisakot, az üdvösség reménységét. (1 Thesz 5,6–8)

Legyetek mindig készen! A Tíz szűz példázata is arról szól, hogy voltak sajnos olyan szűzek, akik úgy várták a vőlegényt, hogy a mécsesükbe nem tettek olajat. Pál apostol írja az Efezusi levél 6. fejezetében: a keresztény ember katona. Kik tudnák ezt jobban, mint akik lovagok? Krisztus népét őrállóként védelmezni kell a kívülről vagy belülről támadó ellenségtől. Ha a gondolkodásunk, a hitünk, a szemünk is megtisztul, akkor meg is láthatjuk őt!

Adventi elmélkedésünknek az „Idő és a vágy” címet adtuk. Az Advent az a speciális időszak a keresztény naptárban, amikor az időről is elmélkedhetünk. Láttuk, hogy van ciklikus és lineáris időszemlélet. A liturgia éves ciklusával az egyház kiábrázolja hitünk nagy tanításait. De ádventkor nemcsak az első, hanem a második eljövételre is emlékezünk. Láttuk azt is, hogy a várakozás tárgya a vágy. Az Advent arra is alkalmas időszak, hogy szívünket megvizsgáljuk, megtisztítsunk, s a vágyainkat ne a mi emberi elképzeléseinkhez szabjuk, hanem Isten akaratahoz. Ő pedig azt akarja, hogy ne emberi – akár kicsinyes, akár magasztos eszméért vágyakozzunk, hanem a mi Urunk és valóságos személye iránt.

Végezetül azt mondtuk, hogy nemcsak a szívünket, hanem a szemünket, a látásunkat (azaz a gondolkodásunkat, a hitünket) is meg lehet Isten segítségével tisztítani. Mert ő azt kívánja tőlünk, hogy mindig legyünk készen, éberek és őrállók a bástyán, Jeruzsálem, vagyis az egyház falain! Ámen.

13. „TEOLÓGUS MINDEN EMBER”

Legtöbbünkben az a kép él, hogy a teológia a beavatottak magasabb rendű tudománya. Magunkról azt mondjuk, hogy keresők vagy hívők vagyunk, de hogy „teológusok” – ezt azért nem mernénk állítani. Luther sokszor leírta, hogy mit jelent teológusnak lenni, ám ezt a kiváltságot ő sohasem egy magasabb rendű szellemi „kaszt” tagságaként értelmezte, szerinte ugyanis teológusnak lenni ugyanazt jelenti, mint hívőnek, vagy akár embernek lenni. Ki is a teológus Luther szerint? A válaszában Oswald Bayer német teológus siet segítségünkre, aki 2003-ban németül, majd 2008-ban angol nyelven is megjelent könyvében¹ ennek a kérdésnek szenteli az első fejezetet.

Luther szerint tehát minden hívő ember, minden keresztény teológus. A hit ugyanis gondolkodásra, reflexióra készítet, sőt tulajdonképpen maga a hit is reflexió. Azért mondhatjuk tehát Lutherrel, hogy minden ember teológus,² mert Isten által teremtetek és megszólítottak vagyunk, s a válaszadási kényszerünk a teremtettségünkől fakad. A teológus-lét sokkal inkább hivatás (*vocatio*), mintsem mesterség (*professio*).

Egyik asztali beszélgetésében kérdezi Luther: „Mi tesz bennünket teológussá?” (*Quae faciant theologum?*). Hat pontban azonnal válaszol is saját kérdésére: 1. a Szentlélek kegyelme (*gratia Spiritus*); 2. az állandó tusakodás (*tentatio*); 3. a tapasztalat (*experientia*); 4. az alkalom (*occasio*); 5. a Szentírás folyamatos és figyelmes tanulmányozása (*sedula lectio*); 6. a tudományok megszerzése és azok gyakorlati használata (*bonarum artium cognitio*).³ Ezek közül tulajdonképpen csak az utolsó szempont vonatkozik a professzionális teológusra, a szakemberre, a többi minden hívő ember életére érvényes. Lássuk ezt a hat szempontot egyenként!

A Szentlélek kegyelme (*gratia Spiritus*)

Az embert – hitünk szerint a semmiből – a Szentháromságos Egy Isten teremtette az ő szavával. Elsődleges meghatározottságunk tehát a teremtettségünkől fakad. Teológus-létünk, tehát az ember-létünk egyik ismérve. Csak a Lélek ke-

¹ Oswald Bayer, „Every Person ...”, in: Uő. *Martin Luther's Theology. A Contemporary Interpretation*, Grand Rapids Michigan, Cambridge, England, William B. Eerdmans, 2005, 15–28.

² Omnes dicimur Theologi, ut omnes Christiani”, idézi Bayer, 18.

³ Bayer, 17.

gyelméből vagyunk, akik vagyunk. A szakteológusok csak annyiban mások, mint „minden ember”, hogy nekik a hitükről a közösségüknek hivatalosan is számot kell adni, ugyanis külső és belső elhívást kaptak a tanítói szolgálatra. Nekik mindig minden kérdést a lehető legpontosabb módon kell meghatározni. Tudniuk kell, miként különböztessék meg a törvényt az evangéliumtól, a betűt a lélektől, ugyanis a megkülönböztetés képessége teszi őket szakteológusokká. Nekik ismerniük kell a szakteológia nyelvezetét, az egyes fogalmak közötti finom különbségeket, ugyanúgy, amint egy fizikusnak, egy matematikusnak is ismernie kell a saját tudományának nyelvét.

A szakmai felkészültségen (az egymással folytatott párbeszéden) túl a teológus azonban a világhoz is szól, mert erre felszólítást kapott. Életét Luther szerint az imádság (*oratio*), a meditáció és az állandó tusakodás határozza meg (*tentatio*). Oswald Bayer megfogalmazásában: „Az a teológus, akit az állandó tusakodás arra készítet, hogy imádsággal közelítsen a Szentíráshoz, s mindazt interpretálja, amit Isten igéje állít, azért, hogy mindazok számára fényt adhasson tovább, akik szintén állandó tusakodással közelítenek az Íráshoz, hogy majd együtt imádsággal tovább magyarázzák a Szentírás szavait.”⁴

Vagyis a Szentírás olvasása arra tanít meg, hogy nem én olvasom az Írást, hanem az Írás olvas, értelmez engem, mert rajra keresztül Isten megszólítottja vagyok.

A teológia tehát közösségi dolog: a meditáció szerepének hangsúlyozásával Luther nem engedi meg, hogy a teológus visszavonuljon akár a szaktudomány elefántcsonttornyába, akár az egyéni kegyesség privát szférájába. Mert a Szentlélek kegyelméből, teremtettségünkől adódóan mindnyájan teológusok vagyunk.

Állandó tusakodás (*tentatio*)

A tusakodás lényege, hogy gondolkodásával, kérdéseivel, kiállásával a keresztyén ember kockázatot vállal, sőt egyenesen sebezhetővé teszi magát. Vállalja annak a szörnyű lehetőségét, hogy elkárhozik, vagyis végleg elszakad az élő Isten óvó kezétől. Luther mindvégig tudta, hogy Isten rejtőzködő Isten, aki sokszor ön maga ellentétének maszkjában jelenik meg. Talán azt hiszem, hogy a Sátán támad, ám valójában csak Isten teszi próbára a hitemet. Ezt tette Ábrahámval, Jóbbal, Jákóbbal, Józseffel, s minden olyan emberrel, akinek „beletört a bicskája”, vagy kifecamodott a csípője az élő Istennel való tusakodó harcban. A lutheri teológia vállaltan radikális: az élet és a halál kérdése. „Az élet, a halál és az elkárkozás (lehetősége) tesz bennünket teológussá, nem a filozofálás és a spekuláció: (*vivendo immo moriendo et damnando fit theologus, non intelligendo, legendo aut speculando*).”⁵ A teológusra különösen is áll, hogy „pokolra kell annak menni, aki dudás akar lenni!”

⁴ Bayer, 19.

⁵ Vö. 105.

A kísértés örvényében három dologba kapaszkodhatok: egyrészt Isten ígé-jébe, másrészt abba, hogy meg vagyok keresztelve, végezetül pedig Krisztus ke-resztjébe.

Hiába vádol a saját lelkiismeretem: csak Istenhez menekülhetek; nem ma-gunkban, csak Istenben lehetünk egyedül bizonyosak. Luther számára az Ézs 28,9 ezért olyan fontos: „S hányszor eljő, elragad titeket; mert minden reggel eljő, nappal és éjszaka; borzalom megérteni e tanítást” (Károli). („A folytonos rettegés majd megérteti veletek a kijelentést” – RÚF)

A tapasztalat (*experientia*)

Luther a teológiát nem könyvekből, hanem az életből tanulta. Nem is az akció-ból, hanem a passióból, azaz a szenvedésből, hiszen az Isten ígéjével folytatott sokszor agonizáló küzdelem valóban szenvedéssel jár. Ezért mondhatta Luther, hogy „egyedül a tapasztalat tesz teológussá” (*sola experientia facit theologum*)⁶.

A tapasztalat nem csupán egy általános élet- vagy haláltapasztalat. Persze az is, mert egy családi tragédia, egy természeti katasztrófa mindig közelebb vihet Isten-hez. Valaki így fogalmazott: „A halál közelsége – Isten közelsége!” Minden ember találkozhat Istennel a halál közelségét tapasztalva. De a keresztény ember tapasztalata ennél több, mert mindig a „Szentírás szemüvegén” (Kálvin) keresztül nézi a körülötte lévő világot. A napi eseményeket, a különféle történeteket úgy értelmezi, hogy állandóan bibliai analógiákat talál, és ismer fel. Amint történt Ábrahám-mal, úgy történik velem is stb. Ezt nevezik tipológiai személetnek, ami a bibliai törté-neteknek a saját élettapasztalatunkkal való egybevetése. A hívő ember számára a bibliai események történései sokszor egybeesnek a személyes élettapasztalattal.

Az alkalom (*occasio*)

Luther sokszor idézte a Prédikátor könyvét: mindennek rendelt ideje van: ideje a születésnek, ideje a meghalásnak, ideje a sírásnak, ideje a nevetésnek (Préd 3). Az alkalmat, Isten meglátogatásának idejét (Lk 19,44) fel kell ismernünk. Jézus azért sírt Jeruzsálem felett, mert a zsidó nép nem ismerte fel azt. A világosság az övéi közé jött, de az övéi nem fogadták be őt (Jn 1,11). A keresztény embernek fel kell ismernie a *kairos*-t, hogy mikor érkezik el az üdvtörténet, vagy az egyéni üdvösségem szempontjából döntő idő. Ha ezt elmulasztjuk, tragikus helyzetbe kerülünk. A gazdag ifjú nem ismerte fel, hogy attól kell megszabadulnia, amin bálványként csüng a szíve. A példázatbéli tíz szűz közül öt nem vitt magával ola-jat, mert nem számítottak rá, hogy ilyen hamar eljön a vőlegény. Ha oly könnyen feladjuk például Krisztus visszajövetelének reményét, mi is elmulasztjuk a nagy alkalmat. Addig kell élni a lehetőséggel, „amíg tart a ma”. „Ma, amíg az ő szavát halljátok, meg ne keményítsétek a ti szíveteket” (Zsolt 95,7; Zsid 3,7–15).

⁶ Idézi: Bayer, 22.

A hirdetett ige mindig a jelen időre vonatkozik. Mindig a jelen idő pillanata az alkalom. Az evangéliumot mindig frissen kell megérteni, nem lehet tegnapi igazságokat szajkózni. Ami tegnap lélek volt, ma már csak betű, ami tegnap evangélium volt, ma már törvény. Az evangéliumnak mindig a mában kell aktualizálódnia.

Ez teszi az evangéliumot evangéliummá. Ez a lutheri tanítás szemben a református felfogással, amely szerint a törvény vezet el az evangéliumhoz, ám az evangélium visszavezet a törvényhez. Az evangélium számunkra nem betű, nem törvény, hanem élő hang, s ezt az élő hangot kell meghallanunk. A „*viva vox evangelii*”-t. S ha meghalljuk ezt a hangot, az esemény lesz az életünkben.

Természetesen az alkalmat csak a Szentlélek kegyelméből ismerhetjük fel, s az imádság ennek elengedhetetlen eszköze.

A Szentírás folyamatos és figyelmes tanulmányozása (*sedula lectio*)

A Szentírás folyamatos és figyelmes tanulmányozása elengedhetetlen. Erre való késztetést is csak a Szentlélektől kaphatunk. A Biblia olvasása egy sajátos művészet. A Szentírást naponként kell olvasnunk, ugyanúgy, amint táplálkoznunk is rendszeresen és folyamatosan kell. Isten ígéje táplálék a lelkünknek – minél többet fogyasztunk belőle, annál inkább erősödünk és növekedünk.

A Szentírást egy életen keresztül kell olvasnunk. Vajon közülünk hányan olvasták folyamatosan végig a Bibliát? „Megvan ám egy ilyen folyamatos olvasásnak a maga íze” – mondta Muntag Andor. Persze, jó, hogy van Útmutatónk (*Losung*), bibliaolvasó kalauzunk (Bibolka), s abban a napi, egymással lelkileg rímelő ígéken kívül napi olvasnivalót is kapunk. Ám vigyáznunk kell, nehogy mechanikussá, ne adj’ isten babonássá váljék bibliaolvasásunk.

Hasznos ezért rendszeresen egy lelkész, vagy lelki vezető segítségével egy-egy bibliai könyvet végigolvasnunk. Luther *Jer, örvendjünk, keresztyének*, vagy *Előszók a Szentíráshoz* című könyve például segít bennünket, hogy megragadhassuk egy-egy bibliai könyv lelki mondanivalóját. Amerikában ezt a célt szolgálja a *For All the Saints* című „evangélikus breviárium”, amely a bibliai szakaszokon kívül imádságokat is tartalmaz, és az egyház szentjei által írt szemelvényeket is olvasgat meditációként.⁷ S ha megértettünk egy-egy bibliai szakaszt, forgassuk azt a szívünkben, ahogyan Mária is forgatta az angyal szavait az ő szívében.

A bibliai szövegeket nemcsak olvasni, hanem „felolvasni is kell”; a Biblia olvasása ugyanis nem privát dolog, hanem közösségi cselekedet.

Ha „megettük a könyvet” (a kép Ezékielnél és a Jelenések könyvében szerepel), akkor az ige mint táplálék, orvosság a lelkünk növekedését és erősödését szolgálja. Hagyjuk, hogy Isten ígéje „beszippantson” bennünket, s mi is mindent az élő Isten perspektívájából nézhessünk, s elmondhassuk, hogy „élek, pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus” (Gal 2,20).

⁷ Frederick J. Schumacher (szerk.) *For All the Saints A Prayer Book for and by the Church*, Delhi, New York, The American Luther Publishing Bureau, 2005.

A tudományok megszerzése és azok gyakorlása (*bonarum artium cognitio*)

Egyedül az utolsó szempont vonatkozik a szakteológusokra. Akik másokat is az üdvösség útjára akarnak tanítani, azoknak „szabályszerűen” (2Tim 2,5; Róm 12,6; Gal 6,16; Fil 3,16) kell erre felkészülni. Meg kell ismerniük a Biblia eredeti nyelveit, a kortörténetet, az egyház tanítását, a prédikálás és a lelkigondozás szabályait, az egyház történetét és így tovább. De nem egyszerűen a mennyiségi tudás fontos, amit „beemelek” egy vizsgára és utána rögtön elfelejtem, hanem a bölcsesség, a minőségi tudás, a meglepetésre való nyitottság. Ami után én más leszek.

Luther jól értette, hogy mindennek alapja a nyelvtan. De azt is jól tudta, hogy a hit is nyelvtan, s a hit nyelvét tanulni kell. Ahogyan a nyelvben vannak különféle dialektusok, úgy a hit közösségében is vannak kegyességi hangsúlyok. A nyelv azonban egy és ugyanaz. A nyelv azért fontos, mert a teológia Isten ígéjének szolgálatát jelenti. A lelkészt régen így hívták: *minister verbi domini* – Isten ígéjének szolgálója.

A Szentírás olvasása és újraolvasása ezért előzi meg a dogmatikát. Mindennek alapja, hogy Isten beszél, és én megszólított vagyok.

Megszólított vagyok, mert teremtmény vagyok. Ő a Költő, én a költemény (Ef 2,10). Akkor vagyok a helyemen, ha őt, az Alkotót dicsérem Szent Ágostonnal, aki így mondta: „Magadnak teremtetél minek Uram. Nyugtalan a mi szívünk, amíg tebenned meg nem nyugszik.”

Összefoglalás

Minden ember teológus, mert minden ember Isten teremtménye, s így vagy úgy válaszol Istennek. Teológusnak lenni azt jelenti, hogy az Istentől kapott habitust, életformát elfogadjuk. Barthék is ezt a címet adták lapjuknak: *Theologisches Existenz Heute*, vagyis „Teológusi létforma – ma.” Az egyszerű gyülekezeti tagok bölcsessége sokszor hasznosabbnak bizonyul, mint egyes professzorok szakmai tudása.

Luther azonban arról is szól, hogy bár teológus minden ember, nem mindegy, hogy „rossz”, vagy „jó” teológusok leszünk-e. Az előbbi Luther a „dicsőség teológusának”, az utóbbit a „kereszt teológusának” hívja, amint azt korábban részletesen kifejtettük..

Exkurzus. Ki a lelki ember?⁸

Textus: 1Kor 2,6–16

A tökéletesek között azonban mi is bölcsességet szólunk, de nem e világnak, sem e világ múlandó fejedelmeinek bölcsességét, hanem Isten titkos bölcsességét szóljuk, azt az elrejtett bölcsességet, amelyet az Isten öröktől fogva elrendelt a mi dicsőségünkre. Ezt e világ fejedelmei közül senki sem ismerte fel, mert ha felismerték volna, a dicsőség Urát nem feszítették volna meg. Hanem hirdetjük, amint meg van írva: »Amit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett,« azt készítette el Isten az őt szeretőknek. Nekiünk pedig kinyilatkoztatta Isten a Lélek által; mert a Lélek mindent megvizsgál, még Isten mélységeit is. Mert ki ismerheti meg az emberek közül azt, ami az emberben van? Egyedül az emberi lélek, amely benne lakik. Ugyanígy azt sem ismerheti senki, ami Istenben van, csak Isten Lelke. Mi pedig nem a világ lelkét kaptuk, hanem az Istenből való Lelket, hogy megismerjük mindazt, amit Isten ajándékozott nekünk. Ezeket hirdetjük is, de nem emberi bölcsességből tanult szavakkal, hanem a Lélektől jött tanítással, a lelki dolgokat a lelki embereknek magyarázva. A nem lelki ember pedig nem fogadja el az Isten Lelkének dolgait, mert ezeket bolondságnak tekint, sőt megismerni sem képes, mert csak lelki módon lehet azokat megítélni. A lelki ember azonban mindent megítél, de őt senki sem ítéli meg. Mert ki ismerte meg úgy az Ő gondolatát, hogy kioktathatná? Bennünk pedig a Krisztus értelme ő.

„Aki a világot meg akarja változtatni, annak a szívében kell azt elkezdeni.” Diákként került kezembe ez a Loyolai Szent Ignác-nak tulajdonított mondat. Az idézetet kitettem az íróasztalomra, mert középiskolás tinédzserként úgy éreztem, hogy ez az egy mondat alapjaiban rengeti meg az egész félelmetes rendszert, az iskolában naponként belénk fecskendezett világmegváltó marxista ideológiát. Ugyanígyen erővel hasított belém, amikor itt a Deák téri szerdai ifjúsági órákon meghallottam Jézus szavát: „Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, de a saját lelkében kárt

⁸ Elhangzott az Evangélikus Értelmiségi Műhely összejövetelén, Budapesten, A Deák téri Evangélikus Gimnázium dísztermében. 1999. szeptember 29-én.

vall?” Valóban: változhat a világ, de mit ér, ha nem változik benne az ember, az emberi lélek?

Az előadásban a „lelki rendszerváltozás” szükségességéről hallottunk. Ám a lelki rendszerváltásra csak a lelki ember képes. De ki is a lelki ember? Ennek megértéséhez Pál apostolhoz fordulunk. Három kérdésre keressük a választ:

Mit is jelent a „lelki ember” Pál apostol szerint? – Ezzel részletesen foglalkozunk.

Milyen a „lelki ember” és az „értelmiségi ember” viszonya?

Miért van szükség az egyházban is „lelki rendszerváltozásra”? – Az utóbbi két kérdést röviden tárgyaljuk.

Kicsoda a „lelki ember”?

Pál apostol a Korinthusbeliekhez írt első levelében először arról szól, hogy a Jézus Krisztus kereszthaláláról szóló tanítás botrány a jelt kereső zsidóságnak és bolondság a bölcsességet kereső görögöknek. A „nem lelki ember” nem érti meg a cselekvő Isten hatalmas erejét, művét, humorát, azt, hogy „a világ bolondjait választotta ki, hogy megszégyenítse a bölcsüket, a világ szemében erőtleneket, hogy megszégyenítse az erőseket” (1,27). Isten legnagyobb tette kétségtelenül a keresztt, hogy Egyszülött Fiát adta értünk áldozatul. A világ szemében ez kétségtelenül bolondság. De „Isten bolondsága bölcsőbb az emberek bölcsességénél” (2,25), s ezért mi is „Krisztusért bolondok” vagyunk (4,10) – írja Pál. A „nem lelki ember” nem érti meg, hogy Isten ítélete alatt szerető kegyelme, bolondsága alatt bölcsessége rejteződik.

A világ és Isten értékrendje diametrális ellentétben áll egymással: ami a világ szemében nagy, az Istennek kicsi, ami a világ szerint erőtlenség – az Istennek erő. A világ szerinti gondolkodás kétségtelenül sok értékes dolog felismerésére és teremtésére képes: várost – birodalmat – civilizációt képes építeni, csak éppen a lényegét nem látja: Isten furcsa és csodálatos cselekvését a teremtett, a megromlott világban.

Jézus Krisztus kereszthalála értelmetlen epizód a világ bölcsei, fejedelmei számára. „Ők” nem látják, de nekünk „adatott” valami – mondja Pál apostol. „Nekünk kinyilatkoztatta Isten a Lélek által.” (2,10) Az evilági gondolkodás a Szentlélek érintettsége nélküli gondolkodás. De akik Jézus Krisztusban hisznek, azok megkapták az ígért Vigasztalót, a Szentlelket.

Isten a Lélek által részesíti az embert ajándékaiban: a Lélek által olyan tudást, látást kap az ember, amelyet a világ nem képes adni. Ez a benső értelem nyugalmat, világosságot, örömet okoz.

Ez nem száraz, „steril” értelem, mert kisugárzása, íze, illata van. Dániel prófétánál ezt olvassuk: „Az okosok fényleni fognak, mint a fénylő égbolt, és akik sokakat igazságra vezettek, mint a csillagok” (Dán 12,3). „Az igazak fénylenek az Atya országában, mint a nap.” (Mt 13,43)

Valamit a Szentlélek titkáról is megsejtet velünk Pál apostol: „Mert a Lélek mindent megvizsgál, még Isten mélységeit is” (2,10). Első hallásra furcsának, nehéznek tűnik itt az ige. Valószínűleg többről van itt szó annál, amit Paul Tillich mond, hogy az „Isten: mélység”. Az eredeti görög kifejezés („errenao”) azt jelenti: keresni, kutatni, fűrkészni, felderíteni. Az angol fordítás is így hangzik: „The Spirit searches all things.” Nem az ember fűrkészi ki Istent, hanem az Isten lelke fűrkészi ki az embert. Arról van szó, hogy a Szentlélek hatalmas erő: keres, kutat, behatol mindenhova – nem ismer határokat, még az Isten mélységeibe is eljut.

„A szél fú, ahova akar” – mondja az evangélium. Valaki egyszer így fogalmazott: ezért a Lélekért mi nem tehetünk semmit, de ellene annál többet! Mi emberek ugyanis tökéletes technikát, mechanizmust fejlesztünk ki magunkban, hogy elhárítsuk Isten Szentlelkét. Pedig imádságban kérhetjük a Szentháromság harmadik személyét – különösen most, egy új tanév elején: „Veni Sancte Spiritus!” De ne valami emberi élményen keresztül kérjük Őt, amint azt a karizmatikusok teszik, hanem úgy, ahogy ő adja magát nekünk: az ő igéjén keresztül. Így nem „lelki kalandorok”, hanem „normális keresztények” leszünk!

A Szentlélek János apostol szerint az „Igazság Lelke”. Ez a lélek, akárcsak az elektromos áram, láthatatlan, de ereje, munkája megtapasztalható. Mindenhová eljut, behatol egy sajátos áttetsző „transzparens” erő.

Az Igazság Lelke ugyanakkor: kinyilatkoztató erő is. Megnyitja a „zárt”, Istennel szemben védekező, rejtőzködő embert. Kinyilatkoztatja igazságát és leleplezi az embert. Apokalipszis = kinyilatkoztatás, alétheia = igazság. Fedetlenség. Akit megérintett, megajándékozott a Szentlélek önmagával az maga is áttetszővé, transzparenssé válik.

A Lélek szétszítja a maga ajándékait: „a lelki dolgokat a lelki embereknek magyarázza” (2,13). Az emberi lelkek a Lélekből, majd egymásból részesednek, s így egymásba hatolnak (interpenetráció), s ezáltal épül fel Krisztus teste, az egyház, a communio sanctorum (a szentek közössége).

Pál apostol nem az emberi lélekről, a pszichéről, hanem a pneumáról szól (ami szellemet jelent). A pneuma az ember lényének az az oldala, ahol könnyen érvényesül a gonosz befolyása (Mt

12,43; 1Kor 12,11), de Isten hatása is. Minden ember rendelkezik „pneumával”, de csak akkor lesz „pneumatikus”, ha Isten lelkének hatása alá kerül. (Cserhádi Sándor) Egy lelkész valójában nem „pszichológus, hanem „pneumatológus”.

Pál apostol szembe állítja az „ember lelkét” az „Isten lelkével”. „Ami az emberben van, azt az emberi lélek ismerheti meg, de ami Istenben van, azt az Istennek lelke.” (2,11) Ez a keresztény ismeretelmélet! Az emberi lélek, ha megismer valamit, akkor „birtokba veszi” azt, ám az isteni lélek ezzel „birtokba veszi” és „továbbadja” azt. A keresztény ember nem tarthatja meg magának azt, amit kapott – ugyanakkor a keresztény ember mégis mint sajátját adja tovább azt, amit mástól kapott.

A keresztény hit nem ismeri a plágiumot! A puritánok mondták egykor a másoktól kölcsönzött gondolataikról: „Ha egyetérted vele, akkor az enyém!” Vagyis ami az enyém, az a Gazdámé és a Tied is lehet. Nincs copyright! Egy feltétel van: add tovább a jó hírt, s nem szegényebb, hanem gazdagabb leszel, ha a kincset, az evangéliumot továbbadod!

A lelki ember a Lélektől jött tanítással hirdeti a Lélektől kapott ajándékot. S aki a Lélekre fogékony, az kilép önmaga eredendő zártságából és hajlandó lesz megnyílni másoknak is. S aki megnyílik, annak a Lélek is megnyilatkozik!

A „nem lelki” ember – Károlinál „érzéki”, az angol fordításban „natural” (természetes) ember, az eredetiben „pszichikosz”. Ez a pszichikosz áll szemben a pneumatikossal. Az emberi – pszichikosz anthroposz – lélek nem tudja befogadni Isten „pneumáját”, mert „bolondságnak” tartja és képtelen megismerni azt. A „lelki ember” (a pneumatikosz anthroposz) azonban mindent megítél, de őt senki sem ítéli meg (15. vers). Mi ez? Keresztény felsőbbrendűség? Hübrisz? A lelki ember, azaz az Isten pneumájában, Szentlelkében részesedett ember lát valamit, amit az „érzéki ember” (nem lelki ember) nem lát. Ha ugyanis részesülünk az isteni Lélekben, gyökeresen megváltozik, átalakul a látásmódunk. Sőt: elmondhatjuk, hogy „kinyíltak szemeim, vak voltam és látok!” De először megkeményített szívünket kell puhítani, megnyitni, hogy behatoljon oda Istennek Szentlelke. S ha abban részesülünk – látást kapunk.

„Mindenkit megítél, de őt senki sem ítéli meg.” (15. vers) Az Isten Szentlelkét befogadott ember „érti” a többit, a másikat, de a másik, a többi nem érti őt. Furcsa szerzetnek, bolondnak tartják. De ez, kedves Testvéreim, nem keresztény felsőbbrendűség, hanem a Lélek ajándéka, ami az enyém, de mégsem tarthatom meg magamnak, azonnal tovább kell adnom. Akkor kerülök bele az isteni

áramkörbe, ha egomat feladom, és én is áttetszővé, transzparenssé leszek. Ilyenkor – mondja Pál apostol: „élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus”.

A Lélek által megajándékozott ember nem saját értelmét ajándékozza tovább, hanem a Krisztus értelmét: „bennünk a Krisztus értelme van”. Átjárt, áthatott minket, értelmünket a Krisztus értelme, és az igehirdetés „bolondságában” adjuk azt tovább! Nem „hübrisz” ez, hanem szeretet és alázat. Annak az örömhírnek az átadása, hogy megragadott engem a Krisztus, s annak a kívánsága, hogy Téged is ragadjon magával ez az isteni Lélek és erő!

Befejezésképpen még a másik két – immár rövid – gondolat.

Milyen a „lelki ember” és az „értelmiségi” viszonya?

Bár Isten valóban a világ bolondjait, az értelmetleneket, a kisemmizetteket választotta ki, hogy megszégyenítse az értelmeseket, a bölcseket – ez az örömhír azonban nem maradhat idegen az értelmiség számára sem. Az örömhír mindenkihez szól. Az orvos Lukács kifejezetten az intelligenseknek írta az evangéliumot.

De ki is az igazi értelmiségi? Nem egyszerűen egy társadalom elitje, aki diplomával, vagy diplomákkal rendelkezik. Ha így gondolkodnánk, akkor ismét csak szakadékot támasztanánk a zárt, szűk „elit” és a „nép” között. Pál apostol azonban éppen e pártoskodástól, szakadástól óvja a korinthusiakat.

Egyszer az óbudai felnőtt fiatalok bibliaóráján egy tanárnő így szólt: „Mi ugye értelmiségiek vagyunk?” Tekintetem a körünkbe járó szemét lesütő fizikai dolgozókra esett. Ekkor jött a gondolat: „Mindenki értelmiségi, aki az élet értelméről gondolkodik.”

Az értelmiségi – a szellemi ember – az, aki bátran gondolkodik és akit előítéletek és korlátok nem kötnek. Az Eötvös Collegium bejáratánál állítólag egykor ki volt írva: „Szabadon szolgál a szellem.” A szellem, az értelmiségi szabad, de egyúttal szolgál is. Luther mondata jut eszünkbe, az, amit A keresztény ember szabadságáról írt: „A keresztény ember szabad ura mindenkinek, és nincs alávetve senkinek. A keresztény ember készséges szolgája mindenkinek, és alá van vetve mindenkinek.” Az értelmiségi, a szellemi ember nagyon közel áll a pneumathikosz anthroposzhoz. Nem ugyanaz, csak nagyon közel áll hozzá. Nem véletlen, hogy a pneuma eredetileg „szellemet” jelent. Az értelmiségi/szellemi emberre és a pneumatikus szellemi emberre egyaránt a nyitottság jellemző.

A szellemi ember, az értelmiségi azonban csak akkor lesz pneumathikosz anthroposzhoz, ha értelmét a Krisztus járja át. A szellem „forma” csupán, de a Krisztus értelme tölti meg azt.

Ilyen volt Pál apostol, a par excellence értelmiségi, aki Krisztusért bolondulva tudott zsidóknak zsidóvá, görögöknek göröggé, a rómaiaknak rómaivá válni.

Nemcsak Shakespeare drámáira, a Hamletre, a Lear királyra, hanem keresztény hitűnkre is igaz: a „bolond” az egyedül értelmes – a bolond az „értelmiségi” ember.

Miért van szükség az egyházban is „lelki rendszerváltásra”?

Lelki emberek születésére, „lelki rendszerváltásra” nem csak a világnak, hanem az egyháznak is szüksége van. Az egyház ugyanis távolról sem csak a felülről született, lelki emberek közössége. Mennyire tovább él az egyházban is – előadónk szavával – a hatalom régi gyakorlásának módszere: kis csoport uralkodik a többség felett! Újjonnan születni, megtérni, a hitben felfrissülni, megreformálódni nemcsak az egyénnek és egyszer kell, hanem a közösségnek, az egyháznak is – folyamatosan. Ecclesia semper reformanda est.

A lelki ember elnyert státuszából könnyű visszaesni, és újra megkeményedni. Az egyház népe is kemény nyakú nép, amely az Isten ígéretéről elfeledkezve újra és újra hajlamos arra, hogy táncra perdüljön az aranyborjú körül. Ezért az egyháznak is megtérésre, lelki újjászületésre, lelki rendszerváltozásra van szüksége.

Ma, amikor a keresztény egyház szinte az egyik pillanatról a másikra üldözött vallásból az állam által kegyelt, anyagilag és erkölcsileg is támogatott intézménnyé válik, amikor az egykor hátrányos megkülönböztetés most társadalmi előnnyé válik, akkor: nem vész-e el, nem sorvad-e el a kereszt botránya és bolondsága?

Örüljünk a visszanyert szabadságunknak, de féljünk, ha nincs már tétje keresztény hitűnknek vagy egyháztagságunknak. Mert hit ott van, ahol ellenállás is van. A sem forró, sem hideg, elvilágiasodott, elpuhult kereszténységet kiköpi szájából az Úr.

Adja Isten, hogy Szentlelke segítségével megértsük, hogy mit jelent lelki embernek lenni egyéni életünkben és egyházunkban egyaránt! Ámen!

ANGLIAI KITEKINTÉS

14. „PIMASZ, PARÁZNA ÁLLAT, AZ ÖRDÖG ÜGYNÖKE”: MORUS TAMÁS LUTHER-KÉPE

Az eretnekségekkel kapcsolatos párbeszéd (1529, 1531, 1557)

IV. könyvében

Mindkettő ugyanabból a törekvő társadalmi osztályból származott; atyáik városlakók voltak, fiaikkal szembeni magas elvárásokkal; olyan ambíciókkal, amelyeket reméltek, hogy fiaik majd megvalósítanak azáltal, hogy jogi tanulmányokat végeznek. Luther feladta jogi tanulmányait, és apja óhaja ellenére belépett egy kolostor közösségébe. Morus erőteljesen vonzódott a papi hivatáshoz, de végül úgy döntött, hogy megnősül és apja kérését teljesítve a jogi pályára lépett. Morus és Luther egyaránt heves szexuális késztetéssel küzdöttek, ami zavarta lelki életüket. Mindkettőjükre szinte elviselhetetlen súllyal nehezedett a saját büntudatuk, de szenvedélyesen vágyódtak a mennycsászár után, és félték az isteni ítéletet. Mindkettőjük lánghője olyan intenzív volt, hogy az gyakran komikus helyzeteket szült, de a legkisebb provokáció hatására haraggá válhatott, és mindketten elszánt harcot vívtak elveik védelmében egy kompromisszumokra képtelen és könnyörtelen ellenséggel szemben. Egyikük sem tudta elhinni, hogy ellenfelük őszinte, vagy mentes a rosszsindulattól; mindketten feltételezték, hogy ellenségük velejéig romlott. Mindketten lehetetlennek találták, hogy kompromisszumot kössenek tanításaikkal kapcsolatosan, és olyan szenvedélyesen, sőt időnként olyan gonoszul vitatkoztak saját hittételeik védelmében, hogy önnön vallásos hűvösségünk és közönyösségünk felől nézve felmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajon e két férfit az a szörnyű gyanú vezérelte-e, hogy a kereszténység csupán mítosz.¹

Ez a fejezet Morus Tamás Lutherről alkotott képét kívánja feltárni, ahogyan az *Az eretnekségekkel kapcsolatos párbeszéd* IV. Könyvében (1529, 1531)² megjelenik.

¹ Richard Marius, *Thomas More. A Biography*, Cambridge Mass, Harvard UP, 1984, 264–265.

² Thomas More, „A Dialogue Concerning Heresies”, in: *The Complete Works of Saint Thomas More*, ezen túl CWM 6, 346/13–14. (A kötet száma után az oldal feltüntetése majd az oldalszám utáni perjelt követő számok a sorszámozásokat jelentik).

VIII. Henrik *Assertio Septem Sacramentorum* (1521) című írása, Luther *Az egyház babioni fogsága* (1520)³ című könyvére adott válasz volt, amit talán szintén Morus inspirált, ha ugyan nem ő írta saját kezűleg. Luthernek ez a munkája igen erőteljes támadás volt a középkori katolikus egyház szentségi rendszere ellen.⁴ Luther azzal érvelt, hogy a hét szentség gondolata volt az alapja az egyház hívei felett gyakorolt zsarnoki ellenőrzésének. Úgy találta, hogy a keresztség és az eucharisztia (oltári szentség) nem az egyház hatalma által, hanem Krisztus ígérete alapján lehetnek az üdvösségünket szolgáló kegyelmi eszközök, amennyiben azokat Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, és úgy is élnek velük. Ugyancsak elutasította a transzszubsztanciáció (átlényegülés) gondolatát, bár a reformáció svájci követőivel ellentétben ő soha nem tagadta az Úr testének és vérének „valóságos jelenlétét” az úrvacsorában. A *Babylonica* azonnal barátokat és ellenségeket szerzett magának.

VIII. Henrik lett Luther legádázabb ellensége, és ezzel megszerezte a pápától a *Defensor fidei* (A hit védelmezője) címet. Bár Luther hallott pletykákat arról, hogy Henrik nem maga írta ezt a választ, később Morus elmondta, hogy ő csak a mű szerkesztője volt, elrendezte, simította a szöveget. „Természetesen a latin stílus nem az övé” – mondja Richard Marius.⁵

Luther elolvasta Henrik *Assertióját*, és meglehetősen durva és közönséges stílusban válaszolt rá *Felelet VIII. Henrik angol királynak* (*Contra Henricum Regem Angliae*)⁶ című írásában (1522).⁷ „Valószínűleg egyetlen, királynak szóló traktátus sem volt olyan sértő, vitriolos és obszcén a keresztény Európában, mint Luther könyvecskéje, a *Felelet VIII. Henrik angol királynak*.⁸ Luther fő érve az volt, hogy Henrik nem tudott különbséget tenni olyan lelki jelenségeket jelölő fogalmak, mint a szent, a remény, a szeretet, a jó cselekedetek stb., valamint olyan emberi szokások és hagyományok között, amelyeket a Szentírás nem igazolhat, például pápaság, zsinatok határozatai, búcsú, tisztító tűz, stb.”⁹

Morus *Responsio ad Lutherum* című írásának két verziója jelent meg: egy rövidebb, amelyet „Ferdinand Baravellus” álnéven írt, és a hosszabb verzió 1523-ban, amely a „William Ross” álnéven jelent meg. Ez volt Morus első heves támadása Luther ellen.¹⁰ Morus őrültnek, részegnek, magányosnak, önellentmondónak nevezi Luthert. Marius szavaival: „Erasmus azt mondta, még maga Luther is tanulhat belőle valami újat a vehemenciáról.”¹¹ Morus fő informátora,

³ Luther, „Az egyház babiloni fogsága” in: LVM 5, 25–88.

⁴ Marius, *Thomas More*, 279.

⁵ Marius, *Thomas More*, 279.

⁶ *Felelet VIII. Henrik angol királynak*, in: LM 3., 305–357, (LVM 2, 435–478).

⁷ LVM, 2, 441–478.

⁸ Marius, *Thomas More*, 280.

⁹ Erwin Doernberg, *Henry VIII and Luther. An Account of their Personal Relations*, London, Barrie and Rockliff, 1961. 30.

¹⁰ Thomas More, „Responsio ad Lutherum”, in: *The Complete Works of St. Thomas More*, 5. (ezen túl: CWM 5) Parts I–II. Headley, John M. (szerk.), New Haven and London: Yale University Press, 32–711. (latin-angol kétnyelvű kiadás), 1969.

¹¹ Marius, *Thomas More*, 281.

európai kortársa, Johann Cochleus, álnevén Dobneck (1479–1552) volt, akinek későbbi munkája, a *Commentaria de Actis et Scriptis M. Lutheri* (1549) valószínűleg fegyverarzenálul szolgált az anti-lutheránus írók számára a tizenhatodik században, és még a későbbiekben is.¹²

1528. márciusában Cuthbert Tunstall (1474–1559), a londoni püspök engedélyt adott Morus-nak, aki akkoriban a Lancasteri Hercegség kancellárja volt, hogy eretnek könyveket olvasson, és megbízta, hogy azokról a népnyelven írjon bírálatot.

Ennek eredményeként született meg a *Dialogue Concerning Heresies*, amely 1529 júniusában jelent meg Morus sógora, John Rastell támogatásával; 1531-ben John Rastell fia, William Rastell publikálta újra. Huszonhat évvel később, 1557-ben a William Rastell felügyelte Morus *English Works* fílió-kiadásának részeként is napvilágot látott. A modern helyesírású kiadás *Dialogue Concerning Tyndale* címmel W. E. Campbell és A. W. Reed¹³ gondozásában, a kritikai kiadást 1981-ben¹⁴ adták ki a Yale University Pressnél. A másik újabb, modern helyesírású kiadást Mary Gottshalknak köszönhetjük, ami 2006-ban jelent meg.¹⁵

A *The Dialogue Concerning Heresies* szellemes, humanista remekmű Morus *Utopia* című írásának stílusában, amelyet C. S. Lewis „nagy platóni párbeszédnek” nevezett, „talán a legjobbnak, amely angolul valaha is megjelent”.¹⁶

Rainer Pineas dicsérete szerint „könnyen lehet, hogy a legbriliánsabb Morus angol nyelven írott vitairatai között”.¹⁷ Vannak azonban olyan kritikusok is, mint G. R. Elton, akik szerint „terjengős, inkoherens, ismétlésekkel teli, unalmas és véget nem érő”.¹⁸ Még a Yale kritikai kiadásának egyik szerkesztője is „polemikus labirintusként”¹⁹ írja le.

Morus a következőképpen definiálja az „eretnecség” fogalmát a *Dialogue*-ban:

[A]z eretnecség egy szekta és mellékút, amelyet a megkeresztelkedett, és keresztény nevet viselő, közös hitet valló emberek követnek az egyház által mutatott útról letérve. Ebben bizonyos vagyok, és felismerem, nem csupán saját korom, hanem a világ különböző pontjain szerzett tapasztalataim, és a becsületes keresztény emberek beszédei alapján. Ugyanezt olvastam a régi könyvekben; az egyházatyák és más, mennybéli szentek

¹² Doernberg, *Henry the 8th*, 36. Vö. *Luther's Lives. Two contemporary accounts of Luther*, fordította és a jegyzeteket készítette: Elizabeth Vandiver, Ralph Keen és Thomas D. Frazel, Manchester and New York, Manchester University Press, 2002.

¹³ *The Dialogue Concerning Tyndale by Sir Thomas More. Reproduced in Black Letter Facsimile from the Collected Edition (1557) of More's English Works*, szerk. W. E. Campbell és A. W. Reed, London, Eyre and Spottiswoode limited, His Majesty's Printers, 1927. (Ezentúl: C)

¹⁴ CWM 6.

¹⁵ Thomas More Saint, *Dialogue concerning Heresies*, (szerk.) Mary Gottshalk, New York, Scepter (Ezentúl: G), 2006.

¹⁶ C. S. Lewis, *English Literature in the Sixteenth Century, Excluding Drama*, Oxford, Oxford University Press, 1954, 172.

¹⁷ Rainer Pineas, „Review of the Dialogue Concerning Heresies”, *Renaissance Quarterly* 35 (1982), 617.

¹⁸ G. R. Elton, „Review of CWM 8”, in: *English Historical Review* 89 (1974), 385.

¹⁹ CWM 6, 443.

írásai is azt bizonyították, hogy az apostoloiktól fogva mind így tanítottak az egyház szerepéről. Ennek ellentétje pedig elítéltetett a jó keresztény hívek gyülekezete által. (C 14, CWM 6, 37–8.)

Morus eretnekségről alkotott nézetei az úgynevezett „újmánia” („newfangledness”)²⁰ jegyében születtek, amelyet ő az innováció negatív kifejezésének lát.

A *Dialogue* hat beszélgetésből áll, amelyek négy nap alatt zajlottak Sir Thomas és egy fiatal egyetemi hallgató és oktató között. A „hallgatót”, vagy „Messenger” gyakran az eretnek életszakaszában lévő William Ropernek, Morus vejének tekintik, de Marius szerint ez a „feltételezés aligha hiteles”.²¹ A *Dialogue* kezdetén ez a fiatal „Messenger”, aki valószínűleg megfordult Luther egyetemén (vagy egy hasonló helyen), „megbízólevelet” nyújt át Morus-nak. A reformáció gondolatai foglalkoztatják a fiatal embert, aki látszólag aggódik a katolikus egyház helyzete miatt, és ezért az oktatásban az anyanyelv használatát szorgalmazza a hagyományos latin helyett. A beszélgetés Morus otthonában, Chelsea-ben zajlik, és mindig Morus dolgozószobájában kezdődik reggel 7 órakor.

Morus, avagy a narratív „én” rendkívül ügyes és diplomatikus szónok, sőt manipulátor. A „Messenger” (akit néha „az Ön barátjának” hívnak, mert a könyv egy hosszú képzeletbeli levél egy észak-angliai férfihoz, mivel a címzett aggódni kezdett a fiatal férfi eretnekségek iránti vonzódása miatt) szintén világos és intelligens, és a párbeszéd során úgy tűnik, hogy Morus élvezzi, ahogyan felülkerekedik a fiatal és befogadó értelmén. A platóni párbeszéd és beszélgetés művészete rendkívül tanulságos.

Humanista párbeszédként feltűnően szellemes és több „vidám mesét” tartalmaz, valamint több ízben is tesz kalandos kitérőket Boccaccio és Chaucer stílusának jegyében. Egy későbbi, a Tower börtönében írt művében Morus megmagyarázza ennek a műfajnak a jelentőségét: „Az olyan vidám mese, amelyet egy barát társaságában hallgatunk, nagyon felfrissíti az embert, és ártalmatlan könnyedséget idéz elő az elmében, fokozza a bátorságot és erősíti a gyomrot olyannyira, hogy helyénvalónak tűnik az effajta kapcsolódás.”²²

A *Dialogue* négy könyvből áll. Az első kettő a képekkel, szentélyekkel, a szóbeliségnek az írásos hagyománnyal szembeni elsőbbségével, és a katolikus szertartások egyéb aspektusaival kapcsolatos, az utolsó két könyv pedig az egyház jogait védi, valamint elítéli azokat a prédikátorokat, akik felforgató tevékenységet végeznek, és veszélyeztetik az egyház stabilitását. Eltekintve a különféle eretnek nézetek megvitatásától, mint amilyen például a *sola scriptura* elv és a szentírás-értelmezés tevékenysége közben jelentkező büszkeség vétke, valamint azon kívül, hogy feltárja az „egyház kontra szentírás” problémáját a William Tyndale-lel folytatott vitájában,²³

²⁰ CWM 6, 125/5; 191/31;269/27;338/35;423/20.

²¹ Marius, 340.

²² „Dialogue of Comfort against Tribulation”, CWM 12, 82. Idézi: Wegemer and Smith, 23.

²³ Tibor Fabiny, „Church Paradigm versus Scripture Paradigm in the Debate of Sir Thomas More and William Tyndale”, in: Andreas Höfele, Stephan Laqué, Enno Ruge, Gabriela Schmidt (eds.): *Representing Religious Pluralization in Early Modern Europe*. Münster, Lit-Verlag, 2007, 15–43.

és eltekintve attól, hogy kritikával illeti Tyndale-nek az Újszövetség-fordításában (1526) használt eretnek szavait, Morus Luthert ördögi alakzatban kezdi megjelelni a IV. könyvben. Amint azonban látni fogjuk, Morus elsődleges szempontja az egyház természetének vizsgálata lesz. Maga is elismerte, hogy Tyndale-lel folytatott vitájának tárgya is ez volt: „Mert jól emlékszel arra, hogy ebben a könyvben a Tyndale-lel tárgyalt összes téma arra a kérdésre fut ki, hogy melyik egyház az igazi.”²⁴

A következőkben Morus Luther alakjára vonatkozó érvelését kívánjuk megvizsgálni. Látni fogjuk, hogy Morus elfogult, sőt hisztérikus volt a Luther és a reformáció által hirdetett tanításokat illetően, de drámai szorongása nem volt teljesen alaptalan. Morus már a német parasztlázadás (1525) okozta vérontás tapasztalatának birtokában írt, s e tragédiáért teljes egészében és kizárólag Luther eretnek és felforgató nézeteit hibáztatta.

Morus láthatóan empátiával viseltetik a „Messenger” iránt, mivel mindig képes megismételni látszólag logikus érvelését. A IV. könyv legelején ismét összefoglalja ifjú hallgatójának nézőpontját. Az egyetemen, ahová járt, jó véleménnyel voltak Lutherről az emberek. Csak a klérus nézte rossz szemmel a tevékenységét, hiszen műveiben még az egyszerű emberek is olvashattak a papok által elkövetett gaztettekről.

A *Dialogue*-ban, különösen az utolsó könyvben, a hivatásos, felhatalmazott eretnekvadász Morus-t látjuk munka közben. Ha Morus iránt vagyunk elfogultak, dicsérhetjük azon zsenialitását, ahogyan visszatartja a fiatal, zsenge értelmet attól, hogy áldozatául essen az eretnek gondolatoknak. Ám ha inkább Morus rovására vagyunk elfogultak, akkor érvrendszerében az agresszív agymosás dialógát érhetjük tetten.

A következőkben megpróbálom megvilágítani a „lelkes amatőr inkvizítor”²⁵ stratégiájának néhány sajátosságát, amelyekkel fokozatosan manipulálja a „Messenger” elméjét.

Morus stratégiája a „Messenger” meggyőzésében

Luther és a Luther-követők démonizálása és ördögiként való bemutatása: hangulatébresztő képek

Rögtön az elején Morus „bolond barátnak, hitehagyónak, pimasz, parázna állatnak, az ördög ügyvédjének és a pokol hírnökének” (G 394) nevezi Luthert. Morus tudja, hogy túl keménynek tűnhet Luthert ilyen visszataszító nevekkal illetni, de azzal érvel, hogy Luther is ezt a nyelvet használja az írásaiban. A szöveg

²⁴ Thomas More, „The Confutation of Tyndale’s Answer”, in: CWM 8 Parts I–III. Schuster, Loius, A./Marius, C.Richard/Lusardi, James P./Schoeck, Richard, J. (szerk.), New Haven and London: Yale University Press, 1973.

²⁵ D. V. N. Bagchi, „Tyndale, Morus, and the Anatomy of Heresy”, *Reformation*, vol. 2, 1997, 261–81. Az idézet: 263.

kulcsmotívuma, hogy Morus szinte hisztérikusan Luther „őrült házasságának” témáján lovagol: a középkori katolikus hívő számára a legfélelmetesebb és legszomorúbb botrány az volt, amikor a kiugrott szerzetes, mindkettejük fogadalmának megsértésével feleségül vette a kiugrott apácát.

Luther eretneksége a „búzával kevert konkoly”, amely végső soron az egyház testét elpusztító fertőzésnek tekinthető: „nem csupán néhány folt, amely bemocskolja, hanem már ez is több: méreg... megrohad tőle az egész test. És ezt szándékosan és rosszindulatból teszik, anélkül, hogy egy gonosz szellem készítené őket szólásra oly módon, hogy a méreg megfertőzi az erőtlén lelket, ahogyan a pestis bűze is megfertőzi az egész testet.” (G 395)²⁶

Később a 8. fejezetben Morus különbséget tesz a rossz keresztények és a Luther-követők között. Ellentmondva a Messengernek, aki azt állítja, hogy a gonoszságért nem a tanítást kell okolni, Morus azt válaszolja, hogy a kereszténységet nem lehet hibáztatni a hívek gonoszságáért, ellenben a Luther-követők gonoszok, mert tanaik is gonoszok.²⁷

Az 1557-es kiadás számos széljegyzetet tartalmaz. A 17. fejezetben ezt olvashatjuk: „A lutheránusok a legrosszabb eretnenség szószólói, amely valaha Krisztus egyházában felütötte a fejét”, és a magyarázat így szól: „Mindazok közül, akik valaha Krisztus egyházában jelen voltak, a legrosszabbaknak és a legszörnyűbbeknek ezek a Luther-követők számítanak, ahogyan az tanításaikból és erkölcs-telen életstílusukból jól látszik” (C 317). „Ördögi mértékű büszkeség, amely a vallásos buzgalom és egyszerűség álruháját öltötte magára” (C 318).

A 6. fejezetben Morus bírálja Luther „hitetlenkedő elméjét” és „ördögi szándékát”, amely megmutatkozott abban, hogy istenkáromló módon elégette az egyház törvényét a wittenbergi nyilvánosság előtt, mondván, hogy „egyedül a Szentírásnak hajlandó alávetni magát”, és azt állította, hogy „az ész akadályozza a hitet”. A filozófiát például a *A szolgálai akarát* (*De servo arbitrio*)²⁸ című művében el is utasította. Luther örültsége nyilvánvaló, amikor figyelmen kívül hagy-

²⁶ Morus híres képe az eretnekségről, mint fertőzésről a *The Confutation* című könyvben található, amikor azt mondja, hogy célja az volt, „hogy rámutasson ezeknek az embereknek a gonosz elméjére, és arra, hogy az ő mérgező könyveik Isten szemében egyszerre utálatosak, és az emberek számára fertőzőek. Mindez még inkább veszélyes azért, hogy hamis eretnekségeik felöltik az igaz keresztény hit álruháját. Ez az oka és célja a jelenlegi munkámnak, amellyel (ha Isten engedi) lerántom róluk a leplet, hogy egyértelműen lássa minden ember az ő utálatos eretnekségük csupasza, visszataszító vízköpő arcát.” (CWM 8, 34 / 8–16, idézi Bagchi, 267)

²⁷ A fejezet címe a következő: „A Messenger” azt mondja, hogy az emberek rosszindulatát nem szabad a szektának tulajdonítani, mivel nem minden szektának gonosz a szándékai. És a szerző kijelenti, hogy a lutheránusok rosszindulatának oka e szekta, amelynek csapdájába esnek az emberek.” A doktrína sorsáról szóló tanítása felelős az emberek gonoszságáért: „Mert, ha egyszer csak ez a szekta elindult, az egész nyáj, amely vele tart megfertőződik, azon rosszindulatú cselekedeteknek áldozatul esve, amelyeket véghezvisz. [...] Annak a szektának a szerencsétlen cselekedetét magának a szektának kell betudni, mivel doktrínái sarkallják az embereket gonosz cselekedetekre. Az egyes keresztények bűneit nem lehet a kereszténységnek tulajdonítani, mert életük ellentmond Krisztus tanításának és életpéldájának. Ami a szerencsétlen szektát és az ahhoz csatlakozó kezdők életét illeti, minden bölcs ember érzékeli, hogy tanításuk ad alkalmat gonosz cselekedeteikre.” (C 276)

²⁸ Luther Márton, *A szolgálai akarát*.

ja az egyházatyák hagyományát: „Mintha ezen ősi, intelligens emberek egyike sem értette volna meg a Szentírást, amíg ő el nem jött. És most ezen irracionális megközelítésnek a segítségével újabb ördögi fondorlatoktól hajtva a szentek ellen fordult.” (G 417).

Luthernek és híveinek megjelenése is már apokaliptikus jel, amint azt a 9. fejezet címében olvashatjuk: „A szerző megmutatja, hogy nagy jel ez arra, hogy a világ a végéhez közeledik, miközben az emberek oly mértékben eltávolodnak Istentől, hogy megelégednek ezzel a fertőző, eszeveszett szektával, amelyhez hasonlót sem keresztények, sem pogányok nem szenvedhettek napjaink előtt.” A lutheránusok ugyanis rosszabbak, mint Mohamed hívei: „Bár a mohamedánok, érzéki és mocskos szekta lévén, néhány év alatt a világ nagy részét magával ragadták ugyanazokkal a módszerekkel, amelyeket most a lutheránusok is alkalmaznak, vagyis az érzékiségtől túlfűtött életmódot és az erőszakot népszerűsítik, örömet ajándékozva annak, aki hajlandóságot mutat rá, és halált annak, aki azt megtagadja. Eme utálatos szektán kívül még soha nem volt ezelőtt oly szégyentelen társaság, amely így elárulta volna a keresztény hívek közösségét. Mindeközben úgymond tanúskodnak a Szentírás hitelessége mellett, és ennek következtében olyan ellenségesen káromolják és ellenkezik Krisztus egyházát, szentségeit, szentjeit, keresztjét, Krisztus anyját és Krisztus szent testét. Szégyenteljes életmódot folytatnak, nyíltan gyakorolják a bestialitás legkülönbözőbb formáit, Krisztus tanításának és életpéldájának ellenében.” (C 277)

Többen úgy gondolták, hogy a hit segíthet annak felismerésében, hogy Luther az ördög ivadéka volt: „Minden ember, akinek a legkisebb hite is van, és gyakorolja a keresztény hitet, hamar és teljes bizonyossággal felismeri, hogy Luther és összes követője, valamint azok, akik velük szimpatizálnak és segítik szektájukat, mindannyian az ördög testéhez tartoznak, és nyíltan a Krisztusba vetett hit ellenségei.” (C 279)

Luther eretnek nézeteinek tételes felsorolása

A 2. fejezetben Morus azt állítja, hogy egy szerzetes és egy apáca frigyéből nem teremhet jó gyümölcs. Luther működését a búcsú intézményének bírálatával kezdte, s a középkor szentségi rendszerének eltörlésével folytatta. Például azzal, hogy tagadta, hogy papra lenne szükség a gyónás meghallgatásához, mivel ez a szentség könnyen visszaélések célpontjává válhatott. Az ifjú hallgató itt cinikusan megjegyzi: „Ha a Luther által bevezetett módon meg tudnám vallani bűnemet egy gyönyörű nőnek, nem haboznék hetente gyónni járni.” (G 398) Majd a továbbiakban Morus folytatja Luther eretnek nézeteinek tételes felsorolását.

1. Azt tanítja, hogy a hit elegendő az üdvösséghez;
2. azt mondja, hogy szentségtörés, ha megpróbáljuk Istent kiengesztelni;
3. hogy senki emberfia nem tud jó munkát végezni;
4. hogy egyetlen bűn sem képes egy keresztény ember kárhozátat okozni; csakis a hit hiánya;

5. azt mondja, hogy a hit elegendő (G „lenyeli”) minden bűnünk elfedésére;
6. azt tanítja, hogy senkinek nincs szabad akarata [...] hogy Júdás gonosz tet-tének végső soron Isten az okozója; Krisztus elárulásáért, ahogyan Krisz-tus jóakarataért is, végül pedig passiójáért is tulajdonképpen Isten a fele-lős;
7. a házasságról egyértelműen állítja, hogy az nem szentség. (C 260). Tétel, amely kimondja, hogy ha egy férfi nem tudja ellátni a feleségével szem-ben fennálló kötelességét, titokban, szemrehányás nélkül kötelezze magát arra, hogy biztosítani fog egy másik férfit, aki megteszi helyette, amit kell;
8. az egyházi rend szentségével kapcsolatban azt mondja, hogy a papság és minden szent rend csak egy színlelésre való találmány; a tétel kimondja, hogy minden keresztény férfi és keresztény nő pap; a tétel kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy kiossza Krisztus testét;
9. azt állítja, hogy a misekánon hamis; a tétel kimondja, hogy a szent ostya sem nem felajánlás, sem pedig áldozat; (C 260)
10. azt tanítja, a Szentírással és minden józan megfontolással szembe helyez-kezdve, hogy egyetlen keresztény embert sem köt meg, vagy képes megköt-ni semmiféle olyan törvény, amelyet emberek hoztak létre, és senki sem köteles az ilyen törvényeket betartani vagy betartatni;
11. azt tanítja, hogy nincs purgatórium;
12. azt állítja, hogy a halál csak alvás, egészen az ítélet napjáig;
13. azt kívánja, hogy senki ne imádkozzon a szentekhez, és ne higgyen szent ereklyékben vagy zárándoklatokban, és ne tiszteljen semmilyen képet. (C 261)

Az ellentmondások kimutatása Luther „büszke” és „szenvedélyes” tevékenységében

Morus érvelésének egyik motívuma, hogy Luther tevékenysége tele van következetlenségekkel. Szerinte ez abból ered, hogy Luther elutasította az „értelmet” (különösen az arisztotelészi filozófiát), és hagyta, hogy „szenvedélye” motiválja gondolatait. A szenvedéllyel teli gondolatok „üdítőek” (G 485), amelyek könnyen felzaklatják a tömeget. Morus beszél Luther „fennhéjázó, átkozott büszkeségéről, amely a vallásos buzgalom és az egyszerűség álruháját öltötte magára” (G 483). Ez jellemző minden más „rossz szagú” (G 479) eretnekre, különösen Tyndale-re, aki „láthatóan büszke arra, hogy a gőg, a rosszindulat és az irigység mérge itatja át” (G 479). Morus idézi Szent Ágostont: „a gőg minden eretnekség édesanyja” (G 477).

Ez a gőgtől (büszkeségtől) hajtott szenvedély következetlenségre vezeti Lu-thert: „akkor elér arra a pontra, ahol érveléséből dühöngés lesz, és teljesen le-rombolja mindazt, amit korábban felépített” (G 411). Melyek Morus szerint a legszembetűnőbb következetlenségek Luther tevékenységében?

Egyszer azt mondta a huszitákról, hogy eretnekek, máskor pedig letagadta. „Luther, aki korábban a zsinathoz fellebbezett, később tagadta, hogy bármely

zsinat tekintéllyel rendelkezne” (G 411). „[Ő] egyszer megígérte, hogy engedelmeskedik a Párizsi Egyetem utasításának, később mégis nyilvános vitákba bocsátkozott [...] De amikor később Párizsban visszautasították az általa felvetett gondolatokat, nem volt hajlandó elfogadni ítéletüket, és újra dühöngeni kezdett.” (G 412).

Először azt állította, hogy bár a tisztítótűznek nincsen szentírási alapja, véleménye szerint mégis „minden kereszténynek szilárdan hinnie kell benne” (G 415), később azonban teljesen elutasította a tisztítótűzet, és a „lélek-alvás” gondolatát kezdte hirdetni, nevezetesen, hogy az eltávozott emberek lelkei alszanak az ítélet napjáig.²⁹

Megváltoztatta a vallásos fogadalmakról alkotott nézeteit is: *Az egyház babiloni fogságában* azt tanította, hogy az emberi lény által Istennek tett fogadalmaikat be kell tartani, de nem sokkal később azt mondta, hogy „egyetlen fogadalom sem köthet meg senkit”. Morus gyorsan megtalálja Luther következetlenségének magyarázatát: „az a sóvárgás borította fel értékítéletét, amelyet az apáca iránt érzett, akit feleségül kívánt venni”. (G 416).

Morus rágalmai Luther cselekedetei kapcsán

A rágalmazás szóbeli becsületsértés, melynek során valaki egy vagy több személy jelenlétében hamisságot állít egy másikról, s ez károsítja a rágalmazott személy jó hírnevét. A *Dialogue* IV. könyvében három epizód is van, amelyek hatásosan szemléltetik, ahogyan Morus Lutherrel bánt, ezek jól illusztrálják a rágalmazás módszertanát.

Az első rágalom: Annak a pillanatnak a tetten érése, amikor Luther eretnokségbe esett

Morus azt mondja a „Messengernek”, hogy „Szászországban éppen búcsú kiszolgáltatás volt, melynek során a helyi szokások szerint Luther volt az igehirdető. Arról prédikált az embereknek, arra ösztönözte őket, hogy részesedjenek a búcsúban, és támogatta annak legitimitását, hiszen ezzel ő maga sem járt rosszul. Nem sokkal később úgy esett, hogy prédikátori szolgálatát, annak minden előnyével együtt elvették tőle, és valaki másra bízta. Ennek következtében olyan dühös lett, hogy azonnal támadni kezdte írásaiban a búcsúcédulák árusítását.” (G 410)

A Yale kritikai kiadásának szerkesztői ehelyütt csendben megjegyzik: „Ez a rágalom valószínűleg Morus egyik német kortársának tulajdonítható; ez Morus későbbi vitáiraiban nem is fordul elő újra.”³⁰

²⁹ Vö. Gergely Juhász, *Translating Resurrection. The Debate Between William Tyndale and George Joye in Its Historical and Theological Context*, Leiden, Brill, 2014.

³⁰ CWM 6/2 707.

A második rágalom: A „bolond fráter elmebajos varázsa”

Morus felidéz itt egy történetet, amelyet már leírt korábban, a *Responsio ad Lutherum*-ban (CWT 5, 46–49). A *Dialogue* 4. fejezetében Morus ismét egy olyan könyvre hivatkozik, amelyet Luther írt saját magáról és a wormszi birodalmi gyűlésen végzett tevékenységéről: ennek címe *Acta et res gestae D. Martini Lutheri* (WA 7, 814–57). Luther egyes szám harmadik személyben ír saját magáról. De a szöveget egy helyen röviden megszakítva beékelődik az első szám első személyű narratíva, ahol olyannyira szabadon engedi dühét, hogy egészen megfélemedezik magáról, és a császárt egyszerűen „Karcsinak” nevezi, és önmagáról csupa nagybetűvel, ünnepélyesen a következőt írja: „Luther, Isten embere.” (G 413).

A Yale kritikai kiadása magyarázatot ad erre: „Ez a nézet azzal cáfolható, hogy Wartburg kastélyában bujkálva Luther nagy sietséggel írt beszámolót a wormszi birodalmi gyűlésen történt eseményekről. Egy barátja, annak érdekében, hogy Luther nézőpontját a történetekről minél előbb a nyilvánosság elé tárja, részletes héttérbeszámolót írt egyes szám harmadik személyben, és mind az ellenfél, mind pedig Luther tetteit egyszerre fogalmazta meg. (CWT 6, 710). A kritikai kiadás azt is megerősíti, hogy „Valójában nem úgy történt, ahogyan Morus állítja – „Luther, Isten embere” –, hanem a következő állt ott: „DICTIO D. MARTINI LVTHERI coram Caesare Carolo” [...] Az eltérés amiatt keletkezhetett, hogy Morus látott egy példányt a szövegről valaki más birtokában, amihez hiányos jegyzeteket készített, később pedig rosszul emlékezett vissza, amikor megpróbálta felidézni Luther nagybetűs címeit, amelyek a beszéd kezdetét jelzik”. (CWM 6, 710)

A harmadik rágalom: Róma kifosztása

Morus számára Luther förtelmes és veszedelmesen csábító eretnekségének legfőbb bizonyítéka a német parasztok lázadása volt 1525-ben. Luther felforgató tannait tette felelőssé 70 000 ember egy nyár alatt bekövetkezett haláláért. (G 419). Mindennek oka Luther szabadság-eszméje volt. „És az egyik dolog, amely felfokozta a mérgét a szabadság volt, amelyet oly nagyra becsült, és az emberek felé is ennek fontosságát közvetítette, nevezetesen, hogy ha hittel rendelkeznek, nincs szükségük semmi másra.” (G 419). Hozzáteszi, hogy a német földesurak (ideiglenes urak) örömmel hallgatták Luther kritikáját a klérusról, mivel azt remélték, hogy megszerezhetik az egyház által birtokolt földeket, ez pedig a kapzsiság, vagyis a pénz az ember legfőbb motivációja. Az erőszak azonban erőszakot szül, így aztán a kígyó saját farkába harapott, amikor a „hegyvidéki” (G: „rusztikus”) lutheránusok ideiglenes uraik ellen fordultak. Említsük itt meg, hogy William Tyndale *An Answer to Vnto Sir Thomas Mores Dialogue* című párbeszédében (1531) meggyőző érveléssel szolgál Luthernek a parasztlázadásban betöltött szerepét illetően. Tyndale szerint Morus érvelése hibás. „Márton annyira volt oka a parasztok lázadásának, mint amennyire Krisztus tehetett Jeruzsálem pusztulásáról.”³¹

³¹ Tyndale, William (2000a): *An Answer to Vnto Sir Thomas Mores Dialogue*, O'Donnell, Anne M. S.N.D. and Wicks, Jared S.J. (eds.), Washington, D.C: The Catholic University of America Press.

Az erőszak fokozódott, és Morus úgy vélte, hogy Luther szektája felelős a lázadásokért, nemcsak Németországban, hanem Lombardia és Róma területén is. A leghírhedtebb eset „Róma kifosztásaként” vált ismertté. Mi is volt Róma kifosztása? Károly, Bourbon hercege, a császári főparancsnok 1527. május 6-án Rómába vezetett egy zsoldos katonákból álló sereget. Amikor Bourbon herceget megölték, a katonák vadállatok módjára végigfosztogatták a várost, nőket erőszakoltak meg férjük, illetve lányokat apjuk előtt, és ártatlan gyermekeket mérszároltak le. Richard Marius a Yale kritikai kiadásának C függelékében ezt írja: „Morus úgy vélte, hogy a hadsereg közkatonái német zsoldosok voltak, s ők, lutheránusok lévén éppen olyan erőszakosan viselkedtek, ahogyan azt Luther mindig is elvárta tőlük. A lutheranizmus tehát elpusztítja az emberek természetes érzelmeit, amelyeket egymás iránt táplálniuk kellene.” (CWT 6, 773–4). Marius a történész G. R. Elton történetst idézte, aki rámutatott, hogy „a csapatok nagy része katolikus spanyol volt, és ezért nem állja meg a helyét Morus azon feltételezése, hogy e fosztogatást a lutheranizmus motiválta.” (CWT 6, 774)

Morus továbbra is rabja maradt saját Lutherről és a lutheranizmusról alkotott képének, amely szerint ez a mozgalom erőszakos volt. Számára ez mind az eretnokség következménye volt. Morus soha nem ellenőrizte forrásait, amelyekhez valószínűleg diplomáciai csatornákon keresztül jutott hozzá. Érdekes – zárja Marius –, hogy ezt az epizódot későbbi vitairatai nem említik. Ez bizonyíték lehet arra, hogy kételkedni kezdett abban, hogy valóban a Luther-követők felelősek ezekért az atrocitásokért. Így az epizód csak újabb rágalmazás marad Morus Luther-kritikájának fegyvertárában.

Luther sorsról (isteni elrendelésről) szóló tanításának botrányként való beállítása

Morus számára a legbotrányosabb doktrínák között szerepelt Luther predestinációról szóló tanítása és a szabad akarat elutasítása. Nem szabad megfélemlenünk arról, hogy Erasmus humanista filozófiai alapon támadta meg Luthert: hogyan lehet felelősségre vonni és megítélni az embereket az ítélet napján, ha nem rendelkeznek szabad akaratral? Luther hevesen reagált Erasmus felvetéseire az 1525-ös *De servo arbitrio* című művében, amely egy teológus vehemens támadása volt egy humanistának az óvatos megfigyelésre alapozott teológiája ellen, amely szerint Istent meg lehet figyelni semleges nézőpontból is. Luther felfogása alapján viszont Istent nem lehet emberi spekuláció útján megismerni, egy külső megfigyelő szemszögéből, mivel Isten egyszerre van elrejtve és kinyilatkoztatva. Rejtély, hogy Isten miért „keményítette meg a fáraó szívét” (2Móz 7,13), de ez mindenképpen annak a jele, hogy Isten még gonosz tetteink révén is cselekszik. Az emberi akarat soha nem marad teljesen szabad Luther számára: vagy Isten a kocsihajtó, vagy pedig a Sátán. Isten az üdvösségünkön, a Sátán pedig a kárhozatunkon munkálkodik. Isten azonban felhasználhatja a Sátánt, mint kocsihajtót saját céljaira is, sőt néha egészen odáig megy, hogy a Sátán maszkját ölti magára. Csak a Krisztusba vetett hit segíthet felismerni a különbséget. Isten, és nem az ember a történelem végső szerzője.

Luther radikális teocentrikus teológiája mindig botrányt okozott az antropocentrikus humanista teológiák számára, legyen az katolikus vagy lutheránus. Az előbbi felekezet szerint az emberi lény aktív, eldöntheti, hogy az üdvösséget vagy a kárhozatot választja-e. Luther számára az ember szükségszerűen passzív, ezért csak az isteni tett elszenvedője lehet.

Morus a 10. és 12. fejezetben foglalkozik Luther legbotrányosabb tanításával. A 10. fejezet címe: „A szerző felvilágosítást ad e kegyetlen szekta ezen kifogásolható tanításáról, amelynek segítségével megfosztják az embereket szabad akaratuktól, mivel mindent a sorsnak tulajdonítanak” („*The author inveigheth against this detestable article of this ungracious sect, whereby they take away the liberty of man's freewill, and ascribe all thing to destiny*”). Azt mondja, hogy „[Ők] bűnünk összes súlyát és következményét az isteni elrendezés szükségességének és az Isten által gyakorolt korlátozásnak tulajdonítják, kijelentve, hogy nem saját akaratunkból válunk bűnössé, hanem Isten által megigézett, az Ő kezének munkája által. És hogy nem mi vagyunk azok, akik elkövetjük a bűnt, hanem Isten önmaga cselekszik. Így ezek a nyomorult eretnekek, egyedül Istent teszik felelőssé, és így őt káromolják eretnekségük által. Ezáltal még súlyosabb sértést követtek el Isten fensége ellen, mint bármely szemérmetlen gonosztevő azelőtt.” (C 279)

Később a 11. fejezetben, amely hosszú „párbeszéd a párbeszéden belül”, Morus Luthert és „bandáját” teszi felelőssé azért, hogy egy angol eretnek Luther-követő ellen pert kellett indítani. Ezen a tárgyaláson maga Morus is részt vett.³² A 12. fejezetben Morus azt mondja, hogy az eleve elrendelés „olyannyira ellentétes minden természetes értelemmel, hogy fenekestül felforgatja a világ rendjét. Káromolja a mindenható Isten mennyi jóságát és fenségét, s így több mint csodálatos, hogy van még olyan ember a földön, akinek akár egyetlen apró szellemi szikra is lehet a fejében, illetve Isten és embertársai felé jó szándékkal viseltethet.” (C 299)

Logikus, hogy Morus azt kérdezi, ha Istent okoljuk minden gonoszságunkért, és jóságunknak nincs jelentősége, akkor miért van a Szentírásban annyi utasítás arra vonatkozóan, hogy végezzünk jó cselekedeteket? Ez az a fejezet, ahol Morus talán a legtöbb retorikai kérdést használja. „Ha a szabad akarat nem számít semmit sem, és minden ember a sorsa által diktált cselekedeteket végzi, hogyan panaszkodhatunk bármely emberre?” (G 458) Ez az eretnekek hamis szabadságérzetének következménye: „És ezt van merszük evangéliumi szabadságnak hívni: mentesülni minden rendtől és törvénytől, és azt tenni, amit csak akarnak, legyen az jó, vagy rossz, tehát azt mondják, hogy csak Isten tetteit hajtják végre.” (G 459)³³

³² „Azt hitték, hogy Isten mindenben önmaga munkálkodik, a jó cselekedetekben és a rosszakban egyaránt. Azok azonban, akiket átkozottaknak tart, nem reménykedhetnek benne, hogy bármiféle tett hasznos lehet számukra. Mert Isten rossznak tartja őket, nem számít, mennyire jók valójában. Másrészt azoknak, akiket az idők kezdetétől kiválasztott, és dicsőségre predesztinált, bármilyen tett a hasznára válik. Mert Isten jónak fogadja el őket, mintha minden rendben lenne velük, legyenek bármilyen gonoszak.” (G 452).

³³ William Tyndale erre a vádra válaszolva azt mondta, hogy a tudás Isten kegyelméből származik, mivel az emberi elmét Isten igéje világítja meg. Isten kegyelme tehát az elsődleges valóság. Tyndale gyakran használt a mindennapi életből vett képeket, pl. a kocsi nem húzhatja a lovat, a fiú nem

Mivel Morus hangsúlyozta a predestináció doktrínájának botrányos természetét, Luther nevét Angliában összekötötték a sorssal („destiny”), s ezt a nézetet még Shakespeare *Hamlet*jében is tetten érhetjük.³⁴

Morus egyházképe, mint kritikájának forrása

Morus szorongása és Luther tanításától való félelme az egyház iránt érzett elkötelezettségéből magyarázható: szenvedélyesen aggódott az egyház, mint Krisztus teste egységéért, ahol a Szentlélek működik. Úgy vélte, hogy az „eretnekek ugatását” azzal kell elnyomnunk, hogy „Isten kétségbevonhatatlan igazságát hallgatjuk, amelyet a Szentlélek tanított és erősített meg az elmúlt ezeröttszáz év alatt, amelyet oly sok csodával, megannyi szent mártír vérével, oly sok áldott tanúságot tevő ember erényes viselkedésével, oly sok erényes özvegy és szeplőtelen szűz tisztasága és szelleme által, oly sok szent teológus hibátlan tanításával, végül pedig minden keresztény ember egyhangú egyetértésével.” (G 394).

Morus gondolatai felidézhetik bennünk Hubert és Jan van Eyck híres festményét. Jan van Eyck (c1385–1441, a híres Genti oltárképet, amely a Bárány imadását ábrázolja. A mártírok, tanúságtevők, szüzek, orvosok) panorámáját jeleníti meg ez a tabló. Az oltár központi gondolata az ember megváltása Krisztus áldozata által. Ezt a témát inkább látnoki és nem narratív vagy drámai módon jelenítik meg. A központi panelen egy trón látható, a Bárány az életet és a halált jelképezi: megtestesülés, passió, feltámadás, pünkösöd, mennybemenetel, és dicsőítés az Új Jeruzsálemben. A bal oldalon Isten ószövetségi népe, a jobb oldalon Isten újszövetségi népe: hitvallók, mártírok és szüzek. Csak találgathatjuk, hogy Morus láthatta-e ezt a képet flandriai diplomáciai missziói egyikén?³⁵

Morus ekkleziológiájának alapja a *consensus fidelium* (a hívek egyetértése), s ez a meggyőződése 1Kor 1,10-re³⁶ vezethető vissza. Morus a könyv I/28-as szakaszában így ír: „...figyelembe kell venni, hogy te és én nem egy-két orvosról beszélünk, hanem az egyházatyák jóváhagyásáról és megegyezéséről. Nem egy vagy két ember tanításáról van szó, hanem az egyház egyezményes véleményé-

nemzheti az apját, az egyház hatalma nem lehet nagyobb, mint Isten ígéje. „Mert az akarat nem taníthatja az észet, és nem is vezetheti, hanem természetesen követi; Tehát, amit az ész jónak vagy rossznak ítél, az akarat annak megfelelően szereti vagy gyűlöli. Ha az ész tisztán lát és vezet, akkor az akarat követni fogja: ha az ész vak és rosszul vezet, az akarat eltéved.” William Tyndale, *Answer Sir Thomas More's Dialogue*, Walter, H. (szerk.), Cambridge: The Parker Society, 1850, 211.

³⁴ Richard Marius, „Fate and Providence: Hamlet's take on Luther”, *WICK, The Harvard Divinity School Student Journal of Literature and Religion*, Vol.1/1.1997,37–50. Lásd továbbá e kötet tanulmányát: „Luther teológiája és Shakespeare Hamlet-je”.

³⁵ Ld. Peter Schmidt, *The Adoration of the Lamb*, Leuven, Davidsfonds, 1995.

³⁶ „Ami Urunk Jézus Krisztus nevére kérélt titeket, testvéreim, hogy mindnyájan egyféléképpenszóljatok, és ne legyenek közöttetek szakadások, hanem gondolkodásotokban és meggyőződésetekben jussatok egyetértésre! (RÚF), Παρακαλῶ δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ἦ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἥτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοί καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ. Vulgata: *Obsecro autem vos fratres per nomen Domini nostri Jesu Christi: ut idipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata: sitis autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia.*

ről”. (C 115) Germain P. Marc’hadournak és Thomas M. C. Lawlernek igaza van, amikor megállapítja, hogy Morus számára „[az] egyház olyan, mint egy élő ember (165/31–32 és 166/3); összetartó erejét az élő lélekből, valamint a Szentlélekből meríti, aki arról gondoskodik, hogy a hit változatlan legyen.”³⁷

Morus azt tanította, hogy az eretnekeket meg lehet, sőt meg kell égetni. Luther szégyenteljes tanításai saját vesztüket fogják okozni, és szektája sorvadó ágként leszakad majd a testről: „...és habár nem tudtak kárt tenni az igaz katolikus hitben, amely mindig felismeri az ilyen embereket, az továbbra is egy test marad, mert a mi Megváltó Krisztusunk egykor erőssé tette hitüket, s hű testéről az örök leszakítja ezeket az elszáradó ágakat”. (C 269)

Egy nemrégiben megfogalmazott értekezés megvilágította Morus ekkleziológiájának egyediségét: „Az egyházzal alkotott nézetei, különösen a *Dialogue Concerning Heresies* és a *Confutation of Tyndale’s Answer* című írásaiban viszhangzik: a »kereszténység egységes teste« kifejezés használata meglepően organikus, ami már a II. Vatikáni Zsinat későbbi tanítását idézi [...] az, ahogyan a *Confutation*-ben hangsúlyozza a Szentlélek szerepét az egyház hitbeli konszenzusának biztosításában. Amint az a korszakok során tisztán látható, rendkívül szokatlanak tűnt a kora tizenhatodik században, mind a protestánsok, mind a katolikusok körében. A II. Vatikáni zsinat gondolatai azonban illeszkednek Morusnak az egyház szerves természetét illető, laikus teológusként megfogalmazott gondolataihoz.”³⁸

Összegezve, hogy Morus miért démonizálta Luthert, csakis ekkleziológia háttérének ismeretében érthetjük meg. Tekintettel rendkívüli egyházi (beleértve a bibliait is!) műveltségére, megérthetjük nézőpontját, a Krisztus teste iránti féltő aggodalmát. Nem hibáztathatjuk azért sem, hogy híján van a számunkra oly természetes tudományos felfogásnak, nem figyel arra, hogy elsődleges forrásokat használjon, és így gyakran a szóbeszédre hagyatkozik. Nem csoda, hogy ez a hozzáállás oda vezetett, hogy rágalmatokat szórt Lutherre. A modern történetírás figyelmeztet bennünket a kritikus és önkritikus távolság hiányának veszélyeire. Megfigyelhetjük azonban, hogy Morus, aki kritizálta Luthert azért, hogy elhagyta a józan észt a szenvedély kedvéért, ugyanabba a csapdába esett, mint ellenfele. Hagyta, hogy hevült szenvedélye vezérelje: ugyanannak lett a megtestesítője, amit Lutherrel kapcsolatban oly hevesen bírált.

³⁷ Germain P. Marc’hadour and Thomas M.C.Lawler, „Scripture in the Dialogue” in: CWM 6, 499.

³⁸ Romuald Ian Lakowski, *Sir Thomas More and the Art of Dialogue*, PhD, Diss. U. of British Columbia, all, 1993. <http://www.shu.ac.uk/emls/iemls/work/chapters/heresy1.html> p.24

Exkurzus. A megigazulásról³⁹

Textus: Gal 5,4–6

„Akik törvény által akartok megigazulni, elszakadtatok a Krisztustól, a kegyelemből pedig kiestek. Mi ugyanis a Lélek által, hitből várjuk az igazság reménységét. Mert Krisztus Jézusban nem számít sem a körülméltékedés, sem a körülméletlenség, csak a szeretet által munkálkodó hit.”

A mai vasárnap hármás ünnep. Először is: istentisztelet, a Szentháromság utáni 22. vasárnap. Másodszor: ma éppen vasárnapra esik a reformáció ünnepe, amit mi evangélikusok és reformátusok – különösen itt Magyarországon – évről évre kitüntetten ünnepelünk. Harmadszor: a mai napon, ebben az órában, ezekben a percekben a németországi Augsburgban (Ágostában) – ahol evangélikus hitvallásunkat 1530-ban megfogalmaztuk – a Római Katolikus Egyház és a Lutheránus Világszövetség közös nyilatkozatot ír alá arról, hogy a megigazulás ma újra és közösen megfogalmazott tanítása nem esik a Tridenti Zsinat elítélő határozatai alá, és az evangélikus hitvallások elítélő nyilatkozatai sem illetik a Római Katolikus Egyház most kifejezésre juttatott tanítását.

Egyházunk által a mai vasárnapra előírt igeszakasz éppen a megigazulás kérdéséről szól. Reformátor ősünk számára központi kérdés volt a hit általi megigazulás, ill. a hit általi megigazítás kérdése: szerintük ezen a tételen áll vagy bukik a kereszténység ügye. Keresztény hitünk leglényegéről van szó tehát, s ezért is illő és méltó, hogy figyelmesen hallgassuk meg a Szentírás és reformátor ősünk erről szóló üzenetét és tanúságtételét!

Sokat hallottunk már erről gyermekként hittanórán, konfirmációra való készüléskor, vagy éppen a reformáció napján. De értjük-e ezt a tanítást, beszéljük-e még a hit nyelvét? Nem vált-e számunkra afféle régimódi, elkoptatott „papos” üzenetté, mára már nem sokat mondó, úgynevezett „kánaáni nyelvvé”? Próbáljuk meg újra kibontani, élővé tenni e tanítás régi és ma is aktuális üzenetét!

³⁹ Elhangzott a Miskolci Evangélikus Gyülekezet istentiszteletén a Reformáció ünnepén, 1999. október 31-én; A megigazulásról szóló római katolikus és evangélikus közös nyilatkozat Augsburgban törendő aláírásának napján.

1.

Amióta ember él a földön mindig is volt valami elképzelése arról, hogy létezik valami nála magasabb rendű lény, aki a „végső valóság”, a „véső értelem”, aki valamiképpen még gondot visel róla, s akihez krízis-helyzeteiben bátran kiálthat: „Én Istenem!” (Harcos ateisták mindig csak kevesen voltak.)

Aztán azt is tapasztalta az ember, hogy valami alapvetően elromlott az Isten–ember kapcsolatban. „Ha van Isten, miért ilyen rossz, szerencsétlen az életem?” „Miért van bűnözés, igazságtalanság, nyomor, szegénység, szenvedés, halál? Most halottak napja előtt sokan gondolunk elveszített szeretteinkre.

Hitünk szerint Isten folyamatosan gondoskodott arról, hogy az ember engedetlensége miatt megromlott viszony helyre álljon, s az ember Istenéhez haza találjon. Először Izraelt választotta ki magának a népek tengeréből, s kinyilatkoztatta magát neki. Törvényt adott neki, amiben megmutatta, hogy mi a jó és mi a rossz.

A zsidó nép ezért tapasztalta és tudta is, hogy a bűn az Isten-től való eltaszítottság állapota. Azt, hogy Isten jóságából, szeretetéből teremtette az embert, de az ember nem tud ennek a szeretetnek megfelelni. A büntudat rémisztő felismerése, hogy adósok vagyunk, s nem tudunk semmit törleszteni!

Amikor Isten kinyilvánítja hatalmas lényét, szentségét, tisztaságát, akkor az ember megrémül, kétségbe esik saját tisztátalansága, fertőzöttsége vagy adóssága miatt. Ézsaiás így kiált fel: „Jaj nekem! Elvesztem, mert tisztátalan ajkú vagyok, és tisztátalan ajkú nép között lakom. Hiszen a Királyt, a Seregek Urát látták szemeim!” (6,5)

De Isten segít azon, aki bevallja, elismeri elveszettségét. Megérint egyeseket (mint ahogyan Ézsaiás száját megérintette égő parázssal), törvényeket ad és áldozati előírásokat is kiszab. Az Ószövetség embere tudja, hogy a prófétára, Isten emberére hallgatni kell, a törvény parancsainak eleget kell tenni, s a bűne miatt rendszeresen áldoznia kell Istennek. A zsidók egy szimbolikus állatra, bárányra vagy kosra helyezték a nép bűnét és megölték azt.

Ebben a folyamatban Isten szeretetének legnagyobb megnyilatkozása az volt, hogy ő maga hozott áldozatot az emberért, amikor egyszülött fiát halálra adta. Tehát immár nem az embernek kell meghoznia, hanem Isten hozott áldozatot értünk. A bűntelent bűnné tette értünk, amikor egyszülött Fiát mint áldozati Bárányt feláldozta értünk.

Krisztus értünk hozott helyettes áldozatának ez a lényege: ő az Isten báránya, aki magára veszi a világ bűneit, s a keresztfán elsen-

vedi a bűnt illető halált, a megsemmisülést, a kárhozatot. Krisztus halálával kifizette a mi adósságunkat, amit nekünk kellett volna törleszteni, ahogy Pál mondja: „a keresztfára szegezte az adóslevelünket”. Érettem és helyettem.

A bűn elnyerte büntetését, de a bűnös ember mégis megmenekült: Isten igazsága sem sérült és irgalmassága is megmaradt. Ez a kiengesztelődés nagy drámája: Krisztus kereszthalálában az ember kibékül Istennel.

Ha bűneimet Isten magára vette, ha elszenvedte a bűn büntetését helyettem, akkor én csodálatosképpen megmenekültem. Isten ezt tette érettem és éretted! Érted, hogy érted? Megérted, hogy Teérted? Érted és értem történt ez testvérem! Rajtunk kívül valami hatalmas dolog történt érettünk.

Ezért nekem nem kellett sem egykor, sem ma bármit is tennem. Csak egy dolgot: elfogadni. Ingyen kegyelemből: De ez nem olcsó, hanem drága kegyelem! (Bonhoeffer) Ha elfogadom, hogy önmagamban elvesznék, de az ártatlan Krisztus halála megment, „kivált” engem, akkor Krisztus igazsága, büntelensége nekünk tulajdoníttatik. Miénk lesz az ő igazsága! A Biblia ezt sokszor a ruha képével illusztrálja: „minden mi igazságunk olyan, mint a szennyes ruha” (Ézs 64,5). De Isten elveszi bűnünket (a szennyes ruhát), s díszes ruhát ad ránk (Zak 3,4), mint ahogy a tékozló fiúra is a megbocsátó Atya a legszebb ruhát adja (Lk 15,22). „Menyegzői ruhát” kapunk, „Krisztusba öltözünk” – „boldog, aki vigyáz és őrzi az ő ruháját” – olvassuk a Jelenések könyvében (16,15).

Ez a hit általi megigazulás titka. Elfogadjuk-e ezt a ruhát, elfogadjuk-e, hogy Krisztus után nincs szükség a törvény betöltésére, áldozatok hozatalára, hogy a törvényt nem nekem kell betöltenem, mert Krisztus betöltötte azt az értem hozott áldozata szeretetével? A törvény betöltése a szeretet. Luther úgy beszél a megigazulásról, hogy az olyan, mint egy csodálatos cserekereskedelem: én odaadom a bűnömet (fenti képpel élve: a szennyes ruhámat), cserébe pedig örök életet (menyegzői ruhát) kapok ajándékba.

Luther egy másik szép hasonlata szerint a Krisztusban való hit olyan, mint egy eljegyzés: „Ha a hívő ember Krisztushoz kötötte, krisztussal jegyezte el magát, akkor a tiszta és büntelen vőlegény a hit gyűrűjéért magára vállalja a menyasszony bűnét, s a menyasszony pedig ajándékkul kapja a vőlegény folt nélküli örök igazságát és üdvösségét.”

A keresztyén hit ezért nem egy hit a világvallások közül, hanem krisztushit. Nem a cselekedetem, hanem a hitem tulajdoníttatik igazságul. Ennek ószövetségi példája Ábrahám, „aki hitt Istennek, és a hite tulajdoníttatott néki igazságul”.

2.

Eddig arról szoltunk, ami megtörtént. A felszabadulásról, az örömhírről, vagyis az evangéliumról. Most azonban lássuk, hogy mi történt e történettel. Az ember felejtő, félreértő lény, aki történelme folyamán újra meg újra elfelejt emlékezni. Azt figyeljük majd meg, hogyan értették félre ezt az üzenetet 1) Pál apostol idejében az első keresztyének (a galáciabeliek), 2) a 16. századi katolikus egyház, 3) s miképpen kísért a protestantizmusban ma is a félreértés veszélye.

Pál és a galáciabeliek

Pál apostol ebben a levélben azokhoz szól, akik egyszer már elfogadták és megértették ezt az üzenetet. A galaták között egyszer csak azonban elterjedt az a zsidó-keresztény tanítás, hogy a törvényt is szigorúan be kell tölteni megigazulásunk érdekében. Azt kezdték hirdetni, hogy a pogányból lett keresztyéneknek a régi zsidó szokás szerint körül kell metélkedniük.

Pál apostol ezt nagyon veszélyesnek tartja, s azt gondolja, hogy a galaták Krisztusban nyert szabadságukat veszítik el, és ismét a törvény szolgasága alá kerülnek. Pál apostol Ábrahám két feleségétől és a tőlük származó két fiával szimbolizálja a két szövetséget és állapotot. A rabszolganő Hágártól született fiú a szolgaságot, míg a Sárától született gyermek az ígéretet, a szabadságot jelképezi.

Kemény szavakkal szól a galatákhoz Pál: kiestek, „kizsakadtok”, „kibodódtok” a kegyelemből. A levél elején Pál apostol kétszer is átkot mond azokra, akik más evangéliumot hirdetnek, vagy akik el akarják fordítani az evangéliumot. Az igazságot, a megigazulást a Lélek szabadságában, csakis hitből lehet várni, nem pedig cselekedetekből, a körülmetélkedés betartásából.

Krisztusban szabadság van, s ebben a szabadságban kell szilárdan megállni, s nem szabad újra a szolgaság igájába hajtani nyakukat (5,1). S ha így van, akkor nem számít sem a körülmetélkedés, sem a körülmetéletlenség, csak a szeretet által munkálkodó hit. Nem a mi szeretetünk, hanem az Isten szeretete által munkálkodó hit. S ha az Istentől kapott krisztushit él és dolgozik bennünk, akkor az természetszerűen gyümölcsöket, jó cselekedeteket is terem.

Luther és a katolikus egyház

Luther a katolikus egyháznak hirdette új erővel a hit általi megigazulás tanítását. Ha Krisztus halála után egy-két évtizeddel a

galatáknál eltorzult ez a tanítás, miért ne torzult volna el a másfél évezredes kereszténység ideje alatt?

A középkori egyház az érdemszerző cselekedetekre helyezte a hangsúlyt: „Az üdvösséget ki lehet érdemelni!” – tanították. Szerzetesi életformára, böjtre, jó cselekedetekre van szükség.

Ennek legriasztóbb megnyilvánulása volt a bűnbocsánati cédulák árulása. Tetzl János azt hirdette: minél többet fizet a bűnös, annál kevesebbet kell majd szenvednie a purgatóriumban. Luther és a reformátorok ezzel a torzulással szemben hirdették újult erővel a hit általi megigazulás tiszta tanítását. Luther jól ismert „toronyélménye” volt, amikor a Római levélben felfedezte a Habakuk könyvére vonatkozó utalást: „Az igaz ember pedig hitből él.” Vagyis: a hitem lesz az én igazságom.

A mai protestantizmus

Végezetül a mai protestantizmushoz is szól a Biblia radikális üzenete. Nálunk minden rendben van? Ha a kora-keresztények eltorzulhattak, a középkori egyház eltorzulhatott – mi protestánsok nem torzulhattunk el? Mi csak „fejlődhetünk”? Isten ígéje fényében nekünk is újra és újra önvizsgálatra van szükségünk!

Nagy dolog és hálások vagyunk Istennek azért, hogy az elmúlt évek ökumenikus párbeszéde oly eredményekhez vezetett, hogy ma Ausburgban ünnepélyesen aláírják a közös nyilatkozatot. Örüljünk az egység felé megtett hatalmas útnak.

De örömünk ne váljon – a ránk oly gyakran jellemző – eufóriává, s ne a külső, látványos ünnepségekre figyeljünk, hanem Isten ígéjére! Arra, hogy mit is jelent a megigazulás a mi életünkben. Mert ha csak a látványos eseménnyel foglalkozunk, akkor „discsekszünk”, akkor mi is csak a cselekedetekre koncentrálunk – s így mi is kieshetünk a kegye-lemből! Talán nyugtatjuk magunkat, hogy íme a megbékélés jócselekedetét gyakoroljuk, s ezzel máris érdemeket osztogatunk önmagunknak.

Ne a televízióra, a hangos híradásra, a sajtónyilatkozatokra, a külsőséges ceremóniákra figyeljünk, hanem arra a ceremóniákkal nem megjeleníthető benső tartalomra, hogy Isten a Krisztusban megbékéltette magával a világot, s arra, hogy ezt csak hittel lehet elfogadni, csak hit által lehet megigazulni.

Maradjunk meg szilárdan e hit szabadságában, amelyre Krisztus hívott el minket. S ha ezt hisszük, akkor örök életünk van. S ekkor az egész kereszténységgel együtt valljuk: „Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen!” Ámen.

15. LUTHER DRÁMAI TEOLÓGIÁJA ÉS SHAKESPEARE *HAMLETJE*

Luther és Shakespeare: lehetségesek-e a párhuzamok?

Négyszer is elhangzik a dráma első felvonásában, hogy Hamlet, Dánia hercege a Wittenbergi Egyetemen tanult, s Helsingőrből oda óhajt visszatérni.¹

KIRÁLY

Mi célod illeti,
Hogy Wittenbergbe visszamenj tanulni,
Ez óhajtásunk ellen van nagyon:
Tégy is le, kérlek, erről, és maradj
Nyájas szemünk előtt, szíves körünkben,
Mint első udvaronc, öcsénk s fiánk,

KIRÁLYNÉ

Ne hagyd hijába kérni jó anyádat:
Maradj, ne menj Wittenbergába, Hamlet.

HAMLET.

Úgy engedelmes lések, asszonyom (AJ 1,289–296)²

Kereshető-e, található-e kapcsolat, érintkezési pont a 16. és a 17. század fordulóján működő angol költő és drámaíró, s a két évtizeddel korábban tevékenykedő német teológus között? Első válaszunk: miért is ne, hiszen ugyanaz a színész – Joseph Fiennes – alakította Shakespeare-t John Madden 1998-as *Shakespeare in Love* (Szerelmes Shakespeare) című, a fiatalok körében oly népszerű filmjében,

¹ A helsingőri kastély neve Kronborg volt.

² Az angol kiadás szerint: 1,2,113, 119; 164, 168. A *Hamlet*-idézetek angolul a Harold Jenkins által szerkesztett New Arden kiadásból, London, Methuen, 1982, Arany János fordítását Arany János *Összes Művei* VII. kötetéből: Ruttkay Kálmán (szerk.), *Drámafordítások I, Shakespeare: A Szent-Iván éji álom, Hamlet, dán királyfi, János király*, Budapest, Akadémiai, 1961; Nádasdy Ádámét pedig *Shakespeare: Drámák, Nádasdy Ádám fordításai* c. kötetből Budapest, Magvető, 2001. A szövegre felvonás, jelenet és sor szerint hivatkozom; a sorszámozás Jenkins és Nádasdy szövegeiben jelenetenként, az Arany kritikai kiadásban felvonásonként halad.

mint Luthert Eric Till 2005-ös *Luther* című, szintén nagy sikerű filmvászán. A két egymáshoz közeli évforduló is gondolkodásra készíthet bennünket: 2016-ban emlékezett meg a világ William Shakespeare (1564–1616) halálának 400. évfordulójáról, 2017-ben pedig a Martin Luther (1483–1546) által 1517-ben elindított reformáció 500. évfordulójára figyeltünk.

Shakespeare *Hamlet*-jében a „Wittenberg” szó sajátos metafora; s e metafora lényegét akkor értjük meg, ha kitapintjuk azt az ütőeret, ahol páratlan módon találkozunk a sajátosan lutheri paradox teológia és a *Hamlet*-i paradox dramaturgia. Ilyen értelemben Hamletről, akár mint „wittenbergi teológusról” is beszélhetünk, természetesen a teológusnak a lutheri értelmében, miszerint minden gondolkodó, a létezés és Isten kérdését és útjait kereső ember – „teológus”³. A későbbiekben majd visszatérünk arra, hogy ez mit is jelent.

A Wittenbergi Egyetemet⁴ Bölcs Frigyes alapította 1502-ben, s Luther 1508-tól egészen 1546-ban bekövetkezett haláláig először Ágoston-rendi szerzetesként, majd világiként ennek az egyetemnek volt a professzora, e város egyik templomának kapujára szegezte (vagy nem szegezte) ki a híres *Kilencvenöt tételét* 1517. október 31-én, Mindenszentek előestéjén. Ezen – az akkor modernnek számító – egyetemen vallási megújulási mozgalomként vette kezdetét a reformáció, amely aztán nem várt sebességgel hatalmas politikai, társadalmi és történelmi változásokhoz vezetett, hogy radikálisan átrajzolja Európa nemcsak spirituális, hanem geográfiai térképét is. A már említett Eric Till-film kezdetének és végének kontrasztja érzékletesen ábrázolja, hogy Luther fellépése milyen látványos korszak – illetve paradigmaváltást eredményezett a katolikus középkor és a reneszánsz kora újkor között.

Shakespeare korában már majdnem százéves volt ez az egyetem, s Shakespeare előtt Christopher Marlowe *Doctor Faustus*-ának kerettörténete is Wittenbergben játszódott. Dánia mint skandináv állam a lutheránus hitet államvallásként vette fel, s így a szász város egyetemének dán hallgatói is voltak.⁵ Shakespeare (a mai színjátszásra is emlékeztető) tudatos anakronizmussal helyezte a 12. században Saxo Grammaticus által feljegyzett mitikus Amlothi-ságát a modern Wittenbergbe, egyes szereplőknek (Claudius vagy Horatio) római nevet adva. Vannak adataink arról, hogy az 1590-es években Rosencrantzhoz és Guildensternhez hasonló nevű dán hallgatók is tanultak Wittenbergben, de egy korabeli követi jelentés szerint ilyen nevű tanácsadók voltak a dán királyi udvar-

³ Ld. e könyv korábbi fejezetét. Oswald Bayer, „Every Person Is a Theologian”, 15–28.

⁴ A Wittenbergi Egyetemről ld. Ittész Gábor, „Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején I.” *Keresztény Igazság Új folyam* 103. szám, 2014/3. 21–30.; uő. Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején II.” *Keresztény Igazság Új folyam* 103., 2014/3. 9–20.

⁵ Jennifer Rust, „Wittenberg and Melancholic Allegory: The Reformation and Its Discontents in *Hamlet*”, in: Dennis Taylor és David N. Beauregard (szerk), *Shakespeare and the Culture of Christianity in Early Modern England*, New York, Fordham University Press, 2003. 260–286; Elizabeth Hanson, „Fellow Students: Hamlet, Horatio, and the Early Modern University”, in: *Shakespeare Quarterly* 62/2 (2011), 205–229.

ban is.⁶ Járt ugyanakkor egy Tycho Brache nevű dán csillagász is Luther városában, akinek „unokatestvéreit” is Rosencrantznak és Guildensternnek nevezték.⁷

A *Hamlet* születése (1601) előtt egy évvel Samuel Lewkenor 1600-ban megjelentetett egy útikönyvet Londonban, s ebben Wittenbergről azt írja, hogy „az utóbbi időben a vallási hitviták és disputák következtében igen híressé lett ez az egyetem, amelyet Martin Luther és követői irányítanak; ennek az intézménynek a doktorai az Ágostai hitvallás legkiválóbb védelmezői, s ezért leginkább ’lutheránusnak’ nevezik őket.”⁸

Célunk megmutatni, hogy Luther drámai teológiája Shakespeare életművével rokon, hiszen az angol drámaíró színdarabjai is arról szólnak, hogy „színház az egész világ” (*Ahogy tetszik*), s a nagy *theatrum mundi*, a világ színpadán mindenki valamilyen szerepet játszik. Ráadásul Shakespeare is éles szemmel látta és láttatta, hogy a világ a feje tetején áll, minden fordítva van a valóságban, mint ahogy az embernek első látásra tűnik: más a látszat és más a valóság.

Luther és Shakespeare is nyelvi géniusz volt, írásaikkal nemcsak döntően alakították és formálták az újkori német, illetve angol nyelvet, hanem az újkori emberiség történetében mindketten sajátos nyelvi jelenséget képviseltek. Lutherről Gerhard Ebeling német teológus mint „nyelveseményről” (*Spachereignis*)-ről beszél⁹, David Crystall és Ben Crystall pedig Shakespeare nyelvezetének és szavainak erejéről értekeznek.¹⁰

Luther és Shakespeare nyelvezetének ereje abban is megnyilvánult, hogy mindketten előszeretettel éltek a szójátékok nemcsak szórakoztató, hanem a többértelműséget sejtető, gondolkodást provokáló lehetőségével.¹¹

⁶ Kiséry András, „Rosencrantz és Guildenstern utazása. Külszolgálat és belső élet a *Hamlet*ben”. in Almási Zsolt – Fabiny Tibor – Pikli Natália (szerk.) *Élet és halál Shakespeare életművében. Shakespeare 400. jubileum*, Budapest, 2017. 89–108. hivatkozás: 98.

⁷ Nagy András, „De mi a helyzet a dánnal? Hamlet királyi esete Kierkegaard bölcselővel”, in *Jelenkor* 60 (2017) 60–68. „Wittenberg Shakespeare korában egy másik dán tudós révén is ismert lehetett, a csillagász Tycho Brahe élt ugyanis itt egy ideig, akinek unokatestvéreitől kölcsönözhetette a drámaszerző a Rosencrantz és Guildenstern nevet, sőt: a drámában jelentős szerepben felbukkanó égitestek is az ő felfedezéseinek hatását szemléltethetik. Lásd erről Farkas Gábor Farkas írását: Hamlet csillaga, [http:// www.csillagaszat.hu/csillagtort/egyetem-es-csillagaszattortenet/egyetem-es-kesokozepkor-csillagaszata/hamletcsillaga/](http://www.csillagaszat.hu/csillagtort/egyetem-es-csillagaszattortenet/egyetem-es-kesokozepkor-csillagaszata/hamletcsillaga/)” hivatkozás:65.

⁸ „in this latter age [Wittenberg] is grown famous, by reason of the controversies and disputations of religion, there handled by famous, by reason of the controversies and disputations of religion, there handled by Martin Luther, and his adherents: the Doctors thereof are at this day the greatest propugnators of the confession of Augsburg, and retain in use the meere Lutherane religion.” In: Samuel Lewkenor, *A Discourse ... for such as desirous to know the situation and customs of forraine cities*. London, 1600. (Idézi, David Kaula, „Hamlet and the Image of Both Churches”, in, *Studies in English Literature* 24 (1984) 245.

⁹ Vö. 1. és 2. lábjegyzet.

¹⁰ David Crystall and Ben Crystall, *Shakespeare's Words. A Glossary and Language Companion*, London, Penguin, 2002. Ben Crystall: *Think on my Words: Exploring Shakespeare's Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008. Ld. még: <http://www.shakespearewords.com/>.

¹¹ Luther egyik szójátéka: „So sol die Deutschen teuschen und mit teuschen teuschenn”. Magyarul: „Így ámtják a németeket, s ámtva így csalják”. in: Masznyik Endre (ford.) „A német keresztyén nemzetséghez”, LM 102. (LVM 149–232) Az angol fordítás: „That is the way to cheat the Germans, and because they are Germans, to go on cheating them.” in, „An Appeal tot o Ruling Class”, John Dillen-

Shakespeare *Hamlet*jében is több tucat szójáték fordul elő, amelyek egyszer értelmezhetetlen nonszenszek, máskor értelmezésre készítetnek. A *Hamlet* kritikai kiadásai a 19. századtól kezdve figyeltek fel arra, hogy az örültet játszó, s Poloniust korábban merő félreértésből meggyilkolt Hamlet a IV. felvonás 3. jelenében sajátos, többértelmű szójátékkal válaszol Claudius kérdésére, amikor az Polonius tetemének holléte (a „holt léte...”) iránt érdeklődik.

KING

Now, Hamlet, where's Polonius?

HAMLET

At supper.

KING

At supper where?

HAMLET

Not where he eats, but where he is eaten. A certain *convocation of politic worms* are e'en at him. Your *worm is your only emperor for diet*.

4,3,17–21.

KIRÁLY

No, Hamlet, hát?
Hol van Polonius?

HAMLET

Vacsorán.

KIRÁLY

Vacsorán! Hol?

HAMLET

Nem hol ő eszik, hanem hol őt eszik: **az államféregnek bizonyos gyülekezete éppen nekiesett. Mert hát életrendünk egyedüli hatalmassága a féreg.**

(A), 4,93–98, kiemelés tőlem, FT)¹²

berger (szerk.). Martin Luther. *Selections from his Writings*. Garden City, New York, Anchor Books, 1961. 478. Shakespeare szójátékairól: M. M. Mahood, *Shakespeare's Wordplay*, London, Methuen, 1957. Újabb kiadás: 1988. Ld. továbbá: Fabiny Tibor, „'Ó az én próféta lelkem!' Hamlet és a Látás Költészete”, in *Diakonia*, 1984/1, 31–41.

¹² A Ikon Kiadó gondozásában, s szerkesztésemben 1993-ban megjelent kétnyelvű kiadás jegyzetében utaltam Arany fordításának pontatlanságára: „a szavakkal való játék valószínűleg az 1521-es worms birodalmi gyűlésre (dieta) való utalás, amikor V. Károly császár (emperor) alatt kiátkozták Luthert. Arany nem adja vissza a szójátékot, az „emperor”-t 'hatalmasságnak', a „diet”-et pedig 'életrendnek' fordítja.” in: William Shakespeare, *Hamlet, dán királyfi*. Tragédia. A kötetet szerkesztette, a mű eredeti angol szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Fabiny Tibor. Budapest, Ikon, 1993, 172.

KIRÁLY

Nos, Hamlet, hol van Polonius?

HAMLET

Vacsorán.

KIRÁLY

Vacsorán? Hol?

HAMLET

Nem ott, ahol ő eszik, hanem ahol őt eszik. Az **állami vezetés kukacai diétára gyűltek össze, és őrajta rágódnak. A kukac a mi egyetlen császáruk** és elfogyasztónk.

(NÁ 4,3,16–21, kiemelés tőlem, FT)¹³

Vajon miért is jelenik meg ily rejtett (s még Arany számára sem felismert módon) Luther alakja, s a wormszi birodalmi gyűlés pillanata Hamlet szójátékában? Bár Claudius Dánia (testvérgyilkossággal megszerzett) trónjának a királya, a név a római császárra, Claudiusra (ie. 10 – 54) utal, s Hamlet úgy áll szemben Claudius-szal, mint Luther 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlésen V. Károlyval, a Német Szent Római Birodalom császárával, mint az „itt állok másképp nem tehetek” Isten ígéjére hivatkozó lelkiismereti szabadsága a hatalommal.

A korabeli ikonográfiában Luther kiállítását Herculeshez hasonlították (Hans Holbein: Luther mint *Hercules Germanicus*)¹⁴, s talán az sem véletlen, hogy Hamlet is több alkalommal utal Herculesre; neki is – amint erre Almási Zsolt egy tanulmányban rámutatott¹⁵ – a mitologikus hős erejére és ellentmondásos szerepeire van szüksége ahhoz, hogy küldetését felvállalja, és szembe szegüljön a hatalom erejével.

A fenti szójátéknak azonban van egy jóval kevésbé heroikusabb, sokkal inkább szatirikus, groteszk szubtextusa. A Polonius testét rágó férgek vacsorájának képét idéző szavak előtt hangzik el: („Bring in the lord.../ where is Polonius? / At supper” (4,3,15–18). Tehát mielőtt Hamlet a wormszi birodalmi gyűlésre utalna, a korabeli hallgatóságban felidézhatték azt a „Lord’s supper”-t, azt a „úrvacsorát”, amiről Luther nemcsak a pápistákkal, hanem a svájci szakramentáriusokkal is oly sokat vitatkozott. Azt a vacsorát, amelyre utalva az ’a eaten’, az „őt eszik” immár nem csupán Polonius holt tetemére, hanem – bármennyire is blaszfémikus – Krisztus testére is vonatkozhat.¹⁶

Hamlet szójátéka sajátos humorából fakad, s közsímet, hogy a reneszánszban a „humor” testnedvre is utalt, s egyes testnedvek (vér, sárga epe, fekete epe,

¹³ Nádasdy Ádám a fordítását 2001-ben így kommentálja: „Diéta: kétértelmű szó: ’étrend’ illetve ’tanácskozás, országgyűlés’. Célzás az 1521-es német birodalmi ülésre, melyet Wormsban tartottak a császár elnökletével (Wormsi Gyűlés, itt átkozták ki Luthert). Az angolban a *worms* szó ’kukacot’ jelent, s így a *Diet of Worms* mulatságosan kétértelmű.” (Shakespeare, 2001, 468).

¹⁴ Ld. pl. Ronald H. Bainton, *Here I Stand. A Life of Martin Luther*. New York, Mentor Penguin, 1977, 94.

¹⁵ Almási Zsolt, „Herkules alakváltozásai”, in: Kiss Attila – Géher István (szerk.): *Az értelmezés rejtett terei: Shakespeare-tanulmányok*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2003. 65–76.

¹⁶ Erről először részletesen: Raymond B. Waddington, „Lutheran Hamlet”, in *English Language Notes* 27 (1989), 27–39. Ugyanerről (Waddington nem idézve): Stephen Greenblatt, *Hamlet in Purgatory*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2001, 241–242.

nyálka) túltengése négy vérmérsékletet eredményez (szangvinikus, kolerikus, melankolikus, flegmatikus). A reneszánszban a melankólia volt a legerterjedtebb betegség: könyvek (Robert Burton, Timothy Bright), híres rézkarcok (Dürer) is születtek a melankóliáról. A melankolikus embert a Szaturnusz bolygóval hozták összefüggésbe, s már Hippokratész is azt tanította, hogy a melankolikus ember rendkívüli tudás birtokosa, a melankólia a génusz egyik ismertetőjegye.¹⁷

Hamlet melankóliájára számos utalás van. Rosencrantznak és Guildensternnek maga is így fogalmaz:

Az utóbbi időben – hogy miért, nem tudom –, kiveszett belőlem a jókedv, szokásos dolgaimat nem gyakorlom, és olyan nyomott a kedélyállapotom, hogy ez a remek alkotmány, a Föld, csak kopár hegyfoknak tűnik; ez a pompás sátor, a levegő, nézzétek meg, ez a pazarul fölének boruló boltozat, ez az arany tűzzel kivert fenséges tető, mindez számomra csak bűzhödött és fojtogató gőzök keveréke. Micsoda remekmű az ember: milyen kifinomult az elméje; milyen végtelenek a képességei; az alakja, a mozgása milyen hibátlan és bámulatos; tettei, mint az angyaloké, fölfogása, mint az isteneké; a világ csodája, az élőlények mintaképe – és mégis, mit érdekel engem ez a mindennél finomabb por? Nem gyönyörködöm már az emberben – a nőben sem, mert látom, hogy ezen vigyorogtok. (2,2,295–300, NÁ)

A Király is érzékeli ezt, s közvetlenül az egérfogó előtt mondja Polonius-nak:

Van valami lelkén,
A min kotolva ül e mélakór,
S minek kikölte és felpattanása
Veszélybe dönthet.

(AJ 3,174–177)¹⁸

Hamlet melankóliáját mai nyelven akár depressziónak is nevezhetjük, s ez nemcsak az Erzsébet-korban volt népbetegség, hanem már jóval korábban is. Lutherre is jellemző volt a melankólia, amit ő *Anfechtungen*nek (támadásoknak), kísértéseknek nevezett. Nathan Söderblom (1866–1931) svéd teológus írt először arról, hogy Luther személyiségének kulcsát a humorának és melankóliájának feszültségéből ragadhatjuk meg. A humor feszült lelkének nyugvópontja és biztonsági szelepe, miközben a melankóliája segíti a mélységbe pillantani, saját jelentéktelenségét felismerni.¹⁹

¹⁷ Bridget Gellert Lyons, *Voices of Melancholy: Studies in Literary Treatments of Melancholy in Renaissance England*. New York, Barnes and Noble, 1971.

¹⁸ There's something in his soul / O'er which his melancholy sits on brood, / And I do doubt the hatch and the disclose / Will be some danger; 3,1,167–169.

¹⁹ Humor och Melankoli och andra Lutherstudier (Uppsala: Published by the Swedish Student Movement, 1919. Német összefoglaló: Peter Katz, „Humor und Melancholie und andere Lutherstudien von Nathan Söderblom”, *Luther* 5 (1923) 63–65. Idézi Eric W. Gritsch, *The Wit of Martin Luther*. Minneapolis, Fortress Press, 2006. vii. Gritsch további tanulmányai a kérdésről: „Luther's

Hamlet, a wittenbergi „teológus”

Luther (fiatal munkatársával, Melanchthonnal ellentétben) az Arisztotelész tanítására épülő skolasztikát elvetette,²⁰ s pellengérre állította a hittől minket elcsábító „szajha ész” (*hure Vernunft*), amely racionális módon közelít az Isten-kéréshez.

Luther a teológiát nem könyvekből, hanem az életből tanulta. Nem is az akcióból, hanem a passióból, azaz a szenvedésből, hiszen az Isten igéjével folytatott sokszor agonizáló küzdelem valóban szenvedéssel jár. Ezért mondhatta Luther, hogy „egyedül a tapasztalat tesz teológussá” (*sola experientia facit theologum*).²¹ A tapasztalat nem csupán egy általános élet- vagy haláltapasztalat, hanem legtöbbször a krízis megtapasztalása, sokszor akár egy családi tragédia, egy természeti katasztrófa, vagy éppen egy politikai terroresemény kapcsán. Ez a tapasztalat Luther szerint mindig közelebb vihet a végső valósághoz, Istenhez.

A lutheri teológia vállaltan radikális: az élet és a halál kérdése. Amint korábban is írtuk: „Az élet, a halál és az elkárhozás lehetősége tesz bennünket teológussá nem a filozofálás és a spekuláció.”

Bátran állíthatjuk, s állítjuk is, hogy Luther definíciója szerint Hamlet is teológus, aki a valóság szempontjából egyértelműen kétségbe vonja a filozófiai megismerés lehetőségét.

Több dolog létezik, Horatio,
a mennyben és a földön, mint amit
álmodni bír a filozófia.

(NÁ 1, 5,174–175)²²

Luther egyébként Rotterdami Erasmus-szal, a szabad akaratról folytatott vitájában pellengérezi ki az Isten sokszor ellentmondásos mélységeit felfogni és megmagyarázni képtelen humanista-filozófiai gondolkodást.²³ Mint Nagy András egy kiváló írásában rámutatott, a lutheri gondolkodás és a hamleti melankólia később a dán – szintén lutheránus – Kierkegaardra erőteljesen hatott: ismeretes, hogy

Humor: Instrument of Witness”, *Dialog* 22 (1983) 176–181; uő: „Der Humor bei Martin Luther”, *Lutherjahrbuch* 63 (1996), 19–38. Ez magyarul: „Luther Márton humora: a hit szíve és keze”, ford. Zsugyel János, *Lelkipásztor* (75), 2000, 362–368. Uő. „Luther on Humor”, *Lutheran Quarterly* 18 (2004), 373–386.

²⁰ „Semmi sem hevíti úgy szívemet, mint az a vágy, hogy Arisztotelést, ezt a színészt, aki görög maszkkal az egyházat oly tévútra vezette, leleplezzem és az egész világ előtt pellengérre állítsam.” LVM 7, 59 (LW 54,7.)

²¹ LW 54,7; Idézi Bayer, 22.

²² Arany fordítása itt nem egészen pontos: „Több dolgok vannak földön és egen, / Horatio, mintsem bölcselmetek / Álmodni képes” (AJ 1,837–839). Angolul „There are more things in heaven and earth, Horatio, Than are dreamt of in your philosophy. (1,5,174–175). Nádasdy 2012-ben a philosophy szót már tudománynak fordítja.

²³ Luther Márton, *A szolgai akarat 1525*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 2006.

Kierkegaard szembe állította Ábrahámot, a „hit bajnokát” Hegellel, a (filozófiai) „gondolkodás bajnokával.”²⁴

Hamletnek a Szellemmel való találkozása egy páratlan, egyedülálló tapasztalat (*experientia*) – bár még nem bizonyos, hogy az igazságot, a valóságot tárta-e fel neki, hiszen ekkor még annak a lehetősége is fennáll, hogy a Szellem gonosz lélek, aki az ő elpusztítására tör, vagy akár illúzió is lehet, saját beteg lelkének kivetítődése. Egy dolog bizonyos: a Szellem olyasvalami lehetőségét tárta fel, nyilatkoztatta ki számára, amit ő a tudatalattijában már sejtett. Horatio és akár a wittenbergi egyetemen elsajátított filozófia „álmodni sem képes” arról a valóságról, amelyet Hamlet számára apja Szelleme kinyilatkoztatott. Az értelmén túli valóság a filozófia emberi képességei és lehetőségei számára zártak maradnak; az igazságnak, a valóságnak felülről kell áttörnie a fizikai valóságot. A természetfeletti való találkozás tehát személyes, egyenesen misztikusnak is nevezhető tapasztalat. Ha létezik természetfeletti kinyilatkoztatás, akkor az átír, felülír, relativizál minden emberi okoskodást. A szabad akarat és az ebből fakadó istenismeret csupán alulról felfelé való (s ezért hiú, hiábavaló) törekvés, amikor a valóság, az ember- vagy istenismeret csak felülről lefelé lehetséges. Luther ezt találóan fogalmazta meg a *Heidelbergi disputáció* fent idézett teológiai téziseiben.

Hamlet a Szellemmel való találkozáskor még csak kétségbe vonja az emberi filozofálás, okoskodás eredményeit, természetesen még nem lát világosan. Szerepjátéksága, kétkedése, késlekedése egy tanulási folyamat kezdete, amely során nemcsak változik, növekszik, hanem kétségtelenül vétkezik is: véletlenül megöli Polonius-t, majd volt egyetemi társait, Rosencranz-ot és Guildenstern-t halálba küldi. A kizökkent időben, a rothadó államgépezetben senki sem maradhat makulátlan. Hamlet tragédiája, hogy – paradox módon – egyszerre az ég (Isten) „szolgája, ostora” (AJ 3,889), illetve „scourge and minister” (3,4,177)²⁵, vagyis, gonosszá is kell válnia ahhoz, hogy jót tegyen. A rosszat pusztítani kívánónak önmagát is el kell pusztítani.

Mindez nem jelenti azt, hogy Hamlet „növekedése” szükségszerűen csak negatív folyamat lenne. Éppen a lutheri értelemben vett tapasztalat (*experientia*) teszi Hamletet éretté, felnőtté, cselekvővé. A nagybetűs „tapasztalat” Hamlet esetében

²⁴ Vö. Nagy András *i.m.* 64. továbbá uo. 68: „A mélyen melankolikus dán herceg alakja, szülővárosának idegenségével, megszakított külföldi tanulmányaival, nőkhöz fűződő tragikus vonzalmával nem csak az azonosulás lehetőségét kínálta Kierkegaard-nak, hanem ennél jóval többet: a kételyek bénító hatalmának érzékeltetését a transzcendencia kínzó bizonytalansága mentén, a szeretett és elvesztett apa nyomasztó és imperatív súlyával és a bizonyosság elérhetetlenségével”.

²⁵ A kifejezés egyike a *Hamlet*ben található mintegy hatvanhat hendiadisznek, annak a retorikai formának, amely két fogalommal állít egyet. A drámában ez egyike a sokféle kettőzésnek, a bizonytalanságot kifejező lelki állapotnak. Nádasdy Ádám megoldása: „sors ökle és ügynöke” (3,4,178) ill. a fordítás újabb kiadásának változata: „ég ökle és ügynöke” Budapest, Magvető, 2012) sem fejezik ki az Arany által pontosabban fordított ellentétes feszültséget, hogy Hamlet az égi erők „ostora” és „szolgája”; tehát egyszerre gonosz és isteni. Ld. erről Fabiny Tibor, „The Figure of Twinnes: A Hamlet hendiadieszei, magyar fordításuk (Arany János és Nádasdy Ádám) és a kettőzések dramaturgiai szerepe”, in: Paraizs Júlia (szerk.), *‘Eszedbe jussak’. Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, Budapest, reciti, 2015. 192–217. http://reciti.hu/wp-content/uploads/nh3_vn.pdf

a tengeri út Angliába, ahová Claudius küldi Rosencranz és Guildenstern kíséretében. Hamlet fejlődéstörténetében ez az esemény a szó szoros értelmében „vízvázlasztó”: Hamlet egészen más az út előtt, mint utána. Az utazás előtt is tudta, milyen gazember Claudius, de még nem volt elég tapasztalata ahhoz, hogy Claudius karakterét, a helyzetet kezelje: csak bohóckodásra, bolondozásra volt képes még Polonius tragikus meggyilkolása után is.

A 4. felvonás 6. jelenetében hajós hozza a levelet Horationak, amelyben röviden leírja neki a kalózhajóval való dulakodásukat, s megígéri, hogy ha megérkezik:

Olyasmit súgok a füledbe, amitől
eláll a lélegzet”

(NÁ 4,6,22).²⁶

Mi lélegzetviasszafojtva várjuk, mi lesz ez a történet, s ezt csak az 5. felvonás 2. jelenetében tudjuk meg:

Van egy istenség, ki zéljaink’
Formálja végre, bár mikép nagyoltuk.

(AJ 5, 301–303)

Isten csiszol mindent véglegesre,
bármit is faragunk...

(NÁ 5,4,10–11)²⁷

Az *occasio* pedig, úgy is mint a lutheri teológusi lét harmadik attribútumának felismerése, az Osríc-kal való találkozás után válik egyértelművé. Nem nevezhetjük véletlennek, hogy a korábban izgága, bizonytalan, örültet játszó Hamlet a dráma folyamán bekövetkezett növekedése, érése, a megszerzett tapasztalat (*experientia*) révén jut el az evangéliumnak szinte sztoikus nyugalmat sugárzó bizonyosságáig, és az ezzel – még a keresztények körében is ritkán párosított szükséges éberség – felismeréséig. „Nemde, két verebecskét meg lehet venni egy fillérért? És egy sem esik azok közül a földre a ti Atyátok akarata nélkül!” (Mt 10,29). „Azért legyetek készen ti is; mert amely órában nem gondoljátok, abban jó el az embernek Fia” (Mt 24,44).

Tapot se; daczolunk e baljóslattal: hisz egy verébfi sem eshetik le a gondviselés akarata nélkül. Ha most történik: nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik; s ha most meg nem történik, elő máskor: készen kell rá lenni; addig van.

(AJ 5, 508–512)

²⁶ I have words to speak in thine ear will make thee dumb.” (4,6,22).

²⁷ There’s a divinity that hapes our ends, Rough-hew them how we will – (5,2,4–11).

Szó se lehet róla. Nem adunk a megérzésekre. Ha egy veréb leesik, azt is a gondviselés akarja. Ha most kell meglennie, akkor nem máskor lesz; ha nem máskor lesz, akkor most; és ha nem most, akkor előbb-utóbb úgyis. Készen kell lenni rá.

(NÁ 5,2,215–218)²⁸

Látszat és a valóság ellentéte: a „feje tetejére állt világ”

Mint láttuk, Luther számára az emberi gondolkodás eredendően téves, mert az emberi optika éppen fordítva látja a valóságot, mint ahogy az valójában létezik. Luther szerint a „dicsőség teológusa” a jót rossznak és a rosszat jónak mondja, a kereszt teológusa pedig azt látja, ami a valóság. Amikor az 1. felvonás 2. jelenetében Gertrud kívánsága, hogy Hamlet az udvar elvárásai szerint cselekedjen, hogy megfeleljen a világ „látszat”-elvárásainak, Hamlet először visszautasítja ezt a szerepjátszást.

„Látszik”, felség?... Hát nem! Nekem nincs „látszik”!

Se ez a sötét köntös, jó anyám,
se a szokásos komor gyászruhák,
se erőltetett sóhajok fuvalma,
nem; se a szemek áradó folyói,
se elgyötört arcok mutogatása –
a bánat semmilyen jele, alakja
engem ki nem fejez. Ez csupa látszat,
mert ilyesmit el lehet játszani.
De bennem az van, amit sose látnak –
a többi: dísz, csak kelléke a gyásznak

(NÁ 1,2,76–86)²⁹

Hamlet első megnyilvánulása annak a kifejezése, hogy ő „belülről vezérelt”, a gondolkodás által irányított ember; Aranynál: „Az enyém belül van, és nem látja szem” (AJ 1,262). Mai szóval értelmiségi, aki számára az igazság, a valóság kérdése és keresése prioritást élvez a lojalitással szemben. A világ, a valóság természete csak annak mutatkozik meg, aki elsősorban erkölcsi és nem csupán engedelmes lény. A „természetes” („érzéki”) ember a látszat szerint ítél, s a szemfényvesztő világ fordítva akarja megmutatni önmagát: az igazat hamisnak, a jót

²⁸ Not a whit. We defy augury. There is a special providence in the fall of a sparrow. If it be now, 'tis not to come, if it be not to come, it will be / now; if it be not now, yet it will come. The readiness is all. (5,2,216–220).

²⁹ Seems, madam? Nay it is; I know not ,seems.' / 'Tis not alone my inky cloak, good mother, / Nor customary suits of solemn black, / Nor windy suspiration of forc'd breath, / No, nor the fruitful river in the eye, / Nor the dejected havior of the visage, / Together with all forms, moods, shapes of grief, / That can denote me truly. These indeed seem, / For they are actions that a man might play; / But I have that within which passeth show, / These but the trappings and the suits of woe. (1,2,76–86).

rossznak, a szépet rútnak beállítva. A „benső szemével”, a lelkiismeretével érzékelő embert azonban nem lehet oly gyorsan és könnyen megteveszteni. Először csak gyanítja, majd egyre inkább meggyőződik arról, hogy a valóságban minden fordítva van, amint aminek látszik.

Ez a „feje tetején álló” világ. Az angol nyelvű Shakespeare-filológiában gyakran használt kifejezés: „world turned upside down” – ilyen formában szó szerint nem fordul elő Shakespeare-nél, hanem az angol nyelvű Bibliában ApCsel 17,6-ban olvassuk, az első keresztényekről, hogy „they turn the world upside down”; azaz feje tetejére állítják, szubvertálják a világot. Minden művészi és valósi alkotás a krízis tapasztalatára épül: valójában az idő kizökkent; válság van, s a világ nem az, aminek mutatja magát. Ha a világ, az állam egy radikális rossz szolgálatában áll, ezt hiába próbálja sok kifinomult, ravasz eljárással kendőzni, magától ez úgysem fog megoldódni: Hamlet nagysága, hogy elismeri a kizökkent idő állapotát, ám tragédiája, hogy önmaga képtelen azt helyretolni, a változás csak pusztítással és önpusztítással érhető el.

Kizökkent az idő; – oh kárhozat!
Hogy én születtem helyre tolni azt. (AJ 1,861–863)

A világ szétesett; átok ül rajtam,
mert arra születtem, hogy összerakjam.
(NÁ 1,5,196–197)³⁰

Bűn és/vagy bűnbánat: a lelki szklerózis gyógyíthatatlan és gyógyítható példái

Közismert, hogy a lutheri reformáció kirobbanásának közvetlen előzménye a bűnbánat eltorzult középkori gyakorlata, miszerint az elkövetett bűnökért jócselekedetekkel, vagy akár fizetéssel vezekelni lehet. A híres *Kilencvenöt tétel* így kezdődik: „Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: „Térjete meg!” – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen (Mt 4,17). Ezt az ígét nem vonatkoztathatjuk a bűnbánat szentségi gyakorlására, azaz a bűnvallásra és a jóvátételre, ami a papok közreműködésével történik.”³¹

Luthernek a bűnbánat szentségéről szóló írását egy korábbi fejezetben mutattuk be. Némileg hasonlóan fogalmaz William Tyndale, aki az Újszövetség-fordításának 1534-es revideált kiadásában rámutat a középkori „penitencia-cselekedet” és az igazi megtérés (repentance) lényeges különbségére. A középkori katolikus a bűnbánatot a penitenciát elsősorban gyakorlatnak tartotta, mondván: „agere penitentiam”. Ezzel szemben Tyndale arra mutat rá, hogy a héber *sob* görög *metanoeo* megfordulást, a

³⁰ The time is out of joint: O cursed spite, / That ever I was born to set it right! (5,5,196–197).

³¹ Luther Márton: Kilencvenöt tétel, <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm>. Letöltve: 2017. augusztus 21.

szív s az értelem irányváltását jelenti „De a valódi értelme és jelentése mind a héber és a görög szónak az: megtérni és Istenhez fordulni a teljes szívvel, ismerni az akaratát, és törvényeinek megfelelően élni, s kigyógyulni romlott természetünkől szellemének olajával és a tanjaihoz való engedelmesség borával.” Négy dolog fontos: a bűnvallás („confession”), nem a pap fülébe, hanem Istennek; a szív tördelme („contrition”); a harmadik a hit („faith”), amelyet a régi szerzők nem említene; és a negyedik a jóvátétel („satisfaction”) a felebarátom felé. Tyndale János 8-ra hivatkozik, hogy Krisztus szerint nincs más elégtétel vagy áldozat mint az ő vére³².

Összefoglalva: a bűnbánat szentségében Luther és Tyndale számára minden a hiten fordul meg, amit Luther így summáz: „Aki hisz, annak minden javára válik, semmi sem árt; aki nem hisz, annak minden árt, semmi sem használ.”³³

A Hamletben az eredendő bűn az idős Hamlet meggyilkolása. A drámában a bűn természetesen nem teológiai fogalomként jelenik meg, hanem az eltompultság, a vakság és a szív megkeményedése szinonimájaként. Bátran beszélhetünk „lelki szklerózisról”. „Mivel tehát ilyen reménységünk van, teljes nyíltsággal szólunk, és nem úgy, mint Mózes, aki leplet tett az arcára, hogy ne lássák Izráel fiai a mulandó dicsőség végét. De az ő gondolkozásuk eltompult, mert az Ószövetség felolvasásakor ugyanaz a lepel mind a mai napig felfedetlenül megmaradt, mivel az csak Krisztusban tűnik el. Sőt mindmáig, valahányszor Mózeset olvassák, lepel van a szívükön. De ha majd megtérnek az Úrhoz, elvétetik a lepel” (2Kor 3,12–16).

Claudius a „gyógyíthatatlan lelki szklerózis” példája

A drámában az „egérfogó” jelenet után Hamlet meggyőződött nagybátyja bűnösségéről: a Szellem igazat mondott, tehát nem egy gonosz lélek, vagy saját beteg lelkének kivetülése volt a Szellem: Claudius valóban testvérbátyjának, az idős Hamletnek a gyilkosa. Claudius önmagának és így a nézőnek is bevallja bűnösségét. Az imádságra, a valódi bűnbánatra képtelen, megkeményedett ember drámai önvallomása ez. Van benne bűnismeret, büntudat, „elismerés”; tudatában van a bűnbocsánat lehetőségének, ami „hófehérre” moshatná őt. Értelmével tehát felfogja az égi bűnbocsánat lehetőségét, ám a bűnében és a büntudatában az ember csak vergődni képes, és nem tud Istenhez kiáltani. „Imádsága” (a Hamletet is megtévesztő látszat ellenére) nem valóság, mert a szív nem hajlandó kontrícióra, töredelemre.

Hasonló bünt követett el a Bibliában Dávid király, hiszen elcsábította Bet-sabét, Úriás feleségét, Úriást pedig megölette. (2Sámuel 11). Ezután Nátán egy példázattal állt elé a szegény és gazdag emberről (2Sámuel 12). A gazdag bűnös cselekedete először mélységesen felháborította, majd, amikor elhangzott a

³² „And the very sense and signification both of the Hebrew and also of the Greek word, is, to be converted and to turn to God with all the heart, to know his will and to live according to his laws, and to be cured of our corrupt nature with the oil of his spirit and wine of obedience to his doctrine.” William, *Tyndale's New Testament*, 8–9.

³³ Uo. 20.

profetikus ítélet: „Te vagy az az ember!” (2Sámuel 12,7) – aki ezt tette –, Dávid elismeri bűnösségét: „Vétkeztem az ÚR ellen!” Akkor írja meg a vallomásos irodalom legmeggrázóbb költeményét, az 51. zsoltárt.³⁴ Érdeemes egymás mellé helyoznunk a megkeményedett, illetve a megtört szívű ember imádságát³⁵.

Claudius – id. Hamlet / Gertrude	Dávid – Úriás / Betsabé
Az én bűnöm szaga az égre bűzlik, átok van rajta, az ősi, az első³⁶ – az, testvérgyilkosság. Én nem tudok imádkozni, hiába itt a szándék, erős a vágyam, de a bűn erősebb: mint akinek kétféle dolga van, habozva állok, hogy melyikkel kezdjem, s mindkettőt elmulasztom. Ha kezem duplára hízna a testvéri vértől, hát nincs elég eső a boldog égben, hogy hófehérre mossa? A bocsánat nem arra való, hogy a bűnt legyőzze? Nincs-e az imában kettős erő, mely megállít bűnbeesés előtt, és megbocsát utána? Föltekintek. Vétkeztem, megvolt – de milyen ima illik ide? „Bocsásd meg azt, hogy öltem”?... Lehetetlen, hisz most is az enyém mindaz, amiért gyilkos lett belőlem: a koronám, a becsvágyam, királyném. Kaphat az ember bűnbocsánatot, míg élvezi bűne gyümölcsét? A romlott földi világban a bűn arany kezével a jogot lesöpri, és bűnös hasznából fizeti le a törvényt is. De nem így odafönt: ott nincs ügyeskedés, ott tetteink valódi arca számít, s mi magunk tanúskodunk, keményen szembesülve hibáinkkal. Hát akkor? Mi marad? A bűnbánat talán mindenre képes. De mit ér, ha nem bánom bűnömet? Nyomorult helyzet! Szénfekete szív! Fogoly lelkem: szabadulni szeretnél, de vergődve behálózod magad. Ti angyalok, segítsetek! Próbálkozom. Hajolj, makacs térd; drótköteli szív, légy puha, mint az újszülötteké! Hátha még minden jóra fordul. (Letérdel) Jön Hamlet. Király Szavam fölszáll, szándékom lenn marad: szót szándék nélkül az ég nem fogad. (El) (NÁ 3,3, 36–71; 97–98)	A karmesternek: Dávid zsoltára, abból az időből, mikor nála járt Nátán próféta, mert bement Dávid Betsabéhez. Könyörülj rajtam kegyelmeddel, Istenem, töröld el hűtlenségemet nagy irgalmaddal! Teljesen mosd le rólam bűnömet, és vétkemtől tisztíts meg engem! Mert tudom, hogy hűtlen voltam, és vétkem mindig előttem van. Egyedül ellened vétkeztem, azt tettem, amit rossznak látsz. Ezért igazad van, ha szólsz, és jogos az ítéleted. Lásd, én bűnben születtem, anyám vétekben fogant engem. Te pedig a szívben levő igazságot kedveled, és a bölcsesség titkaira tanítasz engem. Tisztíts meg izsóppal, és tiszta leszek, moss meg engem, és fehérebb leszek, mint a hó. Engedd, hogy vidámságot és örömet halljak, és megújuljanak tagjaim, amelyeket összetörtél. Rejtsd el orcádat vétkeim elől, töröld el minden bűnömet! Tiszta szívet teremts bennem, Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem! Ne vess el orcád elől, szent lelkedet ne vedd el tőlem! Vidámit meg újra szabadításoddal, támogass, hogy lelkem készséges legyen, hogy taníthassam útjaidra a hűtleneket, és a vétkesek megtérjenek hozzád. Ments meg, mert vért ontottam, ó, Isten, szabadító Istenem! És igazságotat ujjongva hirdeti nyelvem. Nyisd meg ajkamat, Uram, és dicséretedet hirdeti szám. Hiszen a véresáldozatot nem kedveled, és ha égáldozatot adnék is, nem vennéd szívesen. Isten előtt a töredelmes lélek a kedves áldozat. A töredelmes és megtört szívet nem veted meg, Istenem! Tégy jót a Sionnal kegyelmesen, építsd fel Jeruzsálem kőfalait! Akkor majd kedveled a helyesen bemutatott áldozatokat, az égáldozatot és a teljesen elég áldozatot. Akkor majd áldozhatnak oltáronod bikákat.

³⁴ Az 51. zsoltárról 15–28.

³⁵ A párhuzamra az alábbi könyv hívja fel a figyelmet: Hannibal Hamlin, *Psalms Culture and Early Modern Literature*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 215. Itt szerző utal Ramie Targoff, „The Performance of Prayer: Sincerity and Theatricality in Early Modern England” című cikkére in, *Representations* 60 (Fall 1997). 49–69.

³⁶ Az emberiség első gyilkossága az volt, hogy Káin megölte fivérét, Ábelt (ld. 1,2,104).

Luther 1517-ben írt először erről a zsoltárról *A hét bűnbánati zsoltár* című, sok kiadást megért könyvében (LVM 5,25–88).³⁷ 1532-ben újra magyarázza,³⁸ s ennek bevezetőjében egyértelművé teszi, hogy ez a zsoltár a hit legfontosabb kérdéseiről: a bűnbánatról, a bűnről, a kegyelemről és a megigazulásról tanít.³⁹ Az igazi kegyelemnek – írja – két része van: a bűn és a kegyelem ismerete. Luther szerint Dávid ezt mesteri módon tanítja, úgy, hogy ő közben nemcsak tanítónk, hanem velünk együtt tanítvány is. Amíg bűnt követünk el, nem érthetjük helyesen Istent, s benne addig csak bálványt imádunk. Dávid a bűnről saját tapasztalata alapján beszél, s ezért is tudja, hogy a bűn a külső és a benső emberünk megromlása, korrupciója. A zsoltáros helyes teológiai tudásban részesíti az embert, hogy ő halálra ítél, de Isten a szabadító.

Claudius elméletben mindent tudott a bűnről és a bűnbocsánatról is, de tragikuma, hogy a szó szándék, vagyis akarat nélkül maradt, s így a lelki szklerózis végső, immár menthetetlen példáját jeleníti meg számunkra. „Fölszárnnyal a szó, eszme len marad: Szó, eszme nélkül, mennybe sohse hat” (AJ 3,704–705)⁴⁰

Gertrud a „gyógyítható lelki szklerózis” példája

A másik példánk a gyógyítható lelki szklerózist illusztrálja Gertrud személye kapcsán. Irányítsuk figyelmünket a harmadik felvonás negyedik jelenetére.⁴¹ Hamletnek az anyjával való találkozása – amint erre Roland Mushat Frye is rámutat a *Hamlet és a protestáns gyóntatószék* című tanulmányában⁴² – egy ízig-vérig protestáns jelenet, mert a lutheri, illetve a protestáns teológia az „egyetemes papság” elvét tanítja, vagyis a gyóntatás és a gyónás, s a feloldozás kimondásához nincs szükség a felszentelt pap jelenlétére: egy gyermek is lehet a szülője feddője és gyóntatója.

³⁷ Luther Márton, *A hét bűnbánati zsoltár* (1517) in: LVM 5. Budapest, Luther Kiadó, 2011. 25–88.

³⁸ LW 12, 301–410. Luther zsoltármagyarázatáról és annak hatástörténetéről: A bűnbánati zsoltárokról és azoknak a középkori és korai angol irodalmi feldolgozásáról kitűnő szakmunka: Clare Costley King’oo, *Miserere Mei. The Penitential Psalms in Late Medieval and Early Modern England*, Notre Dame Indiana, University of Notre Dame Press, 2012.

³⁹ Ld. e kötetben a „Miserere mei” az 51.zsoltár” című fejezetet.

⁴⁰ „My words fly up, my thoughts remain below. / Words without thoughts never to heaven go.” (3,3,97–98)

⁴¹ A jelenetről több alkalommal is írtam: Fabiny Tibor, „’Ó az én próféta lelkem!’ Hamlet és a Látás Költészete”, in *Diakonia*, 1984/1, 31–41. Legutóbb: „A szem mint metafora Shakespeare tragédiáiban” in: Fabiny Tibor, *Szótörténetek*, 95–109.

⁴² Roland Mushat Frye, „Prince Hamlet and the Protestant Confessional”, in, *Theology Today* 39 (1982), 27–38. A tanulmányt a szerző részint beépítette *Renaissance Hamlet. Issues and Responses in 1600*. Princeton, Princeton University Press, 1984, 151–166. (Ld. „Gertrude’s Mirror of Confession” című fejezet, amely korabeli illusztrációkat / emblémákat is tartalmaz: Jost Amman, Guillaume de la Perriere, George Wither, Stradanus, Thomas Trevelyan).

Polonius hívása után Hamlet e szavakkal készül anyjához:

Legyek kegyetlen, ne vértagadó /
Dobjon szavam tört, ne ránts on kezem

(AJ 2,593–595).⁴³

A tör itt nem a gyilkosság kézzelfogható eszközeként, hanem a szó metaforájaként jelenik meg. A szó tör legyen, vagyis kard, vagyis ige. Hamlet itt egyszerre pap és orvos, ő az a sebész, aki a szó törével végzi az „éles, gyógyító művészetet” (Eliot). Az ige pedig mint „Istennek beszéde, élő és ható, élesebb minden kétélű fegyvernél, és elhat a szívnek és a léleknek, az ízeknek és a velőknek a megoszlásáig, és megítéli a gondolatokat és a szívnek indulatait” (Zsid 4,12). Az igaz szó, vagyis az isteni ige fájdalmas törként fog Gertrud szívébe hasítani, amennyiben eltalálja a titokban dédelgetett bűnt, ami immár daganatként a lelkére telepedett.

Gertrud esetében a bűn a „vakság”, a látásnak – mint erkölcsi ítélőképességnek – az elvesztése. Hamlet szenvedélyes igazságszeretetével kísérli meg eltávolítani az anyja szemére rakódott hályogot. Szilárd elhatározása, hogy Gertrudban feléleszti a bűntudatot, s majd megpróbálja rávenni a bűnbánatra. Tükröt tart eléje, tükröt valódi természetének, s ez a tükör a korabeli ikonográfia szerint is gyakran az önismeret emblémájaként jelenik meg. Az úgynevezett „gyóntatótükör” pedig lelke legmélyét, rejtegetett bűneit képes feltárni.

Tapot se innen, míg tükrömbe nem nézsz,
Mely megmutatja a szíved bensejét.

(AJ 3,725–726)⁴⁴

Hamlet Gertrud szívét akarja „megtörni” (*wring your heart* 3,3,335), azaz valamásra kényszeríteni, mert tudja, hogy „az átkos megszokás”, a konvenció, a kényelem és a hatalom érzéstelenné bódíthatja az emberi szívet, ahonnan pedig kiindul minden élet (vö. Péld 4,23).

A Hamlet által irányított sokkterápia – a „protestáns pszichoanalízis”: Hamlet tükröt tart anyja elé, a szívét töri, szavaival a lelkén sebeket okoz, de legfőképpen a szemeit igyekszik felnyitni. Először atyja képére irányítja Gertrud tekintetét, majd bűnei meglátására akarja rávenni anyját. Kérdéseinek záporában kulcsszó a *szem*. „Van szemed? [...] Ha van szemed?” – kérdezi egyre erőteljesebben, miközben folyik a fájdalmas szemműtét.

Mi ördög volt hát a szem-bekötődsi,
Mely rászédett. Szem érzés nélkül, érzet
Látás nélkül... vagy bármi hű

⁴³ Let me be cruel, not unnatural. / I will speak daggers to her, but use none. (3,2,386–387).

⁴⁴ Come, come, and sit you down; you shall not budge. You go not till I set you up a glass / Where you may see the inmost part of you. (3,4,17–20).

Érzéked egy-egy kóros része, így
El nem tompulhatott.

(AJ 3,784–789)⁴⁵

A „szem” és a „fül” mint az ember erkölcsi középpontjára mutató metaforák szorosán összefüggenek. Az éleslátás nemcsak intellektuális adomány, hanem erkölcsi ítélőképességet is jelez.

Kik is vakok Shakespeare-nél és a korabeli ikonográfiában? Mindenekelőtt Fortuna és Cupido, s természetesen ezek bekötözik azoknak a szemét is, akik hozzájuk fordulnak. Ugyanakkor az ördög, a gonosz által megkötözött emberek is vakok, olyannyira, hogy nemcsak a saját ítélőképességüket veszítik el, hanem saját hibáikat is bálványozzák. Az ember tehát a gonosz erők által megvakított, megtévesztett vagy félrevezetett lény, olyan, aki azt hiszi, hogy lát, miközben pedig vak. Lutherrel szólva: a bűnös ember az igazat látja hamisnak és a hamisat igaznak. Az igaz ember („a kereszt teológusa”) a dolgokat annak látja, azt látja, ami a valóság. Az önelégült, langymeleg és látszatgazdag embereknek van szükségük arra, hogy „szemgyógyító írral kend meg a te szemedet, hogy láss” (Jel 3,18).

Hamlet szavai is – igaz, éles fájdalommal – de gyógyítják a látást. És lám, az élesen metsző fájdalmakra a királyné szeme lassan nyiladozik. Gertrud persze mindent elkövetne, hogy ne kelljen észrevennie saját bűneit, a valóságot.

Ó, Hamlet! ne beszélj.
Lelkem mélyébe fordítod szemem,
Hol több olyan folt árnya látszik, amely
Soha ki nem mén⁴⁶

(AJ 3,798–801)

Ez már tényleg siker. Hamlet az intenzív sokkterápia segítségével, igaz, csak egy pillanatra, de mégis felvillantja anyja bűneinek valóságát. A „folt”, a „piszok”, a „beszennyesedés” a gonosz szimbolikájából eredő szóképek. Gertrud iszonyatosan szenved, de lelke fokozatosan tisztulni kezd. A szó, az ige a fülébe hatol és gyógyít:

Ó, ne mondd tovább!
Fülembé mint tör hatnak szavaid;
Ne többet, édes Hamlet

(AJ 3,806–808)⁴⁷

⁴⁵ What devil was't / That thus hath cozen'd you at hoodman-blind? / Eyes without feeling, feeling without sight, Ears without hands or eyes, smelling sans all, / Or but a sickly part of one true sense / Could not so mope. (3,4,77.81).

⁴⁶ O Hamlet, speak no more./ Thou turn'st mine eyes into my very soul / And there I see such black and grained spots / As will not leave their tinct. (3,4,88–91).

⁴⁷ O speak to me no more. / These words, like daggers, enter in mine ears. / No more, sweet Hamlet (3,4,94–96).

És ekkor váratlanul újra megjelenik a Szellem. Jellemző módon csak a „próféta lelkű” Hamlet látja őt, hiszen a Szellem által képviselt valóság koncentrált izzása a „normális” emberek számára nem érzékelhető. A Szellem csak az anya iránti gyöngédségre inti. Gertrud itt kicsúszik fia kezéből, és a figyelem most már Hamlet „úrbe függesztett szemeire” irányul. A Szellem távozik, Hamlet visszanyeri lélekjelenlétét és józan ítélőképességét. Visszazökken valódi énjébe és most már nyíltan, kertelés nélkül, gyakorlati tanácsokkal ellátva akarja anyját rávenni a gyónásra:

Ne áltasd lelked a csalóka írral,
Hogy örülségem – nem bűnöd – beszél:
Csak béhegeszti hámmal a fekélyt,
Míg láthatatlan terjed a fene,
S mindent aláás. Gyónj meg, Istenednek
Bánd meg a múltat; a jövőt kerüld,
S többé ne trágyázd a gyomot, hogy annál
Bujábbra nőjön. És bocsásd meg ezt az
Erényem; mert a szűkkeblű idők zsírjában
Az erénynek kell magának
A vétket megkövetni, sőt hajolva
Esengni, hagyjon tenni jót vele.

(AJ 3,853 – 868)⁴⁸

Hamlet, a „protestáns gyóntatópap” a törvény szigora után örömhírt hirdet. Megkötöz, majd feloldoz. Az igazság megmutatását az „érted haragszom, nem ellened” szeretetével végzi. A királygyilkosságot csak a párbeszéd elején említi, hiszen ebben Gertrud ártatlannak tűnik. Ezért Hamlet ezt többé már nem hozza szóba. A legvégén a fiú mintegy feloldozást is nyújt anyjának. Gertrud, a bűnös, tanácsot kér, és Hamlet, a „pap” beszél.

Megkérdeshetjük: volt-e vajon valódi, mélyről jövő tisztulás ezek után Gertrud életében? Kitisztult-e végre a szeme? A megszokástól megkeményedett szíve ebben a jelenetben megolvadt. Mert később mintha másképpen viselkedne.

A tragédia legvégén a királyné, miután kiitta a fiának szánt mérgezett poharat, Claudiusnak ellentmondva sikoltja el az igazságot „édes Hamletjének”, és meghal. Laertes a királlyal szőtt minden aljas fondorlatot bevall: Hamlet is percekben belül a halál fia. Ennek tudatában vesz búcsút immár halott anyjától Hamlet herceg: „Isten veled, boldogtalan királyné!”⁴⁹ Ez nem a bosszú vagy a harag

⁴⁸ Mother, for love of grace, / Lay not that mattering unction to your soul, / That not your trespass, but my madness speaks. / It will but skin and film the ulcerous place, / Whilst rank corruption, mining all within, / Infects unseen. Confess yourself to heaven, / Repent what's past, avoid what is to come; / And do not spread the compost on the weeds / To make them ranker. Forgive me this my virtue; / For in the fatness of these pursy times Virtue itself of vice must pardon beg, / Yea, curb and woo for leave to do him good. (3,4,146–157).

⁴⁹ Eredetiben: „Wretched Queen, adieu. (5,2,338). Nádasdynál: „Szegény királyné, / Isten veled” (5,5,338–338a). R. M. Frye is kiemeli, hogy a „wretched” itt pozitív értelmű.

hangja, hanem a szájalomé, a szereteté és a megbocsátásé. A megvakult szülő és a látó gyermek a halálban újra ölelik egymást.

Összegzés: radikális teológia, radikális drámai látásmód

Mint láttuk: a lutheri teológia – mint a teológiai crucis – egy radikális, bátran mondhatjuk: dekonstruktív teológia. Az élet, a halál és az elkárhozás tapasztalata teszik az embert teológussá. Shakespeare Hamletje a szerző szándéka vagy a szándéka ellenére vérbeli wittenbergi teológus volt. Élete, halála és „elkárhozása”, a Szellem által feltárt valóság kipróbálása, majd megtapasztalása tette teológussá. Kevés ember hajlandó az igazság érdekében lelki békéjét és nyugalmit kockáztatni, még kevésbé feláldozni. Hamlet elfogadta a kizökkent idő kihívását, noha az „eredmény” végkimenetele az első perctől kezdve világos volt számára. „Kizökkent az idő; – oh kárhozat! Hogy én születtem helyre tolni azt.” (AJ 1,861–863). Egyedüli „eredmény” a látás és a láttatás „papi” (az „egyetemes pap-ság” protestáns értelemben vett) képessége, ami Luther szerint csak a kereszti teológusának adatik meg.

Az 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára kiszégezett, s a megtérésre intő *Kilencvenöt tétel* így fejeződik be: „Távozzanak tehát azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: »Béke, béke.« – de nincs béke! (Ezékiel 13,10.16). Tegyétek jól a dolgukat azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: »Kereszt, kereszt!« – de nincs kereszt! Buzdítsuk azért a keresztyéneket, hogy fejüket: Krisztust, *bűnhődésen, halálon és poklon át is követni igyekezzenek*, és abban bízzanak, hogy inkább sok szorongattatáson át, mintsem a béke biztonságán át jutnak be a mennybe (ApCsel 17,22).”

Hamlet, a „lutheri teológus” is a poklon, a kárhozáton át juthatott a mennybe.

Exkurzus.

Senkiből valakivé⁵⁰

Textus: Jn 8,37–47 és 1Kor 1,18–31

»Tudom, hogy Ábrahám utódai vagytok, de ti meg akartok ölni, mert az én ígémnek nincs helye bennetek...« Ezt mondták neki: »A mi atyánk Ábrahám.« Jézus így szólt hozzájuk: »Ha Ábrahám gyermekei volnátok, Ábrahám cselekedeteit tennétek. De ti meg akartok engem ölni...« Ti atyátoktól, az ördögtől származtok.

⁵⁰ Elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán, 1996. március 25-én.

Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözülünk, Istennek ereje... azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében nem előkelők, sőt lenézettek; és a semmiket, hogy semmikké tegye a valamiket...

Ma reggeli áhítatunk alapigéjeként két textust olvastam fel: János evangéliumából és Pálnak a Korinthusbeliekhez írott leveléből. Azt az üzenetet, amit át szeretnék Nektek adni e két textus közvetíti számomra a legvilágosabban. Két mondatot kívánok kiemelni: 1. Nem azok vagyunk, akiknek látszunk, vagy akiknek gondoljuk magunkat. 2. Isten ereje a döntő, és nem a mi vélt vagy valós képességünk vagy vallásosságunk.

Nem azok vagyunk, akiknek látszunk, vagy akiknek gondoljuk magunkat.

Életünket általában eltervezzük magunknak, s valamilyen eszme szerint előbb-utóbb berendezzük. Ez az alapeszme lehet a materializmus, a humanizmus és természetesen a keresztény hit is. Mindegyikben közös az, hogy (bizonyos hatások alapján) az életünket mi tervezzük, és előbb-utóbb valami zárt rendszert hozunk létre, amit megszokunk, amiben kényelmesen, otthonosan érezzük magunkat. Ez alól a kereszténység sem kivétel. A ránk örökített hagyomány vagy valami közösségélmény lehet az alap, amire életünket építeni kívánjuk.

Így volt ez Jézus korában a farizeusokkal. Mi sokszor túlságosan negatív képet alkotunk a farizeusokról, pedig Jézus korában ők voltak a „szuperhívők”: imádkoztak, böjtöltek, a törvényt betartották. Tudatosan vallották, hogy ők „Ábrahám fiai”. Mint ma is vannak sokan, akik valami magasabb rendűségtől vezéreltetve „büszkék”, hogy „keresztények”.

S ezek között a szuperhívők között megjelenik egy Galileából származó vándortanító, aki Isten országáról beszél, leül a bűnösökkel, a megvetettekkel egy asztalhoz, és csodákat tesz. Mit kérdeznek a farizeusok? Ki ez a szektás bolond? Talán samaritánus?

A farizeusok tehát annyira zártak, megmerevedett hitűek lettek, hogy hitéletükben nem maradt hely az élő Isten számára! Jézus Krisztus megjelenése pedig Isten radikális, valóságos betörése volt a vallásosak, a kegyesek világába! Jézus Krisztus megjelenése a farizeusok számára: meghökkenés, botrány, blaszfémia! Jézus a velük való párbeszédben rámutat: „Ti büszkék vagytok arra, hogy Ábrahám magva, Ábrahám gyermekei vagytok, de valójában csak

test szerinti gyermekei vagytok. Ábrahámnak Isten volt az Atyja! A „ti Atyátok” nem Ábrahám, és nem az Isten, mert ha az volna, akkor hallgatnátok beszédemre, és nem akarnátok megölni! Ti az Ördög atyától valók vagytok. Az emberölő volt kezdetől fogva!”

Döbbenetes állítás: akikről azt gondolják, hogy a legközelebb állnak Istenhez, és akik magukról is ezt gondolják, azokról Jézus bebizonyítja, hogy a legmesszebb állnak Istentől.

Gondoljunk Bosch portréjára: Jézus az igazi Isten, az igazi Szent, az igazi valóság: közelében a legvallásosabbak is vicsorító szörnyekké válnak. Ha messze lennének tőle, akkor talán szépnek, tökéletesnek látszanának, nem tűnne fel, kik is ők valójában!

Isten országának tehát alapvetően más, sőt fordított értékrendje van, mint az emberi világnak, az emberi vallásosság értékrendjeinek. Az Isten országába vezető úton nincsenek kibérelt páholyülések, Istennek bármikor úgy tetszhet, hogy a senkiből valakit, és a valakiből senkit csináljon.

Erről szól a Magnificat, Mária éneke: „Magasztalja az én lelkem az Urat. Hatalmasokat döntött le trónjukról, és megalázzottakat emelt fel.” Erről szól a tanítványok története: Engem mindig megfog a tanítványok evangéliumbeli képe: kicsinyes, pitiáner, irigy, nagyszájú, értetlen emberek – igazi emberek! Éppen olyanok, mint mi vagyunk! Ezekből lesznek az isteni erővel felruházott apostolok, akik csodákat tesznek.

Testvérem! Senki vagy? Minden lehetsz! De vigyázz: ha már „valaki” vagy (igazi hívő, kegyes ember), ha nem ragaszkodsz eléggé Istenhez, s ha nem vagy eléggé nyitott, akkor bármelyik pillanatban „valakiből” „senkivé” leszel. A hitben nem lehet büszkélkedni, a hitben nem lehet „dicsekedni”. Minél magasabban áll valaki, annál mélyebbre zuhanhat!

Összefoglalva: mi sok mindent gondolhatunk magunkról, de csak Isten tudja, hogy kik vagyunk, és mivé leszünk. Ehhez kapcsolódik a második gondolatsor.

Isten ereje a döntő, és nem a mi vélt vagy valós képességünk vagy vallásosságunk.

Ahogy Jézus is „szektás bolondnak”, „ördögösnek” tűnt a farizeusoknak, úgy az első keresztyények tanítása is botrány és bolondság: botrány a zsidóságnak, bolondság a görögöknek.

Az evangélium, a keresztről szóló beszéd azonban Istennek ereje, egy sajátos szubverzív, felforgató erő, amely – mint láttuk – hatalmasságokat dönt le, és megvetetteket emel fel, amely bölcseket szégyenít meg, és bolondokat választ apostolokul! Erre a para-

doxonra épül a János evangéliuma: „Ha a földbe esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.” (Jn 12,24); ill. a Korinthusbeliekhez írt levél egyik része: „azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcséket”.

Ez a paradoxon a kereszténység lényege. 1. Miért kellett az Istennek emberré lennie (Cur Deus Homo?) – kérdezte Anzelmus. 2. Miért kellett Krisztusnak meghalnia? Fontos a kellett, mert nem véletlenül történt, nem áldozatul esett Krisztus, hanem áldozatul adta magát.

Ez a paradoxon a kereszt teológiájának (theologia crucis) a lényege. Isten dicsősége elrejtőzik önmaga ellentétébe, a kereszt gyalázatába! – sub contrario suo. Az emberi bűnre nem a kegyes emberi igyekezet, hanem Isten cselekedete, Isten ereje a válasz! Ezt kell meglátnunk, hogy Isten értünk hozott második legnagyobb cselekedete – a kereszt. Az első az, hogy megteremtett bennünket. De az ember teremtettségével visszaélt. Ezért volt szükség a megváltás hatalmas művére.

Fontos üzenet ez ma számunkra, hogy mi nagyokos bölcsék-„bölcsészek” is meglássuk e paradoxon lényegét. Különösen most Böjten, Nagypéntek és Húsvét felé közeledve, hogy elmélkedjünk Isten erején, az evangélium szubverzív hatalmán és a megváltás paradoxonján: Nem azok vagyunk, akiknek látszunk! Egyedül Isten ereje a döntő! És Isten képes a megváltás művét a senkiken, a bolondokon a halálon keresztül elvégezni! „Ha a földbe esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.” Ámen

FÜGGELÉK

KÉT IGEHIRDETÉSI ELŐKÉSZÍTŐ

I.

Igehirdetési előkészítő

2000. Bőjt 1. vasárnapjára (*Invocavit*)

Mt 16, 21–27¹

Ettől kezdve kezdte el Jézus Krisztus mondani tanítványainak, hogy Jeruzsálembe kell mennie, sokat kell szenvednie a vénektől, főpapoktól és írástudóktól, meg kell ölelnie, de harmadnapon fel kell támadnia. Péter ekkor magához vonta őt, és feddeni kezdte: „Isten mentsen, Uram, ez nem történhet meg veled!”. Ő pedig megfordult, és így szólt Péterhez: „Távozz tőlem, Sátán, botránkoztatasz engem, mert nem az Isten szerint gondolkozol, hanem az emberek szerint.” Akkor Jézus ezt mondta tanítványainak: „Ha valaki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel a keresztyét, és kövessen engem. Mert aki meg akarja menteni az életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét énérétem, megtalálja. Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall? Vagy mit adhat az ember váltságdíjúl a lelkéért? Mert eljön az Emberfia dicsőségben az angyalaival együtt, és akkor megfizet mindenkinek cselekedetei szerint.

²¹ Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων καὶ ἀποκτανθῆναι καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

²² καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ λέγων Ὁ Θεὸς σοι, κύριε· οὐ μὴ ᾔσται σοι τοῦτο.

²³ ὁ δὲ στραφεὶς εἶπεν τῷ Πέτρῳ Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· σκάνδαλον εἶ ἐμοῦ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

²⁴ Τότε [ὁ] Ἰησοῦς εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖτω μοι.

¹ Elhangzott a Magyarországi Evangélikus Egyház Budai Egyházmegyéjének Lelkeszi Munkaközösségében 2000. márciusában.

²⁵ ὅς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι ἀπολέσει αὐτήν· ὅς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ εὐρήσει αὐτήν.

²⁶ τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

²⁷ μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, καὶ τότε ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ.

A vasárnap jellege: Invocavit vasárnapja
Oltári ige: 2Kor 6,1–11

Párhuzamos igehelyek: Mk 8,31–33, Lukács 9,22
Téma: Jézus *először* jelenti be szenvedését, halálát és feltámadását
Másodszor: Mt 17,22–23 vö. Mk 9,30–32 , Lk,9, 43b-45
Harmadszor: Mt 20,17–19 vö. Mk 10,32–34, Lk, 18,31–34

1. A textus jelentősége

Nem véletlen, hogy kis eltéréssel, de mindhárom evangélista szinte szó szerint közli az epizódot, bár Lukácsnál hiányzik Péter ellenkezése. (Ld. Szinopszis, 154. old.). A textust az evangélium szívének, közepének is tekinthetjük, hiszen mindhárom evangéliumban Jézus közvetlenül Péter vallástétele („Te vagy a Krisztus”) után kezd beszélni a bekövetkező szenvedése, halála és a feltámadása szükségszerűségéről. (Márk kihangsúlyozza, hogy Jézus „nyíltan” beszélt erről a dologról.) Amíg Péterből előbb a Szentlélek szólt, most a Sátán beszél. Krisztus szenvedése nem elszigetelt esemény, hanem közvetlen kapcsolatban áll az ő követésével is. Jézus itt paradoxonokban szól az élet értelméről, az emberi lélek és a világ ellentétéről. Nem elhanyagolható, hogy az egész kérdést még eszkatológiai összefüggésbe is helyezi. Mindezt textusunknak bármikor érvényes missziói töltete is van, s ezért az élet értelmének, Krisztus követésének radikális kérdését 2000 Invocavit vasárnapján is nyugodtan az igehallgató gyülekezet értelmének és szívének szegezhetjük. Adott tehát a textusban a személyes megszólítás lehetősége, éljünk vele!

2. A textus kontextusa

Jézus tanítványai körében van, nem a „sokaságot” tanítja. A szituáció tehát intim és bizalmas, s ezért is jelentős. Beszélgetésről, illetve párbeszédéről van szó. Jézus hangja nem kioktató, vagy felülről kinyilatkoztató, hanem a megértést a dialógus segíti elő. (Ld. Gadamer „dialogikus hermeneutikáját”). Máté szerint a beszélgetés akkor zajlik, amikor Jézus tanítványaival Cézária Filippi területére ért, Márk szerint „útközben” (ἐν τῇ ὁδῷ *en té hodó*) Cézária Filippi felé. A különbség nem lényeges, a fontos, hogy „úton” vannak, vagy voltak, azaz együtt, közösen men-

nek, s a beszélgetés közben zajlik. Az úton levésnek a célirányosság, a valahová való tartás, azaz a „követés” szempontjából van kiemelt jelentősége. Ne felejtsük, hogy Jézus az „út” (Jn 14,6), s az első keresztyéneket az „Úr útjának” (ὁδὸς τοῦ κυρίου *hodos tou kŕiourou*) híveinek nevezik (ApCsel 18,25).

3. Igemagyarázat versről versre

21. „Ettől fogva”: vagyis Péter hitvallása után kezd el Jézus beszélni szenvedéséről. „Elkezd”, tehát eddig nem beszélt róla, de most sem mond el még mindent, e témában még több megnyilatkozása lesz. Amíg Péter hitvallásában a Szentlélek azt nyilatkoztatta ki, hogy „kicsoda” is valójában Jézus, ő viszont ezentúl arról szól, hogy *merre, milyen irányba tart ő*, illetve, hogy mit jelent ez az irány követői, a tanítványok számára. Jézus nem „tanít” (διδάσκειν *didakszein*) mint Márknál, hanem „rámutat”, kinyilvánít (δεικνύειν *deiknŕein*) arra, ami vele meg „kell” (δεῖ *dei*) történnie. Hangsúlyos itt a „kell”: Jézussal nem véletlenül történik majd az, ami történik. A „kell” mint az elkerülhetetlenül bekövetkező szükségszerűség kifejezése különösen az apokaliptikus szövegekben fordul elő: Dán.2,28, Mk 13,7, Jel 1,1, 22,6 stb. Tehát Jézus szenvedése és kereszthalála nem valami sajnálatos véletlen emberi tragédia, hanem mindennek Isten űdvtervében így kellett történnie. A nagy szcenárió, a forgatókönyv már régen elkészült, Jézusnak „végre kell hajtania”, illetve „be kell teljesítenie” azt, ami a „világ kezdete óta” (Mt 25,34) el volt készítve. Ugyanakkor Jézus mégsem csak egy bábfigura Isten űdvtervében, hiszen ő valóságos emberré lett és ezért ő is megkísértetett. Megkísértése az volt, hogy szenvedés nélkül legyen megváltó. De neki mégis ki „kell” innia a szenvedés poharát. Jeruzsálembe kell mennie, ahol a szanhedrin tagjaitól, vagyis a zsidó vallási elitől (vének, főpapok, írástudók) szenvednie kell és meg kell öletnie. De harmadnapon fel kell támadnia. Jónás jelére már történt utalás (Mt 12,40), de elképzelhető, hogy a harmadik nap Hós 6, 2-vel (LXX) is összefüggésbe hozható.

Összefoglalva: Jézus szenvedése és kereszthalála szükségszerű áldozat. Nem az ember hoz áldozatot a bűnéért, hanem az Isten hoz áldozatot az ő ártatlan bárányának feláldozásával.

22. „Péter magához vonta őt és feddeni kezdte”. Valószínűleg Jézus ment elől az úton és Péter magához visszahúzza őt. Bizalmas mozdulat. Utólag könnyen ítélünk, hogy előbb a Szentlélek szólt, most pedig a Sátán beszél belőle. De azt kell mondanunk, hogy emberileg teljesen logikus az, amit tesz. Értetlen. Hogyan is történhetne ez Teveled, ha Te vagy a Messiás? A messiáskép összeegyeztethetetlen a szenvedéssel. A „megfedte” (ἐπιτιμᾶν *epitiman*) talán elő hallásra erősnek tűnik, de úgy is értelmezhető, hogy szemrehányást tett neki: ha előbb megerősítetted, hogy Te vagy a Messiás, akkor most hogy mondhatsz ilyet? Péter szavait szó szerint csak Máté idézi: „Isten óvjon mentsen, Uram, ez nem történhet meg veled!” Péter és a tanítványok is csak húsvét után értik meg, hogy a Messiás azonos az Ézsaiás által megjövendölt szenvedő báránnyal.

23. Jézus *majdnem* ugyanazokkal a szavakkal utasítja rendre Pétert, mint a pusztai megkísértés idején a Sátánt: „Távozz tőlem, Sátán!” (Mt 4,10). Hangsúlyozom, hogy csak „majdnem”, noha a magyar fordításban mindkét helyen szó szerint ez a formula szerepel. Ám Mt 4,10-ben csak a Ὑπαγε, Σατανᾶ *hüpage Satana* („menj el, Sátán”) olvasható, ebben a versben viszont ez: Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ *hüpage opisou mou, Satana* („menj mögém, Sátán”), vagyis eredj, kerülj mögém Sátán, mert botrányt, σκάνδαλον *skandalon*-t, azaz csapdát, kelepccét állítasz elém. Vagyis: kísértesz, hogy csak dicsőséges Messiás legyek (mert lehetnék az!) és ne szenvedő szolga! Csapdát jelent Péter Jézusnak: az isteni „kell”-et akarja kikerülni és elhárítani. Ezért mondja neki Jézus, hogy ne rángass le magadhoz, az emberi gondolkodás szintjére, hanem kerülj mögém, állj vissza a helyedre, fogadd el az általam képviselt isteni gondolkodást azaz kövess engem! A Péternek szóló határozott üzenet: *nem elég felismerni Krisztust, hanem követni is kell őt!* Szó szerint is úton vagyunk, nem mindegy, hogy ki megy elől, de mindez átvitt értelemben is igaz: engem követni azt jelenti, hogy mögém kell állni. Az igehirdetés szempontjából kulcsfontosságúnak tartom a vers 2.felét: „te nem az Isten szerint gondolkozol, hanem az emberek szerint. „A φρονέω *froneó* ige szerepel itt, ami azt jelenti: valamire gondolni, valamire figyelni, egzisztenciálisan felfogni, magévá tenni, sőt valamire törekedni, valami felé irányulni. Péterből most nem a Szentlélek, hanem az emberi okoskodás szól, ami az Isten most éppen éles ügyében „sátáni” hang! Péter itt emberi irányultságú, a saját Messiás-képéhez ragaszkodik: emberi vallásosság és a józan ész szól belőle. Kálvin szerint nincs rosszabb szörny, mint a test okossága. Mit jelent Isten szerint gondolkodni? Nyitottnak lenni! Saját hitünk és vallásosságunk ellenében is készen kell lennünk arra, hogy Isten valósága *más*, mint a mi hívő elképzelésünk! Sőt: *meglepően* más, sőt: *meglepően mindig más*, mint az, amit mi róla elképzelünk. Megmerevedett előítéleteink helyett legyünk nyitottak Isten mindig új és friss örömhírt közlő meglepetésére! Péter és a tanítványok ekkor még nem nyitottak, hiszen ragaszkodnak saját elképzelésükhöz: a Messiás csak győzelmes király lehet. Hogyan is jöhet ehhez a szenvedés, a szolgaság és a keresztség? Az ő életútjukat ekkor még nem „kereszteli” a keresztség!

24. A fentiekből világos, hogy a perikópánk tagolása helyes, de Bibliánké némileg önkényes, amikor az szerkezetileg elkülöníti egymástól 21–23-at és 24ff-et.

Mint láthattuk ugyanis, eddig is a követésről volt szó, s Jézus most hangsúlyozottan folytatja azt, amiről eddig is beszélt. Ahogy az előző igében, a Péternek adresszált felszólításban is az *opisou mou* szerepelt, most ugyanez a kifejezés *opisou mou* hangzik a követés kapcsán (szó szerint: „aki jönni akar mögöttem”). Most azonban már nemcsak a tanítványokról van szó, hanem bárkiről, aki követni akarja őt. A krisztuskövetés szabálya paradoxonokban fogalmazódik meg. Mt 10, 39–39-ben már hallottuk, hogy „aki nem veszi fel keresztségét, és nem követ engem, nem méltó hozzám”. Itt viszont az „önmegtagadás” (ἀπαρνέομαι *aparnéomai*) kifejezés szerepel, amit Mt a párhuzamos Mk 8,34-ből vesz át. Állítólag Márk használta a kifejezést először a görög nyelvben. Ne gondoljuk azt, hogy a

tanítványok jámboran hallgatták Mesterüket. Jézus provokálta és zavarba hozta őket, hiszen a „kereszt” csak Jézus halála után kaphatott pozitív értékelést. A kereszt a gonosztevők kivégzésének legborzalmasabb eszköze volt. A halálraítelt a keresztgerendát vette a vállára, amikor az ítélszéktől a vesztőhely felé indult, ahol már földbe ásva állt a kereszt merőleges gerendája. Aki tehát ilyen keresztet vesz a nyakába, azt csúfolni, bántalmazni is szabad volt. Dóka Zoltán szerint is lehetetlen, hogy az evangélista Húsvét utáni kegyes szóhasználatával találkoz-nánk itt, hiszen „Jézusra egyébként is jellemző, hogy önmagában negatív képpel szemléltet valami pozitív értéket (kovász, hamis sáfár stb.)”²

25. Az evangélium kellős közepe: „Mert aki meg akarja menteni az ő életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét értem, megtalálja”. Ez az önmegtagadás pozitív értelmének egy paradoxonnal való megjelenítése. Az élet szóra itt a *ψυχή* *pszüché* szerepel, ugyanaz, amit a 26. versben már „lélek”-ként ad vissza a fordításunk. Vagyis, ha az egomhoz, a pszüchéhez, az identitásomhoz, az életemhez kicsinyesen ragaszkodom, s a pillanatnyi látszaterdekeim miatt önző, zárt és gyáva vagyok, a lelkecskémet magamnak meg akarom tartani *σωσαι* (*so-sai*), akkor hosszú távon én látom ennek a kárát. És mindennek az ellenkezője is igaz: ha Krisztusért („énérettem”) lemondunk egónk, pszüchénk, identitásuk rövidtávú kicsinyes érdekéről, s az egyébként eleve kemény szívünket megnyitjuk Krisztusnak, akkor lelkünket is, immár épen és megtisztítva visszanyerjük és megtaláljuk. József Attila ismert sorát krisztológiai kontextusba is helyezhetjük: „hiába fűröszöd önmagadban, csak másban (azaz Krisztusban) moshatod meg arcodat!”. Életem középpontja tehát nem önmagamban, hanem önmagamon kívül van. Az egyszerűbbek hétköznapi zsargon-nyelvén így lehetne fogalmazni: „nincs benne üzlet, ha önző vagy!”

26. S lám még Jézus is a kereskedelem nyelvét használja ebben a versben: „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall? Vagy mit adhat az ember váltságdíjúl a lelkéért?” Jézus is szinte teljesen utilitarista, merkantilista képpel él. Mit „használ” (*ὠφελέω ofeleo*), ha „megnyeri” (*κερδαίνω kerdaino*) az egész kozmoszt, de „kárt vall”, azaz „ráfizet” (*δζέμιο*) a lelkével? Adhat az ember „ár”-at, „váltság”-ot, „egyenérték”-et (*ἀντάλλαγμα, antalagma*) a lelkéért? Nem túl szerencsés és világos szerintem a magyar „váltságdíj” kifejezés. Én inkább így fordítanám: megfizethető-e az ember lelke pénzzel? Az egyik oldalon ott van a pénz világa, Ádám, a nagy játékos, a befektető, a világot bankkártyával meghódító napjaink hőse, például egy Soros György³, a másik oldalon az Isten által teremtetett védtelen és kiszolgáltatott emberi lélek. A „világ” (*kosmos*) és az emberi lélek (*pszüché*) feszülnek itt is kibékíthetetlen ellentétben egymással.

² Dóka, Márk, 2.kiad.182–183.

³ Ez az írás 2000-ben született; azóta a magyar köztudatban Soros György neve méltatlanul démonizálódott.

27. Miért nem ér véget a 26.verssel a perikópánk? Hogy kerül ide az Emberfia és az angyalok apokaliptikus képe? A válasz egyszerű. Jézus nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy minden látszat ellenére, valójában mégis ki az Úr. Kimondja, hogy elmúlik majd ennek a világnak az ábrázta, e kozmosz sémája, egoista, utilitartista, merkantilista értékrendje, s ő, a valódi tulajdonos „megfizet (ἀποδώσει *apodidomi*) mindenkinek cselekedei (*praksis*) szerint.” Vagyis: valójában egyedül Istennek van kemény valutája, ha ő megjelenik, akkor a sorosgyörgyök milliárdjai egy szempillantás alatt értéküket veszítik. Coventry Patmore után Hamvast idézve: the divine is only real: csak az isteni egyedül valóságos. Vö. Zsolt. 62, 12b-13: „Istennél van az erő (kat. ford.: hatalom), nálad van, Uram, a szeretet (kat. ford.: kegyelem). Te megfizetsz mindenkinek a tettei szerint.”

4. Az igehirdetés lehetséges súlypontjai

E rendkívül gazdag textusnak szinte minden verséről külön lehetne prédikálni. Hogyan tudjuk mégis szelekció nélkül az egész textust figyelmünk előtt tartani és úgy prédikálni? Valószínűleg eltévedünk, ha bármelyik részt az egészből kiragadva engednénk a kísértésnek és tematizálni akarnánk mondanivalónkat: például „Jézus szenvedése”, „Péter, színevátozása’ (Szentlélekből Sátánná), „Jézus megkísértése”, „Krisztus követése”, „Önmegtagadás”, „Keresztvállalás”, „A szenvedés értelme”, „A világ és a lélek ellentétete”, „A végítélet” stb. Mindezek a „témák” természetesen benne vannak a szakaszunkban, de nem a mi gondolatainkat kell tematikusan kifejteni, hanem az ígét kell megszólaltatni, eseményné, szótörténéssé tenni, s ezzel elősegíteni, hogy az ige érintse és szólítsa meg a hallgatót. Lényeges, hogy Böjt első vasárnapja van, tehát tekintetünket Jézus szenvedésének irányába fordítjuk. Fontos, hogy az oltári ige se „lógjon”, hanem mindenképpen az is a „képben legyen”. Számomra a textus egésze 16, 23b-ban sűrítethető és ebben a szembeállításban ragadható meg legjobban: *mi is az emberi és az isteni gondolkodás közötti különbség?*

Lehetséges vázlat:

a) Az emberi gondolkodás

Példája: Péter, aki csak egy pillanatig tudott Isten szerint gondolkodni, amennyiben felismerte, hogy kicsoda a Krisztus. Ismét emberi lett, amikor azt nem értette meg, hogy Jézusnak merre kell mennie, és hogy a szenvedést vállalnia kell. Emberi gondolkodás az, ha Péterrel együtt csak Jézus személyét szeretjük nagyon. A keresztet szemlélve sajnáljuk és csodáljuk azt, hogy *miként* halt meg, azt sokkal ritkábban kutatjuk, hogy *miért* halt meg (Karlstadt). Egyházunkban is hány prédikáció sugallja ezt: Jézus igen, de Krisztus nem! Ám emberi gondolkodásunk nem is olyan ártatlan, mert amennyiben az Isten útját keresztezi, azonnal sátánivá lesz. (Satanos: ellenség!)

b) Az isteni gondolkodás

Nem magamhoz rántom vissza Jézust, hanem elfogadom, hogy ő megy elől a sorban, hogy az ő szenvedése isteni szükségyszerűség: így kellett történnie, hogy beteljesedjék az Írás. A hit nemcsak felismerés, hanem cselekedet, azaz követés is. Krisztusnak is mennie „kell” és mennem kell őutána: követnem kell őt. Nem akkor tartozom hozzá, ha nagy lelki-szellemi meglátásaim vannak róla, hanem akkor, ha „mozdulok”, *abba az irányba, ahová ő is tart*. S ahhoz, hogy kövessem, engedelmeskednem kell. Ezen a ponton lehet és kell is Bonhoeffert idéznünk: „Követni azt jelenti, határozott lépéseket tenni. Már a hívásra megtett első lépés elválasztja a követőt eddigi életétől...Csak a hívó engedelmes – és – csak az engedelmes hisz...a hit csak az engedelmisségben létezik...Ahhoz, hogy valaki hinni tudjon, egy tényleges parancsnak kell engedelmeskednie”,⁴ Az önmegtagadás, a szenvedés és a keresztvállalás fontos és igen nagy hiba, hogy egyházunk az elmúlt évtizedekben félretolta a szenvedést, sőt kicsúfolta a „mártírteológiát”. Ám a prédikációban mégsem szabad azt mondanunk, hogy szenvedés önérték vagy öncél lenne. *A szenvedés és a kereszt Krisztus követésének van alárendelve. A krisztuskövetéséből következhet a szenvedés és a kereszt és nem fordítva!* Esetleg itt kapcsolhatjuk be az oltári igét is: Isten szolgájának (Krisztus követőjének) lenni azt jelenti, hogy vállaljuk a szorongattatást, a verést, a bebörtönzést stb.

c) Merre „tart” a Te életed?

A templomban hívők, és „hivatalból is” krisztuskövetők ülnek. Mégis a hitünk sohasem lehet valami biztos dolog, Péterekként mi is meginoghatunk: a Szentlélek segítségsegével az egyik pillanatban hatalmas dolgokat mondunk ki, a másik pillanatban szájalmasan elbukunk. Való igaz, hogy nem saját hitünkre, hanem egyes egyedül csak Krisztusra építhetünk. Mindazonáltal egyéni hiteletünknek mégis van *valamilyen iránya*. Hitünk szempontjából valamerre mi is tartunk. Talán az első szeretet már nem buzog bennünk, talán hitben gazdagnak tartjuk magunkat, ám valóban szájalmasok, szegények, vakok, mezítelenek vagyunk (Jel. 3,17). De talán tékozló utunkról észrevétlenül már visszafordultunk az atyai házhoz. Magamnak ezt úgy fogalmaztam: az egyházban is vannak „apadó” és vannak „dagadó” hitű emberek. Az a kérdés: mi foglalkoztat bennünket, mi tölti ki gondolatainkat, Lutherrel szólva: min „csüng” a szívünk? Nézzünk mindnyájan őszintén magunkba: nem von-e el a radikális krisztuskövetéstől mindig valami más: a munka, a napi hajrá, a szolgálat, a család, egyéni ambíció, hogy csak a legalattomosabb kísértőkről szóljak. T.S. Eliot *A gyilkosság a székesegyházban* című drámájában Beckett Tamásnak több kísértőt kellett legyőznie: saját ifjúságának, a politikai hatalomnak és a nemzeti hovatartozásának kísértését könnyen elhárítja, ám a negyedik kísértő váratlanul köszön reá. Mártíromságra és az ezzel járó örök dicsőségre szólítja fel. Beckett rémülten ismeri fel önmaga előtt is rejtegetett vágyait. De megküzd ön-

⁴ Dietrich Bonhoeffer: *Követés*, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztája 1996, 25–27.

magával, legyőzi e váratlan kísértőt is, és felismeri a „kell” parancsát: egyéni akaratát, a mártírium vágyát bele kell veszítenie Isten akaratába. Legyőztük-e mi is önmagunkat? Vagy talán éppen a kegyesség homlokzata mögé rejtjük önmagunk elöl is valódi vágyainkat, emberi önzésünket? Valóban a krisztuskövetés irányába tart-e életünk? Meg tudok-e maradni a hitben, gondolok-e arra a helyzetre, amikor nekem is „végig és végig meg kell állnom Krisztus mellett?” (Vajta)

5. Zárógondolat exkurzusként

Készülés közben textusunkról két nagyszerű prédikációt találtam: Túróczy Zoltánét és Ordass Lajosét. Túróczy Zoltán Böjt első vasárnapján már csak az asztalfiókjának prédikál textusunkról, Mt 16, 21–27-ről „Sátán és a Kereszt” címen. Megrázó igehirdetése két részből áll. Az első rész címe: Sátán és Jézus keresztje. Gondolatmenete: a) A Sátán csinálja a keresztet, b) A Sátán meg akarja akadályozni a keresztet: a nyílt kísértés után Péter féltő szeretetén keresztül akarja visszatartani Jézust a szenvedéstől. c) Miért nem sikerült neki? Mert Jézus nem állt szóba vele, hanem Isten dolgaira gondolt. A második rész címe: A Sátán és az ember keresztje. Sátán Krisztushoz hasonlóan a krisztuskövetőt is megkísérti. Mivel győzhet a hívó? a) Az Isten dolgaira gondol, b) Arra gondol, hogy az ördög rossz vásárt ajánl neki, c) Gondol arra, hogy lesz számonkérés, d) Gondol arra, hogy lesz jutalom és örök élet.

Amíg Túróczy prédikációja egy kétfelvonásos dinamikus dráma, addig Ordass 1957 Invocavit vasárnapján Pestlőrincen elmondott prédikációja olyan, mint egy halk szavú lírai költemény. Az igehirdetésnek ezt a címet adta: „Mit ér az ember lelke?” A prédikáció a textusnak lényegében egy versére fókuszál, oda gyűjti be a többi vers sugarait: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de lelkében kárt vall?” Szép ez a mondás, de vajon igaz-e? – hangzik a prédikációt indító kérdés. A kérdést Ordass úgy válaszolja meg, hogy Jézus nemcsak beszélt erről, hanem cselekedte is ezt, Péterrel szemben, aki csak beszélt a szereztről. Jézus viszont a Golgotán bizonyította, hogy az ő életénél is drágább neki az ember lelke. Gondolatban – mondja Ordass – állítsunk fel egy mérleget: „mit ér az ember lelke?” Gondoljuk végig, mit jelentett ez Krisztus és mit jelent az ember életében. Ha Jézus megfutamodott volna, semmi sem maradt volna meg az ő erejéből. Ha az ember a lelkével nem törődik, romok között találja magát. Böjt első vasárnapján az ige mondanivalója, hogy a lelket csak a kereszthordozás árán nyerheti meg az ember. Az a püspök beszél így a kereszthordozásról, aki maga is egész életében hordozta Krisztus keresztjét.

Legyenek áldottak az igazi krisztuskövetők: a Péterek és Jánosok, a Túróczyak és Ordassok. Nem őket dicsérjük, hanem azt Személyt és irányt, akit és amit ők is követtek. Lássuk mi is világosan, hogy életünkkel merre, az életutunkon kivel tartunk, kit követünk!? Szerényen álljunk be mi is utánuk a sorba, s csatlakozunk a bizonyágtevők nagy fellegéhez és „Nézzünk fel Jézusra, a hit szerzőjére és beteljesítőjére, aki az előtte lévő öröm helyett – a gyalázattal nem törődve – vállalta a keresztet és az Isten trónjának a jobbára ült.” Zsid.12,2

II. Igehirdetési előkészítő 2014 Hetvened vasárnap 1Móz 22, 1–13.⁵

Három pillanatkép

Ábrahám és Izsák története. Egyszerre híresen klasszikus és hírhedten botrányos igeszakasz. Három pillanatkép-epizód jut eszembe. Az első: a hetvenes évek elején tizenéves kamaszként a Deák téri templom első emeleti karzatán hallgatom a neves és tiszteletreméltó igehirdetőt. Bár ekkoriban a Biblia világában még nem vagyok járatos, feltűnik, hogy az igehirdető milyen szenvedélyesen, szinte sírva beszél arról, hogy a számára, akinek a Teremtő nem adott saját gyermeket, különösen is elfogadhatatlan, hogy Isten Ábrahámtól azt kérte, áldozza fel Izsákot, az „egyetlenegy” gyermekét. A második pillanatkép: először a nyolcvanas évek derekán, majd egyre gyakrabban olvasom külföldi teológusoknál, hogy az Izsák-történet az erőszakos „gyermekbántalmazás” („child-abuse”) legitimálása. A harmadik kép: egy konferencián valaki azt mondja, Ábrahám azért volt hajlandó feláldozni Izsákot, mert a valóságban Hágárt és Izmaelt szerette. Kollégánk bizonyára az 1Móz 21,11 alapján jutott erre a következtetésre. Egy másik lelkész kolléga viszont szépen, higgadtan érvelt: mi mindent veszítenénk, ha így gondolkodnánk.

Nem lévén hebraista, a következőkben nyelvi exegézisre nem vállalkozhatok. A szövegről azonban nemcsak a nyelvi elemzés mondhat valamit, hanem a szöveg hatástörténetének, „poszthistóriájának” vizsgálata is. Vessünk ezért egy rövid pillantást e híres és hátborzongató epizód zsidó és keresztény értelmezéstörténetére, mielőtt megpróbáljuk a szószéki mondanivalót néhány pontban megfogalmazni.

Különféle értelmezések vázlatosan

Zsidó értelmezések

A zsidóság – nagyon helyesen – sohasem Izsák „feláldozásáról” beszél (hiszen ez nem történt meg), hanem csupán a „megkötözéséről”. Ez az úgynevezett Akéda. A Hertz-féle Tóra-kommentárban olvashatjuk, hogy az Akéda pozitív tanulsága, hogy Ábrahám hűségét és hitét az Örökkévaló próbára teszi és e legerősebb próba által erősíti hitét. Ugyanakkor az is tanulság, hogy „Izsák megkötözésének története megnyitja Izrael ... küzdelmét a gyermekáldozás förtelme ellen, ami szokásban volt a sémi népek között, éppúgy, mint egyiptomi és árja szomszédai knál ... Ábrahám Istene a gyermekáldozás *megakadályozására* lépett közbe, és

⁵ Megjelent: „Hetvened vasárnap 1Móz 22, 1–13, *Lelkipásztor*, 89.évf. 2014/2, 64–682. Lásd a textusról szóló igehirdetést: 74–80.

nem annak végrehajtása érdekében ... Mózes inti népét, hogy ne úgy tiszteljék Istent, ahogy a szomszéd népek tisztelik istenüket ...”⁶

Raj Tamás, a pár évvel ezelőtt elhunyt neves rabbi a négyféle zsidó írásmagyarázó módszert (Pardesz) ismertette a történet negyedik, misztikus értelméről (Szod) írja a következőket: „Isten egyáltalán nem akarta, hogy Ábrahám feláldozza fiát, hiszen a történet valójában erről is szól. Sőt, éppenséggel azt várta volna el, hogy az első ősapa vitakozzék vele, ahogyan azt korábban Szodoma és Gomorra megmentése érdekében meg is tette. Ábrahám azonban – nyilván kétségbeesett szívvel – gondolkodás nélkül teljesítette volna a Mindenható szavát. Istennek ez annyira nem tetszett, hogy végül az utolsó percben csak angyala révén (és nem személyesen Ő) állította meg Ábrahám lesújtani kész kezét. Ezzel az isteni elégedetlenséggel indokolhatjuk azt is, hogy a továbbiakban a Mindenható – a Biblia tanúsága szerint – nem is szólította meg többé Ábrahámot...” (RAJ, internetes forrás)

Az Újszövetség kontextusa

Ábrahámot a Római és a Galata levél a hit általi megigazulás példaképének tartja (Róm 4; Gal 3), ám Jakab a cselekedetek „szünergáját” helyezi Ábrahám hite mellé követendő példának (Jak 2,21–23). Ugyanitt Jakab Ábrahámot „Isten barátjának” (φίλος θεοῦ *filosz theou*) nevezi, ami Ézs 41,8-ra és 2Krón 20,7-re történő visszahivatkozás.

Az Akeda történetének több „áthallása” is érzékelhető az Újszövetségben. Például Róm 8,32-ben: „Aki tulajdon fiát nem kímélte, hanem mindnyájunkért odaadta”. Ez a LXX 1Móz 22,16 fordításával több helyen is megegyezik!! A Zsidókhoz írt levél szerzője Ábrahám hitét a feltámadásba vetett hittel magyarázza: „Hit által ajánlotta fel Ábrahám Izsákot, amikor próbára tétetett, és egyszülött fiát vitte áldozatul az, aki az ígéretekot kapta, akinek megmondatott: ‘Aki Izsáktól származik, azt fogják utódodnak nevezni.’ Azt tartotta ugyanis, hogy Isten képes őt a halottak közül is feltámasztani.” (Zsid 11,17–18)

Az egyházatyák

Mind a keleti, mind a nyugati keresztény egyházatyák, akárcsak később a középkori ikonográfiában és a misztériumjátékokban Ábrahám és Izsák történetét előképként (*tüposz, figura*) fogták fel: amiképpen Ábrahám hajlandó volt feláldozni az ő egyszülött fiát, Izsákot, ugyanúgy az Atyaisten nemcsak hajlandó volt, hanem ténylegesen fel is áldozta az ő egyszülött fiát, Jézus Krisztust. Izsák engedelmessége az előkép (*tüposz*), Jézus Krisztus fiúi engedelmessége pedig a beteljesedés, a valóság (*antitüposz*). Ugyanúgy a bozótban a szarvánál fennakadt kos a helyettes áldozat előképe. Így ír Órigenész: „Izsák Krisztust jelképezi ... ehe-lyütt éppen úgy Krisztust jelképezi a kos is: egyfelől Izsák, akit nem öltek meg, másfelől a kos, akit megöltek”⁷ Aranyaszájú Szent János ezt mondja: „Mindez a

⁶ Hertz, 182.

⁷ Heidl György Akéda, 2004, 50.

kereszt előképe volt. Ezért mondja Krisztus a zsidóknak: *Ábrahám, a ti atyátok ujjongott, hogy láthatja az én napomat; látta és örvendezett* (Jn 8,56). Hogyan láthatta, hiszen sok-sok évvel megelőzte? Előképben, homályban. Amint ugyanis itt egy kos lett az áldozat Izsák helyett, úgy áldoztatott fel Isten báránya a világért⁸. Végezetül mindezt Szent Ágoston is megerősíti: „Ki volt tehát az a kos, aki feláldoztatott, és akinek jelképerejű vérével beteljesedett az áldozat? Ábrahám akkor látta, amikor az szarvával fennakadt a bozótban? Ki mást jelképezett tehát, mint Jézust, akit feláldozása előtt a zsidók tövissel koronáztak”⁹.

Luther

Luther élete utolsó szakaszában, mintegy tíz éven keresztül tartott előadásokat Mózes I. könyvéről a Wittenbergi Egyetemen. 1539. október 27-én kezdte meg 1Mózes 22-ről szóló előadásait. Ábrahámot, a legkegyesebb ősatyát is „megkísértette” Isten: egykoron azt jövendölte neki, hogy az ígéret gyermekétől annyi leszár-mazottja lesz, mint égen a csillag, s most azt kívánja, hogy áldozza fel egyetlenegy fiát. Akit Ábrahám egykor a legjobb barátjának tartott, most az ellensége. Luther jól ismerte, s Ábrahámban is meglátta az *Anfechtungen* érzését, ami a megkísértésre, a megtámadottságra utal, amikor az ember nem tudja, hogy Istentől vagy a sátántól jön-e a „kísértés”. Ilyen helyzetekben, írja Luther, imádkozni kell. Milánói Szent Ambrus gondolata: „Az ördög azért kísért, hogy pusztítson, Isten azért, hogy koszorúzzon”¹⁰. A reformátor Zsid 11,19-re hivatkozik, mely szerint Ábrahám hitt a feltámadásban, s csakis ezért tudott engedelmeskedni Istennek. Luther meglepő, s irodalmárok által is irigyelhető érzékletességgel írja le a szeretett apa és a szeretett fiú lassú, szinte szó nélküli, drámai feszültséggel telített menetelését a Mórijjá-hegy felé. Nem azért kell Ábrahámnak megkötnie Izsákot, mert az elszaladna. Erről nem lehet szó, hiszen Izsák engedelmes; Ábrahám az állatáldozatot kívánta ezáltal megjeleníteni. A lényegét, írja Luther, sem a szofisták, sem rabbik nem értik, hiszen ebben a jelenetben a Szentírás szívének lüktetéséről: az életről és a halálról van szó. Nemcsak Izsák kész meghalni, hanem Ábrahám hétszeresen is meghal, hiszen retteg a félelemtől. Luther számára – írja itt és más írásában is – a valódi halál nem a biológiai élet megszűnése, hanem maga a halálfélelem a szörnyű, valóságos halál. A halálfélelem a lélek halála. Aki azonban legyőzte hittel a halálfélelemt, az legyőzte a halált. Ábrahám ebben a történetben meghalt és feltámadott. Talán erre mondhatta Jézus, hogy „Ábrahám, a ti atyátok ujjongott azon, hogy megláthatja az én napomat: meg is látta és örült is” (Jn 8, 56).

Kierkegaard

Kierkegaard a *Félelem és reszketés* (1843) című híres művében azt írja, hogy Ábrahám szorongásának oka, hogy konfliktusba kerül nála az etikai és a vallásos értékrend. Fia megölése az etikai értékrend szerint gyilkosság, ám a vallási értékrend ál-

⁸ u.o. 72.

⁹ u.o.109.

¹⁰ u.o. 96.

dozatot, Istennek való engedelmességet kíván. Ábrahám az abszurd erejénél fogva hitt. „A hit... nem esztétikai érzület, hanem annál valami sokkal magasabb rendű, mivel a rezignáció a feltétele; a hit nem a szív közvetlen hajlama, hanem a létezés paradoxona”¹¹. Kierkegaard számára Ábrahám nem tragikus hős, hanem a hit lovagja: „Ábrahám a hite által nem mondott le Izsákról, hanem épp azáltal kapta meg”¹². Mi a különbség a tragikus hős és a hit lovagja között? „A tragikus hős lemond önmagáról, hogy kifejezhesse az általánost, a hit lovagja pedig lemond az általánosról, hogy egyes lehessen”¹³. A hit lovagja, az Úr barátja tegezheti az Istent, a tragikus hős csak egyes szám harmadik személyben szólíthatja meg Őt¹⁴.

Auerbach

Erich Auerbach, német származású irodalomtörténész *Mimézis* című könyvének első fejezetében („Odüsszeusz sebhelye”) az *Odüsszeia* XIX. énekét 1Móz 22 mellé helyezi. A kétféle elbeszélésmód (narratíva) szembeállításából a bibliai történetészövés mikéntjére világít rá. Így a Biblia természetéről is új meglátásokat nyerhetünk. Mit figyelhetünk meg a homéroszi eposz narrációjában? Először is azt, hogy minden alaposan, a legapróbb részletig kidolgozott, a kitérő is arra szolgál, hogy a múltat az elbeszélő jelenné tegye, hogy mindent az *előtérbe* hozzon. Minden egyforma megvilágításba kerül, az események hiánytalanul kapcsolódnak egymáshoz, a külső leírásnak végig fontos szerepe van. Mindezzel Homérosznak nem az a célja, hogy fokozza, hanem ellenkezőleg: *oldja* a feszültséget.

Mennyivel más a narráció 1Móz 22-ben, amelyik Ábrahám és Izsák történetét mondja el! A Homérosz által elbeszélte világgal itt minden ellentétes. A történet egyes részleteiről rendkívül töredezett információink vannak. Hol vannak a beszélők? Hol van Isten? Hol van Ábrahám: kívül vagy bent? Nem tudjuk. Honnan szól Isten? Nem tudjuk. Csak a hangját halljuk, lényét nem érzékeljük. Azt halljuk, hogy a Móriji földjére kell menniük, de honnan? Miért nem válaszol Ábrahám? Mit gondolhatott? Aztán mit tudunk meg az utazás epizódjáról? Hallunk a kora reggeli indulásról: a számárról, a két szolgáról, de semmi részletet sem tudunk meg a háromnapos monoton utazásról. Az egyedüli gesztus, hogy a harmadik napon Ábrahám „fölemelte tekintetét”. Izsákról sem tudunk meg semmit: szép volt-e vagy csúnya, magas vagy alacsony? Az elbeszélés szerzője nem bőbeszédű, hanem rendkívül visszafogott, csak a legfontosabb dolgokat közli velünk. Amíg Homérosznál minden az előtérben zajlik, addig itt az események a *háttérrel* telítettek, a dolgok *kimondatlanok*. A csendnek, a hallgatásnak azonban *súlya van*. Ezzel a szerző – Homérosszal ellentétben – *fokozza* a feszültséget. Homérosz világa „tisztá” irodalom : a szerző *elvarázsolja* érzékeinket, *elkápráztat* bennünket, célja az, hogy – legalábbis egy időre – elfeledkezzünk önmagunkról. A

¹¹ Kierkegaard, *Félelem és reszketés*, Budapest, Európa, 1986. 1318.

¹² u.o.81.

¹³ u.o.131.

¹⁴ u.o.135.

bibliai szöveg viszont egy sajátos autoritással lép fel velünk szemben. Ezért a feszültség, a hallgatás, a háttérrel telítettség, a sok-sok mögöttes érték, a mindent átható igazságigény. A Biblia az igazságot képviseli, elfogultan és kizárólagosan, mert azt csak úgy lehet. Nem udvarol, nem hízeleg nekünk, mint Homérosz; hanem a bűnös énünk leigázásával magáévá akar tenni bennünket. Ha burkoltan is, de azt sugallja, hogy az általa képviselt valóság az egyedüli.¹⁵

A szószék és a gyülekezet felé (Vázlat-javaslat)

Bevezetés: botránkozunk-e vagy gondolkodunk?

Első látásra a történet felháborítónak, botránkoztatónak tűnik. Fontos kérdés, hogy milyen a hozzáállásunk? Ha a saját (pillanatnyi) etikai értékrendünket vetítjük a textusra, akkor Isten kiszámíthatatlan kényúrnak tűnik, aki következetlen önmaga ígéretéhez és értelmetlenül kínozza éppen azt, akinek ő nagy ígéretet tett, aki „Isten barátjának” tarthatta magát. A másik lehetőség – és ezt javaslom – a saját zárt véleményünk, ideológiánk hangoztatásán túl, pontosabban ahelyett, megpróbálhatunk nyitott módon gondolkodni, figyelni a szövegre, s alázattal keresni annak nekünk szóló üzenetét. E keresésünkben sokat segíthet, ha figyelünk 1Móz 22 újszövetségi „áthallására”, a páli és a Zsidókhoz írt levél korpuszának kontextusára. Csipegethetünk a textus értelmezéstörténetének egyes példáiból is. Mit is tanulhatunk mi az igehirdetés mára előírt textusából?

Mi jellemzi az Istenhez hűséges embert?

Minden ember, aki egyháztag és nemcsak a nagy ünnepeken, hanem a böjtelő idején, például Hetvened vasárnapján is ott ül a templomban, igyekszik hűséges lenni Istenhez. Természetesen a Teremtővel olyan intim viszonyt ő sohasem érhet el, amelyet Ábrahám mondhatott magáénak, amikor ő – a Szentírásban is egyedülálló módon – „Isten barátja” lehetett, ám a hívő emberek az evangélium szavaival mégis lehetnek Ábrahám „fiai” vagy „gyermekei”, hiszen ez a viszonyulás a szoros lelki kapcsolat kifejeződése. Azt sem árt tudatosítanunk, hogy Ábrahám a három nagy monoteista vallásban (zsidóság, kereszténység, iszlám) egyformán a „hívők atyja”.

Az Istenhez hűséges embert az jellemzi, hogy számára mindig és mindenkiben „Isten az első” (Balikó igehirdetése). Luther számára ezért olyan fontos az első parancsolat magyarázata: Istent teljes szívünkkel szeretni azt jelenti, hogy a mi szívünk az „Istenen csüng”. Nem vasárnapi kellék ő a mi életünkben, hanem minden gondolatunk és mozdulatunk motorja.

Azonban a legtöbb őszinte istenkövető embert is érik megpróbáltatások. Sokszor talán őket súlyosabb megpróbáltatás éri, mint a felszínen élőket. Az úgynevezett *Anfechtungen* – amint ezt Luther is átélte – sokszor fájdalmas ta-

¹⁵ Auerbach, Erich, *Mimézis*, 16.

pasztalet, de istentapasztalet. Apám halálakor írta Balczó András: „a halál közelsége – Isten közelsége”. A megpróbáltatások idején Isten „történik” a mi életünkben. Ilyenkor úgy tűnik: Isten elrejtőzött, egy „fátyol” fedi el előlünk Isten arcát (Ordass mondta ezt az 1948-as ítélethirdetésakor). Érezhetjük úgy, hogy Isten elfordult előlünk, becsapott, rászédett bennünket, hogy ő „meghalt”, talán sohasem létezett. Ha valaki, akkor Ábrahám átérezhette a rászédettséget. Úgy is gondolhatta, hogy valamilyen szeszélyes istenség kénye-kedve szerint játszik vele: hatalmas ígérteét hirtelen egy annak ellentmondó, abszurd követeléssel írja felül. Ábrahám lázadhatna, de mégsem ezt eszi. Minden bizsonnyal szenved és szorong. De hisz Istenében és engedelmeskedik neki. A hit is abszurditást követel. Tudunk-e életünk drámájában akár gyermeki, akár abszurd hittal mi is megkapaszkodni Istenünkben? Tudjuk-e szívből énekelni: „Bár por vagy is szeret, megvédi ügyedet ... Ő el nem hagy, Jóvalta hozzád igen nagy” (ÉÉ 60)?

Mi jellemzi az emberhez hűséges Istent?

Ha Isten teremtett bennünket, akkor mi az ő tulajdonai vagyunk, még akkor is, ha a bűneset óta elfordultunk tőle. Ő azonban számos leleményes kezdeményezéssel próbál „visszaszeretni” minket, mert ő hűséges a teremtményéhez. Igen, Isten sokszor megpróbálja, sőt meg is feddi az övét, akiket szeret (Jel 3,19; Zsid 12,6; Jak 1,12).

A legtökéletesebb leleménye a kereszt, ami által visszavásárolt bennünket. Isten, az ő végtelen szeretetében kiszolgáltatja és sebezhetővé teszi önmagát. Kiszolgáltatja és sebezhetővé tette önmagát már akkor is, amikor kockára tette az Ábrahámnak tett ígérteét. „Kész-e akkor is hinni bennem, ha az értelmetlen abszurditás maszkját veszem magamra?” Isten itt egy nagy hívőt könnyen elvezíthetett volna.

Isten emberszeretetéből fakadó sebezhetőségének leginkább kitapintható, sőt megízlelhető valósága Jézus Krisztusnak a kereszten kiontott vére. Mi az ő halálból, halálos szeretetéből élünk.

Mint Luther magyarázatában is láttuk, Ábrahám is átélte az élet–halál–feltámadás drámáját.

Ábrahám történetéből azt is megtanulhatjuk, hogy az önmagát érettünk odaadó Isten gondoskodó Isten is egyben. Ábrahám hite a gondviselő, gondoskodó Istenbe vetett hit. Izsák kérdésére, hogy hol van az áldozatra való bárány így felelt: „Isten majd gondoskodik az áldozatra való bárányról, fiam.” (1Móz 22,8). S azt a helyet, ahol Ábrahám meglátta az Isten által áldozatra kínált kost, Ábrahám így nevezte el: „Az Úr gondoskodik” (1Móz 22,14). E kifejezés gazdagságára még visszatérünk.

Mi az istenkereső ember és az emberkereső Isten adekvát kapcsolata?

Egy szóval válaszolhatunk: a hit. Ábrahám a hit példaképe. A mai vasárnapi igehirdetésnek is a hitről kell szólnia. Igen, Isten a hit által fogad el minket igaznak, s nem a cselekedetek révén, amelyek „érdemet” végképp nem szerezhetnek. Ez a

reformátori tanítás kétségtelenül igaz, de talán Jakab apostol sem volt annyira tévterítő, amint ezt Luther egy harci helyzetben mondotta. A hit elválaszthatatlan a hitből fakadó cselekedetektől. Hiszen a hit követéssel jár, krisztuskövetést eredményez; már azzal is cselekszem, hogy elindulok a krisztuskövetés útján és ezen az úton az egyik lábamat a másik elé teszem! Így előbb-utóbb, ha a hitem igaz és tiszta, akkor az jó gyümölcsöt terem. A fát, mint tudjuk, a gyümölcséről ismerhetjük meg. A hit és az élet összecseng, amint erre Kierkegaard, Vajta Vilmos és Ordass Lajos is rámutatott. Ne „nyakas lutheránusok” legyünk, hanem a lutheri felismerést korrektívumként felmutató egyetemes (katolikus) keresztények! A hit (h)őse, Ábrahám, Pálnak és Jakabnak, a lutheránusoknak és a katolikusoknak is erőt adó etalon volt egykor és az ma is.

Végezetül tegyük fel a kérdést: mit is jelent, hogy Ábrahám a hit útján járt, vagy, ahogy Kierkegaard mondta: a hit „lovagja” volt?

A Mórijjá-hegy felé vezető út – véleményem szerint – hasonlít az emmausi úthoz, a Mórijjá hegye pedig – megkockáztatom – a transzfiguráció hegyéhez.

Úgy fogalmaznék, hogy aki a hit útján jár, annak a látása egyre inkább tisztul, mert azt Isten megtisztítja; a gondolkodása, a lelkilete egyre inkább istenszerű lesz, mert Isten lelke munkálkodik benne. Ahogyan az emmausi úton az eleinte még kétségbeesett tanítványok szeme egyre inkább megvilágosodott, a szívük egyre inkább „gerjedezett” (Károli) miközben Jézus magyarázta a róla szóló Írásokat (minden bizonnyal az Ábrahámról szóló történetet is!). A három napos út Ábrahám számára hasonló tanulási folyamat lehetett. Eleinte ő is minden bizonnyal szorong, talán kétségbe is esik (a hallgatása erre enged következtetni), de hisz, bízik és engedelmeskedik, s az egyre növekvő, erősödő istentapasztalata következtében a látása is egyre élesedik amint közeledik Morijja hegyéhez. Tudja, hogy Isten majd „gondoskodik” az áldozatra való bárányról. Hisz Isten ígéreteiben, majd hisz a feltámadásban és végül meglátja Krisztus helyettes áldozatát.

Igen, a Morijja hegyén megtörténik az átlényegülés, a csoda. Az angyal mentő keze az engedelmes Izsákot kiragadja a halál veszedelméből, hogy ő is és Ábrahám is átélhessék a halálnál is erősebb halálfélelemből való feltámadás csodáját. Ábrahám is egyre többet látott és meglátott. Joggal mondhatta Jézus, hogy Ábrahám örült, mert „látta” az én napomat (Jn 8,56).

1Móz 22,14-et csak a mi fordításunk adja vissza így: „Azután így nevezte el Ábrahám azt a helyet: Az ÚR gondoskodik. Ma ezt mondják: az ÚR hegyén a gondoskodás.” A héber Biblia magyar fordításában viszont ezt olvassuk: „Az Örökkévaló lát; ahogy ma mondják: Az Örökkévaló hegyén látható lesz.”¹⁶

A Morijja hegyén Isten lát és láttat. Látja a hitet és megmutatja önmagát; kiábrázolja az ő megváltásának misztériumát.

Amit a szem nem látott és a fül nem halott, azt az Úr megláttatta, megmutatta Ábrahámnak és rajta keresztül minden hívőnek. Akárcsak néhány ezer évvel később az Úr a megdicsőülés hegyén (Mt 17,1–13 par) is látott és láttatott: Péter,

¹⁶ Hertz, 187–189

Jakab és János is megláthatták Mesterüket Mózes és Illés társaságában. Láthatták és hallhatták azt, amit „szem nem látott és fül nem hallott és az ember szíve meg nem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknek” (1Kor 2,9). A zsidó festő Marc Chagall „Izsák feláldozása” című festményén (1950–1955) a háttérben megjelenik a kereszthordozó Jézus. Luther szerint a kereszt tisztítja meg a mi sokszor homályos, vagy éppen a dolgok valóságát fordítva látó látásunkat. „A kereszt teológus azt mondja, ami az igazság”.

Hiszünk-e Ábrahám hitével? Szeretjük-e őt úgy, mint Ábrahám? Elfogadjuk-e, vállaljuk-e, hogy Jézus Krisztus keresztje és Isten Lelke tisztítsa a mi látásunkat is? Ha igen, nekünk is ilyen látásokban, láttatásokban lehet majd részünk!

HERCULES GERMANICUS

VAGY ISTEN BOLONDJA?

Kiknek is szólt ez a könyv? Azoknak, akik közelebbről kívánták és kívánják megismerni Luther gondolkodását és teológiáját. A hermeneutikai és dramaturgiai megközelítéstől eltekintve nem törekedtem különösebb eredetiségre. Ha írásaim „módszerét” akarnám mégis meghatározni, akkor – talán merész a hasonlat – azt mondanám, hogy Luther műveit az ő *ennarratio* módszerével¹ törekedtem bemutatni. Luther úgy tanított, hogy újra és újra elmondta a bibliai történeteket, mintegy „élelte” őket, ugyanazt, mindig más szólamban. Én is így igyekeztem Luthert olvasni, elmondani, „felmondani”. Luthert radikális gondolkodónak tartom; merész, plebejus képei, hasonlatai és sziporkázó paradoxonjai ötszáz év után is találóak és aktuálisak, képesek megmozgatni ma is a fantáziánkat. Luther-élményemet kívántam másokkal megosztani, az olvasóimat arra szeretném indítani, hogy közvetlenül Luther írásaihoz forduljanak. Luther egyes műveit teljes egészében érdemes elolvasni. Szépirodalmat tanulmányozó diákjaimnak mindig hangsúlyozom, hogy egy-egy irodalmi alkotást az elejétől a végéig kell elolvasni, enélkül csak töredékes képet kaphatunk az egyes művekről. Igaz ez Luther írásaira is.

Mindazonáltal a könyvemnek van még egy sajátos üzenete is. Azáltal, hogy az egyes fejezetek közé *exkurzus*ként egy-egy igehirdetésemet is beillesztettem, azt kívántam kommunikálni az olvasóval, hogy amiként a Bibliát sem lehet csak „objektív” történeti módszerekkel vizsgálni, úgy Luther életművének kutatása sem lehet teljes, ha azt az egyedül tudományosnak vélt történeti módszerekkel közelítjük meg. Luther teológus volt, a teológia pedig az egyház tudománya. Az áhitatok és az igehirdetések közreadásával a lutheri életművet annak eredeti, egyházi kontextusába igyekeztem visszahelyezni.

Luther nem elméleteket gyártott egy elefántcsonttoronyban, hanem teológiája a gyakorlati küzdőtérre vezényelte; az ott szerzett tapasztalata visszavezette a teológiához; kiérlelt teológiája újra a terepre, a szószékre terelte, hogy így folytatódjon tovább a hermeneutikai kör. A Lutherről szóló szónak is igévé, igehirdetéssé kellett átlényegülnie, hogy aztán a terepgyakorlat inspirálja a gondolatot, a teológiát. Majd ugyanúgy a vég legyen ismét a kezdet. Luther rangot adott a teológiának, minden embert felruházott ezzel a tiszttel. Ezt a rangot, kiváltságot kellene ma nekünk is újra felfedeznünk, visszanyernünk. Meg kellene haladnunk

¹ Lásd e kötet 128–129.

az egyház „szubkulturaként” való felfogását, miszerint az egyházban végzett tudományos tevékenység annyiban számíthat igazán figyelemre, ha az hozzájárul a kultúra egészéhez. Pedig a teológia motiválta tudományos kutatás nem lehet provincia, amely legfeljebb „része” az egyetemes emberi kultúra birodalmának. Kétezer évvel ezelőtt egy eldugott provinciában az Isten igazsága melletti csendes, de mindvégig állhatatos kiállítás végeredményben hamarosan egy pogány földi birodalmat roppantott meg. Másfél évezreddel később az immár keresztény német-római birodalom provinciájában, egy kis egyetem professzorának őszinte kiáltása ezt a birodalmat olyannyira megrázta, hogy hamarosan korszakváltás történt és Európa térképe is átrendeződött.

Luther 500 évvel ezelőtti wormszi *parrhesiájának* („Itt állok másként nem tehetek!”) hamleti kockázata („Lenni vagy nem lenni”) volt. Lehetséges-e a lelki ismeretünknek engedve kiállni a felismert igazság ügyében? Akkor is, ha a világ ostobának, felelőtlennek, életveszélyesnek tartja ezt a magatartást? Létbátorság és szenvedélyes szerelem kell ahhoz, hogy a felülről megragadott ember ne a világ „okosságának” engedjen, csak azért, hogy elkerülje mások gúnyát vagy megvetését. Ilyen kiállításnak óriási tétje van. Vajon képes lesz-e az evangélium dünamisza áttörni a reá rakódott emberi hagyomány kőkemény talaját? Hans Holbein *Hercules Germanicus*-ábrázolását követve az utókor a lutheri tettet heroizálta. Pedig ez a német szerzetes önmagát Isten „udvari bolondjának” (*Hofnar*) nevezte, s mesterével, a tarzuszi Pállal együtt immár felszabadultan kacagott, mert jól tudta, hiszen tőle tanulta, hogy ebben a világban a bolondok az igazi bölcssek, s akik magukat bölcsnek gondolják, valóban szánalomra méltó bolondok (1Kor 1).

BIBLIOGRÁFIA

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

BibleWorks 6.00.

[The Geneva Bible] (1560), *The Bible. That is the Holy Sciptvres in the Olde and Newe Testament.*

[Károli Gáspár] 1590 (1981), *Szent Biblia, az az Istennek O és Wy testamenvanac prophétác es apostoloc magiratott szent könyuei. Magyar nyelwre fordittatott egészben és wyonnan, az Istennek Magyar országban való Anya szent Egyházánac épülésére.* 1–2. kötet, Vizsoly (Magyar Helikon).

[A King James Version] (1611) *The Holy Bible, Conteyning the Olde Tesatement, AND THE NEW: Newly Translated out of the Originall tongues: witt the former Translation diligently compared and reuised by his Maiesties special Comandement Appointed to be read in Churches*, London, Robert Barker.

[Luther] 1522, *Das Neue Testament Deutzsch*, Wittenberg.

Novum Testamentum Grece et Latine (1979). szerk. Erberhard, Erwin Nestle, Kurt Aland, Barbara Aland, 26. Auflage Deutsche Biblegesellschaft, Stuttgart.

Biblia – Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott kijelentése, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.

Szinopszis. Máté, Márk, Lukács és János evangéliumának párhuzamos szövege, Budapest, Kálvin Kiadó, 1994.

Az egyszerű fordítású Biblia (EFO), Bible League International, 2012.

„Ágostai Hitvallás”, in: *Az Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallásai*. Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957.

HERTZ J. H. szerk. *Mózes Öt könyve és a Haftárak, Reprint. I. Genesis*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984

LUTHER, *Válogatott Művei 2. Felelősség az egyházért* (LVM 2), szerk. Csepregi Zoltán, Budapest, Luther Kiadó, 2017.

LUTHER, *Válogatott Művei 4. Felelősség a társadalomért* (LVM 4), szerk. Csepregi Zoltán, Budapest, Luther Kiadó, 2019.

LUTHER, *Válogatott Művei 5. Bibliafordítás, vigasztalás, imádság* (LVM 5), szerk. Csepregi Zoltán, Budapest, Luther Kiadó, 2011.

LUTHER, *Válogatott Művei 6. Prédikációk* (LVM 6), szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya, Budapest, Luther Kiadó, 2015.

- LUTHER, *Válogatott Művei 9. A Római levél – előadás és a Galatákhoz írt levél magyarázata* (LVM 9), (ford. Krähling Edit és Dér Katalin), szerk. Csepregi, Zoltán – Horváth Orsolya– Krähling Edit, Budapest, Luther Kiadó, 2020.
- LUTHER, M., *Luther's Works* (LW), szerk. Jaroslav Pelikan. Vol. 4. Saint Louis, Concordia Publishing House, 1959, 91–139.
- LUTHER, Martin, *The 1529 Holy Week and Easter Sermons of Dr. Martin Luther*, St. Louis Concordia, 1999.
- LUTHER, Martin, "A Treatise on the New Testament, That is, the Holy Mass", in: *Luther's Works* (LW), vol. 35, 1960, 75–110.
- LUTHER, Márton, „Az egyház babyloni fogságáról szóló könyvecske”, in: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai. D. Luther Márton Művei*, II. kötet, ford. Masznyik Endre, Pozsony, 1905, 156, (LVM 2), 233–338.
- LUTHER Martin, *The Babylonian Captivity of the Church, 1520*, in: LW, vol. 36. szerk. Jaroslav Pelikan/Helmut Lehmann. Fortress Press, Philadelphia, PA, 1959, 11–126.
- LUTHER, Márton, „A hét bűnbánati zsoltár (1517)”, ford.: Schulek Tibor és Weltler Ödön, in: LVM 5. Budapest, 2011, Luther Kiadó, 25–88.
- LUTHER, Márton, „A német keresztyén nemzetséghez”, in: LM 2, Pozsony, 1950, 1–110. (LVM 2) 149–232.
- LUTHER, Márton, „Arról, melyek az Újtestamentum valódi és legékesebb könyvei (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez* (ford. Szita Szilvia és Csepregi Zoltán), Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 5), 290.
- LUTHER, Márton, „Előszó az Újtestamentumhoz (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez* (ford. Szita Szilvia), Magyar Luther Könyvek 2, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 5), 275–327.
- LUTHER, Márton, „Előszó Szent Jakab és Júdás leveleihez (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez* (ford. Szita Szilvia), Magyar Luther Könyvek 2, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 5).
- LUTHER, Márton, „Írás a mennyei próféták ellen a képekről és szentségekről, 1525. január”, in: *D. Luther Márton egyházszervező iratai*, szerk. MASZNYIK Endre, ford. HAMVAS József és Dr. MASZNYIK Endre, Pozsony, 1098, Wigand F. K. Könyvnyomdája, (LVM 4), 211–275.
- LUTHER, Márton, „Magnificat (1521)”, in: *Luther Válogatott Művei 5. Bibliafordítás, vizsgálás, imádság*, fordította: Percze Sándor és Takács János, szerkesztette és a szövegeket válogatta és gondozta: Csepregi Zoltán, Budapest, 2011, Luther Kiadó, 203–262., (LVM 5), 205–261.
- LUTHER, Márton, „Sermo a bűnbánat szentségéről”, ford.: Kozma Éva Mária, in: *Bűnbánat, keresztség, úrvacsora*, Budapest, 1993, Magyarországi Luther Szövetség, 11–20. (LVM 6), 124–134.
- LUTHER, Márton, *Heidelbergi disputáció*, (ford. Nagybocksai Vilmos), Budapest, 1999, Magyar Luther Szövetség.
- LUTHER, Márton, *A szolgai akarat (1525)*, ford.: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor, Budapest, 2006, Magyarországi Luther Szövetség.

- LUTHER, Márton, *A szolgálai akarat. Luther Márton De Servo Arbitrio című teológiai vitairata – 1525.* Latin eredetiből és németből fordították: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön és Weltler Sándor, Sopron, 1996, Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum).
- LUTHER, Márton, *Bűnbánat, keresztség, úrvacsora. Három sermo a szentségekről* (ford. Kozma Éva Mária, Gáncs Aladár, Muntag Andor és Wiczián Dezső), Budapest, 1994, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 6), 124–134.
- LUTHER, Márton, *Házi kincstár. Dr. Luther Márton vasárnapi és ünnepi beszédei minden rendű és rangú családok lelki épülésére. Evangyéliumi és ünnepi beszédek*, ford. Zábrák Dénes, Stottmeister, 1895, Braunschweig–Pozsony.
- LUTHER, Márton, *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését?* (ford. Véghelyi Antal), Budapest, 1999, Magyar Luther Szövetség, (LVM 2), 184–191.
- LUTHER, Márton, *Mi az evangélium? A keresztyének és Mózes*, (ford. Csepregi Zoltán) Magyar Luther Füzetek 5, Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 5), 265–274, (LVM 5) 331–345.
- LUTHER, Márton, *Nyolc böjti prédikáció Wittenberg népének 1522. március 9–16-ig* (ford. Szebik Zsófia), Budapest, 1994, Magyarországi Luther Szövetség, (LVM 6) 215–237.
- LUTHER, Márton, *A zsinatokról és az egyházzól.* (ford. Büki Zsófia, Gromon András és Márton Jenő), Budapest – Pozsony, 1917. (LM 6) 359–418; (LVM 2) 601–674.
- LUTHER, Márton, *A Római levél magyarázata, kézirat*, ford. Weltler Sándor, Malomsok, 2009, Kmety Kiadó.
- LUTHER, Martin, *Commentary on Romans*, (ford. J. Theodore Mueller, Grand Rapids,) 1976, Kregel Classics, 78. (első kiadás: Grand Rapids, 1954, Zondervan.)
- LUTHER, Márton, *Luther Márton négy hitvallása*, Pröhle Károly szerk., Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya.
- LUTHER, Márton: *Kilencvenöt tétel*, ford.: Zsigmondy Árpád. <http://mek.oszk.hu/00200/00203/00203.htm>. Letöltve: 2017. augusztus 21.
- LUTHER, Márton, *Luther Márton Művei I–VI.* (LM) szerk. Masznyik Endre, 1904–1914.
- LUTHER, Márton, *Luther Válogatott Művei 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9.* (LVM) szerk. Csepregi Zoltán, Budapest, 2011–2020.
- MORE, Thomas, “The Confutation of Tyndale’s Answer”, in: *The Complete Works of St. Thomas More*, 8. Parts I–III. Schuster, Loius, A./Marius, C./Richard/Lusardi, James P./Schoeck, Richard, J. szerk., New Haven and London, 1973, Yale University Press.
- MORE, Thomas Saint, *Dialogue concerning Heresies*, ed. Mary Gottshalk, New York, Scepter Press, 2006.
- MORE, Thomas, “A Dialogue Concerning Heresies”, in: *The Complete Works of St. Thomas More*, 6. Parts I–II. szerk. Lawler, Thomas, Mc./Marc’hadour, Germain/ Marius, Richard C., New Haven and London, 1981, Yale University Press.
- MORE, Thomas, “Responsio ad Lutherum”, in: *The Complete Works of St. Thomas More*, 5. Parts I–II. szerk. Headley, John M., New Haven and London, 1969, Yale University Press.

- MORE, Thomas, „Dialogue of Comfort against Tribulation”, in: CWM 12, 82.
- SHAKESPEARE, William, „Hamlet”, in: *Shakespeare drámák*, ford. Nádasy Ádám, Budapest, 2012, Magvető, 339–528.
- SHAKESPEARE, William, *King Henry IV, Part I, I, 2*, A. R. Humphreys szerk., London, 1983, Methuen, 190–210.
- SHAKESPEARE, William, *Hamlet*, in: *Arany János Drámafordítások*, szerk. Ruttkay Kálmán, Arany János összes művei, VII.
- TYCONIUS, *Szabályok könyve*, (ford. Czachesz István). Hermeneutikai Füzetek 12., Budapest, 1997, Hermeneutikai Kutatóközpont.
- TYNDALE, William, *An Answer to Sir Thomas More's Dialogue*, Walter, H. (ed.), Cambridge, 1850, The Parker Society.
- TYNDALE, William, *An Answer Vnto Sir Thomas Mores Dialogue*, szerk. O'Donnell, Anne M. S.N.D. and Wicks, Jared S.J., Washington, D. C, 2000, The Catholic University of America Press.
- TYNDALE, William, *The New Testament 1526. Translated by William Tyndale*. Original Spelling Edition, London, 2000, The British Library.
- TYNDALE, William, *Tyndale's New Testament. Translated by William Tyndale*, A modern-spelling edition of the 1534 translation with an introduction by David Daniell, New Haven and London, 1989, Yale University Press.
- TYNDALE, William 1531b, Exposition of the First Epistle of St John, in: *Expositions and Notes on Sundry Portions of the Holy Scripture to ther with The Practice of Prelates*, ed. Henry Walter, The Parker Society 43, Cambridge, 1849, Cambridge University, 136–225.
- VANYÓ László szerk., „Nagy Szent Baszileosz könyve a Szentlélekről”, in: *A kappadókai atyák*, Ókeresztény írók VI/1, szerk. Vanyó László, Budapest, 1983, Szent István Társulat, 145.

SZAKIRODALOM

- ADAM, A. K. M., FOWL, Stephen E., VANHOOZER, Kevin J., WATSON, Francis, „Imprisoned or Free? Text, Status, and Theological Interpretation in the Master/Slave Discourse of Philemon”, in: A.K.M.Adam, Stephen E.Fowl, Kevin J.Vanhoozer, Francis Watson, *Reading Scripture with the Church. Toward a Hermeneutic for Theological Interpretation*, Grand Rapids, 2006, Baker Academic, 66; 77.
- ALMÁSI Zsolt, „Herkules alakváltozásai”, in: Kiss Attila – Géher István szerk.: *Az értelmezés rejtett terei: Shakespeare-tanulmányok*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2003, 65–76.
- ERBACH, E., „Neuesjahr-und Versönungsfest in den bibliscen Quellen”. in: *Vetus Testamentum*, 8 (1958), 337–343.
- AUERBACH, Erich, „Odüsszeusz sebhelye”, in: U.ö. *Mimézis. A valóság ábrázolása az európai irodalomban*, Budapest, Gondolat, 1985. 5–26.
- AULEN, Gustaf, *Christus Victor. A Historical Study of the Three Maine Types of the Idea of the Atonement*, London, 1931, SPCK.

- AULEN, Gustaf, „Die Drei Haupttypen des christlichen Versöhnungsgedankens”, in: *Zeitschrift für Systematische Theologie*, 1930, 501–538.
- AURELIUS, Carl Axel, „Luther on the Psalter”, in: *Lutheran Quarterly*, 14 (2000), 193–205.
- AURELIUS, Carl Axel, „Verborgene Kirche. Luthers Kirchenverständnis aufgrund seiner Streitschriften und Exegese 1519–1521”, in: *Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums*, Neue Folge Band 4, Lutherisches Verlagshaus
- AVIS, Paul D.L. *The Church in the Theology of the Reformers*, Atlanta, 1981, John Knox Press.
- BAGCHI, D. V. N., „Tyndale, Morus, and the Anatomy of Heresy”, in: *Reformation*, vol. 2, 1997, 261–281.
- BAGCHI, V. N. David, *Luther's Earliest Opponent. Catholic Controversialists 1518–1525.*, Minneapolis, 1991, Fortress Press.
- BAINTON, Ronald H., *Here I Stand. A Life of Martin Luther*, New York, 1997, Mentor Penguin, 94.
- BALÁZS Károly, *Újszövetségi szótár*, Budapest, 1998, Logos Kiadó.
- BALTHASAR, Hans Urs von, *Theo-Drama: Theological Dramatic Theory*, vols. 1–5, Ignatius Press, 1988–1998, San Francisco.
- YER, Oswald, „Every Person Is a Theologian”, in: *Martin Luther's Theology. A Contemporary Interpretation*, Grand Rapids Michigan, Cambridge, England, 2005, William B. Eerdmans, 15–28.
- BEILBY, James and EDDY, Paul R. szerk., *The Nature of the Atonement. Four Views. With Contributions by Gregory A. Boyd, Joel B.Green, Bruce R. Reischenbach and Thomas Schreiner*, Downers Grove IL, 2006, Intervarsity Press, Academic.
- BEMILE, Paul, *The Magnificat Within the Framework of Lukan Theology*, Regensburger Studien zur Theologie Band 34, Frankfurt, Bern, New York, 1986, Peter Lang, 256.
- BEYER, Hermann Wolfgang, „Gott und die Geschichte nach Luthers Auslegung des Magnifikat”, in: *Lutherjahrbuch* 21, 1939, 110–136.
- OCHER, Henri A.G., „Atonement”, in: Kevin Vanhoozer szerk., „Atonement”, *Dictionary For Theological Interpretation*, Grand Rapids, MI, 2005, Baker Academic, SPCK, 72.
- BODENSIECK, Julius szerk., *Encyclopedia of the Lutheran Church*, vol. III., Minneapolis, 1965, Augsburg Press.
- BONHOEFFER, Dietrich, *Követés*, Ford. Böröcz Enikő, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1996, 25–27.
- BORNKAMM, Heinrich, *Luther und das Alte Testament*, Tübingen, 1948.
- BRAATEN, C. E. „The Problem of Authority in the Church”, in: Braaten, Carl E. – Jenson, Robert W. szerk.: *The Catholicity of the Reformation*, Grand Rapids, Michigan, 1996, W.B. Eerdmans.
- BRAATEN, Carl, JENSON, Robert szerk., *The Catholicity of the Reformation*, Grand Rapids, MI/Cambridge/UK, 1996, Eerdmans.
- CHRISTIENSEN, C. C., *Art and Reformation in Germany*, Athens, Ohio, 1979, Ohio University Press.
- CRYSTALL, Ben, *Think on my Words: Exploring Shakespeare's Language*, Cambridge, 2008, Cambridge University Press.

- CRYSTALL, David, CRYSTALL, Ben, *Shakespeare's Words. A Glossary and Language Companion*, London, 2002, Penguin.
- CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus 1750–1756*. Budapest, 2000, Teológiai Irodalmi Egyesület.
- CSEPREGI, Zoltán, *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Budapest, 2013, Balassi Kiadó.
- DAVIES, E. F. – HAYS, R. B. szerk., *The Art of Reading Scripture*, Grand Rapids, 2003, Eerdmans.
- DILLISTONE, F. W., *The Christian Undertanding of the Atonement*, Disgwell Place, 1967, James Nisbet and Co. Ltd.
- DIÓS I. szerk., „Dei Verbum. Dogmatikus konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról”, in: *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Budapest, 2000, Szent István Társulat.
- DOERNBERG, Erwin, *Henry VIII and Luther An Account of Their Relations*, London, 1961, Barrie and Rockliff.
- DÓKA Zoltán, „Az igazi egyház”, in: *Keresztyén Igazság Új folyam*, 13. szám, 4–5.
- DÓKA Zoltán, *Márk evangéliuma*, Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1996.
- DONÁTH László, Tanúság és távlat. Az Ótestamentum szerepe Luther teológiai eszmélődésében, in: Fabiny Tibor [id.] *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984. 9–28.
- EATON, John, *The Psalms. A Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation*, London, New York, 2002, Continuum.
- EBELING, Gerhard, „'Sola Scriptura' and Tradición”, in, *The Word of God and Tradición. Historical Studies Interpreting the Divisions of Christianity*, London, 1968, Collins.
- EBELING, Gerhard, *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. München: Kaisers Verlag, 1942; Darmstadt, 1962, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- EBELING, Gerhard, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*, Ford. Szita Szilvia Budapest, 1997, Magyarországi Luther Szövetség.
- EBELING, Gerhard, „The New Hermeneutics and the Early Luther”, in: *Theology Today*, 21, 1964, 34–46.
- FABINY Tibor, „'The Figure of Twinnes'. A Hamlet hendiadieszei, magyar fordításuk (Arany János és Nádasdy Ádám) és a kettőzések dramaturgiai szerepe”, in: Paraizs Júlia szerk.. *'Eszedbe jussak'. Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, Budapest, 2015, reciti, 192.
- FABINY Tibor, „'Ó az én próféta lelkem!' Hamlet és a Látás Költészete”, *Diakonia*, 1984/1, 31–41.
- FABINY Tibor, „Church Paradigm versus Scripture Paradigm in the Debate of Sir Morus Tamás and William Tyndale”, in: Andreas Höfele, Stephan Laqué, Enno Ruge, Gabriela Schmidt szerk.: *Representing Religious Pluralization in Early Modern Europe* (Pluralisierung & Autorität), Münster, 2007, Lit-Verlag, 15–43.
- FABINY Tibor, „Lelki Izsák Ábrahám kútjánál” in: Benyik György szerk., *Mózes törvénye – Krisztus törvénye*. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia, Szeged, 2007, JATEPress, 83–96.

- FABINY Tibor, *God's Court Jester on the Masks of God*, in: szerk. Holger Roggelin and Scott Gustafson, *Lutheranism. Legacy and Future. Essays in Honor of Eric W. Gritsch*, West Conshohocken, PA, Infinity Publishing, 2021. 103–113.
- FABINY Tibor, *Szótörténetek, Hermeneutikai, teológiai és irodalomtudományi tanulmányok*, Budapest, 2009, Luther Kiadó.
- FABINY Tibor [id.] szerk. *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984.
- FAIRBAIRN, Patrick, *Typology of Scripture*, Grand Rapids, 1989, Kregel, 328, 334. (1. kiadás: 1844.)
- FARKASFALVY Dénes. *A Római levél. Bevezetés, fordítás és magyarázat*. Eisenstadt, Prugg Verlag, 1983.
- FEHÉR Károly, Luther és Mária. Luther Magnificat-magyarázata Takács János ny. lelkész fordításának felhasználásával, in: *Keresztyén Igazság*, Új folyam, 82. szám, 2009. nyár, 15–21.
- FISHER, Saint John, *Exposition of the Seven Penitential Psalms*. in Modern English with an Introduction by Anne Barbeau Gardiner, San Francisco, 1998, Ingatius Press.
- FOUCAULT, Michel, *Az igazság bátorsága* (Ford. Cseke Ákos), Budapest, Atlantisz, 2019.
- FORDE, Gerhard O., *Ki a kereszt teológusa? Gondolatok a heidelbergi disputációról*, Fabiny Tibor – Tóth Sára (ford.), Budapest 2005, Magyar Luther Szövetség.
- FRAZER, J. G., *The Scapegoat*, London, 1913, Macmillan.
- FRAZER, Sir J., „The New Golden Bough”, in: *The Scapegoat Story in the American Novel*, *Dissertation Abstracts* 27, 1966.
- FREI, H, *The Identity of Jesus Christ. The Hermeneutical Basis of Dogmatic Theology*, Wipf and Stocks Publisher, 2000, Eugene, Oregon.
- FRYE, Roland Mushat, „Prince Hamlet and the Protestant Confessional”, in: *Theology Today* 39 (1982), 27–38.
- FRYE, Roland Mushat, *Renaissance Hamlet. Issues and Responses in 1600*, Princeton, 1984, Princeton University Press, 151–166.
- GADAMER, Hans Georg, *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1985.
- GÁNÓCZY Sándor, *Az egyház*, Teológiai Zsebkönyvek 9, Szeged–Budapest, 1995, Agapé–Távlatok.
- MAN, Ernest B., *Iconoclasm and Poetry in the English Reformation: Down Went Dragon*, Chicago and London, 1986, University of Chicago Press.
- GOUDOVER, Jan van, „The Place of Israel in Luke's Gospel”, in: *Novum Testamentum*, 7–8, 1966, 11–123.
- GREGORY, Brad S. *The Unintended Reformation. How Religious Revolution Secularized Society*. Cambridge Mass. London, The Belknap Press of the Harvard University Press, 2012
- GREENBLATT, Stephen, *Hamlet in Purgatory*, Princeton and Oxford, 2001, Princeton University Press, 241–242.
- GRITSCH, E. W., *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*, Luther Kiadó, 2006, Budapest.

- GRITSCH, Eric W, *Martin – God's Court Jester. Luther in Retrospect*, Ramsey, New York, 1990, Sigler Press, (reprint, 1. kiad.1983).
- GRITSCH, Eric W., „Der Humor bei Martin Luther”, in: *Lutherjahrbuch* 63 (1996), 19–38.
- GRITSCH, Eric W., „Luther Márton humora: a hit szíve és keze” ford. Zsugyel János, in: *Lelkipásztor* (75), 2000, 362–368.
- GRITSCH, Eric W., „Luther on Humor”, in: *Lutheran Quarterly* 18 (2004), 373–386.
- GRITSCH, Eric W., „Luther's Humor: Instrument of Witness”, in: *Dialog* 22 (1983), 176–181.
- GRITSCH, Eric W. and Robert W. JENSON, *Lutheranism: The Theological Movement and Its Confessional Writings*, Philadelphia, 1976, Fortress Press.
- GRITSCH, Eric W., *The Wit of Martin Luther*. Minneapolis, 2006, Fortress Press.
- GUNTON, Colin E., *The Actuality of the Atonement. A Study of Metaphor, Rationality and the Christian Tradition*, London, 1998, T.T. Clark.
- HAGEN, Kenneth, „The Testament of a Worm: Luther on Testament and Covenant”, in: *Consensus* 8 (1982).
- HAGEN, Kenneth, *A Theology of Testament in the Young Luther: The Lectures on Hebrews*, Leiden, 1974, E. J. Brill.
- HAGEN, Kenneth, „Luther on Atonement- Refigured”, *Concordia Theological Quarterly* 61 (1997), 251–76.
- AMLIN, Hannibal, *Psalm Culture and Early Modern English Literature*, Cambridge, 2004, Cambridge University Press.
- HANSON, Elizabeth, „Fellow Students: Hamlet, Horatio, and the Early Modern University”, in, *Shakespeare Quarterly* 62/2 (2011), 205–229.
- HEIDL György szerk., *Akéda. Ábrahám és Izsák története az egyházatyák értelmezésében*, Budapest, Kairosz, 2004.
- HENDRIX, Scott H., *Martin Luther. Visionary Reformer*, New Haven and London, 2015, Yale University Press.
- HENDRIX, Scott H., „The Authority of Scripture at Work: Exegesis of the Psalms”. in: Gritsch, Eric W. szerk., *Encounters with Luther*, Vol. 2. Gettysburg, 1982, Institute for Luther Studies, Lutheran Theological Semiray.
- HENDRIX, Scott H., *Ecclesia in Via Ecclesiological Developments in the Medieval Psalms Exegesis and the Dictata Super Psalterium (1513–1515) of Martin Luther*, Leiden, 1974, E. J. Brill.
- HENDRIX, Scott H., *Tradition and Authority in the Reformation*, Aldershot, Great Britain, 1996, Variorum.
- HENDRIX, Scott, *Luther and the Papacy: Stages in a Reformation Conflict*, Philadelphia, 1981, Fortress.
- HORVÁTH Orsolya, „A keresztény gondolkodás fordulata: Luther Heidelbergi disputációja Heidegger filozófiájának kontextusában”. in Horváth Emőke–Sarnyai Csaba Máté–Vassányi Miklós szerk.: *Egyházi és vallási reformtörekvések régen és ma. Tanulmánygyűjtemény Sággy Mariann emlékének*. Kairosz, Budapest, 2020. 93–106.
- HORVÁTH Orsolya, „Luther a filozófiáról és az egyetemi reform” in Sárkány Péter, Schwendtner Tibor szerk.: *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Líceum Kiadó, Eger, 2018. 11–21.

- HORVÁTH Orsolya „A tisztaság mint tisztátalanság. Luther prédikációja a tiszta szívről.” *Credo. Evangélikus Folyóirat* 2016/3–4. 5–11.
- HÜTTER, R., *Suffering Divine Things. Theology as Church Practice*, Grand Rapids Michigan, 2000, William B. Eerdmans.
- ISERLOH, Erwin, *Luther und die Reformation. Beitrage zu einem ökumenischen Lutherverstandniss*, Ascheffenburg, 1974, Pattloch.
- ITTZÉS Gábor, Szerkezet és retorika Luther meghalásra felkészítő sermójában. *Theologiai Szemle* 54, 2011, 10–18.
- ITTZÉS Gábor, Üdvképek, szentségek és szentek közössége: Teológiai súlypontok Luther meghalásra felkészítő sermójában, *Református Szemle* 105., 2012/2, 148–165.
- ITTZÉS Gábor, Luther sermója a halálra készülődésről és a középkori ars moriendik. Egy ötszáz éves könyvsiker nyomában, *Keresztyén Igazság*, új folyam 2015/3, 4–17.
- ITTZÉS, Gábor, *Christum treyben. Luther bibliaértelmezése a Szentírás könyveihez írt előszói alapján*, Budapest–Győr, 2009, Luther Kiadó – Magyarországi Luther Szövetség – Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület.
- ITTZÉS Gábor, „Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején I.” in: *Keresztyén Igazság Új folyam* 103. szám, 2014/3, 9–20.
- ITTZÉS Gábor, Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején II.” in: *Keresztyén Igazság, Új folyam* 103. szám, 2014/3. 21–30.
- IÁSZ Gergely, *Translating Resurrection. The Debate Between William Tyndale and George Joye in Its Historical and Theological Context*, Leiden, 2014, Brill.
- KATTENBUSCH Ferdinand, *Die Doppelschichtlichkeit in Luthers Kirchenbegriff*, Gotha, 1928, Leopold Klotz.
- KATZ, Peter, „Humor und Melancholie und andere Lutherstudien von Nathan Söderblom”, *Luther* 5 (1923), 63–65.
- KEACH, Benjamin, *Tropologia. A Key to Open Scripture Metaphors with the Types of the Old Testament*, Kregel 1972, 992. (első kiadás: London, 1682.)
- KIERKEGAARD, S. *Félelem és reszketés*, Budapest, Európa, 1986.
- KING’OO, Clare Costley, *Miserere Mei. The Penitential Psalms in Late Medieval and Early Modern England*, Notre Dame Indiana, 2012, University of Notre Dame Press.
- KISÉRY András, „Rosencrantz és Guildenstern utazása. Külszolgálat és belső élet a Hamletben”, in: Almási Zsolt – Fabiny Tibor – Pikli Natália szerk., *Élet és halál Shakespeare életművében. Shakespeare 400. jubileum*, Budapest, 2017, 89–108.
- KOLB, Robert, „Luther on the Theology of the Cross”, in: *Lutheran Quarterly* 16, (2002), 443–456.
- KÖRTNER, Ulrich *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai*, Hermeneutikai Füzetek 19., Budapest, 1999, Hermeneutikai Kutatóközpont.
- LaBOISSERE, Camille R., „Scapegoat”, in: Jeffrey, D. L., *The Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Grand Rapids, 1979, W. B. Eerdmans, 684–655.
- LAKOWSKI, Romuald Ian, *Sir Thomas More and the Art of Dialogue*, PhD, Diss. U. of British Columbia.

- LANE, A.N.S., „Tradición”, In *Dictionary for Theological Interpretation of Scripture*, szerk. Kevin J. Vanhoozer, és Craig G. Bartholomew, Daniel J. Trier, N. T. Wright, Grand Rapids, Michigan, London, 2005, SPCK, Baker, 809–12.
- LENKER, J. N. szerk., *The Complete Sermons of Martin Luther* 1–7 kötet, Grand Rapids, 2000, Baker, (Az 1905-ös kiadás reprintje).
- LEWIS, C. S., *English Literature in the Sixteenth Century, Excluding Drama*, Oxford, 1954, Oxford University Press, 172.
- LEWIS, C. S., *An Experiment in Criticism*, Cambridge, 1961, Cambridge University Press.
- LINDBECK, G. A., *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban*, ford. Ittész Gábor, Budapest, 1998, Hermeneutikai Kutatóközpont.
- LINDBECK, G. A., *The Nature of Doctrine, Religion and Theology in a Postliberal Age*, Philadelphia, 1984, Westminster.
- LOEWENICH, Walter von, *A kereszt teológiája Luthernél*, ford. Mády Katalin, Budapest, 2000, Magyar Luther Szövetség.
- RTZ, Joseph, *Die Reformation in Deutschland*, II, Freiburg, 1939–40, Herder.
- LUKÁCS László, „Szívbeli szókkal. A Szentháromság Newman teológiájában”, *Vigilia*, 2002/6, https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2002_06_facsimile.pdf.
- LUND, E. szerk., *Documents from the History of Lutheranism 1517–1570*, Minneapolis, 2002, Fortress Press.
- LYONS, Bridget Gellert, *Voices of Melancholy: Studies in Literary Treatments of Melancholy in Renaissance England*, New York, 1971, Barnes and Noble.
- MAHOOD, M. M., *Shakespeare's Wordplay*, London, 1957, Methuen.
- MANGRUN, Bryan, SCAVIZZI, Giuseppe, *A Reformation Debate: Karlstadt, Emser, and Eck on Sacred Images: Three Treatises in Translation*, Toronto, 1998, Center for Reformation and Renaissance Studies.
- MANNS, Peter, *Lutherforschung Heute: Krise und Aubrauch*, Wiesbaden, 1967, Steiner Verlag.
- MARC'HADOUR, Germain P., LAWLER, Thomas M. C., „Scripture in the Dialogue” in: CWM 6, 499.
- MARIUS, Richard, *Thomas More, A Biography*, Cambridge Mass, 1984, Harvard UP, 264–265.
- MARIUS, Richard, „Fate and Providence: Hamlet's take on Luther”, in: WICK, *The Harvard Divinity School Student Journal of Literature and Religion*, vol.1/1, 1997, 37–50.
- MARIUS, Richard, *Martin Luther. The Christian Between God and Death*, Cambridge Mass., 2000, The Belknap Press of Harvard University Press.
- MATHER, Samuel, „The Gospel of the Great Day of Atonement”, in: Samuel Mather, *The Figures of the Types of the Old Testament*, New York and London, 1967, Johnson Reprint Corporation, 450–459. (1. kiad. 1683.)
- McGRATH, Alister, *Luther's Theology of the Cross. Martin Luther's Theological Breakthrough*, Oxford – Cambridge, 1985, Blackwell.
- McGRATH, Alister, *Reformation Thought. An Introduction*, Oxford, 1989, Basil Blackwell.

- McGRATH, Alister, *Crux sola est nostra theologia. A kereszt: ez a mi teológiánk.* Ford. Bogárdi Szabó István, in: *Protestáns Szemle*, 1993/2. 81–100.
- MEUSER, Fred W. „Luther as preacher of the Word of God”; in: Donald K. McKim szerk. *The Cambridge Companion to Martin Luther*, Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 136–148.
- MEUSER, Fred W., *Luther the Preacher*, Augsburg, Minneapolis, 1983, Fortress.
- MIKESY András szerk., *Martin Luther és William Tyndale Pál Rómaiakhoz írt leveléről. Martin Luther and William Tyndale on Paul's Epistle to the Romans*, Piliscsaba, 2008, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- MOSTERT, Walter, *Az „önmagát értelmező Szentírás”*, ford. Seben István, Hermeneutikai Füzetek 9. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1996.
- MÜLHAUPT, Erwin szerk., *D. Martin Luthers Psalmen-Auslegung*, Band 2, Psalmen, 26–90, Göttingen, 1962.
- MÜLLER, Gerhard, „Evangelische Marienverehrung. Luthers Auslegung des Magnificat”, in: *Luther* 59, 2–13.
- NAGY András, „De mi a helyzet a dánnal? Hamlet királyfi esete Kierkegaard bölcselővel”, in: *Jelenkor* 60 (2017), 60–68.
- OBERMANN, H. A.: „Quo vadis Petre? Tradición from Irenaeus to *Humani Generis*”, in: *The Dawn of the Reformation: Essays in Late Medieval and Early Reformation Thought*, Edinburgh, 1986, T&T Clark, 269–296.
- OBERMANN, Heiko A., *Luther: Man Between God and the Devil*, New Haven, London, 1989, Yale University Press.
- OLD, Hughes Oliphant, *The Reading and Preaching of the Scriptures*, in: *Worship of the Church, Volume 4. The Age of the Reformation*, Grand Rapids, 2002, William B. Eerdmans.
- ORDASS Lajos, *Jó hír a szenvedőknek*, Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1992.
- ORDASS Lajos, *Önéletrajzi írások*, Bern, Európai Protestáns magyar Szabadegyetem 1984.
- OTTLYK Ernő, „Luther az igehirdetésről”, in: *Lelkipásztor* 37., 1962/12, 713–720.
- SCH, Otto H., *Die Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin*, Mainz, 1967, Matthias-Grünwald Verlag.
- PINEAS, Rainer, „Review of the Dialogue Concerning Heresies”, in: *Renaissance Quarterly* 35 (1982), 617.
- PÓSFAY György, „A Földön élő egész egyház.” *Mit tanított Luther Márton az egyház egyetemességéről?* Budapest, 1997, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya.
- PREUS, J. Samuel, *Carlstadt's Ordinationes and Luther's Liberty: A Study of the Wittenberg Movement 1521–22*, Cambridge, 1967, Harvard UP.
- PREUS, J. Samuel, *From Shadow to Promise: Old Testament Interpretation from Augustine to the Young Luther*, Cambridge, MA, 1969, Harvard University Press.
- PRÖHLE Károly szerk., *Luther Márton négy hitvallása*, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1996. (1. kiad. 1983).
- PRÖHLE Károly, D. Dr., *A hit világa. Bevezetés a keresztyén hittanba*, Győr, 1948, Harangszó.

- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H.: *Teológiai kisszótár*, Budapest, 1980, Szent István Társulat. Budapest, Kairosz, 2004.
- RAJ Tamás, <http://www.zsido.hu/zsido-hitelet-vallas-szokasok-rabbi/159-hetiszakas>
- REUSS, András (szerk), *A Magyarországi Evangélikus Egyház Hitvallási Iratai* (1–5 kötet). Budapest, Luther Kiadó, 2008–2020.
- REUSS András, „A Szentírás közepe”, in: *Újrakezdés*, Magyar Luther Füzetek 1, Budapest, 1993, Magyarországi Luther Szövetség.
- REUSS András, Az egyházépítő Luther. Néhány 1523-ban keletkezett írása alapján, in: *Megújulás és megmaradás. Fabiny Tibor-émlékkönyv*, Budapest, 2009, Luther Kiadó, 75–95.
- RIEDLINGER, Helmut, *Das Magnifikat. Verdeutscht und ausgelegt durch D. Martin Luther*, Freiburg, Basel, Wien, 1982, Herder.
- RYKEN, Leland et al. szerk. *Dictionary of Biblical Imagery*, Downers Grove IL. Inter-Varsity Press, 1998.
- RYRIE, Alec, *Protestants. The Radicals Who Made the Modern World*. London, William Collins, 2017.
- RUST, Jennifer, „Wittenberg and Melancholic Allegory: The Reformation and Its Discontents in *Hamlet*”, in: Dennis Taylor és David N. Beauregard szerk., *Shakespeare and the Culture of Christianity in Early Modern England*, New York, 2003, Fordham University Press, 260–286.
- SANDERS, John szerk., *Atonement and Violence. A Theological Conversation*, Nashville, 2006, Abington Press.
- SAUTER, Gerhard, The Art of Reading the Bible, in: *Protestant Theology at the Crossroads*, Grand Rapids, 2007, Eerdmans.
- SCHMIDT, Peter, *The Adoration of the Lamb*, Leuven, 1995, Davidsfonds.
- SCHOLZ László, *A hálaadás kelyhe*, Budapest, 1938, a szerző kiadása.
- SCHUMACHER, Frederick J. szerk., *For All the Saints A Prayer Book for and by the Church*, Delhi, New York, 2005, The American Luther Publishing Bureau.
- STEINBRONN, Anthony James, *The Masks of God. The Significance of Larvae Dei in Luther's Theology*, FortWayne, Concordia Theological Seminary, 1991.
- EINMETZ, David C., „The Catholic Luther: A Critical Reappraisal”, in: *Theology Today*, 61 (2004), 187–201.
- STEINMETZ, David C., „The Catholic Luther: A Critical Reappraisal”, *Theology Today*, 61 (2004), 187–201.
- SZÜCS Ferenc, *Kálvin olvasása közben. Válogatott írások*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2016.
- TARGOFF, Ramie, „The Performance of Prayer: Sincerity and Theatricality in Early Modern England”, in: *Representations* 60 (Fall 1997), 49–69.
- THAIDIGSMANN, Edgar, „Gottes schöpferisches Sehen. Elemente einer theologischen Sehschule im Anschluss an Luthers Auslegung des Magnificat”, in: *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie*, 29–30 (1987–1988), 19–38.
- TJERNAGEL, Neelak Serawlook, *Henry VIII and the Lutherans. A Study of Anglo-Lutheran relations From 1521 to 1547*, Saint Louis, 1965, Concordia Publishing House.

- TILLICH, Paul, *Létbátorság*, Ford. Szabó István,, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000.
- TÚRÓCZY Zoltán, *Posztilláskönyv*, Budapest, Evangélikus Teológiai Akadémia, 1989,
- VAJTA Vilmos, *Hit és élet összecsengése. Kierkegaard Ordass Lajos tolmácsolásában.* Keszthely, Ordass Lajos Baráti Kör, 1990.
- VAJTA Vilmos, *Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában*, Budapest, 1993, Magyarországi Luther Szövetség.
- VAJTA Vilmos, „Krisztus követése” , in: *Amíg időnk van*, Budapest – Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem, 1998, 38–60.
- VAJTA, Vilmos,, *Luther on Worship. An Interpretation.* Philadelphia, Muhlenberg Press, 1954.
- VANDIVER, Elizabeth, KEEN, Ralph, FRAZEL, Thomas D. szerk., *Luther's Lives. Two contemporary accounts of Luther*, Manchester and New York, 2002, Manchester University Press.
- VANHOOZER, K. A., *The Drama of Doctrine. A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology*, Louisville Kentucky, 2005, Westminster John Knox Press.
- WATSON, Philip S. *Let God Be God. An Interpretation of the Theology of Martin Luther.* Philadelphia, Fortress Press, 1947.
- GHELYI Antal, A prédikáló Luther 2., in: *Keresztyén Igazság*, 2012, új folyam 96. sz. 33–39.
- GHELYI Antal, A prédikáló Luther 1., in: *Keresztyén Igazság*, 2012, új folyam 95. sz. 34–41.
- VERCRUSYE, J. E., *Luther's Theology of the Cross at the Time of the Heidelberg Disputation*, in: *Gregorianum*, 57/3, 1976.
- VICJERY, J., „The Scapegoat Story in Literature. Some Kinds of Uses, in: *The Binding of Proteus: Perspectives on Myth in the Literary Process*, Lewisburg, 1979, Associated University Press, 264–278.
- WADDINGTON, Raymond B., „Lutheran Hamlet”, in: *English Language Notes* 27 (1989), 27–39.
- WENGERT, Timothy szerk., *Harvesting Martin Luther's Reflections Theology. Ethics, and the Church*, Grand Rapids, 2004, William B. Eerdmans, 226–239, 229.
- WHITEHEAD, Lydia, „A Poena et Culpa: Penitence, Confidence and the Miserere in Foxe's Actes and Monuments”, in: *Renaissance Studies* 4 (1990), 287–99.
- WICKS, Jared, *Luther's Reform: Studies on Conversion and the Church*, Mainz, 1992, Verlag Philipp von Zabern.
- WICKS, Jared, *Man Yearning for Grace: Luther's Early Spiritual Teaching*, Wiesbaden, 1969, Franz Steiner.
- WIRSCHING, Johannes, *Kirche und Pseudokirche. Konturen der Häresie*, Göttingen, 1990, Vandenhoeck & Ruprecht.
- WITTE, Carl D., *Jer örvendjünk, keresztyének. Luther írásaiból mindennapi áhítatra*, ford. Szabó József, Budapest, 1995, Luther Kiadó, (1. kiad. 1938).
- YEAGO, David, The Catholic Luther, in: Carl E. Braaten, Robert W. Jenson szerk., *The Catholicity of the Reformation*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, UK, 1996, William B. Eerdmans.

A KÖTET TANULMÁNYAINAK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

1. A megtört szív éneke: az 51. zsoltár

Az 51. zsoltár hatástörténete és annak egy mai aktualitásáról in: Hubai, Péter szerk. Bűnvallás és kegyelem: Előadások a vallástudomány és a teológia vonzásköréből. Budapest, Magyarország: Wesley János Lelkészképző Főiskola, (2014) pp.74–103., 30 p.
Luther az 51.zsoltárról Keresztyén Igazság 95 pp. 20–33., 14 p. (2012)

2. Hatalmasokat döntött le trónjukról: a Magnificat

Uralkodónak szánt tükör. Luther Magnificat-kommentárja. Credo. Evangélikus műhely XVIII. évf. 2012/3–4. pp. 26–33., 8 p. (2012)
A Magnificat narratív kritikai megközelítése in: Fabiny Tibor: Szótörténetek, Luther Kiadó Budapest, 2009, 67 p.

3. A bibliaolvasás művészete

Hogyan segít Luther a gyakorlati bibliaolvasásban: Keresztyén Igazság: 85 pp. 5–12., 8 p. (2010)

4. Isten maszkjai (Larvae Dei)

„Theodráma és maszkabál. Luther és Shakespeare” in: Pikli, Natália (szerk) Kinek teszel milyen hitet: ünnepi kötet Géher István 70. születésnapjára. Budapest, Magyarország: ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Anglisztika Tanszék, (2010) pp. 125–135., 11 p.
A rejtőzködő és kinyilatkoztató Isten in: Fabiny, Tibor szerk. Hitünk titkai. Teológia – Luther nyomán – mindenkinek. Budapest, Magyarország: Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület, (2005) pp. 7–28., 22 p.

5. A féreg evangéliuma

„Luther krisztocentrikus bibliaértelmezése” Keresztyén Igazság 77 pp. 6–16., 11p. (2008)
Luther krisztocentrikus bibliaértelmezése in: Fabiny Tibor: Szótörténetek, Luther Kiadó Budapest, 2009, 124. p.

6. A kereszt bolondsága

Utószó – Ki (volt) Gerhard O. Forde? Ki a kereszt teológusa? in: Gerhard O. Forde – Gerhard O. Forde „Ki a kereszt teológusa? Gondolatok a Heidelbergi Disputációról. Budapest, Magyarország, Magyarországi Luther Szövetség, (2005) pp. 115–125., 11 p.
Összeegyeztethető-e Luther theologia crucis-a Jonathan Edwards theologia gloriae-jával? in: Puskás, Attila; Perendy, László; Lévai, Ádám szerk. Isten dicsősége – A teremtés szépsége: Teológiai tanulmányok. Budapest, Szent István Társulat, (2020) pp. 162–179., 18 p.

7. A dráma csúcspontja

Az 'Atonement' fogalma William Tyndale 1526-os angol bibliafordításában és írásaiban, s ezek teológiai hatása, in: Hubai Péter -Majsai Tamás (szerk) A te könyvedbe mindezek bérattattak. Szümphosion a Bibliáról, Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2020. 51–65.

8. A szívekből ragadtam ki a hitvány dolgokat. Vita a képrombolókkal

A katolikus Luther in: Hörcher, Ferenc szerk.. Fejezetek a kora modern esztétikai gondolkodás történetéből 1450–1650 Budapest, Magyarország: L'Harmattan Kiadó, (2013) pp. 37–59., 22 p.

9. Tedd a szemedet a füledbe! (Az igehirdetésről)

Luther igehirdetése Keresztyén Igazság 111: 3 (2016) 5–17 p.

Az igehirdető Luther Lelkipásztor 91 (2016), 242–249 p.

10. Ki szülheti atyját vagy anyját? (Az egyházzól)

„Ecclesia crucis, ecclesia abscondita – Luther az egyházzól” in: Korányi András szerk.

Megújulás és megmaradás: Fabiny Tibor-émlékkönyv. Budapest, Magyarország: Luther Kiadó, (2009) pp. 21–30., 10 p.

Luther az egyházzól: ecclesia crutis, ecclesia abscondita 2000, Theológiai szemle, 225–229 p.

Luther az elrejtett egyházzól Lelkipásztor 8–9 pp. 306–309., 4 p. (2005)

11. Egy testté a szentekkel (A szentségekről)

„Teológiai reflexiók az úrvacsoráról Luther írásai alapján” Lelkipásztor 12 pp. 449–454., 6 p. (2011)

Luther szentségkritikája és szentségtana. Mérleg: Folyóiratok és könyvek szemléje 1 pp. 85–99., 15 p. (2002)

Luther a szentségekről in: Fabiny Tibor: Szótörténetek, Luther Kiadó, Budapest, 2009, 147 p.

12. Szabad ura mindennek: Az egyház reformációjáról szóló iratok

„Hercules Germanicus”: Luther Márton, Felelősség az egyházért. Credo. Evangélikus Műhely 23 (2017) 133–138 p.

13. „Teológus minden ember”

Első megjelenés.

14. „Pimasz, parázna állat, az ördög ügynöke”: Morus Tamás Luther-képe

Magyarul első megjelenés

Angolul: „an overt, incestuous lecher, a plain agent of the devil”

Thomas More's Daemonizing of Luther in A Dialogue Concerning Heresies. in: Vajda, Zoltán (szerk). *Költők, kémek, detektívek, piritós és fordítások: írások Novák György tiszteletére: Poets, spies, detectives, pieces of toast, and translations: essays in honor of György Novák*

15. Luther drámai teológiája és Shakespeare *Hamletje*

Luther és Hamlet, a wittenbergi diák. Bárka: irodalmi művészeti és társadalomtudományi folyóirat 25: (2017) 58–72., 14 p

Luther paradox teológiája és Hamlet, a wittenbergi teológus. in: Fabiny, Tibor szerk. A lutheri reformáció 500 éves öröksége, Budapest, Magyarország: Luther Kiadó (2018) 252 p. pp. 93–121.

Igehirdetési előkészítő 2. „Hetvened vasárnap 1Móz 22, 1–13, *Lelkipásztor*, 89. évf. 2014/2, 64–682

HIVATKOZOTT KIADÁSOK

RÖVIDÍTÉSEI ÉS NEVEI

Gritsch = *Isten udvari bolondja*, Gritsch, Eric W., Budapest, Luther Kiadó, 2006.

LM = *D. Luther Márton Művei*, 1–6. kötet, Masznyik Endre szerk., Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.

LVM = *Luther Válogatott Művei*, szerk. Csepregi Zoltán, Budapest, Luther Kiadó, 2011–2020.

LW = Luther, M., *Luther's Works*, szerk. Jaroslav Pelikan. Vol. 4. Saint Louis, Concordia Publishing House, 1959. 91–139.

Pröhle = *Luther Márton négy hitvallása*, szerk. Pröhle Károly, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1996. (1. kiad. 1983).

BD = Békés-Dalos Újszövetség (Külföldi Magyar Katolikus Akció, 1951)

Csia = A pusztaság létnél többet. Az Új Testamentum Csia Lajos fordítása szerint (1978), Univerzális Bibliaiskola, h. n.

EFO = Egyszerű fordítás, Biblia. Egyszerű fordítás (2012). Nemzetközi Biblia Liga, h. n.

ESV = English Standard Version Study Bible (2008), Wheaton: Crossway

Geneva = Bible The Geneva Bible: The Bible of the Protestant Reformation (2007), Massachusetts: Hendrickson Publishers Inc.

GNB = Good News Bible (1976), HarperCollins.

GÖRÖG = Biblia Greca (2013), Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft

KG = Károli Gáspár, 1908-as revízió

KJV = The Bible: The Authorized King James Version (2008). Oxford: Oxford University

KNB = Káldi-Neovulgáta Biblia (1997), Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat

Luther = Die Bibel Nach Martin Luthers Übersetzung. Revidiert (2017), Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft

LXX = Septuaginta (Deutsche Bibelgesellschaft, 2005²)

NAB = The New American Bible (1970), The Catholic Biblical Association, New York

NIB = New Jerusalem Bible (1990). Reader's Edition, Tarton: Longman, Todd

NKJ = New King James Bible (1982), Nashville: Thomas Nelson Publisher

NRS = New Revised Standard Version (1989), Washington DC: National Council of Churches

RSV = Revised Standard Version (1952), Camden: Thomas Nelson Publisher

RÚF = Revidált Új Fordítás (2014), Magyar Bibliatársulat

STL = Újszövetség (2014), Fordította és a bevezetőket, valamint az Utószót írta Simon Tamás László, Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság

STL ZS = Zsoltárok Könyve (2020), Fordította és az Utószót írta Simon Tamás László, Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság

SZIT = A Szent István Társulat fordítása (1973)

Tyndale = The Tyndale Bible – 1534 New Testament (1989), New Haven and London: Yale University Press

ÚF = Új Fordítás (1974, 1990), Magyar Bibliatársulat

ÚRK = Újonnan Revideált Károli-Biblia (2011), Veritas Kiadó

VUL = Sacra Vulgata (2007), Deutsche Bibelgesellschaft

WH = a görög nyelvű Újszövetség B. F. Westcott és F. J. A. Hort által készített szövegkiadásának 1903-ban kiadott digitális változata

Wycliff = The Wycliffe New Testament 1388 (2002), London: The British Library

Die Bibel – Altes und Neues Testament (2016). (Cabra-Leder-Ausgabe): Übersetzung von Martin Luther, Textfassung 1912, Anaconda Verlag.

The Hebrew Bible (2019). Vol I–III Ford. és szerk. Robert Alter. New York, London: W.W. Norton and Company.

Hertz (1939) = Mózes öt könyve és a Haftárák. Héber szöveg, magyar fordítás és kommentár. 5 köt. szerk. dr. Hertz J. H. Reprint kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó és Nyomda, 1984.

Kecskeméthy (2002) = Biblia. Kecskeméthy István fordítása. szerk. Adorjáni Zoltán, Bálint Ágnes, Bodó Kinga, Gálfalvy Ágnes. Kolozsvár: Koinónia Kiadó – Erdélyi Református Egyházkerület.

The Jewish Annotated New Testament. New Revised Standard Version. (2011). szerk. Amy-Jill Levine és Marc Zvi Brettler, Oxford: Oxford University Press.